

Фарғона келини (роман). Жўржий Зайдон

Арабчадан Шоикром Шоисломов таржимаси

ЖАҲОН — ФАРҒОНА КЕЛИНИ

221 йил.* Фарғоналиклар янги йилни кутишга ҳозирлик кўрмоқда. Ҳамма уй кўтариш, ясатиш, ҳовли тозалаш, супуриш-сидириш билан овора. Улар ўз томлари тепасига туғ осиб, дарвозалар устига гулдасталар тикишмоқда. Бу ишлардан қутулганлар эса ўзларига ва бола-чақаларига кийим-кечак, олти кунлик байрамга етарли қанд-қурс, ҳолва, тансиқ емиш харид этиш учун гала-гала бўлиб бозорга йўл олишарди.

Қайси ҳовлига кирманг, ҳаммасида аёллар ўчоқ ва тандирларга ўт қалаб, хонаки таом ва анвойи ширинликлар тайёрлаш тараддудида. Улар ювиниш учун сув иситишади. Уй ходимлари эса хожаларининг кичкинтойларини ясантиришади, овқат пиширишга ёрдамлашади, байрамга атаб ёпиладиган нонларнинг хамирини қоришади.

Янги йилнинг буғдойи баракали бўлсин деган умидда янги буғдой ундан нон ёпиб, байрам куни бўлишиб ейиш таомил бўлиб қолган. Байрам кунлари улар янги ақчаларни ишлатишар, кумуш идишларда бир-бирларига янги дон, тухум ва янги мева тухфа этишарди. Бозор расталари ўша кунларда эртадан-кечгача очик, эркаклар ва ёш-яланглар билан лик тўла бўлади. Кишилар бозордан харид қилган совға-саломларини саватга солган, тугунчак қилиб боғлаб олган, ёки от-ешаклар устига юклаганча ё уйларига — бола-чақалари олдига, ёки ибодатхоналардаги мажусий* бошлиқларга олиб боришмоқда. Ҳамма оёғи олти, қўли етти бўлиб, шошганча борарди.

Агар сиз шаҳар ўртасидаги катта қўрғонга чиқиб, ундан Фарғона атрофига қарасангиз, қоғозга чизилган харитага ёки рангли суратга ўхшаган бир манзарага кўзингиз тушади. Негаки, қўрғон атрофидаги икки бинони истисно қилганда, қолган иморатларнинг ҳаммаси кесак деворли, бир-бирига ўхшаш пастқам уйлар эди.

Ўша икки бинонинг бири оташхона — мажусийлар топинадиган катта бино. У ерда ҳали ҳам оташпарастилик давом этарди.

Савлати зўр бу бино шаҳардаги бошқа биноларга қиёс қилинса, гуллар ўртасидаги баланд хурмо дарахтига ўхшаб кўринарди. Унинг тепасидаги шамолда ҳилпираб турган яшил байроқлар тоза ипақдан бўлиб, ҳар бирининг узунлиги ўн газча келарди.

Иккинчи бино эса марзубоннинг* уйи. «Марзубон» дегани қадимий форс тилида «ҳоким» деган маънони билдиради. Уй атрофи турли мева дарахтлари экилган катта боғча. У ерда, шаҳар қўрғонининг орқа томонида, узунасига кетган дарахтлар, токзор ва гулзорлар кўзга ташланади. Улар ичида зилол ариқлар шилдирайди. Дарахтларда қушлар сайрайди...

Шаҳар халқи ҳаракатда экан, зўр тантана билан кўчани чангитиб келаётган арава уларнинг диққатини ўзига жалб қилди. Дафъатан қараган кишига у арава эмас, балки катта уйга ўхшаб кўринарди. Арава тепасида нақшинкор ёғочларга ўрнатилган кумушдан ясалган, зарҳалли бир қубба. Унинг ўртасида эса кўк ипақдан тикилган гулдор пардалар ҳилпирайди. Аравага қўшилган икки дулдул отнинг устига кимхоб ёпқич тўшалган. Қўлида қамчи ушлаган аравакаш улардан бирига миниб келмоқда. Арава ёнида эса бир неча ғулом келишарди. Арава устига ёпилган парда унинг ичидагиларни кўришга имкон бермасди. Аммо у арава кимники эканини Фарғонада яшовчи ҳар бир киши билади. У ҳокимнинг араваси бўлиб, шаҳарда ундан бўлак ҳеч кимда бундай арава йўқ эди.

Бу аравани ҳокимга кавказлик черкас хотинининг қариндоши тухфа қилганди. Ҳокимнинг ўзи эса форслардан эди. Кавказда бекаларнинг саёҳатга ёки шаҳарга чиққан вақтда тушиб юриши учун шунақа махсус арава тайёрланарди. Унда бекалар учун сафарда керак бўладиган ҳамма анжом — ҳатто озиқ-овқатларгача ҳозирлаб қўйилган бўларди.

Олдиларидан ўтаётган бу ҳашаматли аравада ўтирган маликани кўришга фарғоналикларнинг ҳаммаси — ёши ҳам, қариси ҳам ошиқарди. Малика ҳар сафар кўчадан ўтаркан, пардани оҳиста кўтариб, кўзи тушган кишилар билан саломлашарди. Нозик табассуми, шўх боқиши, ҳусни ва донолиги билан ҳаммани ўзига мафтун қилган у малак ҳокимнинг қизи эканини ҳамма биларди. Аммо бугун негадир ҳокимнинг қизи арава пардаларини кўтармас, аравакаш эса отларни тез йўрттириб борарди. Кўчадан ўтаётган кишилар аравакашнинг отларни бу қадар тез ҳайдашидан унинг шаҳар ташқарисига чиқмоқчи эканини англашди. Арава орқасига икки от боғланган бўлиб, улар эгарланган бўлса ҳам, устида одам йўқ эди. Улардан бирининг эгари устига ўқ ёй тўлдирилган бир идиш юкланган. Бу от, аравада келаётган ҳоким қизининг оти эканини одамлар дарров пайқаб олишди. Чунки маликанинг худди шу отни миниб эркаклар кийимида овга, пойгага чиқиш одати борлиги кишиларга аввалдан маълум эди. У икки отнинг кетида ов пайтида хизмат қиладиган ғуломлар, итлар ва қоплонбоқарлар келишмоқда. Фарғоналиклар учун бу унчалик қизиқ томоша эмас, чунки ҳокимнинг қизи овга ишқибоз эканини, моҳир овчи эканини улар билишарди. Лекин нима сабабдан у худди бугун — байрам куни овга отланганини билолмай ҳамма ҳайрон эди.

Кўчада турганлар орасида икки киши бор эдики, уларнинг бири фарғоналик, иккинчиси эса қўқонлик савдогар. Қўқонлик савдогар фарғоналикнинг қариндоши бўлиб, янги йилни кутиб олиш учун келганди. Бунақа нарсаларни у илгари кўрмаганди. Шу вайдан у: — Бунчалик тантана билан кетаётган ким бўлди? — деб ёнидаги ўртоғидан сўради.

— Бу ҳоким Таҳмознинг қизи Жаҳонбеканинг ваҳимаси. Илгари эшитмаганмисиз?

— Бу шаҳарда жуда бадавлат бир ҳоким яшайди, унинг ёлғиз соҳибжамол қизи бор деб эшитгандим. Унинг шу биттагина қизидан бўлак фарзанди йўқми?

— Бор, суюқ оёқ, бадбашара, кўса бир ўғли ҳам бор, лекин у қизига бир мисқол ўхшамайди, — деди фарғоналик ўртоғи.

— Ҳоким, албатта, шу шаҳарлик бўлса керак?

— Йўқ, келгинди, бундан ўттиз-қирқ йил муқаддам, қирчиллама йигитлик чоғида, араб мусулмонларидан қочиб бу ерга келиб қолган. У форснинг аллақайси қитъасида ҳоким бўлиб, кўп қийинчиликларни бошидан кечирган экан. Ота-боболарининг динидан чиқишни истамай, мол-мулкни йиғиштириб, шу ерга келиб қолган.

— У ростдан бадавлатми? — сўради яна қўқонлик меҳмон.

— Ҳа, мол-мулки беҳисоб, Фарғона ташқарисида, Тошкент дарёси қирғоғидаги дарахтзорларнинг ҳаммаси уники. Уй-жой, олтин-кумуш ва жавоҳирларни айтмайсизми? Келинг, қўйинг уни, яхшиси, бозорга бориб бир қўй олайлик-да, бола-чақамизга сўйиб берайлик, — деди фарғоналик савдогар.

Аммо унинг қўқонлик ўртоғи ҳар нарсага қизиқадиган одам бўлгани учун дўстининг маслаҳатига унамай, саволини давом эттиради:

— Бу бека шундай кунда саёҳатга чиқишига боис не экан?

Ўртоғи кулиб:

— Бўлмаса, у ҳам бизнинг аёлларимизга ўхшаб уйда хамир қориб, нон ёпиб, овқат пишириб ўтирсинми? У отасининг уйида ўзи бек, ўзи хон, дегани деган, айтгани айтган, дўстим. Бир неча йил бўлди, онаси вафот этган. Отаси шу қизининг кўнглига қараб бошқага уйланмай келяпти. Қизини жуда яхши кўради у. Қизини шунақанги эркалатадики, худди ошиқ-маъшуқ дейсан.

— Йўқ, уни уйда ўтириб хамир қорсин, овқат пиширсин деётганим йўқ, — деди кўқонлик ўртоғи, — лоақал байрам куни совға-салом билан отасини кўргани келганларни кутиб олиш учун уйда ўтирса бўларди.

Дўсти унинг сўзини бўлди:

— Эй, оғримаган бошимга олтин исирға, яхшиси, бозорга борайлик-да, оладиган қўйимизни танлайлик.

Дабдабали арава икки кишининг ёнидан ўтиб, шаҳар чеккасига йўл олди, ундан ҳам ўтиб, боғчалар томон бурилди-да, ҳокимга қарашли катта ер олдига бориб тўхтади. Бу аравани кутиб олишга одатланган ҳокимнинг корандалари бу сафар ҳам югуриб, унга пешвоз чиқишди. Арава тўхташи билан аравакаш отдан ирғиб тушди-да, унинг жиловидан ушлади. Беканинг қўлидан ушлаб тушириш учун ғулومлардан бири арава ёнига чопди. Маржон исмли чаққон ва уддабурон бир ғулумни бека ўзига яқин тутарди. У арава олдига келди-ю, лекин пардани кўтаришга юраги бетламай туриб қолди. Беканинг ўзи эса на пардани кўтарар ва на арава ичидан бошини чиқариб қарарди. Бека хизматида арава ёнида келган ғулумлар ҳам, унинг истиқболига чиққан корандалар ҳам Жаҳоннинг аравадан тушишини сабрсизлик билан кутишарди. Бека ҳадеганда аравадан тушавермагач, улар бесаранжом бўла бошлади. Беканинг қашқа оти эса одамдан кўра ҳам тинчсизланиб, оёғи билан ер депсир, гўё ўз эгасини чақиргандай ёки, у тезроқ чиқа қолсин, дегандай зўр бериб кишнарди. Отбоқар ҳар қанча уринса ҳам, уни тинчита олмасди. Ниҳоят парда кўтарилди-да, ичидан эллик ёшлар чамасидаги жуда салобатли, узун-мўл кийимли, бошидан тортиб бўйнигача катта рўмол ўраб олган бир аёл аравадан тушди. Бу аёл Жаҳоннинг оқсочи, сирдоши ва маҳрами Ҳайзурон эди.

Ҳайзурон ерга оёғини қўйиб бекасини аравадан тушириш учун унга қўлини чўзди. Жаҳон аравадан тушаркан, ҳамма унинг дилларга ўт туташтирадиган ҳусн-жамолини кўришга ошиқарди. Ўша куни у ов кийимларини, яъни узун шим, орқа этаги очиқ узун камзул ва устидан яна ипак кимхобдан тўнга ўхшатиб тикилган ридо ташлаб олганди. Бошида эса қийиқчага ўхшаган, чаккасини қошларигача бекитган бир рўмол. Офтоб урмасин учун елкасига унинг пешини тушириб ҳам олганди. Шамолда кийими кўтарилиб, юзидан бошқа аъзолари кўриниб қолишидан эҳтиёт қилиб, у ридоси устидан белини ҳам боғлаб олганди.

Жаҳон узун бўйли, барваста бўлиб, чехрасида салобат, соғломлик ва ҳусн барқ уриб турарди. Унинг шахло кўзлари шунақанги боқардики, сеҳр-жоду бундан ортиқ бўлмас.

Жаҳонга бир қараган ёки у билан сўзлашган ҳар қандай одам ақлу ҳушидан бегона бўлар, ўзини йўқотиб қўяр, тили калимага келмай қоларди. Бутун инон-ихтиёрини Жаҳонга берарди-ю, бир ўйинчоқ каби қизга бўйсунушдан бошқа чораси қолмасди.

Жаҳоннинг овга ёки бирор саёҳатга отланаётганини эшитганлар бир кўриб қолиш учун йўлига пешвоз чиқар, унинг кутиб турганлар билан табассум аралаш саломлашиб ўтиши одамларни ўзида йўқ хушнуд этарди. Аммо бугунги ҳолат тамоман ўзгача эди. Қизнинг чехрасидаги ғам кўланкаси, табассуми билан яширмоқчи бўлаётган кўзларидаги ёш одамларни ҳайратда қолдирди.

Жаҳон юзидан пардасини кўтариб, бўйнини очганини, сочини ташлаб уйда юрганини кўрсанг, унинг қанчалик шижоатли ва довюррак эканлигини пайқайсан. Дастлаб қараганда унинг асли зоти форслардан бўлган отасига жилла ҳам ўхшамаслигидан таажжуб қиласан киши. Лекин унинг онаси черкас эканини билдингми, табиийки, бу таажжуб йўқолади-да, қиз онасига тортганлигига қаноат ҳосил қиласан. Онасидан унга ташқи қиёфагина эмас, балки черкасларга

хос куч-қувват, шижоат, эрксеварлик, чавандозлик ва овчилик каби хислатлар ҳам ўтганди. Зийраклик, ўткир ақл каби фазилатлар унга отасидан ўтганди. Мана шундай фазилатлари туфайли у ҳуснда ҳам, сиполикда ҳам замонасининг баркамол қизи бўлиб етишган ҳамда фарғоналикларнинг муҳаббат ва ҳурмати қозониб, улар ўртасида «Фарғона малаги» деган ном олган.

Жаҳон аравадан тушди. Кўришиш иштиёқида ўзини кутиб турганларга кўзи тушиши биланок, қалбидаги изтиробларни сездириб қўймаслик учун дарров уларга салом берди. Кейин маҳрамига қараб, ёқимли овоз билан:

— Ойи, отим қани? — деди. Қиз ёшлигидан зўр меҳр билан тарбият қилгани учун уни севиб, эркаланиб «ойи» деб чақирарди. Жаҳон дилидаги гапларни ҳаммиша шу аёлга айтар, ундан ҳеч қандай сирини яширмасди.

Жаҳон аравадан тезда тушавермаганининг боиси ҳам муҳим бир иш устида маҳрами билан келишиб олмоқчи бўлганида эди.

Ҳайзурон отбоқарни имлади, у рақс тушаётгандай ўйноқлаб турган отни Жаҳонга кўндаланг қилди. Жаҳон жилмайиб, астагина отнинг пешанасини силади. Отнинг пешанасида шерни эслатувчи бир неча оқ ёл бўлгани учун қиз уни «шер» деб атарди.

Пешанасини силаётган одамни таниган от думини силкиб, оёқлари билан ер тепа бошлади.

Ҳайзурон қўл қовуштириб тик турганларга қаради:

— Сайидамиз овга кетяптилар, сизлар арава билан бу ерда қолиб, таом тайёрлаб турасизлар. Орангиздан чопқир икки киши орқамиздан юрсин. Қилинган овни олиб келишади.

Шундан кейин Жаҳон лип этиб ўзининг қашқа отига миниб олди. Ҳайзуроннинг отбоқари Фируз бекасига отини кўндаланг қилди-да, уни миндириб қўйди.

— Энди сен орқанга қайтиб, ўша икки киши билан борасан, — деди Ҳайзурон Фирузга қараб.

Бориши керак бўлган икки кишининг бири Маржон эди.

Ҳайзурон отга қамчи босиб, сайидаси Жаҳоннинг отига етиб олди-да, иккаласи ёнма-ён кета бошлади. Жаҳон камонни елкасига тақиб олган, ўқдони эса эгар қошига осилди эди. Текис ернинг кўп қисмига экин экилган. Узоқ-узоқдан шаҳар теварагидаги тоғлар кўринарди.

Одатда Жаҳон овга чиққанда қоплон ва итбоқарларни бирга олиб юрар, кийик, ёввойи эшак ва тоғ эчкиларини тоғ ораллигидаги йўллар ва водийларда овларди. Бугун кишилардан холи бўлиш мақсадида ҳеч кимни ўзига ҳамроҳ қилмади. Унинг «Овга чиқаман» дегани бир баҳона эди, холос.

Жаҳон билан Ҳайзурон иккаласи кўз кўриб, қулоқ эшитмайдиган холи бир ерга етганларида, Ҳайзурон меҳрибонлик билан Жаҳонга қаради-да:

— Мана энди икковимиздан бўлак ҳеч ким йўқ, сенинг ҳам, онангнинг ҳам махфий сирларини ҳеч кимга изҳор қилмаганим ва қилмаслигим ўзингга аён. Нега бунчалик паришон эканинг сабабини энди менга айтгин, — деди.

Жаҳон қаттиқ хўрсинди-да:

— Ойи, қўйинг, шу гапни сўраманг. Озгина бўлса ҳам кўнгил очиш учун овга чиққанман, — деди.

— Мени ростдан ҳам ов қилиш учун чиқдим, деган гапингга ишонади деб ўйлайсанми? Ахир шу баҳона билан холи жойи топиб суҳбатлашимиз кераклигини сенга айтган ўзим-ку, ёки дилингдаги гап менга маълум эмас деб ўйлайсанми? — деди Ҳайзурон кулиб.

Жаҳон Ҳайзуронни чалғитмоқчи бўлди:

— Дадам бир неча йилдан буён дардга чалиниб ётганини кўриб-билиб туриб ҳам юрагим сиқилишидан ажабланасизми? Табиб унинг шифо топиб кетиши амри маҳол деганини ўзингиз эшитгансиз-ку, ахир. Агар отамга бирор гап бўлса, мен ёлғиз қоламан. Бу ерда ҳеч кимим йўқ. На отамнинг форс мамлакатидagi қариндош-уруғларини, на онамнинг Кавказдаги уруғ-аймоқларини танимасам. Қандай... — деди-ю хўрлиги келиб нафаси ҳалқумига тикилдида, сўзини давом эттира олмади.

— Сайидам, ҳоким энди бетоб бўлганлари йўқ-ку, у кишининг дардларидан аввал ҳам ташвишланиб юрардинг, лекин бугунгидай сиқилмасдинг. Яшириб келаётган гапингни мен яхши биламан, — деди Ҳайзурон.

Жаҳон ажаблангансимон унга назар ташлаб, кўнглини билиб олиш мақсадида қаттиқ тикилди. У дилидаги гапни яширишга қанча уринмасин, юзлари қизариб, икки кўзи чақнаб бораётганини Ҳайзурон сезиб турарди:

— Ҳа, сирингдан воқифман, лекин сен уялиб, уни яширмоқчи бўлиб юрибсан. Мана мен ҳозир дилингдаги ҳаёни юзингда кўриб турибман, — деди.

Жаҳоннинг юзига қон югуриб, қизил гулдек очилиб кетди ва кўзлари яшиндек чақнаб, юрагида қайнаб турган севги ҳарорати сиртга тепди.

Киши ўз кўнгил сирини қанча яширмасин ёки яширишга уринмасин, унинг кўзларидан кўнглидагини уқиб олиш мумкин. Кишининг ўзи бир гап айтса-ю, тили бошқа гапни айтса, тилиники эмас, кўзиники тўғри чиқади, албатта. Хусусан Жаҳонга ўхшаган сезгиси нозик ва меҳри зўр кишиларда кўзнинг гапи сўзсиз тўғри келади. Жаҳон катта юрак, қалб ва катта ақл эгаси эди. Лекин шу пайтда аёлларга хос кўнгли бўшлиқ устун келиб, бошини ерга эгганча жим турарди.

Ҳайзурон сўз бошлади:

— Бу сирдан воқиф бўлганимга ажабланмасанг ҳам бўлади. Менгина эмас, бутун сарой аҳли бу сирни билади. Фақат отангина билмайдилар, холос. Саройдагилар унча-мунча ҳайиқади, бўлмаса, уни отанга етказишган бўларди. Очиғини айтсам, бундай қилишларига мен рухсат этмадим.

Жаҳон отининг ёлини тузатиб туриб, бирдан:

— Акам Сомон-чи, у ҳам бу сирдан воқифми? — деди.

Ҳайзурон Сомоннинг номи тилга олинишидан аччиғланди:

— Қуруқ қолармиди ўша. У ҳамма нарсадан хабардор. Оёқ олишини мен аллақачон сенга айтган эдим-ку.

Ҳайзурон Жаҳоннинг акасига кўнгил бўшлиқ қилаётгани учун койимоқчи бўлиб турувди, буни сезган Жаҳон унинг гапини бўлди:

— Акам Сомоннинг ножўя хатти-ҳаракатларини сезиб юраман, лекин нима қилай: якка-ю ягона акам. Унга айб қўйишга юрагим чопмайди. Акамнинг баъзи қилиқлари ёқмаса ҳам, менга анча меҳри борлигини сезиб юраман. Лекин шунда ҳам ҳар хил сирларга аралашиб юриши менга маъқул эмас. У менга сир сандиққа ўхшаб кўринади. Кўпинча у кун бўйи аллақачонларда дайдиб юради. Бутун Фарғонани изласанг ҳам уни топиб бўлмайди. Келганидан кейин «қаерда эдинг» деб сўрасак айтмайди, ёки мужмал бир жавоб қилиб кетаверади. Баъзи миш-мишларга қараганда, у шаҳардаги оташхона бошлиғи билан кўпинча хуфия суҳбат қилармиш. Унинг ичидан пишган ва ҳийлакорлиги сир эмас.

— Фикримча, бу оташхона бошлиғининг Бобак* Хуррабий бошлиқ махфий жамият кишилари билан тили бир бўлса керак. Бобак шу қадар кучга эгаки, мусулмонлар халифаси ундан кўрқиб қолди. Аканг Сомон шу жамият аъзоси бўлса ҳам ажаб эмас. Майли, ҳечқиси йўқ, хуррабийлар ҳокимиятни форсларга олиб бериш ва мусулмонларга қарши жанг қилиш тадбирларини кўришмоқда, — деди Ҳайзурон.

— Акам Сомонни бенуқсон демайман, лекин нима қилайки, акам-да. Келинг, қўйинг, ўша ҳақда гаплашмайлик.

Бу қиз ўз акасининг шунчалик бемаънилигини, нияти бузуқлигини сезгани ҳолда яна ундан яхшилик кутиб юришидан ажабланган Ҳайзурон кўзларини ерга тикканча бир оз хаёлга чўмди, кейин бу баҳсни тўхтатиб, аввалги ҳангомани давом эттира бошлади:

— Ҳўш, хаёлингни паришон қилган, кўнглингни банд этган гапни ҳали ҳам айтиб бермайсанми? Мураббияси олдида ўзини ожиз сезгани Жаҳонга қаттиқ таъсир қилди. Унинг нафсонияти ғолиб келди:

— Ойижон, мени ожиза деган фикрингиздан қайтинг, шундай деб ўйласангиз, янглишасиз. Паришонлигим сабабини билсангиз, қани ўзингиз айтиб беринг-чи.

Ҳайзурон гапни қисқа қилиб қўя қолди:

— Паришонлигинга сабаб — Зирғом.

Зирғом номини эшитган замон Жаҳоннинг юраги қинидан чиқаёзди, юзларига қон югурди, кўзлари чақнади. Буни кўрган Ҳайзурон: «Қизгинам, энди бўйнингга ола қол, Зирғомни севишингни кўзларинг айтиб турибди», — деди.

Зирғомни севишимга Ҳайзурон қандай қараркин. Маъқуллармикан-йўқмикин, деб Жаҳон унинг раъйини билмоқчи бўлиб, индамай турарди.

Ҳайзурон ўз фикрини баён қилди:

— Зирғом ўктам йигит, шижоатли, ботир йигит. Фарғона ва Форс мамлакатларида беназир йигит.

— Хўп, унинг ботир ва ўктам йигитлигини билар экансиз, унинг тўғрисида яна нималар биласиз? — сўради Жаҳон.

Ҳайзурон дилидаги гапни айтмоқчи бўлди-ю, лекин Жаҳонни ўйлаб, бир лаҳза жим қолди. Олдинги гаплардан анча дадилланган Жаҳон секингина қайта сўради:

— Ойи, ҳеч нарсани андиша қилмай, фикрингизни очиқ айтаверинг.

— Зирғомнинг насл-насабини ҳисобга олинмаганда, ундан муносиб йигит йўқ. Унинг насл-насабини, отаси кимлигини Фарғонада ҳеч ким, ҳатто унинг ўзи ҳам билмайди.

Жаҳон камонини ўйнаганча Ҳайзуронга қаради:

— Зирғом тўғрисида одамлар нима дейишади?

— Зирғом шижоатда, саховат, ҳуснда, олиҳимматлик ва сиполикда сара йигит, деб мақташади-ю, лекин насабига келганда бирор гап айтолмай, бир-бирларига қарашади, — сўз бошлади Ҳайзурон, — онаси уни қўлда кўтариб Фарғонага келган вақти менинг ёдимда. Ўшанда у келишгангина жувон эди. Фарғоналиклардан бир нечтаси унга совчи бўлди, киши қўйди, лекин у «йўқ, эр қилмайман, боламни катта қиламан» деб унамади, камбағал бўлишига қарамай, боласини яхши парвариш қилди. Кейин жаноби ҳоким — сенинг отанг ундан хабар топиб, ўз ҳузурларига чақиртирдилар. Унинг бошидан нималар кечганини суриштирганларида, аввалига айтмади-ю, кейин айтган гаплари мана бундай бўлди: «Мен ёш қизча эканман, турклар саҳрода онамнинг бағридан тортиб олиб, Ироққа келтириб сотишган экан. Кейин бир ироқлик қулфуруш уйида тарбияланиб, катта бўлдим. Тақдир экан, охири бориб ўша ерлик бир кишининг қўлига тушдим. У мени қулликдан қутқарди-ю, ўзига хотин қилиб олди. Қорнимдаги бола туғилмасдан у киши вафот этди. Бола туғилгач, ҳамма нарсдан воз кечиб, бор-йўғимни шунинг тарбиясига бағишладим».

Отанг жаноби ҳоким унинг гапларидан қаноатланмадилар шекилли, синаб кўриш учун «Сарой аъёнларидан биттасига сени узатсам, нима дейсан» деганларида, у эътироз билдирди. Шунда ҳам у кишининг шубҳалари тарқамади. Кейин уни ўз саройлари ёнига жойлаштириб, бутун рўзғор-тирикчилигини бут қилиб бердилар. У яхши чевар эди. Саройдаги бошқа хизматкорлар қатори ишлаб юриб, кўзи дардга чалинди. Шу касал баҳона бўлиб, кўздан айрилди, ишга ҳам ярамай қолди. Шундан кейин отангнинг уйида қолиб кетди. Бу ёғини ўзинг ҳам биласан.

Зирғом улғайгач, от минишни, камон отишни ўрганди. Унда зўр қобилият пайдо бўла бошлади. Шундан кейин отанг — жаноби ҳоким уни ўзларига содиқ маҳрам қилиб олдилар. Уни жуда яхши кўрар, истеъдодига қойил қолар эдилар.

Бир неча йил бурун халифа Муътасим бу томонлардан турклар, фарғоналиклар, ушрусанликлардан аскарликка одам сўраган вақтда Зирғом ҳам ихтиёрий равишда ёзилиб, Бағдодга кетди.

Сен яшириб юрган ораларингиздаги муҳаббатни ўша вақтдаёқ сезган эдим. Аммо унинг қандай қилиб сендан кўнгил узиб, Бағдодга кетганидан ҳайрон эдим. У бечора насл-насаб ва

мартабада ораларингизда осмон билан ерча фарқ борлигини ўйлаб, «Мен қаерда-ю Жаҳонга эришиш қаерда», деб умид узган бўлса керак-да.

Ҳайзуроннинг сўзларига диққат билан қулоқ солиб ўтираркан, Жаҳон: «Одамнинг одамлиги шундай пайтларда маълум бўлишини билгани учун у Муътасимнинг хизматига боришга бел боғлаган. Сиз айтгандек, «Мен қаерда-ю, Жаҳонга эришиш қаерда» деб умидсизлангандир бечора. Аммо мен уни ўзимдан аллақанча афзал кўраман. Киши ер-суви, уй-жойи ва мол-мулки билан эмас, балки фазилатига қараб, эл-юрт ўртасидаги обрўсига қараб баҳоланади. Сиз ўзингиз ҳам, бошқалар ҳам унинг ажойиб хислатларини мақтаб гапириб юрасизлар-ку, ахир. Унинг аскарлик хизматида шараф топишига мен аминман. Турли жойлардан келтирилган қулларни халифа сотиб олиб тарбиялагани ва аскарликка олгани, кейинчалик улар ўз маҳоратларини кўрсатиб, қўмондонлик вазифаларигача кўтарилганини кўп эшитганмиз. Шундай экан, Зирфомнинг фазлу фазилатлари маълум-ку! Унинг қобилияти ўзингизга ҳам, менга ҳам аён-ку!»— деди.

Жаҳон бу гапларни қаттиқ ишонч билан, тилини бийрон қилиб сўзларкан, юрагида муҳаббат алангаси авж олаётгандай бўларди. Жаҳоннинг гапларини эшитган Ҳайзурон унинг Зирфомга чиндан ҳам кўнгил берганлигига яна ҳам қаттиқроқ ишонч ҳосил қилди. Жаҳонни бу раъйдан қайтаришга сўз тополмай, деди:

— Зирфомнинг Муътасим аскарлари орасида юқори мартабага эришувига ҳеч бир шубҳа йўқ, албатта. Лекин бош қўмондонликка эришгани билан ҳам киши Фарғона малагига муносиб бўла қолмайди. Сенга амирлар совчи қўйиб туришибди.

Ҳайзурон Жаҳоннинг кўнгли учун ёки уни мақташ учун эмас, балки бор гапни айтган эди. Жаҳонни жавоб қайтариш ниятидан чалғитиш учун Ҳайзурон гапни атайин бошқа ёққа буриб: «Қизим, мен жуда чарчадим», — деди-да, ён томонга қаради, ҳар гал Жаҳон келиб, ов қилиб кетдиган водийлар яқинидаги бир тепаликка кўзи тушди. Ўша тепаликка ишора қилиб: «Шу ерга бориб озгина дам олсак, нима дейсан? Кейин отга миниш қочмас. Сен ёшсан, сафар машаққатлари менга оғирлик қилади», — деди. «Жуда яхши бўлади», — унинг таклифини маъқуллади Жаҳон. Ҳар икковлари отдан тушиб, тепа томон йўл олишди. Отбоқар орқадан етиб келиб, иккала отни бир чеккага етаклаб, устидаги намат ёпқични олди-да, тепаликдаги ясси бир тош устига тўшаб берди. Жаҳон билан Ҳайзурон унинг устига ўтириб олгач, отбоқар отларини ўтлатгани кетди. Икки хизматкорга қараб Жаҳон: «Водийга кириб, овдан даарак олиб чиқинглар», деб жўнатиб юборди.

* Мелодий 826 йилга тўғри келади.

* М а ж у с и й л а р — оташпарастлар. Ислом дини кириб келгунга қадар Ўрта Осиё халқлари мажусий динида бўлганлар.

* М а р з б о н ё к и м а р з у б о н — катта ер эгаси, у шаҳар ҳокими ҳисобланарди.

* Б о б а к — Арабларга қарши Озарбайжондаги машҳур хуррабийлар қўзғолонининг йўлбошчиси, 837 йили ўлдирилган.

ЗИРФОМНИНГ МАКТУБИ

Ҳайзурон Жаҳонга қаради:

— Сайидам, гапимга нима дединг?

— Мени шунчалик муболаға билан баланд кўтаришингиз ва севиб мақташингиз бежиз эмас, чунки мен қизингизман. Ҳар бир она ўз қизини мақташга тушиб кетганида, «уни талашиб подшоҳлар бир-бири билан жанг қилишяпти», дейишдан ҳам тоймайди.

— Мен, ҳақиқатни, рост гапни айтдим. Манаман деган Эрон шоҳлари розилигингни кутишаётгани ёлғон эмас-ку ахир?

Жаҳон елкасини қисди. Бу гапларга ишонгиси келмасди:

— Эрон шоҳлари-я? Тавба, ҳозир уларнинг подшоҳлари бор эканми?

Жаҳон ўзининг қанчалик юқори мартабали қиз эканини тушуниб олиш пайти яқинлашаётганидан Ҳайзурон ўзида йўқ севинди. Зотан, у бор гапни айтаётган эди.

— Сайидам, елкангни қисма, эронларда шундай улуғ шоҳлар борки, улар бугун-ерта Хусравийлар ҳокимиятини қайта тиклайдиган бўлиб туришибди. Табаристон ҳокими Мозиёрни, Ардабил ҳокими Бобак Хуррабийни билмайсанми? Минг-минглаб қаҳрамонлар бу шавкатли амирларнинг фармойишида. Лекин шунга қарамай, Фарғона малагига тиз чўкиб, унинг бир карами учун жон олиб-жон беришмоқда.

Жаҳон, ечилиб ўтлаб юрган қашқа отига назар ташларкан, Ҳайзуроннинг гапи ёқмагандек бош силкиди-да:

— Ойи, шоҳларингизни бошимга ураманми, менга Зирғомдан бўлак ҳеч ким керак эмас, Мозиёрни, Бобакни не қилай? Ардабил ва Табаристон билан бизнинг юрт орасида қанча кунлик масофа бор?

— Гапимга ишонмасанг, Бобак Хуррабий кимлигини, нияти нималигини аканг Сомондан сўра, — деди Ҳайзурон.

Жаҳон ўзини қўлга олди-да:

— Акам шунақа бир кишини ҳадеб мақтаётганини эшитгандим шекилли, лекин ўзингиз биласиз-ку, унинг ҳеч бир гапига ишонмайман. Бу гапга эътибор берганим ҳам йўқ, негаки, ҳеч ким Зирғомнинг ўрнини боса олмайди, амир ва подшоҳларни унинг тирноғига ҳам олмайман, — деди.

— У мамлакатларни узоқ десанг, мана қўшнимиз Ушрусананинг амири Афшин-чи? У ҳозир Бағдодда ҳамма мусулмон аскарларнинг бош қўмондони. У яқинда отангни кўргани келади. Отанг ўзлари янги йил байрамида келиб кетгин, деб унга хат ёзганлар, — деди Ҳайзурон.

Ҳайзурон билан шу чоққача бемалол гаплашиб ўтирган Жаҳоннинг Афшин номини эшитиши билан хаёли қочди, туси ўзгарди, юрагига ғашлик тушди. «Бўлди, унинг отини сира ҳам атаманг», — дегандай қўлини силтаб, Ҳайзуронни гапдан тўхтатди.

Ҳайзурон яна гап бошламоқчи эди, Жаҳон норози оҳангда: — Қўйинг, уни гапирманг, номини эшитишга тоқатим йўқ. Сиз сезиб юрган хафалигимнинг боиси ҳам худди ўшанинг ўзи. Унинг яқинда Фарғонага келишини, янги йил байрамини бизда ўтказишини эшитиб, ўзимни қўйгани жой тополмаяпман. Байрамни бошқа бирор узоқроқ ерга бориб ўтказиш қўлимдан келса, албатта шундай қиламан, — деди.

Жаҳон Афшинни шу қадар ёмон кўришидан ажабланган Ҳайзурон:

— Афшин сенга бирор ёмонлик қилганмиди? — деб сўради.

— Йўқ, менга ёмонлик қилмаган, бир оғиз гапирган ҳам эмас. Лекин у отамнинг зиёратига келганидан буён ёмон кўриб қолганман, афтига қарагим келмайди. Ким ҳақида нима деб ўйласам, худди шу ўйлаганимдек бўлиб чиқаверади. Бунга ўзим ҳам ҳайронман.

— Таажжуб, — деди Ҳайзурон, — Афшин Зирғомнинг бошлиғи эканини, Зирғомнинг мақсади мусулмон аскарлари орасида шўҳрат қозониб, Афшин қўмондонларидан бири даражасига кўтарилиш, унинг байроғи остида бўлиш эканини билмайсанми?

— Йўқ, ойижон, Зирғом Афшинга тобе эмас, у халифа қоровулларининг бошлиғи, — деди Жаҳон. Ҳайзуроннинг чеҳрасида ҳайронлик аломати зоҳир бўлди.

— Шу сўзларинг ростлигига ўзинг тўла ишонасанми?

Жаҳон унга тикилиб, табассум қилди:

— Ҳа, албатта, менинг унга ишончим сизнинг подшоҳлар менинг висолимга етишолмай юрганига ишончингиздан ҳам зўрроқ, — деди-да, қўлини чўнтагига тиқиб:

— Анча бўлди, ундан хат олгандим. У яқинда Фарғонага келишини ёзган. Лекин нима учундир ҳануз дараги йўқ, — деди.

У хатни чиқариб: «Мана ўзингиз ўқиб кўринг», деб Ҳайзуронга узатди. Хат қадимий паҳлавий тилида ёзилган эди:

«Сомуррода яшаётган Зирғомдан, Фарғонадаги кўнглим фариштаси Жаҳонга!

Сайидам! Мен сени ҳамма вақт сайидам деб атайман, чунки сен бутун борлиқнинг сайидасисан, менинг севгилимсан. Сен қалбимнинг — бутун вужудимнинг хожасисан. Фарғонадан чиққанимдан буён анча йиллар ўтиб кетди. Шу вақтгача сенга мактуб ёзмадим, тўғриси, буни ўзимга эп кўрмадим. Ҳокимнинг қизи, сайида, малакхилъат Жаҳонга хат ёзишни мендек бир фақир етимга ким қўйибди, деб ўйладим. Сен билан видолашаётган куним улуғ мартабага эришиш учун қўлимдан келганича тиришаман, сенинг мартабанга яқинлаша олсам, остонанга келиб бошимни ураман-да, жуфти ҳалолликка розилигингни сўрайман. Борди-ю, ўшандай юқори мартабага эриша олмасам, бахтим қаро экан дейман-да, пешанамга уриб, ҳажрингда зор-зор йиғлаб дунёдан ўтаман, деган эдим.

Мен бу ерга келиб аскарликка ёзилдим. Оғир жанг майдонларига сенинг номингни қалбимга жо қилиб кирдим. Номингни ўзида сақлаётган кўксимни ўқларга тутдим. Муборак, азиз номинг мени ҳамма фалокатлардан омон сақлади.

Мен аскарлик хизматида турли лавозимларда бўлиб, охири халифа саройида қоровуллар бошлиғи вазифасига эришганимдан кейин сенга севинч хабарини йўллаяпман.

Сен, эҳтимол: — Бу мартабага кўтарилишдан мақсадинг нима? — деб сўрарсан. Очиғини айтсам, мақсадим шу мартаба туфайли сенинг висолингга етишдир. Сенсиз ҳаёт ҳаёт эмас менга.

Мен жаноб ҳокимни зиёрат қилишга, севгилим Жаҳонни кўришга мушарраф бўлиш учун Фарғонага боришни ният қилган эдим, халифаликка путур етказадиган баъзи ташвишли юмушлар чиқиб қолмаганда, аллақачон Фарғонада бўлардим.

Фарғона сафарига отланиш учун ҳозир қулай бир чора топилди. Ўзинг биласанки, халифа Муътасим Бағдод яқинида турк аскарларига атаб Сомурро деган махсус шаҳарча бино қилган. Мен ҳам шу ерда турк аскарлари билан биргаман.

Ислом мамлакати — Бағдодда пайдо бўлган турли исёнчи гуруҳларни халифа ўша турк аскарлари кучи билан бостирмоқчи.

Турк аскарлари шаҳар атрофидаги аҳоли билан аралашса, куч-қуввати, шижоати кетиб қолишидан қўрққан Муътасим Мовароуннаҳрдан чўри турк қизларини сотиб олиб, ўша аскарларни уйлантирмоқчи, Фарғонага бориб чўрилар сотиб олиш учун бир қанча кишиларни танлаб қўйди. Ўша кишилар билан бирга мен ҳам ватанимга бориб келмоқчи эканимни халифага айтиб, рухсат олдим. Шояд, яқин орада дийдор кўришсак. Хатни сенга етказишни ишончли кишиларимдан бирига топширдим. Ойим-дан сенга салом».

Ҳайзурон хатни ўқиб бўлгач, Жаҳонни қучоқлаб ўпди:

— Сенга ҳам, Зирғомга ҳам муҳаббат муборак бўлсин. Зирғом, албатта, сенга муносиб йигит. «Киши ҳаётда мол-мулки билан эмас, балки одамий фазилатлари билан қадрли» деган гапинг тўғри. У ботирлиги ва ғайрат-шижоати билан ҳозирданоқ соқчилар бошлиғи лавозимини эгаллаган бўлса, бир неча йиллардан кейин жуда улуғ мартабаларга эришса ажаб эмас. Ислом давлати ҳали жангу жадал қиляпти, Зирғомдек йигит яна ҳам юқорироқ мартабаларга кўтарилишига нима тўсқинлик қиларди?

Ҳайзурон дилидаги гапни айтгани учун, Жаҳон беҳад хурсанд бўлди-ю, аммо кетидан лекини чиқиб қолди:

— Бу хатни олганимга бир неча ой бўлди. Ҳалигача Зирғомдан дарак йўқ, билмадим, не ҳодиса юз берди экан?

Ҳайзурон: «Ташвишланма, у албатта келиб қолади, лекин...» деди-ю, кўнглига бир нарса келгандек ўйланиб, бошини қуйи солди.

— Хўш, ойижон, айтинг, нима лекини бор, — деди Жаҳон.

— Лекини шуки, сени Зирғомга беришга отанг розилик бермасмикинлар деб қўрқаман.

— Тўғри, мен бу гапни отамларга айтганим йўқ, лекин ишончим комилки, у киши Зирғомни яхши кўрадилар, жуда ҳурмат қиладилар. Ундан кейин, мен нимани истасам, отам унга қаршилиқ қилмайдилар.

— Сайидам, жаноби ҳоким Зирғомни яхши кўришларини, ҳурматлашларини яхши биламан, лекин бу ерда бошқа бир гап бор. Шунини ўйлаб кўрдингмикин? — деди Ҳайзурон.

— Қандай гап экан? — деди авзойи ўзгариб Жаҳон.

— Билишимча, Зирғом мусулмон, сен бўлсанг ислом динига кирган эмассан. У сени хотинликка олиши қандай бўларкин?

Жаҳон:

— Мен ҳам мусулмон бўлсам нима қилибди? Ахир ислом дини ҳозир давлат дини-ку, — деди.

— Отанг, қавм-қариндошларинг динидан қандай қилиб воз кеча оласан?

— Бу дин Зирғом билан менинг муҳаббатимизга ғов бўладиган бўлса, мен албатта, ундан воз кечаман. Чунки мен бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам севгилим қаерда бўлса, ўша ерда бўлишни истайман.

Жаҳон шундай деб жилмайди. Унинг кўзларидан маржондек ёш оқиб, юзига тушди.

Гап чўзилиб, аҳвол оғирлашганини сезган Ҳайзурон Жаҳонни алаҳситмоқчи бўлиб, жойидан кўзғалди ва гапни бошқа томонга бурди:

— Кун алла-палла бўлиб қолди, сен бўлсанг, ҳали ҳам овга киришганинг йўқ, отингни мин, мен кетингдан кузатиб юраман. Кийик овлашдаги маҳоратингни кўриб, бир томоша қилай, қизим.

* * *

Жаҳон «отимни, камон ва ўқ ёйларимни олиб кел» дегандай қилиб, отбоқарга имлади. Кейин у қаерда ов яхши бўларкин дея мўлжаллаб тоғ томонга кўз югуртирди. Бирдан яқин ердаги тош устида бир тоғ такаси ўйноқлаб юрганини кўриб қолди. Илгари бу ерда тоғ такаларини ҳеч кўрмаган эди. У шошиб, «Фируз, камонни тез олиб кел», деб отбоқарга хитоб қилди.

Камон қўлига теккач, дарров уни ўқлади-да, тоғ такасини нишонга олди. Ўқни отиш олдида Жаҳон «агар шу ўқни унга теккиза олсам, Зирғомга етишаман, у билан тезда кўришаман. Борди-ю, ўқ тегмай қолса, Зирғом билан тезда учрашим қийин бўлади», деб кўнглига тугиб қўйди.

Така эса ҳамон ўша тош устида булар томон қараб турарди. Жаҳон ўқ узди. Ўқ фазода визиллаб така томон учиб кетди.

Ҳайзурон эса ўқ бориб етмасдан така қочиб кетса, нима бўлди, деган хавотир билан ундан кўзини узмай турарди.

Така йиқилди, кейин қочиб бориб икки харсанг ўртасидаги бир чуқурликка бурилди. Таканинг йиқилганини кўрган Жаҳон севинганидан: «Ана йиқилди. Маржон, югур, уни олиб кел», деб бақирди. Маржон, ҳамроҳи ва отбоқар учаласи така томон чопиб кетишди. Жаҳон севинганидан юраги ёрилгудай бўлди. Ҳайзурон кулиб, унинг ёнига келди:

— Бу такани қулатганингдан жуда хурсанд бўлдим. Ўқинг унга теккани учунгина эмас, йўқ. Сен уни нишонга олаётганингда мен, «агар Жаҳон шунга теккиза олса, албатта Зирғомга ҳам етишади», деб хаёлимдан ўтказган эдим. Энди, қизим, албатта мақсадинга етишасан. Хурсандлигим мана шундан.

Жаҳон жилмайиб деди:

— Мен ҳам худди шунини кўнглимга келтирган эдим. Энди «Зирғом сенинг муносибинг», деб айта оласизми?

— Мен ёр мулоҳазаларимни сенга айтган эдим. Ҳозир эса Зирғомга муҳаббатим жуда ҳам ошиб кетди.

Улар шу қабилда ҳазиллашиб кулишди. Ҳайзурон ўз фикрини очиқ айтиб, Жаҳоннинг кўнглига чироқ ёққандек бўлди.

Тоғ такасини судраб келаётганларнинг ҳайқириқ овозини эшитган Жаҳон улар томон югурди. Така ўлган эди. Унинг бир ўқ билан ўлганидан Жаҳон ажабланди. Унинг ўқи ҳамон таканинг биқинида санчиғлиқ турарди. У яна бошқа бир ўқ таканинг бўғзида санчилиб ётганини кўриб

қолди-да, «Ҳой, бунда иккита ўқ бор, мен фақат битта отган эдим-ку, мана бу иккинчи ўқни қаранглар, бу қаердан келиб тегди? Маржон, бу ўқни дарров чиқариб ол!» деб, хизматкорга буюрди. Маржон жуда қийинчилик билан ўқни тортиб олди ва «така шу ўқ билан ўлган», деб уни Жаҳонга узатди. Жаҳон ўқни олди-да, бармоқлари билан у ёқ-бу ёғини ағдариб кўздан кечирди. Ўқнинг патида араб тилида ёзилган бир хатга кўзи тушди. Жаҳон арабча хатни ўқишни биларди. У хатнинг ҳарфларини ҳижжалаб, туриб, бирдан «Зирғом» деб бақариб юборди-да: — Мана бу ўқда Зирғомнинг исми ёзилган экан, — деди. Маржон ҳам араб ҳарфи билан битилган ёзувларни билгани учун, уни ўқиб кўрди-да: «Ҳа, тўғри, бунда Зирғомнинг исми бор», — деди.

Бу тасодифдан ҳанг-манг бўлиб қолган Жаҳон Ҳайзуронга қаради. Эсанкираб қолганини икки эркақдан яширмоқ учун у ўзини базўр қўлга олди. Кейин уларга қараб: «Такани бирор ерга олиб бориб сўйинглар-да, нима қилсангиз, ихтиёр ўзларингизда», — деди. Улар узоқлашгач, Ҳайзуронга қараб:

— Бу ҳодисага нима дейсиз? — деди.

— Менинча, — деди Ҳайзурон, — Зирғом шу ўртада бўлиши керак. Бу ўқ билан такани отган ҳам муқаррар ўшанинг ўзи. Лекин така жароҳатланганича узоқ ерларни босиб келганга ўхшайди, чунки тоғ такалари бу ердан узоқ бўлган Тошкент дарёсининг* қирғоқларида ёйилиб юради.

Жаҳон «бу тушимми ё ўнгимми» деб хаёлга чўмди ва бошини қўйи солиб:

— Бу жуда ғалати тасодиф, аммо ҳали ҳам мен янглишдиммикан деган хавотирдаман. Лекин кўнглим буни рост деб айтяпти. Хўп, майли, гумонимиз тўғри чикса, уни сиз ҳозир қаерда деб ўйлайсиз? — деди.

— У Фарғонага киришдан аввал дам олиш учун бирор сой атрофига тушган бўлса керак. Лекин мен бу томонларда Тошкент дарёсидан бўлак сув борлигини билмайман, эҳтимол, у дарёнинг шарқий қирғоғига тушган бўлса,— деди Ҳайзурон.

Жаҳон сўради:

— Сиз айтаётган қирғоқ бу ердан узоқми?

— Бир-икки фарсаҳ* келади, ўша томонга боргинг келаётганга ўхшайди-а?

Хижолат аралаш табассум қилган Жаҳон, нега бундай савол бераётганини аниқ билиш учун Ҳайзуроннинг кўзига тикилди. Ўзининг фикрига қўшилаётганини сезиб, Ҳайзуронга: «Ҳа, биз уни излаб борсак, қандай бўларкин дейсизда», — деди.

Ҳайзуроннинг унга раҳми келди, кўнглига қўл солиб кўрмоқчи бўлди:

— Кишилар эшитса, Жаҳон Зирғомни атайин излаб борди, деб гап қилишади. Аммо тасодифан унга йўлиқиб қолсак-чи, унда ҳеч ким ҳеч нарса деёлмайди. Яна шуни ҳам билиб қўйки, йўл анча олис, машаққатли, унга чидай оласанми?

Жаҳон: «Отга миниб олганимиздан кейин нима машаққат бўларди. Қани, кўзғалинг, кетдик», — деди-да, икки эркақ томонга қаради. Улар узоқда, ҳали ҳам така сўйиш билан овора эди. Жаҳон уларни чақирмоқчи бўлаётганини сезган Ҳайзурон, олдинроқ: «Бўлмаса, мен хизматчинг Фирузни чақариб келай, у сенинг жilовингдан юрсин, иккинчисига эса қолган хизматчилар билан шаҳар дарвозаси ёнига бориб, бизни кутиб туришга фармон қилсанг», — деди.

Унинг бу маслаҳати Жаҳонга маъқул тушиб, «жуда соз бўлади» деди. Ҳайзурон хизматчилар олдига бориб, «буёққа кел» деб Фирузни имлади. Дарров югуриб келган Фирузга: «Ҳамроҳингга бориб айт, у бошқа хизматчиларни олиб тезроқ шаҳар дарвозасига борсин-да, бизни кутиб туришсин. Ўзинг эса иккала отимизни олиб кел, бизнинг ёнимизда борасан», — деди. Фируз топшириқни бажариб бўлгач, Жаҳон билан Ҳайзурон қаерга боришаётганини била олмай уларнинг орқасидан йўлга тушди.

* Сирдарё назарда тугилади.

ЗИРҒОМ ВА ЖАҲОН

Шояд, севгилим келаётганини кўрсам, деб кўзлари тўрт бўлиб бораётган Жаҳон отнинг бошини анҳор томонга бурди. Унинг ёнида от минган Ҳайзурон борарди. Тикка келган қуёш тиғи остида чуқур хаёлга чўмиб бораётган Жаҳон бугун овқат еган-емаганини ҳам унутганди. Ҳали овқат экан-ку, муҳаббат дардига йўлиққан одам ўзининг жаҳонда бор-йўқлигини ҳам унутиб қўяди.

Жаҳон ва Ҳайзуроннинг отлари ҳақкам-дуккам экин экилган ерлардан ўтиб бораркан, Фарғона малагини танийдиган ўша ерлик корандаларнинг кўзи уларга тушди. Улар Жаҳоннинг ўзинигина эмас, қашқа отини ҳам, хизматчисини ҳам танишар эди. Корандалар Жаҳоннинг ҳурмати юзасидан ўринларидан туриб, унга таъзим қилишди. Лекин хаёли паришон қиз уларга эътибор бермади, одатий табассумини унутди. Хаёл дарёсига фарқ бўлиб бораётган Жаҳоннинг фикрини иккала отнинг баравар кишнаши бўлиб юборди. У олисга назар ташлади. Йўл устида туркманларники каби қуббали чодирлар тикиб ўтирган ўтроқ одамларга кўзи тушди. Илгари туркманлар ана шундай тепаси қуббали тўгарак чодир тикиб ўтиришарди. Чодирлар орасида тўрт-беш от кўринди. Йигитлар икки бияни соғишаётган эди. Саҳройи араблар туя сутини ичганидек, Туркистон чўлларида яшайдиган кўчманчилар ҳам бия соғиб, сутини ичишарди. Жаҳон уларнинг олдига борса, гапга тутилиб алаҳсиб қолишдан чўчиди-да, йўлини бошқа томонга бурди. Лекин Ҳайзурон отнинг жоловини чодирлар томонга бурди. «Зирғом тўғрисида булардан бир суриштириб кўрсак, шу ерлардан ўтган бўлса, улар кўришган бўлса ажаб эмас, дарё томонга юрсак, йўлимиз анча қисқарармиди дейман», — деди.

Унинг бу фикри Жаҳонга маъқул тушди шекилли, у ҳам отининг жоловини чодирлар томонга бурди. Буларни кўрган болалардан бири Жаҳоннинг қиёфасидан «бу албатта бирор амирнинг қизи бўлса керак», деб ўйлади-да, меҳмонларни кутиб олиш кераклигини хабар қилиш учун чодирга, отаси томонга югурди.

Боланинг отаси — мўйсафид деҳқон ҳассасига таяниб келаркан, Жаҳонга кўзи тушиши биланоқ уни таниди. Болаларини чақириб: «Меҳмонни отидан туширинглар», — деди. Лекин Жаҳон отдан тушгиси келмай, деҳқонга миннатдорчилик билдирди. Кейин у «қани, қарияни гапга солиб кўринг-чи», дегандек Ҳайзуронга қаради. Ҳайзурон:

— Сайидам, отдан тушинг, бир оз дам олиб, кейин яна йўлга чиқармиз, — деди. Жаҳон Ҳайзуроннинг таклифини ноилож қабул қилди. Фируз бошқа отларни кўрса, кишнаб, буларнинг гапига халақит бермасин, деб иккала отнинг юганидан ушлаб нарироққа олиб кетди.

Жаҳон билан Ҳайзурон пиёда юра бошлашгач, чол соддалик ва мулойимлик билан уларга:

— Бизнинг кулбаи вайронамизга маликам муборак қадамларини бир тегизиб, табаррук қилиб кетсалар яхши бўларди, — деб уларни ўз чодирига таклиф қилди. Жаҳон уяла-уяла чодирга кирди-да, ўзи ва ҳамроҳи учун тўшалган пўстакка ўтирди.

Ҳайзурон сўз бошламасданоқ чолнинг ўғли сопол косада суюқ овқат олиб келди. Овқат бия сутидан тайёрланганини сезган Жаҳон: «Ҳозир овқатга иштаҳам йўқ, кўнглим ҳеч нарса тусамаяпти», — деб узр айтди. Мўйсафид болага қараб:

«Бўлмаса бир коса қимиз олиб кел», — деди. Келган меҳмонларга шароб ўрнида талқон, гўжа ёки ҳозирги вақтда лимонад ва чой бериш одат бўлганидек, кўчманчилар бия сутини ачитиб қимиз қилиб қўяр ва меҳмонларга тутар эдилар. Чол қимизни кўрсатиб: «Буни ичиш учун киши оч бўлиши шарт эмас, сувдек бир ичимлик, иссиқнинг ҳоврини кўтаради, чарчоқни кетказди», — деди. Жаҳон буни ҳам рад қилишни ўзига эп кўрмай, косани қўлига олди. Шу фурсатдан фойдаланиб, Ҳайзурон чолга қаради:

— Бугун биздан бошқа меҳмонлар бу ердан ўтгани йўқми?

— Йўқ, сизларнинг пойқадамнингиз етганидан беҳад хурсандман. Қайси шамол Жаҳонийни бу томонларга учирдики, хароб кулбамиз обод бўлди. Бошқа меҳмонлар келмаганда ҳам, Жаҳоннинг бир ўзи минг меҳмонга арзигулик.

Ҳайзурон: «Сафар қиладиган мусофирлар ҳамма вақт ҳам шу ердан ўтиб туришадими?» — деб сўради.

— Ҳа, албатта, — деди чол, — Ушрусана, Қўқон ёки Бухородан кунчиқар томонга юрадиган киши дарёдан ўтгач, албатта йўли шу ёққа тушади. Фарғонагами, бошқа шаҳарларгами шу ердан боради. Кўпинча, Ҳиндистон, Тибет ёки Хитойдан Рум мамлакатига кетаётган ёки у ерлардан қайтиб келаётган савдогарлар ҳам бу ердан ўтади.

Ҳайзурон Жаҳонга қараб форс тилида: «Зирғомнинг йўли ҳам шу ердан ўтадиган бўлса уни шу ерда кутиб турганимиз маъқул, у ёққа бориб овора бўлиб юргандан кўра, шу яхши эмасми? Биз бир йўлдан юрсак, у бошқа йўлдан келиб, ўтиб кетиб қолса, бир-биримизга дуч келмай қоламиз», — деди.

У ердаги деҳқонлар чиғатой тили, яъни қадимий турк тилида сўзлашганлари учун Ҳайзуроннинг гапига тушунишмади. Жаҳон бу гапга жавоб бермади. Лекин чехрасидан унинг таклифига рози бўлгандай эди. Ҳайзурон:

— Бўлмаса, майли, отахонимиз бирор таом тайёрлай қолсин, хўп дея қол, — деди.

— Аввал ўзимиз йўқ деб қўйиб, энди қай юз билан сўраймиз.

— Малол келмайдиган қилиб ўзим сўрайман, — дедида, Ҳайзурон чолга қараб чиғатой тилида: «Сўйиш учун сотадиган биронта отларинг йўқми?» — деди.

— Йўқ, сайидам, биз отларни фақат сути учун боқамиз. Уларни ночор бўлиб, сутдан қолгандагина сўямиз, — деди чол.

— Мабодо бирор тойча сўйиш лозим бўлиб қолса, нима қиласизлар?

— Шу ердан ўтадиган йилқилар подасини пойлаб турамиз-да, танлаганимизни сотиб оламиз, — деди чол, кейин кунчиқар томонни кўрсатиб: — Мен анчадан бери шу тарафга қараб турибман, олисдан қуюқ чанг кўтариляпти, эҳтимол бу ёққа келаётганларнинг подасидир. Улар келиши билан бир-иккита от сотиб олиб, дарров сўямиз. Маликамиз андак таҳаммул қилсалар, семиз бир от сўйиб зиёфат қилардик.

У кишининг хушмуомаласи, зийраклиги Жаҳонга маъқул тушиб, жилмайди. Қизнинг табассумидан ўз таклифига рози бўлганлигини англаган чол ўғилларидан бирига дарров бориб, ўша уюрнинг олдидан тўсиб чиқишни буюрди. Бола юрганича кетди. Ота эса дастурхон тайёрлашга киришди, битта қовун келтириб, Жаҳоннинг олдига қўйди:

— Мана бу тилни ёрадиган Бухоро қовунларидан. Истаган вақтларида сўйиб берамиз.

Катта амалдорлар уйда ҳам мақтовга арзийдиган бундай қовун чолнинг чодирига келиб қолганидан Жаҳон ажабланди. Буни сезган чол:

— Қизларимдан бирига хуштор бўлиб қолган бир йигит менга олиб келган тўхфалар орасида шу қовун ҳам бор экан, — деди.

Хуштор сўзини эшитган Жаҳон ўзининг муҳаббати дардини эслади-да, бир оҳ тортиб чолга қаради: — Бу қовунни аталган кишисига — қизингизга сақлаб қўйинг.

Чол жавоб қайтармоқчи бўлиб турувди, узоқдан кимнингдир чақираётганини эшитди. Қайтиб чопиб келаётган ўғли: «Улар подадан бирорта отни ҳам сотишмас экан», — деди.

Келаётган йилқи подасининг оёғидан чиқаётган чангга қараган Жаҳон унинг олдига эгарланган от миниб келаётган бир кишини, унинг орқасида эгар-жабдуқсиз ўнлаб отларни ўйнатиб келаётган чавандозларни кўрди.

Баъзи отларни Туркистон саҳроларида йилқи ва мол боқиб тирикчилик ўтказадиган Грузия даштидан келган чўпонлар миниб олганди. Жаҳон олдинда келаётган отлиқ йигит аскар кийимида эканини ва қўлидаги найзага байроқ осилганини кўрди, лекин у байроққа битилган исмга эътибор бермади. Агар ўша исмни ўқиса борми, бутун аъзойи баданини қалтироқ босиб

кетган бўларди. Чол ўша отлик кишининг йўлини тўсиб: «Бу отлардан биттасини бизга сотинг», — деб илтимос қилди. Отлик киши такаббурлик ва қўполлик билан: «Йўқ, сотмаймиз», — деди. — Болам, ҳозир битта от сўйиш зарур бўлиб қолди, айтган пулингни берамиз, — ёлворди чол. Аммо у киши бу илтимосни рад қилганча бош чайқади, лекин чол «нима учун сотмайсиз» деб яна савол берди. «Бу уюр пулга муҳтож кишиларники эмас», — деб жавоб берди отлик.

— Ким улар ўзи, ахир?

— Ўқишни билмайдиганга ўхшайсиз, акс ҳолда савол-жавобга ҳожат қолмаган бўларди, — деди-да, отлик йигит байроқни кўрсатди. Бу сўзни эшитган Жаҳон ялт этиб байроққа қаради. Араб ҳарфи билан ёзилган «Афшин Ҳайдар бин Корус» сўзларни ўқиди-ю, ранги ўчиб, Ҳайзуронга қаради. Деҳқоннинг ҳам, Ҳайзуроннинг ҳам чехрасида бир хилда ўзгариш пайдо бўлганди. Чол отликдан: «Тўғри айтдингиз, ўқишни билмайман, бу байроқ кимга тегишли?» — деб сўради.

— Халифа Муътасимнинг лашкарбошиси ва Ушрусана мамлакати ҳукмдори амир Афшин Ҳайдар бин Корусники.

Туркистонда бу номни билмайдиган бирорта киши йўқ эди. Чунки Афшин Муътасимнинг хизматида кирмасидан олдин Ушрусана подшоси бўлган. Чол ҳайрон бўлиб қолди. У кўрқиб кетганидан: «Ешитишимизга кўра, Афшин Бағдодда турар эмиш», — деди.

— Тўғри, — жавоб берди йигит, — у Бағдодда яшайди, лекин бир неча кун бурун Ушрусанага келди ва бизни аскарлари учун мол, қўй сотиб олишга юборди.

— Ҳозир бу йилқиларни Ушрусанага ҳайдаб боряписизларми?

— Афшин Ушрусанада эди, лекин у наврўз байрамини ўтказиш учун Фарғонага келиши керак. Унинг аскарлари Тошкент атрофларида қўнишган, мана бу йилқилар ўшаларга тегишли, тушундингизми? — деди йигит ва отига қамчи босиб йўлга тушди. Отбоқарлар ҳам унинг кетидан жўнашди.

Чол яна суриштиришга ботинмади. Жаҳонни зиёфат қила олмагани учун хижолат тортди. Унга узр айтиш учун сўз тополмасди.

Жаҳон эса ўрнидан туриб, «иккала отни олиб кел», деб хизматчига буюрди ва чолнинг ёнига югуриб бориб: «Отажон, бизга қилган ғамхўрликларингиз учун жуда миннатдорман, ҳозир зудлик билан қайтишим зарур бўлиб қолди, насиб бўлса, бошқа бир фурсатда келиб, сизни зиёрат қилиб кетаман», — деди.

Чол қизнинг бундай хушмуомала ва камтарлигидан мамнун бўлиб, маликанинг қўлини ўпди. Жаҳон қўлини тортиб оларкан, отага бирор нарса бериш керак, дегандек Ҳайзуронга қаради-да, ёнидан тўрт-беш олтин пул чиқариб, чолга узатди:

— Болалар учун ўйинчоқ — ўқ-камон олиб берасиз.— Чол ташаккур айтиб пулни олди. Жаҳон ва Ҳайзурон у билан хайрлашгач, отга миниб йўлга тушишди. Фируз ҳам уларнинг изидан юрди.

Бир оз йўл юргач, Жаҳон кўнглида ғашлик пайдо бўлгандек бир уҳ тортди-да, Ҳайзуронга қараб сўради: «Ёнди нима дейсиз? Афшин Фарғонада эмиш. Отамни кўриш учун у албатта, ҳовлимизга келади».

— У отангни келиб кўрса, сен нимага ташвишланасан?..

Жаҳон унинг гапини бўлди.

— Мен ташвиш қилаётганим йўқ, парвойимга ҳам келмайди. Аскарлари ҳам мен учун хавfli эмас, лекин унинг ўзини кўришга тоқатим йўқ ва... — деди-да, бошидаги рўмолини тузатиб қайтадан ўраб олиш баҳонаси билан гапни бошқа ёққа бурди.

Ҳайзурон Жаҳоннинг хавфсираётганини сезса ҳам, ўзини билмасликка солиб: — Ақлли, доно қизим, ҳеч кимдан, ҳеч нарсадан кўрқмайди, дарё томонга юриш ниятингдан қайтганинг йўқдир-а? — деди.

Жаҳонга унинг саволи қизиқ туюлди. У ер тагидан қараб жилмайиб қўйди. Тили билан айтолмаса ҳам, бутун кўриниши «Бўлмасам-чи?» деяётгандай эди.

Йилқи тўдаси кўздан ғойиб бўлгунига қадар Жаҳон билан Ҳайзурон унга тикилиб боришди. Уларнинг отлари йўрғалаганча йилқилар бораётган томонга эмас, бошқа томонга қараб борарди.

Қуёш бота бошлади. Ҳайзуронга очлик таъсир қилди Жаҳон эса ўз севгилиси билан учрашиш шавқида ҳамма нарсани унутганди. У чурқ этмай узоқ йўл босди. Кўнглидаги ширин хаёллар борган сари улғайиб, илдиз отарди. Севгилиси билан юзма-юз келишини кўз ўнгига келтираркан, юраги ўйнаб, «муҳаббат иродадан устун чиқмаганда, бундай қалтис ишга журъат этмасдим», дерди.

Кўп вақтларда муҳаббат ва ирода ким енгишга ўйнай-ди-ю, муҳаббат ғолиб чиқаверади. Баъзан ирода муҳаббатдан устунлик қилади, лекин бу узоққа чўзилмайди, мабодо чўзилиб кетса, муҳаббатнинг юзаки ва тез сўнувчан эканидан далолат беради. Муҳаббат аҳли одатда тийран ақлли, тадбирли ва донишманд кишилар бўлади, лекин улар севги йўлида фақат ақли кам кишилар қиладиган ишларни қилиб юришади. Бошқалар унинг хатти-ҳаракатидан ҳайрон бўлади, лекин унинг ўзи улардан кўра кўпроқ ажабланади. Чунки ақли унинг ишини назорат қилади, уни танқид қилади, унинг оғир йўлга тушиб қолганини кўрсатади, лекин у бундай йўлдан қайтишни уддалай олмайди. Чунки унинг ақлли ва донишманд қалби муҳаббат гирдобига қаттиқ ўралган бўлиб, кўнгил хоҳишига хилоф иш қилиб қўйса, сира бардош бериб бўлмайдиган даражада азобланади, жинни бўлиб қолиши ёхуд жонини таслим этиб юбориши ҳам ҳеч гап бўлмайди. Қанчадан-қанча ошиқлар ақл билан кўнгил ўртасидаги низонинг қурбони бўлишади. Ақлли кишида севги пайдо бўлса, унинг иродаси билан хоҳиши ўртасида қаттиқ жанг кетади. Агар у нафсониятли, қалби мусаффо киши бўлса, ўз иззат-нафси ва қалби кучига сўяниб, нафси хоҳишига қарши курашади, мағлубиятга учрашдан қўрқмайди.

Жаҳонда ақл ҳам, ирода ҳам зўр эди. Айни вақтда у жўшқин қалбли, чуқур ҳиссиётли қиз эди. Негаки у ўз ёрини чин қалбдан севар, у билан бир неча йилдан бери ҳамгап бўлган, унинг муҳаббати қизнинг кўнглидан маҳкам жой олган эди.

У ўз севгилисига вафодор, ўз аҳдидан қайтмайдиган қиз эди. Афшиндан чўчиши ва уни кўришдан нафратланиши севгилисига бўлган вафосини яна ҳам кучайтирарди.

Қиз севгилиси билан учрашиш учун унинг олдига боришдан ийманмади. Ов қилгани кетяпмиз, деган гап Жаҳонга яхши баҳона бўлди.

* * *

Жаҳон билан Ҳайзурон чор атрофга назар ташлаб боришарди. Отларнинг ўзи уларни дарё қирғоғи томон бошлади. Узоқдан дарё суви кўзга ташланди, қирғоқ ҳам кўринди, лекин у ерда на ўтов, на бирор пиёда ёки отлиқ аскар кўринарди.

— У ерда ҳеч ким кўринмаяптими? — сўради Жаҳон отини тўхтатиб Ҳайзурондан.

— Йўқ, кўринмаяпти. Қирғоққа яқинлашиб қолдик. Қани, юравер-чи, ўша ергача бораверайлик, ажаб эмас, бизга далда берадиган бирор белги кўринса, — деди Ҳайзурон.

Улар кетидан Фируз борарди. Ниҳоят қирғоққа етиб бир дарахт тагидаги чайла яқинида тўхташди. У ерга қандайдир йўловчилар қўниб, яқиндагина жўнаб кетгани сезилиб турарди. Ташқарида олов ҳануз ўчмаган, овқат, мева-чева ва эт қолдиқлари бор эди.

Шу пайт чайла эгаси «бизга келган қўноқ бўлса керак», деб уларнинг истиқболига чиқди: «Хуш келибсизлар, қани, марҳамат», деб чайлага таклиф қилди. Ҳайзурон: «Чайлага киргин-да, бу ерда қўниб ўтган кишилар кимлигини билиб чиқ», деб Фирузни юборган эди. Фируз чайлага бориб, эгасига салом берди ва ўша кишиларни сўради.

— Улар мусулмон аскарлари экан, тонг пайтида дарёдан ўтиб келиб, чошгоҳгача бу ерда туришди-да, тушги овқатларини еб бўлгач, жўнаб кетишди, — деб жавоб қилди чайла эгаси.

— Улар қайси томонга кетганидан хабарингиз бўлмадимми?

— Ўйлашимча, Фарғонага кетишди, улар янги йилни ўша ерда ўтказишмоқчига ўхшайди.

Бу сўзни эшитган Жаҳон: «Улар албатта Зирғом билан ҳамроҳлари. У Фарғонага борса, тўғри бизникига тушади, бу ерга мен чакки овора бўлиб келибман», — деди ўзича. «Шунинг учун дарров Фарғонага қайтиб боришим, кетиб қолишмасдан у билан учрашишим керак», деган фикрга келди.

Ҳайзуронга қараб: «Қани, она, отнинг жilовини қўйинг, уларни орқасидан қўйиб, қоронғи тушмасдан бурун манзилга етиб олайлик. Ҳозир одамларимиз турган жойгача чамаси икки чақирим йўл қолди», — деди. Улар шаҳар дарвозасида кутиб турган одамлар томон от чоптириб кетишди.

Жаҳон мўлжалдан кечикиб қолгани учун хизматкорлар ташвишланиб, бир неча кишини уни қидиришга юборишган экан. Улар қизни тополмай қайтиб келгандан кейин, ташвишларига ташвиш қўшилибди. Унинг келаётганини узоқдан кўриб, бўй-басти ва отининг тусидан Жаҳоннинг ўзи эканини билишди. Соғ-саломат етиб келгандан кейин кўнгиллари тинчиб, қизни отдан туширишди, тайёрлаб қўйилган таомни олдига келтириб қўйишди. Ҳайзуроннинг таклифи билан у гўштдан озгина тотиган бўлди, устидан шошилиб қимиз ичди ва ҳўл мева тановул қилди. Шу пайт хизматкорлардан биттаси Ҳайзуроннинг ёнига келиб қулоғига нималарнидир шивирлаган эди, унинг ранги ўчиб кетди. Буни кўрган Жаҳон бир ҳодиса юз берганини сезиб, Ҳайзуронни чақирди ва нима гап дегандек, унга қаради. — Аканг Сомон бу ерга келиб сени йўқлатибди-да, дарров изига қайтиб кетибди, — деди Ҳайзурон.

— Ҳеч нарса демабдимми?

— Йўқ, ҳеч нарса айтмабди, — деди-да, Ҳайзурон тиқилиб қолаётган оғзидаги овқатини ютишга уринди.

Жаҳон Ҳайзуронга шивирлаган ходимнинг тусидан ташвишланиб: «Акам дадам тўғрисида келганга ўхшайди, тинчликмикин, у кишига бирор гап бўлмадиммикин?» — деб сўради.

Ҳайзурон Жаҳоннинг буни дарров пайқаб олганидан жilлла ҳам ажабланмади, чунки кишилар кўнглидагини кўзларидан уқиб олиш Жаҳоннинг одати эди. Ҳайзурон: «Урмуздга* шукур, у кишига ҳеч гап бўлгани йўқ, лекин сенинг кечикканингдан бир оз хавотир олибдилар. Тезроқ қайтсин, деб тайинлабдилар. Ахир янги йил кирай деб турибди-да», — деди.

Жаҳон ирғиб ўрнидан турди-да, «ҳозир қайтишим керак, от-араваларни тайёрланглар», деб хизматчиларга буюрди. «Отам оғир тортиб қолмасалар, менга киши юбориб ўтирмас эдилар. Қани, чаққон бўлинглар, кетдик».

Хизматчилар от-араваларни аллақачон тайёрлаб қўйишганди. Жаҳон билан Ҳайзурон отга миниб, қолган хизматчилар уларнинг кетидан ҳоким саройи томон йўл олишди. Жаҳоннинг фикри зикри у ерда, Зирғомни учратишда эди.

* У р м у з д — зардушт динидагилар, яъни оташпарастлар ақидасича, эзгулик худоси.

ҲОКИМ САРОЙИДА

Жаҳон ҳамроҳлари билан отасининг саройига етиб келганда қоронғи тушганди. Уларнинг боғчасида чироғлар порлаб турибди. Боғча ҳокимнинг зиёратига келган кишилар, улар келтирган ҳадялар билан лик тўла. Жаҳонлар боғчаси худди байрам кунларидагидек гўзал манзара касб этган. Одатда байрам кезлари уларнинг юзида шод-хуррамлик тўлиб-тошар, танбур-даторлар бетўхтов чалиниб турарди. Аммо бугунги манзара бўлакча. Танбур-даторлар келтирилгану, лекин ҳокимнинг оғир бетоблиги туфайли уларни чалиш ҳеч кимнинг кўнглига сифмасди. Ҳамманинг эгнида ипакли байрам кийимлари. Одамларнинг бир қисми тўп-тўп бўлиб, баъзилари эса якка-якка боғчада ва ҳокимнинг қасрига чиқадиган зинапояларда туришарди. Бироқ ҳамманинг чехрасида ғамгинлик, улар тик турган ҳолда бир-бирларига шивирлашарди.

Боғча дарвозаси ёнида хизматкорлар от-ешакларга ортилган кийим-кечак, хушбўй нарсалар ва ҳўл меваларни тушириб олиш ва саройнинг ичкарасига ташиш билан овора.

Жаҳоннинг араваси сарой эшигига келиб тўхташи билан ҳамма йўлнинг икки томонига ўтиб, ўрта бўшаб қолди. Қизни кўриш билан улар ғам-ғуссаларини унутишди. Ҳамма Жаҳонни севар, унда хайр-баракат бор деб ихлос қиларди. Аравадан тушиши билан ҳаммалари овозларини барала қўйиб салом беришди. Бу қиз отасининг олдига кириши билан ҳокимнинг дарди тарқаб, шифо топади, деб ўйлашарди турганлар. Жаҳон ҳурмат билан бошини эгиб, тўпланганларнинг саломларига жавоб қайтарди. Унинг хуштавозелигидан саломи табассумдек туюларди. Ҳайзурон Жаҳондан илгари отидан тушиб, унинг ёнида борарди. Одамларнинг бари қизнинг ҳурмати учун ўринларидан туришади. Жаҳон эъзоз-икром билан одамлар орасидан аста-секин юриб, боғчага кирди. У ердан сарой ёнидаги айвонга чиқиладиган зинапоёга кўтарилди. У бир томондан, Зирғомни кўрармикинман деган умидда бўлса, иккинчи томондан, Афшинга кўзим тушиб қолмаса эди, деган хавотирда, одамларга бирма-бир кўз қирини ташлаб ўтарди.

Сарой аҳли Жаҳоннинг йўлига ғоят мунтазир эдилар. У келиши билан ҳамма Жаҳоннинг истиқболига чиқди. Жаҳон улар орасида акиси Сомонни кўрмагач, «отамнинг ёнида бўлса керак», деб ўйлади. Саройнинг маҳрам ходими олдига етгач, ундан отасининг аҳволини сўради. «Шукур, яхшилик худосининг марҳамати билан отангиз дурустлар»,— деди ходим. Жаҳоннинг кўнгли бир оз таскин топди, лекин у ҳамон тик турган чўрилар ва хизматкорлар орасидан юриб, отасининг хонаси томон ошиқарди. Гилам ёзилган даҳлиздан ўтиб, отаси ётган хонанинг эшигига етди. Тезроқ уни ўз кўзи билан кўриш, соғлиғини билиб хотиржам бўлиш учун шошарди қиз. Эшик олдида бичилган мамлуклардан* махсус бир қоровул турарди.

У Жаҳонни кўриши билан ҳокимнинг ҳузурига югуриб кирди-да, Жаҳоннинг келганини хабар қилди, сўнг қайтиб чиқиб, пардани кўтарди ва Жаҳоннинг кириши учун рухсат берилганини айтди.

Жаҳон ов кийимларини ва бошидаги рўмолини ечмай, лов-лов ёниб турган ташвишдан яна ҳам гўзаллик касб этган юзи ва бўйинини очган ҳолда отасининг ётоғи ёнига борди. Унинг кўзлари чақнар эди.

Ҳоким тетик, ҳали олтмишдан ошмаган киши эканига қарамай, бетобликдан анча ўзини олдириб қўйган, кўкрагига тушиб турган соқоли оппоқ оқарган, кўзи ич-ичига ботиб кетган, юзида ажинлари кўпайган, лекин салобати сира камаймаган эди. Интизор бўлиб ётган пайтида қизи етиб келганини билган отанинг кўзлари ёришиб кетди. У обнус* ёғочидан ясалган, кунгураларига фил тиши қадалган каравот устида чалқанча ётарди.

Бошида кичик салла, устида зар билан қавилган ипак кўрпа, ярим белидан юқори томонга қимматбаҳо саммурий* пўстин ташлаб қўйилган. Енги шимарилган бўлиб, озиб кетган икки қўлини кўрпадан чиқариб ётарди.

Жаҳон эшиқдан ичкари кириши билан тўғри отасининг каравоти ёнидаги токчага қўйилган олтин маъбуда томон бориб, оташпарастрлар одатича бўйинини эгиб, унга топинди. Унинг ўртасида шифтга осилган чироғдан ташқари маъбуда олдига ҳам шам ёқиб қўйилганди. Жаҳон ибодатини тамом қилиб бўлгач, каравот ёнига бориб тиз чўкди-да, отасининг қўлини ўпиб, юз-кўзларига сурта бошлади.

Отасининг ҳолдан кетгани Жаҳонга анча таъсир қилган бўлса ҳам, унга далда бериш учун ўзини маҳкам ушлашга ҳаракат қиларди. Отага чуқур муҳаббат ва буюк эҳтиромини очикдан-очик баён қилиб турган қизнинг кўзлари кулмаса ҳам, лаби жилмаярди.

Отаси уни кўриши билан кўзига ёш олди-да, берироқ кел, дегандек икки қўлини чўзди. Жаҳон отасининг бағрига ўзини ташлаши билан ота уни ўпиб, муаттар соч ва бўйинларини ҳидлади. Отамни тирик кўраманми-йўқми, деб қаттиқ хавфсираган Жаҳон беморнинг иссиқ нафасини, соч-соқоллари тикандек ботишини сезиб, унинг соғайиб кетишига умид боғлади. Ҳоким ўзини дадил тутди, икки тирсагига таяниб ўрнидан турди ва ёстикқа суяниб ўтириб олди. У қизига қараб: «Ёнимдаги кўрпачага ўтир», дегандек ишора қилди. Жаҳон кўрпачага ўтириб: «Дада,

қалайсиз?» — деб аҳволини сўради. «Яхшилик худоси — меҳрибон Урмузднинг марҳамати билан дурустман, ёмонлик худоси яхшилик худосидан ғолиб чиқиб, сени кўролмай қоламанми деб кўрққан эдим, чунки дардим зўрайиб, дармоним қуриб, жуда ҳолсизланиб қолган эдим. Лекин саройга қайтганингни эшитиб, анча соғайиб қолдим. Қизим, бу дунёда менинг бахтим, овунчоғим фақат сенсан. Энди саройдан ҳеч қаерга жилма, сени кўриб турсам, кўнглим таскин топади», — деди.

Бемор ётган кекса отасининг куйиб-пишиб гапирганига раҳми келган Жаҳоннинг кўзидан икки томчи ёш тўкилди. Қизнинг кўз ёши отасига таъсир қилмай қолмади. Ўлимидан кейин қизининг тақдири нима бўлишини кўз ўнгига келтирган отанинг меҳри жўш уриб, йиғлаб юборди. Ўпкаси тўлиб турган қизининг ҳовурини пасайтириш учун у ўз ҳаяжонини яширишга уринарди. Отанинг кўнглидан ўтаётган хаёлларни сезган қиз ўзини маҳкам тутиб, жилмайди ва «Меҳрибон яхшилик худосига шукр, сизнинг соғайиб кетишингизга аминман», — деди-да, маъбудани кўрсатиб: «Мен дардингизга шифо бериб, касалингизни даф қилишни шу санамдан илтижо қиламан, унга ёлвораман, у албатта муродимни беради», — деди.

— Мен қоҳинни* топиб келиш учун аканг Сомонни юбордим. У келса, ҳаммамиз биргаликда дуо қилишамиз.

Отасининг дуога — ибодатга рағбат этганини кўрган Жаҳоннинг ташвишлари бир оз пасайди, кўнгли таскин топгандай бўлиб сўради:

— Қоҳин шу оқшом келадими? — Ҳоқим оғир бир уҳ тортди: «Уни топиб кел, деб акангни юбордим, лекин олиб келишига ақлим етмаяпти. Чунки у бирор ишни мен буюргандек қилиб бажариб келган эмас». Ҳоқим шундай таъна гапни айтганига пушаймон қилди шекилли: «Майли, бугун келмаса, эртага келар», деб илова қилиб қўйди.

Отаси акасидан норози эканини Жаҳон сезди. Бунини у анчадан буён пайқаб юрган бўлса ҳам, сабабини билолмасди.

Жаҳоннинг зийрак ва ҳушёрлигини билган отаси, «қизимнинг кўнгли бузилмасин», деб Сомондан норозилигини ундан яширди.

Ота-бола бир оз сукут қилиб туришди. Кейин ҳоқим ўзини ўнглаб олиб:

— Қизим, Жаҳон, хонанга бориб кийимларингни кийиб, овқатингни егин, мен анча дурустман, уйқум ҳам келиб қолди, — деди.

Жаҳон ўрnidан турди:

— Дадажон, қиладиган юмушлар бўлса айтсангиз, бажариб, ундан кейин хонамга кетардим.

— Йўқ, қизим, ҳеч бир юмуш йўқ, бориб дам олгин, худонинг паноҳига топширдим. Эрталаб қоҳин келса, бирор янгилик эшитиб қоларсан, — деди бемор.

«Отанинг, эртага бир янгилик эшитиб қоларсан, деган гаплари нимаси, қандай янгилик бўлиши мумкин!» деган фикр Жаҳонни не-не хаёлларга олиб борди, аммо у аниқ бир фикрга кела олмади. Ҳар ҳолда отаси Афшинни тилга олмагани қиз учун шодлик эди. Жаҳон Зирғом номини қистириб кетадиган бирор гап бошламоқчи бўлди. Отаси йигитни мақтагудай бўлса, унга кўнгли борлигини дарров айтиб қўя қолишни дилига тугиб қўйди. Лекин бундай гапларни отаси олдида гапириб одатланмагани учун «майли, Зирғомнинг ўзи келганида гапираман», деб аввалги фикридан қайтди-да, ҳоқим олдидан чиқиб кетадиган бўлди.

Ҳали Жаҳон уйдан чиққанича йўқ эди, эшик олдидаги соқчи кириб «Сомон келди» деб хабар берди. Унинг номини эшитгач, ҳоқимнинг туси ўзгариб, «майли, кирсин», деди. Сомон ичкари кирди. Уни кўрган киши Жаҳоннинг акаси эканига сира ишонмасди. Сомон ҳоқимнинг синдлик* бир чўрасидан туғилган бўлиб, саккиз ёшида онадан етим қолганди. Шундан кейин отаси Кавказга бориб, у ерда бир черкас қиз билан учрашиб, яхши кўриб қолган ва унга уйланган эди. Фарғонага қайтиб келгандан кейин ҳоқимнинг черкас хотини эгизак қиз туғиб беради. Ўша икки қизнинг бири Жаҳон эди. Икки қизни ёш қолдириб она вафот этди, болаларининг тарбиясини ота Ҳайзуронга топширди. Қизлар ҳусну латофатда оналарига ўхшаш баркамол эди. Хотинини ниҳоятда севган ота қизларини ҳам севди, бошқага уйланишни мутлақо

истамади. Аммо уч ёшга тўлар-тўлмас қизларнинг бири йўқолиб, Жаҳоннинг танҳо ўзи қолди. Отанинг бутун муҳаббати Жаҳонга ўтди.

Қизнинг йўқолиши ўлим туфайли эмас, бошқа бир ваддан юз берган. Аллақандай бир от келиб, уни олиб қочиб кетганди. Туркистонда бир тўда ўғрилар бўлиб, улар ўз отларини болалар ва уй-рўзгор буюмларини олиб қочишга, олисда кутиб турган ўғриларга етказиб беришга ўргатишарди. Ўшандан бери фарғоналиклар ўз болаларини шу қабилда олиб қочилишидан эҳтиёт қилиб юрадиган бўлишган.

Ҳоким эса қизнинг йўқолиш сабабини бошқача гумон қилган. Лекин бу гумонини ҳеч кимга айтмагану, ўша вақтдан бошлаб Сомондан кўнгли қолган.

* * *

Сомон пастки иягида битта-яримта кўринар-кўринмас кўса соқолли, юзи яссидан келган йигит. Уйқудан турган кишининг кўзидек икки кўзининг оқига қизил аралашган. Бундан ташқари у ғилай бўлгани учун сизга қараганда шифтга ёки эшикка қараяпти, деб ўйлайсиз. Кўзи ҳамма вақт аланг-жаланг. Сиз билан сўзлашаётганда ерга қараб туради ёки қовоқларини чимирганча бошқа томонга қараб гапиради. Бир нарсдан кўрққандек, лаблари пириллаб учиб туради. Гап бошладими, сўзлари бири иккинчисига уланиб кетаверади. Шу билан бирга, у ҳийлакор, алдамчи, ўзидан бошқага ҳеч нарсани раво кўрмайдиган худбин одам.

Отаси унга кириш учун ижозат бериши билан бошида ипак қалпоқ, эгнидаги бутун жасадини қоплаган узун тўни этагига чалишиб кетгудек бўлиб чошиб ичкари кирди-да, ҳоким ҳузурида тик турганча: «Қиршоншоҳга* бордим, лекин у ерда қоҳинни топмадим. Айтишларича, у эртага эрталаб келармиш, нима қилай? Уйига бориб, уни топиб келайми?» — деди.

Ҳоким энсаси қотиб:

— Бу ерга қайтиб келиб ўтирмай, уни топиб кела қолсанг бўларди-ку, майли, эртага бошқа одам юборамиз, бор, ишингни қилавер, — деди.

Отасининг Сомонга қилган муомаласидан Жаҳоннинг: «Демак, отам уни яхши кўрмас эканлар», деган гумони яна ортди. У илгари бундай муомалани кўрмаганди.

— Унинг худди шу кечаси сизга зарурлигини билганимда, қаердан бўлса ҳам топиб келган бўлардим, бўлмаса ҳозир яна бориб кела қолай? — деди Сомон.

Сомон гапираётганда отаси тикилиб турганди, у гапини тугатиши билан юзини бошқа ёққа бурди-да: «Йўқ, керак эмас, мени ўз ҳолимга қўй, озгина дам олмоқчиман», — деди.

Сомон энгашиб отасининг икки қўлини ўпди-да, юрган йўлида қоқилиб-суқилиб, чиқиб кетди. Жаҳон тик турганича гоҳ отасига термулар, гоҳ икки кўзига ёш олиб, маъбуда ёнидаги шамга тикилар эди. Жаҳон отасининг лаб қимирлатишидан кўнглидаги яширин бир сирни айтмоқчи бўлаётганини пайқаб, каравотга ўтирди-да, унинг қўлини ушлади. Ундан совуқ тер чиққанини, сал қалтираётганини сездиди: «Дада, менда ишингиз борми ёки кетаверайми?» — деб сўради. У ёстиғини тузатаркан: «Қизим, кетавер..., йўқ..., тура тур..., майли, кетавер, бориб дам ол!» — деди. Жаҳон ташвишланиб:

— Дада, сизга нима бўлди? Акам Сомон айтганингизни бажармагани учун хафа бўлдингизми? У мақсадингизни яхши тушуна олмабди, холос, — деди.

Ҳоким бошини бир силкиб қўйди.

— У менинг мақсадимни тушунмабди, лекин мен унинг мақсадини тушундим. Ҳисоб вақти яқинлашди... — У шундай деди-ю, ётиб, ухлаш учун чойшабни икки елкасига кўтариб олди. Энди отаси бу тўғрида кўп гапираверишни истамаганини сезган Жаҳон унинг чойшабини тўғрилади-да, қўлини ўпиб чиқиб кетди. У акасини ўйлаганча ўз хонасига борди. Ҳайзурон уни уйда кутиб ўтирарди. Келиши билан юқорига олиб, отасининг аҳволини сўради, «Кийим-бошларингни алмаштириб, ўрнингга бориб ухла», деди.

Жаҳон ҳамон тик турарди. Унинг хаёли Зирғомда эканини пайқаган Ҳайзурон тасалли берди:

— Ҳамма жой-жойига кетди, боғчада ҳам, айвонда ҳам чироғлар ўчирилди, Зирғомдан ҳануз дарак йўқ, балки эртага келиб қолар.

Бу гапдан қаноат ҳосил қилган Жаҳон унинг ёрдами билан кийимларини алмаштирди, шундан кейин Ҳайзурон хайрлашиб, чиқиб кетди. Жаҳон энди ўрнига ётай деб турганида бир ходима кириб: «Сомон келди, сиз билан гаплашмоқчи, ҳузурингизга киришга рухсат сўраяпти», — деди.

Сомон келганини эшитган Жаҳон хурсанд бўлиб кетди, чунки отасининг унга қилган муомаласи Жаҳонга ғалатиноқ туюлганди. Сомон ғамгин, хафа ҳолда кирди. Унинг эзилганини кўрган Жаҳоннинг раҳми келиб, очиқ чеҳра билан кутиб олди ва «Дадамнинг муомалаларидан хафа бўлманг, бетобликдан кўнгилларига қил ҳам сиғмайди», — деди. Сомон ўгай синглиси Жаҳоннинг гапига жавоб қайтармай, бўйнини эгиб кўрпага ўтирди. Унинг юзларидан қўйилаётган ёшни кўрган Жаҳон таъсирланди. Қизнинг одамийлик меҳри ақли ва сезгирлигидан устун келиб: «Ака, нега йиғлаяпсиз?» — деб сўради.

Сомон бошини кўтариб, бўғиқ овози билан деди:

— Мендан сўраб нима қиласан, воқеани ўз кўзинг билан кўриб, қулоғинг билан эшитдинг-ку, ахир!

— Дадам сизга нима деган бўлсалар, ёмон ният билан эмас, касалликлари туфайли дедилар. Сизни яхши кўрадилар, сиздан бўлак ўғиллари йўқ, ахир у кишининг номи сизда қолади ва сиз...

Сомон унинг сўзини бўлди:

— Дадам, эҳтимол, мени яхши кўрарлар, лекин ўзим бахтсизман. У кишининг хизматларида жонимни фидо қиламан. Ўзлари коҳинни айтиб келишни менга буюрганлари йўқ эди, лекин «бир киши бўлса, коҳинни топиб келарди», деганларини эшитиб, «мен бора қолай» деб ўзим кетган эдим. Қачон бўлса, менга тескари қараганлари-қараган, мендан норози бўлиб кетмасалар, деган ташвишдаман.

— Дадам, сиздан розилар ёки албатта рози бўладилар, хотиржам бўлаверинг, — тасалли берди Жаҳон.

— Сен мени ҳурмат қилишингни ва дадамни мендан рози қилиш ҳаракатида эканингни яхши биламан. Лекин у кишининг кўнгилларини бошқалар бузаяпти, ўзлари оқ кўнгил бўлганлари учун, ким нима деса, ишонаверадилар,— деди-ю, яна Жаҳонга малол келмасин деб, ўрnidан туриб, чиқиб кетмоқчи бўлди. Жаҳон уни тўхтатиб: «Ака, орабузар, ифвогар деб кимларни айтмоқчисиз?» — деди.

— Дин номидан ақлимизни ҳам, дилларимизни ҳам, молларимизни ҳам асир қилганларни айтмоқчиман, — деди Сомон.

Гапидан у ибодатхона ходимлари — коҳин ва сўфиларни айтмоқчи бўлганини Жаҳон пайқадиди, унга: «Ҳа, тушундим, «ҳали коҳинни топмадим» деб жўрттага ёлғиз қайтиб келганингиз ҳам шунинг учун экан-да», — деди.

Сомон йўталиб олди-да: «Атайлаб қилганим йўқ, ростдан ҳам уни ибодатхонада топмадим, лекин бошқа ерга бориб, қидириб ҳам ўтирмадим, чунки уларнинг номуборак қадами уйимизга етса, бирор ярамас иш чиқармай кетмайди», — деди.

Жаҳон унинг гапини бўлди:

— Бу фикрингизга қўшилмайман, чунки коҳинлар биз учун ибодат қилишади, улар биз учун барака, бошимизга тушган ҳар бир фалокатни уларнинг ёрдами билан даф қиламиз. Бундан ташқари отамиз уларга ихлос қўйганлар, у кишига зид иш қилишимиз дуруст бўлмайди, албатта.

— Уларнинг ичида баъзи дуруст одамлар ҳам борлигини инкор қилмаймиз, — деди Сомон, — лекин баъзилари борки, ўлгудай тамагир. Ҳамма нарсага човут солаверишади. Эй, қўйсанг-чи, ҳозир улар тўғрисида гапиришнинг нима кераги бор. Менга энг кераги отамнинг мендан кўнгиллари қолмаслиги.

— Бу ёғини менга қўйиб беринг-да, бемалол бориб ухланг, — деди Жаҳон.
Сомон бошини эгиб, ғамгин чиқиб кетди. Аммо Жаҳон ўрнига чўзилди-ю, кечани хаёл денгизига фарқ бўлганча мижджа қоқмай ўтказди.

* М а м л у к — қул каби сотиб олинган ва хожасининг ихтиёрида турадиган хизматчи.

* О б н у с — қора, қаттиқ дарахт.

* Савсарлар оиласидан бўлган ёввойи ҳайвон териси.

* К о х и н — оташпарастларнинг дуохони, табиби.

* С и н д — Ҳиндистондаги бир вилоят.

* К и р ш о н ш о х — Фарғонадаги мажусийлар ибодатхонасининг номи.

ЗИРҒОМ БИЛАН ЖАҲОН

Жаҳон бугун барвақт уйғонди-да, гулдор атлас пешматини ёпиниб, отаси ҳузурига борди. Отаси ўз каравотида ўтирганди. Унинг аҳволи кечагига қараганда бирмунча дуруст эди. Жаҳон шодланиб: «Дада, тузукмисиз?» деб сўради.

— Яхшилик худосига минг қатла шукурки, бир оз дурустман, бу кеча тинч ухладим. Ҳозир анча бардамман. Афшин Фарғонага келган, келмаганидан хабаринг бўлмадимми? У байрам муносабати билан келадиган эди.

Жаҳон Афшин номини эшитиши билан сесканиб тушдида: «Билмадим, эҳтимол, келгандиру, лекин биз томонда кўрингани йўқ», — деди.

— Бирор киши уни суриштириб келсамикин?

— Ундан хабар топиб келсин десангиз, албатта одам юборамиз. Лекин Фарғонага келган бўлса, таклифимизни кутиб ўтирмай, ўзи бизникига келган бўларди.

— Тўғри айтдинг, қизим, аканг қоҳинни чақириб келишга кетдимми?

— Уни қидириб саҳарлаб чиқиб кетган эдилар. Кеча кечаси уни топиб келолмаганим учун дадам мендан ранжидилар, деб кўп ўксиндилар.

— Ундай бўлса яхши, қайтиб келиб қолар, — деди чол. Сўнг илтимос қилди: — Ўз қўлинг билан менга сув бер, қизим.

Жаҳон севинганича чиқиб кетди, бир пиёла сув олиб келиб дадасига узатди. Дадаси сувни ичиб бўлар-бўлмас эшикдаги соқчи кириб: «Ироқдан келган бир меҳмон йигит ҳузурингизга киришга рухсат сўраяпти», — деди.

— Бу меҳмон албатта Афшин бўлиши керак, — деди ҳоким ҳаяжон ичида ва ўз одатига хилоф равишда меҳмоннинг кимлигини суриштириб ўтирмай, «Кираверсин!» деди. Жаҳон шу пайтда бу ерда бўлганидан афсусланди. Қани энди девор тарс ёрилса-ю, бу ердан чиқиб кета қолса, лекин дадасини ўйлаб, тишини тишига қўйди. Жаҳон ичидан зил кетса ҳам, ҳаракатидан сездириб қўймаслик учун ўзини дадил тутар, бардош бериб ўтирарди.

Ешик соқчиси пардани кўтарди-ю, меҳмон ичкари кирди. Уни кўрган Жаҳоннинг юраги дук-дук уриб, бирдан гулдай очилиб кетди, чехрасидаги аввалги ғам-қайғудан асар қолмади. Келган меҳмон Афшин эмас, Зирғом эди. Уни кўриш билан ҳоким табассум қилиб, деди: «Хуш келибсан, ўғлим Зирғом, мен дўстимиз Афшин келдимикин деб ўйлагандим. Сен Ироқдан келяпсанми?»

— Балли, сайидим, Ироқдан келяпман, — деди Зирғом.

— Афшин ҳам сен билан келдимми?

— Йўқ, у мен билан келгани йўқ, аммо Ироқдан чиқаётган куним унинг ҳам Ушрусанага келиш нияти бор деб эшитган эдим. Келган бўлса ҳам ажаб эмас.

Зирғом ўттиз ёшлар чамасидаги, хушбичим, хушфеъл, ўрта бўйли, тўладан келган, елкалари ва манглайи кенг, кулча юзли йигит эди. Унинг кўзларида ботирлик, саховат ва ростгўйлик барқ уриб турарди. Йигит бошидаги қирмизи қалпоғи устидан қора салла ўраб олганди. Эгнига ҳаво

ранг камзул кийган, унинг устидан олтин дастали қилич тақилган. Арғувони ипақдан тикилган шим, камзули устидан қора чакмон кийган. Қадди-қоматидан зўр паҳлавонларга ўхшаб кетарди. Бир ерда тикка турган бўлса, уни ўрнидан силжитиб бўлмайдиган тоғ деб фараз қиласиз.

Зирғом ҳокимнинг ҳузурига кирар экан, у ерда Жаҳонни ҳам учратиши хаёлига келмаганди. Жаҳон қанчалик ҳаяжонланган бўлса, Зирғом ҳам шунчалик ўзини йўқотиб, қизга нима дейишини билмай қолди.

Кўзи Зирғомга тушиши билан Жаҳон ҳиссиётларини қандай яширишни билмай қолди. У юрагининг дук-дук ураётганини, вужудидаги титратмани бир амаллаб яширса ҳам, чехрасида ва кўзларида намоён бўлган зўр хурсандлик белгиларини яширишга сира чора тополмасди. У отасининг дардини ҳам унутиб қўйди. Унинг бутун фикр-ёди севгилисига отаси қиладиган муомала билан банд. Отаси Зирғомни муборакбод қилаётганини кўриб, Жаҳон шодланиб кетди. У маъбуда ёнидаги устунга суяниб турар, маъбуда устидаги чангни артиш билан бутун вужудини қамраб олган ҳаяжонни яширмақчи бўларди. У Зирғомдан юзини бекитмади, зотан, фарғоналик аёллар ўша вақтларда паранжи-чиммат ёпинишмасди, Жаҳон ҳам юзини тўсишни ўзига ор деб биларди.

Ўз севгилиси билан тасодифан учрашиб қолган Зирғомнинг қанчалик шодланганини асти сўраманг. У ҳокимга салом бериб, энгашиб икки қўлини ўпди. Бу билан ҳаяжонини бирмунча яширишга муваффақ бўлди.

Ҳокимнинг амри билан Зирғом бир кўрпачага, Жаҳон иккинчи кўрпачага ўтиришди. Ҳокимнинг ҳол-аҳвол сўраб берган саволларига жавоб қилганидан кейин у: «Байрам билан сизни ҳаммадан аввал муборакбод қиламан деб шошилиб келгандим, бетоб эканингиздан беҳабар эканман. Тезроқ тузалиб, кўрмагандек бўлиб кетинг», — деди.

— Бугун эрталабдан бери яхшиман, сени кўриб шодлигим яна зиёда бўлди. Сени қанчалик севишимни ўзинг яхши биласан.

Зирғом унга ташаккур айтиб, энгашиб қуллуқ қилди. Ҳокимнинг меҳрибончилигидан у хушнуд бўлди, лекин Жаҳоннинг шодлиги олдида унинг хушнудлиги ҳеч нарса эмасди. Жаҳон севинганидан юраги дук-дук урар, дадасининг гапларини жон қулоғи билан тингларди. Зирғом ҳокимга миннатдорчилик билдирди:

— Жаноб ҳокимнинг илтифотларидан бениҳоя миннатдорман. Тарбиянгизда бўлган чоғимдаёқ лутфу марҳаматларингиздан бошим кўкка етган эди.

Зирғомнинг мақтовларидан хижолат тортган ҳоким: «Сен тўғри Ироқдан келяпсанми?» деб сўради.

— Балли, жаноб ҳоким, Фарғонага кеча кечқурун етиб келдим.

— Ироқда одамларнинг аҳволи қалай?

— Ҳаммининг ўзига яраша бир ташвиши бор, ҳамма бир-биридан, ҳатто дўстларидан ҳам хавфсирайди, ўзини эҳтиёт қилмоқчи бўлади, бошқа миллат аскарларидан ёрдам истайди. Аммо шу кунларда пешқадамлик турк аскарлари қўлига ўтиб боряпти, — жавоб берди Зирғом.

— Янги халифа Муътасим* ўз халифалигини мустаҳкамлаш учун турк тоғларидан ёрдам сўраганидан, улар шу жумладан Ушрусана ҳокими Афшин ҳам, сен ҳам унга ёрдам кўрсатганларингдан хабарим бор, — деди ҳоким.

Ҳоким Афшин қатори ўз номини тилга олганидан тўлқинланиб кетган Зирғом бундай деди:

— Халифаликни ҳимоя қилишда Афшиннинг хизматлари катта, мен эса ҳали бирор арзигули иш қилганим йўқ.

Ҳоким унинг сўзини бўлди:

— Ботирлик, саховатинг сени яқинда баланд мартабаларга эриштиради. Зўр қаҳрамонликлар кўрсатганинг учун халифанинг аскарлари ўртасида анча-мунча обрў қозонибсан.

Зирғом қувониб кетди:

— Сиз жаноб ҳокимнинг марҳаматлари билан камина соқчилар бошлиғи бўлдим.

— Халифа соқчиларининг бошлиғи бўлдим дегин? — ҳоким сўради.

— Балли, жаноб ҳоким, шундай...

Ҳокимнинг чехрасида шодлик аломати кўринди ва Зирғомнинг шитоб билан юқори мартабага кўтарила бошлагани ҳақидаги суҳбатга Жаҳонни ҳам аралаштирмоқчи бўлиб унга қаради. Жаҳон эса Зирғомга тикилганича, унинг гапларини завқ билан тингларди. Агар ҳоким шу пайтда унинг кўксига қулоқ солиб кўрса борми, юрагининг қаттиқ ураётганини албатта эшитган бўларди. Жаҳон отасига бир қаради-да, бошини эгди. Унинг жавдираб турган кўзларидаги маънони Зирғом пайқаб турган бўлса ҳам, ҳоким тушунмади.

Ҳоким яна аввалги сўзини давом эттирди:

— Демак, ҳозир Ироқда турк аскарларидан анча бор, дегин.

— Ҳа, йигирма мингдан ҳам ортиқ бўлса керак, уларнинг орасида Фарғона амирларининг фарзандлари — ахшидлар ва бошқалар ҳам бор, — деди Зирғом.

Ҳоким мулоҳазасини айтди:

— Ўйлашимча, халифанинг онаси турк бўлгани учун аскарликка уларни кўпроқ олишга уринган.

— Эҳтимол, бу ҳам сабаблардан биридир, — деди Зирғом, — лекин асосий сабаби ўзингизга маълумки, мусулмонлар давлати аслида араблардан келиб чиққан. Мамлакатларни забт этиш учун бошланган юришлар пайтида ҳамма аскарлар араблардан бўлган. Улар бир қанча мамлакатларни забт этиб, ўз давлатларини тузишган Амавийлар даврида ҳам кўпчилик аскар араблардан эди. Кейин эронликлар аббосийларга ёрдам бериб, Аббосий давлатини ташкил этишда ўз ҳиссаларини қўшишди. Шунинг учун эронликларнинг иши олдинга босиб, арабларнинг иши кетига кетди. Собиқ халифа Маъмун* давригача эронликларнинг иши ривож топди. Давлат арбоблари ҳам улардан бўлди, айтганлари айтгану, деганлари деган бўлиб қолди. Ислом дини пайдо бўлган даврдан бошлаб ҳокимиятни Эрон шоҳлигига қайтариб олиш учун улар қилиб келаётган хатти-ҳаракатлар сизга сир эмасдир албатта, жаноб ҳоким.

Ҳокимнинг чуқур хўрсинишидан форс давлатининг қўлдан кетгани учун қайғураётганини Зирғом сезса ҳам, ўзини билмасликка солиб, гапини давом эттирди:

— Халифалик Муътасим қўлига ўтгач, у эронликлардан чўчиди, хусусан, улар акаси Аминни* ўлдириб, халифаликни унинг ўғай укасига — форс аёлидан туғилган Маъмунга олиб беришганда, Муътасимнинг ташвиши кучайган эди. Чунки Маъмун вафотидан кейин халифалик мерос тарзида эронликларга ўтиши лозимлигини у яхши биларди. Шунинг учун Муътасим ҳам шаҳар шароитига унча кўникмаган, бардошли бир миллатдан аскар тўплаб, форсларга қарши куч йиғиш тараддудига тушди. Унинг бу режасига турклар мос келгани учун уларни аскарликка сафарбар қила бошлади.

— Турк аскарлари Бағдоднинг ўзида истиқомат қилишадими? — сўради ҳоким Зирғомдан.

— Улар яқин фурсатгача Бағдодда яшаб туришувди, лекин бағдодликлар билан ораларида келишмовчилик юз бергани, кўчаларда уларга озор беришлар, баъзан ўлдиришлар содир бўлганлиги туфайли Муътасим уларнинг ўзларига алоҳида шаҳар қуриб берди ва унга Сурра Ман рао* деб ном қўйди. У ерда кўчалар очтирди, ҳар бир оилани алоҳида жой билан таъминлади, турли ҳунар эгалари учун алоҳида раста ва савдо дўконлари ажратиб берди. Бундан ташқари, у ерда кўплаб қасрлар, иморатлар қурилиб, сув чиқарилди. Марказ Бағдоддан Сомуррога кўчибди деган овоза халқ орасида тарқалиб, савдогарлар хўжалик анжомлари билан, бошқа халқ истеъмол моллари билан бу ерга кела бошлади, шаҳар анча обод бўлиб кетди.

Бундай сиёсат ва тадбирдан ажабланган ҳоким сўради:

— Ҳа, ҳа, демак, у ер жуда катта шаҳар бўлиб кетди дегин-а, турклар ўз динида қолдими ёки мусулмон динига киришдими?

— Улардан кўпчилиги зардуштлиқ динида эканлиги жанобларига маълум, лекин ҳозир улар исломни қабул қилишган. Аскарларнинг куч-қудратини камайтирмаслик учун халифа кўрган

ғалати тадбирлардан яна бири — уларни шаҳар аҳолисидан четлатиб, ерли аёлларга уйланишни ман қилгани ва Туркистондан турк аёлларини келтириб, шуларга уйлантириш ҳаракатида эканидир. Халифа чўри аёллар сотиб олиш учун Фарғонага анча одам юборди. Шу вазиятдан фойдаланиб, мен ҳам улар билан бирга келдим.

Ҳоким: «Ўғлим, келганингдан жуда қувондим, бошим осмонга етди. Байрам олдидан сени кўришни яхшилик худоси ўзи муяссар қилди», — деди-да, ранги ўзгариб кетди ва юзларида хафалик аломатлари пайдо бўлди. Йиғлаб юбормаслик ва ҳаяжонини яшириш учун у йўталди, мўйловини, юз-кўзини силаб қўйди. Шу орада Жаҳон ва Зирғом бир-бирлари билан оҳиста кўз уриштириб олишди.

Жаҳон отасининг Зирғомга қилаётган ширин муомаласидан севинаётган бўлса ҳам, ҳокимнинг умидсизланишидан бир оз ташвишга тушиб қолди. Отасининг Зирғомга бу хайрихоҳлиги мангу бўлишини истарди у. Зирғом ўзининг умр йўлдоши бўлишига отаси қаршилиқ қилмаслигига ҳам Жаҳон тўла ишонганди ва қулай пайт келди дегунча шу гапни унга айтишни кўнглига тугиб қўйганди.

Зирғомни гапга солиш учун ҳоким:

— Онанг қалай? — деб сўради.

— Худога шукур, жуда яхшилар, ҳамиша жанобингизни ва бизга қилган марҳаматларингизни эслаб турадилар. Сайида Жаҳонни тилларидан қўймайдилар, у кишига ихлослари жуда баланд. Зирғом билан гаплашишга маврид кутиб турган Жаҳон:— Бечора Офтоб хола, у кишини онамдек яхши кўраман, у кишидек қалби пок аёлни учратмаганман. Офтоб хола менинг овунчоғим эдилар, — деди.

Ҳоким бир нарсадан чўчигандек, бирдан жойидан қўзғалди-да: «Сомон қаерда? Коҳинга бордими? Дарров олдимга чақириб келинглар. Сомонга инониб бўлмайди», — деди. Кейин бошини шундай сарак-сарак қилдики, бундан аллақанча маъно англашилди.

Зирғом ирғиб ўрнидан туриб: «Коҳинни мен чақириб кела қолай, у кишини танийман, уйларини ҳам кўрганман», — деди. Ҳоким эътироз билдирди:

— Йўқ, овора бўлма, қасримизда нима кўп — хизматчи кўп. Сомоннинг ўзи, мен бориб келаман демаганда, улардан биттасини аллақачон юборган бўлардим.

— Отамнинг буйруқларини ўзим бажариб келаман, деб Сомон жуда яхши иш қилган, агар жаноблари рухсат берсалар, ҳали ҳам бўлса мен бориб кела қолай, — деди Зирғом қўзғалиб. Ҳоким унинг сўзини бўлди:

— Йўқ, сен борма.

— Бўлмаса, мен содиқ хизматчимни, узр, ўртоғимни юбора қолай. У ҳар нима қилиб бўлса ҳам буюрган ишимни кўнгилдагидек бажариб келадиган киши, — деди Зирғом ва ташқари чиқиб:

— Вардон! — деб чақирди. Қирқ ёшлар чамасида, юриш-туриши чаққон, сийрак соқолли бир киши ҳоким олдига югуриб кирди. Унинг бурни, бутун қиёфаси армани эканини билдириб турарди. У яқингинада Сомуррода Зирғомнинг хизматига кириб, орадан сал фурсат ўтмасданоқ ўзининг фасоҳати, тиришқоқлиги туфайли унга ёқиб қолганди. Зирғом у билан ўз дўстидек муомала қиларди. Унинг бошида юмалоқ салла, эгнида калта шим ва қўй терисидан тикилган пўстин. Зирғомнинг олдига келиши билан, Зирғом ундан:

— Кеча кечқурун бир оташхона ёнидан ўтгандик, тепасида чироғлар ёниб турган ва байроқлар осилган эди. Ўша ерни топиб бора оласанми? — деб сўради.

— Ҳа, албатта, топиб бораман, — деди Вардон.

Зирғом:

— Ундай бўлса ўша ерга бориб, коҳинни излаб топасан-да, унга «Ҳоким сизни сўраяптилар, ҳозир борар экансиз», деб айтасан, кейин ўзинг билан бирга олиб келасан, — деди. Хизматкор: — Хўп бўлади, — деб чиқиб кетди.

Жаҳон эса Зирғом билан сўзлашиш, азалий муҳаббат баҳсига кўчишга ошиқарди. Анча вақтлик ҳижрондан кейин ўз севгилиси висолига етишган ошиқ гаплашган билан гапи тамом

бўлмаслиги табиий. Жаҳоннинг кўнглида ҳам Зирғомга асраб қўйган гаплари қанчадан-қанча. Шундай экан, у билан суҳбатлашишга ошиқса, бунинг сира ҳам ажабланадиган жойи йўқ.

Зирғомнинг эҳтирослари ҳам Жаҳонниқидан кам эмасди. Қай йўл билан шу улуғ орзусига етиш мумкинлиги устида боши қотиб турган бир пайтда, ҳоким Жаҳонни чақириб:

— Хизматчи Меҳтарга айт, Зирғомни қасрга жойлаб, ҳамма зарур нарсани муҳайё қилиб, кейин менинг ҳузуримга келсин, қоҳин келгунча у билан гаплашиб оладиган озгина гапим бор, — деди.

Жаҳон отасининг буйруғини бажариш учун чиқиб кетаётганда Зирғом ундан бурунроқ у ўтадиган махсус залга чиқиб турди.

Вардон ҳоким саройидан чиқиб кетаётганда байрам либосидаги жуда кўп кишилар сарой эшиги олдида тухфалар кўтариб турганини кўрди. Улар ҳоким ҳузурига кириш учун рухсат кутиб туришганди. Вардоннинг чиқиб келаётганини кўриб, нега шошилаётганини сўрай бошлашди. Баъзилари ундан ҳокимнинг кайфиятини сўради. Лекин Вардон уларга жавоб қайтармай, югурганича кўчага чиқди. Кўча эса байрам тараддуида, қўлларида ҳўл мева ва қант-қурс кўтарган, бир-бирларини муборакбод қилишаётган кишилар билан гавжум эди. Вардон буларнинг ҳеч бирига алаҳсимамай, йўлида давом этиб, оташхонага яқинлашди. Унинг қўрғони тепасида байроқлар хилпирар, атрофида эса оташхона хизматчилари яшайдиган ўнлаб ҳужралар кўзга ташланарди. Оташхонанинг анвойи гуллар билан безатилган эшиги олдида лик-лик одам. Вардон ўзини бу ерда зиёратга келган оташпараст қилиб кўрсатиб, тўғри оташхона ҳовлисига киради. Ҳовли саҳнига бошдан-оёқ ипакли матолар тўшалган, теварак-атрофда равоқлар бўлиб, улар заррин пардалар билан ўралган, баъзилари эса қимматбаҳо тошлар билан безатилганди.

Вардон ҳовлидан юриб, ибодат қилинадиган жойга етиб борди. Ибодатхона тўрт бурчак бўлиб, ўртасида ёпиқ бир бино, бу бинонинг ичида эса эшик ўрнида очиқ жойи бўлиб, унга беш зина билан чиқиларди. Ҳовли деворининг атрофи чўнқирлик, унда олов ёндирилиб, хушбўй гиёҳлар тутатиб қўйилган. Унинг тутуни теварак-тарофга ёйилмоқда. Қуббанинг бурчакларидаги юзлаб ўтдонлардан қўрғон тепасига тутун кўтарилиб турарди. Ҳовлининг баъзи бир томонларида доира шаклидаги идишлар оғзидан аланга кўтарилмоқда. Ибодатхона теварагида тизилган кишилар баъзиси ўтирган, баъзиси эса тик турган ҳолда ўтга топинишар, ибодат қишиларди.

Тўрда тик турган бир кишини кўрган Вардон қоҳин шу бўлса керак, деб ёнига бораётганда бошига узун учли қалпоқ кийган киши йўлини тўсди. У кишини ибодатхона хизматчиларидан бири, деб тушунди Вардон. Унга қараб: «Менга жаноб қоҳин керак эди, ўша юқорида турган киши қоҳин эмасмилар?» — деб сўради. Хизматчи: «Йўқ, у эмас, қоҳин ҳозир бандлар», — деди.

— Ўзлари қаердалар? — сўради Вардон.

— Нима ишинг бор эди? Ибодат қилмоқчи бўлсанг, ёки табаррук ўтдан олмоқчи бўлсанг, мана бу ўтдонда ўт, бориб топинавер! — деди хизматчи...

— Йўқ, қоҳиннинг ўзларида ишим бор эди.

Шундан кейин хизматчи тескари бурилиб:

— Ибодат тамом бўлгандан сўнгина у кишини учратишинг мумкин, — деди.

Вардон уни тўхтатди:

— Хафа бўлманг, жаноб, мен мусофирман. Кеча Қўқондан келдим, эшитишимча, сизлар мусофирларни ҳурматлар экансизлар.

Хизматчи хижолат тортиб унга қаради:

— Сен ибодатга ёки ўт олишга келмаганмисан? Мана, олдинда муқаддас олов ёниб турибди. Истаганингча олавер.

Вардон яна:

— Йўғ-е, сиз қандай одамсиз, ахир мен қоҳиннинг ўзлари керак деяпману, сизга, — деди.

Хизматчи унга яқин келиб, қулоғига шивирлади:

— Коҳин мана бу ўнг томондаги ҳужрада улўф зотлар билан хос суҳбатдалар. У кишининг чиқишларини кутиб тур, бўлмаса, билганингни қил.

Вардон чўнтагидан бир неча танга пул чиқариб, табассум ила унга узатди-да:

— Рухсат берсангиз, мен шу ҳужрага яқинроқ бориб, жаноб коҳиндан таважжуҳ олсам, кейин ҳужра ёнида ибодат қилсам? — деди.

Хизматчи пулларни олди-да:

— Хўп, майли, аммо эҳтиёт бўл, яна биров пайқаб қолмасан, — деди.

Вардон «албатта» деди-ю, коҳиннинг олдига кириш ва унга ҳокимнинг буйруғини етказишни мўлжаллаб, ҳужра томон югурди. Эшикка яқинлашаркан, кўзи коҳинга ва унинг ёнидаги кийим-боши шай икки кишига тушди. Улардан биттаси Афшин эканини билди, аммо иккинчисини кўраркан, кўрққанидан бутун вужуди титраб кетди. Чунки у Бобак ал-Хуррабийнинг* муовини, Вардон учун хатарли одам бўлган Исбеҳбаз эди.

Вардон ўзича: «Бу Арманистон — Ардабилдан нима учун бу ерга келди экан? Ахир, у ер билан Фарғонанинг ораси жуда олис йўл-ку?» деди-да, қаноатланарли жавоб тополмагач, ибодат ва дуо қилган бўлиб, жойида қимирламай турди. Мажусийларнинг ўтга топинадиган хонасида мусулмон аскарларининг қўмондони Афшин билан мусулмонларнинг энг ашаддий душмани бўлган мажусий — Бобак ал-Хуррабийнинг ноиби ўртасидаги бу махфий суҳбатнинг асл сабабини била олмай ҳайратга тушди.

У озгина туриб, ҳужра орқасидаги йўлакка ўтадиган очиқ йўлга чиқди. У ерда ҳужра ичидаги одамлар кўринадиган, лекин бу ердаги одам ҳужрадагиларга кўринмайдиган битта дарча бор эди. Ўша дарчадан ичкаридагиларни синчиклаб кўздан кечирди: улар ипак гилам устида ўтиришарди, коҳин қалпоқ ва арғувон тусли узун чопон кийган. Афшин эса қалпоқ устидан салла ўраган, аммо Исбеҳбаз салласиз, қалпоқда эди. Вардон Афшиннинг Аббосийлар белгиси бўлган қора тўн кийиб, кўпинча Сомурродаги масжидда намоз ўқиб юришини кўрганди. Аммо бу ерда унинг байрамда мажусийлар киядиган арғувоний чопон кийганидан ва оташхонада ўтга топинадиган кишилар билан ҳамсуҳбатлигидан ажабланди. Исбеҳбазнинг эса мусулмон бўлмагани сабабли ўтга топиниши уни ажаблантирмади.

Вардон уларнинг гапларига қулоқ солса, коҳин: «Яхшилик худосининг ёрдами билан биз албатта енгамиз, лекин сабр қилиш керак», дерди. Исбеҳбаз эса: «Биз сабрли кишилармиз. Лекин сабр этишимиз узоққа чўзилмайди, башарти...» деди-ю, бирдан жим бўлди. Афшин: «Узоққа чўзилса ҳам, сабр қилиш фойдали, лекин биродарингиз* менинг тўғримда ўша эски фикрида қолиши керак», — деди Исбеҳбаз: «У сизнинг тўғрингиздаги фикрини ўзгартиргани йўқ, лекин сиз ўзларини мусулмон ёки араб деб атаётган ўша яҳудийларга кўп яқинлик қилаётганингизни кўриб, шу улўф айём кунида сиз билан кўришиб коҳин ҳузурда ваъдангизни эслатиб қўймоқ учун юборди мени», — деди.

Афшин кулди:

— Эҳтимол, у киши мени бир неча йил муқаддам, шу ерда, Табаристон ҳокими Мозиёр ҳам бўлган вақтда қилган шартимизни унутди деб ўйлаётгандир. Йўқ, мана коҳин ҳазратлари гувоҳлар, мен аҳдимга содиқман.

Коҳин, тўғри, дегандек бош ирғади. Афшин сўзини давом эттириб:

— Мана шу оташхона гувоҳимиздир. Мен қаттиқ киришиб, маблағ тўплаяпман. Шуни дўстим Бобакка айтиб қўйинг. Хоҳ уруш, хоҳ тинчлик йўлида ташлаган ҳар бир қадамим эвазига Муътасимдан албатта бирор маблағ ундириб, уни Ушрусанадаги хазинамизга юбориб турибман. Мозиёр ҳам ўз ваъдасида турибди. У киши алоҳида сабабларга кўра бу йил биз билан кела олмади. Ваъдада қаттиқ туришимга ундаб, менга хат ёзди. Биз ҳаракатга киришувимиз биланоқ ўзи бутун Табаристон халқи билан биз томонда туриб ҳаракат қилишга ваъда беряпти. У бу давлатдан қутулиш ва форслар ҳокимиятини қайта тиклаш йўлида биздан кўра ҳам қаттиқ ҳаракат қилмоқда, — деди.

— Сизнинг тўғрингизда сайидимизнинг фикри худди шундай, лекин сиз яҳудийлардек узоқ вақт уларнинг ҳукмига бўйсундингиз, ҳатто неча марта биз билан жанг қилишга отландингиз, — деди Исбеҳбаз.

Афшин кулиб, бош силкиди:

— Ажабо, мендай одам ҳақида шу хаёлларга борилдими ҳали? Менинг ниятим дўстим Бобакка шунчалик қоронғими? Мен унга қарши урушганимда бу ёқдагилардан мақсадимни яшириш учун қилганимни у билмайдими? Фурсат келди деганча ниятимни амалга оширмай қўймайман. Орзуга эришмоқ учун ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқаришимиз керакки, ундай орзуга на Абомуслим Хуросоний*, на Жаъфар Бармакий* ва на Фазл бинни Саҳл* эриша олмаган. Улар шошилиб қолиб, режаларини бузиб қўйишди, аммо биз сабр қилиб, орзумизга албатта эришамиз.

Коҳин Исбеҳбазга қараб гапга аралашди:

— Шоҳнинг фикри тўғри: у кўпни кўрган киши. Сен, ўғлим, Бобакка бориб айт, сабр қилсин, яхшилик худоси бизнинг жоловимизда эканига ишонаверсин. Музаффарият кунлари яқинлашганини тушимда кўриб юрибман.

Вардон буларнинг гаплашаётган гапларини эшитиб, ҳанг-манг бўлиб қолди. Демак, халифанинг бош қўмондони мажусий экан, у пайт пойлаб давлатни ағдариш учун мусулмонларнинг душманлари билан тил бириктириб юрган экан-да. Пайти келганда иш берадиган бу сирни билиб олганидан Вардон ғоят мамнун бўлди.

Шундан кейин у коҳин кетишга отланаётганини, Афшин ва унинг шериги ҳам қўзғалаётганини, кишилар таниб қолмасин учун юзларини рўмол билан яширганликларини кўрди-да, бекиниб турган жойидан чиқиб, коҳиннинг йўлини тўсиш учун ибодатхона саҳнига борди.

Кишилар ибодат билан овора эди. Ибодатхона хизматчиси: «Коҳин чиқяптилар», дейиши билан ҳамма уни кўриш учун тайёрланди. Вардон ҳам улар орасида туриб, нима қилишса, шуни қилиб турди. Коҳин ял-ял ёнадиган ажойиб кийимини ерга судраб, бўйнига гавҳар маржон таққан ҳолида, чап қўлида олтин дастали совлажон* ва ўнг қўлида ҳассасини ерга тик-тик урганча чиқиб келди. Унинг ҳурмати учун одамлар бошларини ерга эгганча тик туришарди.

Коҳин Вардон ёнига яқинлашганда, у югуриб бориб қўлини ўпди-да: «Жаноб ҳоким зарур бир иш важдан сизни ҳозир чақиряптилар», — деди.

Коҳин: «Нима бўлди? Касаллари оғирлашдими?» — деб сўради. «Билмайман, лекин ҳозир бориб келишингизни қаттиқ тайинладилар, у кишини албатта ўзинг билан олиб келасан деб буюрдилар», — деди Вардон. Коҳин: «Ундай бўлса, ташқарида кутиб тур, бирга кетамиз», — деди.

Афшин мени кўриб қолиб, бу яширин сиридан хабардор бўлганимни билиб қолмасин, деб Вардон ўзини эҳтиёт қила-қила эшикка чиқди. Эшик олдида олтин эгар-жабдуқли икки от қўшилган арава турарди. Бу арава Афшин учун тайёрланганини сезди. Шундан кейин коҳин чиқиб аравага ўтирди, унинг ёнига юзини рўмол билан яширган Афшин ҳам келиб ўтирди. Коҳин Вардонга қараб: «Икки отдан бирига миниб ол», дегандек ишора қилди. Улар ҳаммаси ҳоким саройи томон йўл олишди.

* М у ъ т а с и м — аббосийлар халифаси (833—841).

* М а ъ м у н — аббосийлар халифаси (813—833).

* А м и н — аббосийлар халифаси (809—813).

* С у р р а м а н р а о — «Кўрган киши севинади»» демақдир. Буни қисқартириб «Сомурро» ҳам деб аталади.

* Б о б а к а л-Х у р р а м и й — Халифа Маъмун даврида чиқиб, Баззни марказ қилган, йигирма йилча ҳукм суриб, кейин Муътасим даврида Афшин томонидан ушланиб, ўлдирилган.

* Биродарингиз деб бу ерда Бобакни айтмоқчи.

* Хуросонда яширин сиёсатга бошчилик қилган қўмондон. 775 йилда Ироқда ўлдирилган.

* Халифа Ҳорун ар-Рашиднинг вазири бўлган, 803 йили ўлдирилган.

* Халифа Маъмуннинг вазири бўлган, Эронлар тарафдори бўлган эронлик, 818 йили ўлдирилган.

* С о в л а ж о н — шоҳлар қўлида олифталик учун олиб юриладиган ҳасса.

ОШИҚ-МАЪШУҚНИНГ УЧРАШУВИ

Зирғом Жаҳоннинг хонасида бир чеккадаги курсига ўтириб, уни сабрсизлик билан кутмоқда. Буларнинг бирга бўлишидан ҳеч ким шубҳаланмасди, саройдагилар буни оддий нарса деб тушунарди. Чунки Зирғом ҳоким ишонадиган йигит. Жаҳон эса одатда эркаклардан қочмасди. Зирғом ўз севгилисининг отаси бетоб бўлганидан ташвишга тушган, не-не хаёлларга борган бўлса ҳам, унинг Жаҳонга муҳаббати ва у билан учрашиб, гаплашишга бўлган иштиёқи ҳамма нарсани унуттириб юборганди.

Шу пайтда Жаҳон отасининг буйруғини Меҳтарга айтаётганини Зирғом ташқаридан эшитди-ю, юраги ўйнаб кетди. Жаҳон кириши билан Зирғом ўрнидан ирғиб туриб, унинг истиқболига юрди. Улар шодланиб, бир-бирларига табассум қилишди. Бутун борлиқни, ғаму ғуссани унутиб, янгидан оламга келгандек бўлишди.

Жаннатдаги кишилар суҳбатининг нашъасини тасаввур этмоқчи бўлган одам узоқ вақт ҳижрон азобини чеккан ошиқ-маъшуқнинг рақиблардан олисда, висол айёмидаги суҳбатларига назар ташласин. Фарқи шундаки, жаннатдаги суҳбат боқий бўлса, буларнинг суҳбати муваққат бўлиб, орасига чўп тушиб қолиш хавфи ҳам йўқ эмас.

Икки қўлини қовуштириб турган севгилисини кўриб Жаҳоннинг юзига қон югурди-ю, кўришмак учун унга қўл узатди. Ич-ичидан хурсанд бўлиб ва кўзлари чақнаётган Зирғом ҳам унга қўл узатиб, кафтини сиқиб кўришди. Жанг майдонларида кўрқув нималигини билмайдиган ботир йигит Зирғомки шу пайт даф-даф титраркан, ирода ва ақли ҳар қанча зўр бўлса ҳам, зуваласи аёллик лойидан қорилган Жаҳон бу ҳолатдан қай аҳволга тушишини англаш қийин эмас, албатта.

Зирғом сўз бошлаб: «Сайидам, қачонлардан бери васлингга ташнаман», — деди.

Жаҳон қўлини унинг қўлидан оҳистагина олди-да, гинали қараб: «Мени сайидам деманг, балки... вой, келинг ўтирайлик», — деди. Иккаласи курсига ўтиришди. Жаҳоннинг нима демоқчи бўлганини сезган Зирғом: «Сендан бўлак кимни сайидам деб аташим мумкин? Ахир, сен Фарғона малаги ва ҳокимнинг қизисан. Мен эса бир камбағал беванинг — Офтобнинг ўғлиман».

Жаҳон унинг гапини бўлди: «Балки, сиз менинг сайидим ва хожамсиз, сиз халифа соқчиларининг бошлиғи ёки аскарларининг қўмондони бўлганингиз учун эмас, чин баҳодир — қаҳрамон бўлганингиз учун сайидимсиз. Буниси ҳам майли, сизни менга ҳожа қилиб қўйган бошқа бир нарса борки, уни айтишга тилим ожиз. Ўша нарсани ўзингиз топиб, менга айтмасангиз кўнглим таскин топмайди». Қиз уялиб, қип-қизариб кетди. У муҳаббати тўғрисида гапирмоқчи бўлганини, лекин ошкора айтишдан ҳаё қилганини сезган Зирғом: «Қайси важдан бечора Зирғомни ўзингизга сайид деб ҳисоблаётган бўлсангиз, ўшанинг худди ўзи сизни Зирғомга маъбуда қилиб қўйган. Мен шу маъбуданинг итоаткор қулиман», — деди.

— Мен сизга кўнглимдаги нарсани ҳам, унинг сабабларини ҳам айтиб беришдан ожизман дедим-ку, аммо ўзим аниқ биладиган ва айтиб бера оладиган нарсам шуки, оламда мен учун сиздан кўра улўф зот йўқ. Вақтни бекор ўтказмайлик, чунки коҳин келиб қолиб, отам мени чақириб қолишидан кўрқяпман, — деди Жаҳон.

Жаҳон отасини тилга олди-ю, унинг ҳолини эслаб, хўрсинди ва: «Севгилим, вақтимиз жуда ғанимат. Ҳа, севгилим, сиздан олдин шу иборани тилга олганим учун мени кечиринг. Муҳаббат дунёда қандай зўр нарса-я», — деди.

Зирғомнинг бутун ғам-ғуссаси сиртига тепди:

— Бу иборани менга айтишга сиздан бўлак ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ эди. Мана, дастлаб ўзингиз айтиб қўя қолдингиз, ўз оғзингиздан эшитмай туриб, сизни севгилим деб айтишга менда журъат қайда? Тангрига шукурлар бўлсинки, бундан кейин сизни ҳам севгилим деб аташимга

йўл очилди. Бу ибора тилимда қандай лазиз, кўнглимда қанчалар оромбахш. Шу сўзни дилимда қайта-қайта такрорлаганман, сизнинг оғзингиздан эшитармиканман деб қачонлардан буён орзу қилиб юрардим, мана, мақсадимга эришдим. Оламда мендан кўра бахтлироқ одам борми?

Жаҳон бошини ерга эгди. Аммо Зирғом ундан кўзини узмасди. Икки билагидан ушлашга юраги дов бермай, иложи бўлса, икки кўзи билан уни ўз ёнига тортиб олгиси келарди. Севлигисининг вужуди титраб, бошини ерга эгиб турганини кўрган Зирғомнинг кўнглига ғалати хаёллар келди. Жаҳон ҳозир аччиқ қилиб кетиб қолса керак, деб ўйлади-да, унга деди:

— Нега бошингизни ерга эгиб олдингиз, севгилим?

Жаҳон бошини кўтарди ва Зирғомнинг кўнглидан нималар кечганини сезиб, табассум билан: «Бошқа хаёлларга борманг, сизни севгилим деб атарканман, ҳеч кимдан қўрққаним йўқ. Хусусан, отамнинг сизга қилган муомалалари ва кўргазган илтифотлари сизни ошкора шундай деб аташимга ёрдам берди. Эҳ, отам бетоб бўлмаганларида эди, бетоб бўлмаганларида...» — деди-ю, жим бўлди.

— Тангри у кишига шифо берсин, — деди-ю Зирғом қизнинг кўзларига тикилганча жим бўлди. Уларнинг ҳар иккиси ҳам бир-бировининг дилидаги гапни кўзларидан ўқиб турарди. Жаҳон Зирғомга нисбатан кўпроқ нарса сезди шекилли, ўзи сўз бошлади:

— Зирғом, мен ўз туйғуларини севгилисидан яширадиган, унинг дилига шубҳа соладиган, ожиз қиз эмасман. Неча йиллар бирга яшаб, бир-биримизни яхши синаганмиз, руҳимиз бир-бирига пайванд бўлиб кетган, бизни бир-биримиздан ажрата оладиган куч энди дунёда йўқ. Сизсиз менга ҳаёт ҳам, орзу-умидларим ҳам йўқ. Сиз меники ва мен сизники, шунга имоним комил. Мен қачон бирор нарсани ўйласам, дарҳол кўз ўнгимда сиз пайдо бўласиз, ўша фикримни бўлиб юборгандай бўласиз, кўз ўнгимга нимани келтирмай, унинг ичида сизни кўраман. Шундай экан, бизни жудо қила оладиган бирор куч дунёда бўлиши мумкинми ахир? Агар вужудимизни бир-биридан ажратсалар ҳам, руҳимизни, хаёлимизни асло ажрата олмайдилар. Лекин олдимизда катта бир ғов турибди, шундан ўтсак... — деди-ю, сукут этиб кўздаги ёшини сездирмаслик учун юзини бошқа ёққа бурди.

Зирғом Жаҳоннинг нима демоқчи бўлганини тушунмади. Бироқ қизнинг ажойиб гаплари ва ҳозирги ўзини туттиши йигитни ниҳоятда жўштириб юборганди...

— Нимадан хавотир қиласиз? Сизнинг бирор нарсадан қўрққанингизни ҳеч қачон кўрган эмасдим. Сиздаги ақллилик, довюраклилик ҳамма балога қалқон эди-ку. Мана, ихтиёрим қўлингизда, нимаки фармонингиз бўлса, ҳаммасини бажаришга тайёрман.

— Раҳмат сизга, Зирғом, ихтиёрингизни менга топширдингиз, мен ҳеч нарсадан қўрқмайман, чунки дунёда мени сиздан четлата оладиган ҳеч бир куч йўқ. Отамда бирор ўзгариш ёки дудмоллик юз бериб қолармикан, деган хавотирда эдим, аммо бугун ўша хавотирим ҳам йўқолди. У кишининг бетобликлари бор, тез шифо топиб кетсалар эди,— деди Жаҳон. Зирғом унга далда берди:

— Худо хоҳласа, шифо топиб кетадилар. Дилингизда бошқа гапларингиз бўлса, майли, изҳор этинг.

— Ҳали бир қанча тўсиқлар бор. Бошқаларни чўчитса ҳам, мен уларни парвойимга келтирмайман. Чунки улар ҳаммаси пучак нарсалар, сиз эса жавоҳирсиз. Сиз меники экансиз, бутун дунё, дунёдаги ҳамма нарсалар ҳам меники. Мени кўнглимдагини очиқ айтиб қўя қолганим учун авф этинг. Сизнинг ҳам шундай қилишингизни истардим. Чунки мен иккиланишни, фикрни дудмол қилишни ёқтирмайман.

Зирғом қатъий қилиб деди:

— Сизни севаман ёки сизни деб бутун дунёдан кечиб юбораман деб очиқ айтиб қўя қолишимни истайсизми? Йўқ, менимча, бундай дейишнинг сира ҳам ҳожати йўқ. Ташна кишига «менга сув керак десанг, бўлмайдами» дейиш, бахти қаро одамдан ўзинг учун бахт истайсанми? деб сўраш лозим эмас-ку, ахир. Сиз бўлмасангиз, мен сувсиз балиқ, жонсиз жасадман. Бахтим ҳам, ҳаётим ҳам, бутун борлиғим ҳам сиз.

Жаҳоннинг кўзларига олам ёришгандай бўлди, ғам-ғуссаси тарқалиб: «Мен сиздан кутганим ҳам шугина эди. Ҳовлида Сомоннинг овози келяпти. У бу ерга кириб, сиримиздан воқиф бўлиб қолмасин. Энди ваъдамиз шуки, отам тузалдилар дегунча у кишига шу ҳақда гап очаман. Берган жавобларини сизга етказаман», — деди-да, турмоқ учун ўрнидан кўзғалди. Шу пайт ғамгин, дард-дунёси қоронғи Ҳайзурон кириб келди. Жаҳон унинг ёнига борди. Ҳайзурон:

— Сомон ҳозир ҳокимнинг олдиларига кирмоқчи бўлиб кетди, — деди.

— Қоҳин ҳам бирга келдими? — сўради Жаҳон.

— Йўқ, ёлғиз ўзи.

Жаҳон бошини сарак-сарак қилиб, тишларини ғижирлатди-да: «Бу кишини кўрдингизми?» — деб Зирғомни кўрсатди.

Ҳайзурон хижолат тортиб, терга ботиб кетди ва: «Шу аҳволда кирганим учун кечирасиз, узр. Қизим, отанг Сомоннинг киришини истамайдилар, «ёнимга ҳеч кимни қўйманглар, деб тайинлаган эдилар», деди. Кейин у Зирғомга қараб салом берди-да, унинг қўлини ўпмоқчи бўлди.

Зирғом кулимсираб, унинг саломига алик олди. Ҳайзурон Жаҳонни астойдил эъзозлашини яхши билгани учун Зирғом у билан тортинмай бемалол гаплашаварди.

— Сомоннинг ўз отаси олдига киришидан нега бунча ташвишланмасанглар?

— Кеча қоҳинни олиб кел, деб дадам уни юборганларида уддасидан чиқолмай, лалайиб қайтиб келгани учун ундан норози бўлган эдилар, — деди Жаҳон, сўнгра, — ҳозир отамнинг олдиларига бориб келаман, — деди-да, Зирғомни ўз хонасида қолдириб, югурганича чиқиб кетди. Сомон отаси ёнига киришига рухсат бермаётган соқчи билан эшик олдида «ади-бади» айтишаётганда, Жаҳон унга қараб: «Ака, сизга нима бўлди?» — деди.

— Кўрмайсанми, отамнинг олдига киришга тўсқинлик қилаётибди.

— Хафа бўлманг, отамиз тўшакда ётибдилар, мени ҳам чиқариб юбориб, Меҳтар билан баъзи ишлар устида суҳбатлашяптилар. Қоҳинни учратдингизми?

— Йўқ, тополмадим, — деди Сомон.

— Қоҳинни топмай, ёлғиз қайтиб келишингиздан дадамнинг диллари оғришини билмайсизми?

Улар иккаласи эшик олдида шундай сўзлашиб турганди, ичкаридан ҳоким: «Сомонни ёнимга киритманглар, Жаҳон, сен бу ёққа кел», — деб чақириб қолди.

Жаҳон акасига қараб оҳиста деди:

— Ака, сиз айвонга бориб тулинг, отамизни ранжитманг, бу ердан чиқиб, дарров олдингизга бораман.

Сомон «хўп» деб айвон томонга кетди. Жаҳон ичкарига кирди, отаси ёнида Меҳтар чўкка тушган, олдида қоғоз, сиёҳ ва довод бор эди. Ҳоким ранги ўчган, ўйчан ҳолда каравотда ўтирарди. Жаҳон кириши билан унга бир қараб, жилмайди. Жаҳон ҳам очиқ юзлик билан унинг ёнига бориб қўлини ўпди ва: «Дадажон, қалайсиз? Тузукмисиз?» деб сўради. Ҳоким унинг пешанасидан ўпди ва узоқ вақт кучоқлаб турди. Отасининг илиқ кўз ёшлари елкасига томаётганини сезган Жаҳон кўрқиб, унинг юзига қаради: кўзлари жикқа ёш эди. Унинг авзойи Жаҳонга қаттиқ таъсир этганини, Жаҳон кўрқаётганини билиб атайин табассум аралаш: «Қизим, мен яхшиман, кўрқма! Сенга қўлимдан келганича яхшилик қиламан, ўтир», — деди ва Меҳтарга қараб: «Сен эшикка чиқиб тур» дегандек ишора қилди. Меҳтар ташқари чиқиб, эшикни маҳкам беркитди. Жаҳон отаси ёнидаги дафтар-қаламга яна бир қараб қўйди-ю, лекин сўрашдан истиҳола қилди.

Отаси бир эснади-да, орқасидаги ёстиқни баландроқ кўтаришни сўраб, қизига қаради. У оёғини узатиб, ёстиққа суяниб олди-да, сўз бошлади:

— Аканг Сомоннинг бу сафар ҳам ёлғиз қайтиб келганини билдим, чунки у қоҳинни олиб келса, ўзи учун фойда эмас, зарар бўлишини билиб шундай қияпти.

— Дадажон, хотиржам бўлинг, қоҳинни олиб келиш учун Зирғом ўз хизматчисини юборди. Ҳозир келиб қолса керак, — деди Жаҳон.

Отам нима деяркилар деб Жаҳон қасддан Зирғомнинг номини тилга олган эди. «Зирғом дили пок йигит, уни кўриб жуда хурсанд бўлдим. Сенга акалик қилишга арзийдиган йигит баттол Сомон эмас, балки шу Зирғомдир»,— деди ҳоким.

Севгилисини отаси мақтагани Жаҳонга ёқиб тушди. Шу тўғрида яна гап очмоқчи бўлиб турувди, бирдан соқчи кириб: «Коҳин Афшин билан бирга ташқарида рухсат сўрашяпти», — деди.

Афшиннинг номини эшитган ҳокимнинг юзига қон югуриб: «Афшин ҳам келдими?» деб сўради. Соқчи: «Ҳа, жаноб ҳоким, Афшин ҳам бор», — деди.

Аммо Жаҳонга унинг келиши маъқул бўлмади. Қизнинг дилидаги севинч ўрнини хафалик эгаллади. Унинг башарасини кўрмай қўя қолай, деб чиқиб кетишга шайланди-ю, лекин отасининг ижозатини кутишга ўзини мажбур қилди. Отаси унга қараб: «Истасанг, ўтираверсанг ҳам майли. Яна ўзинг биласан, қизим», — деди.

— Дадажон, рухсат берсангиз мен чиқиб кета қолай.

— Майли, қизим, чиқиб дам ола қол! — деди ҳоким. Қиз хонанинг бир бурчагидаги махфий эшикдан чиқиб кетди. Ҳоким соқчига қараб: «Коҳин ҳам, Афшин ҳам кира қолишсин», — деди. Коҳин унинг орқасидан Афшин ҳоким ҳузурига киришди. Коҳин аввал маъбуда томонга борди, букилиб лабини пичирлатиб нималарнидир ўқиб, дуо қилди. Афшин ҳам худди коҳиндек маъбудага топинди.

— Хуш келдинглар, қани, марҳамат, ўтиринглар, — деди ҳоким ва уларни ўтқазди. Сўнг Афшинга: «Жуда узоқлашиб кетиб, кишини соғинтириб қўйдингиз», — деди.

Афшиннинг ёши ҳам ҳокимнинг ёшига яқин эди. У мошкичири соқолини қашиб туриб: «Ҳа, турли монеликлар чиқиб қолди. Фарғонага шу бугун етиб келдим, ўзингизнинг аҳволингиз қалай?» деди.

— Тузукман, сиз айни вақтида келдингиз, — деди ҳоким, — кейин коҳинга қаради: — Сизга бир неча марта киши юбордим, келмадингиз.

— Бундан илгари менга ҳеч кимса боргани йўқ, йўқлатганингизни эшита солиб, югуриб келишим, — деди коҳин.

— Ўғлим Сомонни кеча ҳам юборгандим, бугун ҳам юбордим. Ибодатхонадан у кишини топмадим деб қайтиб келди.

Ҳокимнинг бу гапидан ҳайратга тушган коҳин: «Байрам муносабати билан теварак-атрофдан Фарғонага келган кишилар ибодатхонани зиёрат қилиб, назр-ниёз топшириб тургани учун уч кундан буён ибодатхонадан қимирлаганим йўқ. Сиз чақиртирасизу, наҳотки келмасам. Фарзандингиз ибодатхонага бориб, мени сўраса-ю, мен эшитмасам, балки борган бўлса ҳам, мени сўрамаган, ёки танимайдиган кишилардан сўраган бўлса ажаб эмас», — деди.

Ҳоким жаҳли чиқиб, тишларини ғижирлатди:

— Сизни сўрамаган бўлса керак. Нима ниятда шундай қилганини билолмай қолдим. Билсам ҳам айтиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Унинг жазосини бериб қўяман, мана, биродарим Афшин бунга гувоҳ бўлсинлар. — У чапак чалиб соқчини чақирди ва унга: «Ёнимизга ҳеч кимни киритма, эшикни беркитиб қўй», — деди.

* * *

Жаҳон Афшин келгани ва отасининг олдида довод-қаламлар тайёрлаб қўйилганини кўриб, у ердан асабият ва ҳаяжон ичида қайтиб чиққан эди. У тўғри Зирғомнинг олдига келди. Зирғом ёлғиз ўзи айвонда эди. Уни кўриш биланоқ Жаҳон ҳаяжонини унутди, ғаму ғуссаси тарқади.

Зирғом унинг олдига бориб, отасининг аҳволи қандайлигини сўради. Жаҳон: «Отам эрталабқидан кўра тузуклар. У киши сизни менга Сомон ўрнида акалик қилишингизни айтдилар. Кошқийди сизнинг ундан неча баравар яхши эканлигингизни билсалар», — деди-да, Зирғомга маънодор бир қараб қўйди.

Зирғом кўзлари кулиб туриб деди:

— Мени осмон-фалакка чиқариб қўйганингиз учун катта раҳмат, отангизни қандай ташлаб чиқдингиз?

Жаҳон қаттиқ хўрсинди-да:

— Афшин билан коҳин келганини билмадингизми? — деди.

Зирғом ҳаяжонга тушди:

— Афшин ҳам келдимми? Хизматчим Вардонни мен ҳали кўрганим йўқ.

— Иккаласи бирга келишди... Мен шундан кўрқиб юрардим, майли, ҳечқиси йўқ. Отам тузалиб кетсалар бас.

Зирғом: «Улар қаерда?» — деб сўради.

— Отамнинг олдиларида, ҳеч кимни йўлатмай, ўзлари ўтиришибди. У киши менга бу ерда ўтираверсанг ҳам, чиқиб кетсанг ҳам ихтиёр ўзингда, дедилар. Мен уларнинг башарасини кўрмай қўя қолай, севгилим Зирғом билан суҳбат ғанимат деб чиқиб келдим.

— Уларнинг суҳбати узоқ чўзиладиганга ўхшайди, рухсат берсангиз мен бир ташқарига чиқиб келсам, — деди Зирғом.

— Мени ташлаб қаерга борасиз?

Зирғом унга далда берди:

— Хоҳламасангиз, бормасам ҳам бўлади, лекин борсам ҳам бир лаҳзада қайтиб келаман.

— Майли, бориб келинг, яхшилик худосининг ўзи асрасин!

Жаҳон «яхшилик худоси» дегандан кейин Зирғом: «Шу топда менда бир савол туғилди, рухсат берсангиз сўраб олсам», — деди.

Жаҳон унинг кўзларига тикилиб туриб: «Саволингиз менинг яхшилик худосига эътиқодим хусусида бўлса керак. Сизнингча, худо битта, у ҳам яхшилик, ҳам ёмонлик худоси, шундай эмасми?» — деди.

Зирғом унинг зийраклигига офарин айтиб: «Ҳа, саволим худди шунинг ўзи эди», — деди.

— Мен бундан буён сизнинг динингизни қабул қиламан. Бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам сиздан ажралишни истайман, — деди Жаҳон.

Жаҳоннинг кўнглидан чиқариб айтаётган бу гапидан Зирғом севиниб: «Менда яна бошқа бир савол ҳам бор», деди. «Тортинмай айтаверинг», — деди қиз.

— Менинг онам Ироқда яшаш ниятида эканларини сиз яхши биласиз. Нима учун шундай эканлигини мен билмайман...

Жаҳон унинг гапини бўлди:

— Сиз қаерни истасангиз, мен ўша ерда бўламан, мен учун бутун дунё сиз яшайдиган ердан иборат бўлади. Отамнинг Фарғона ёки бошқа ерлардаги мол-мулклари менга керак эмас.

— Мен ҳозир ҳамма мақсадимга эришдим, бахт-саодатимни мукамал қўлга олдим. Энди менга рухсат берсангиз, бориб Ироқдан бирга келган ҳамроҳларимни кўриб, улардан хотиржам бўлиб қайтиб келсам, — деди Зирғом хурсанд бўлиб.

— Боринг, сизни якка-ю ягона худонинг ўзи асрасин!

Зирғом Вардонни чақириб келишга киши юборгандан кейин Жаҳон билан хайрлашиб чиқиб кетди.

ҲОКИМНИНГ ЎЛИМ ОЛДИДАГИ ВАСИЯТИ ВА ВАФОТИ

Жаҳоннинг кўнглига Зирғомнинг орқасидан бориш хаёли келди. Лекин отасининг бетоблигини ўйлаб, бу фикридан қайтди. Агар отаси вафот этса, у акасининг қўлида қолади. Акаси эса мададкор бўлишга арзимайдиган, бебурд бир одам. Жаҳон отасининг коҳин ва Афшин билан ўтказаетган суҳбатини эслаб, яна кўнгли ғаш бўлди, ташвишланди. Чунки коҳинларнинг

тамагирлиги, хусусан, ибодатхонада хизмат қилишни улар мол-мулк тўплаш, маишат қилиш манбаи деб билиши Жаҳонга маълум эди.

Ётиқодлар эскиргани сари тамагирлик унга раҳнамо бўла боради. Бузуқлик авжига миниб, кишилар учун у динсизликдан ҳам баттар бўлиб қолади. Шунга кўра, Жаҳон динга муккасидан кетмаган эди, у отасининг оташпарастлик динида бўлар экан, ҳеч нарсани суриштирмаган, чунки у шу динга ишонувчилар оиласида туғилиб ўсган эди. Унинг бошқача одат ва ахлоқ билан тарбияланиши қийин ҳам эди. Бундай бўлиши кўпчилик авомларда учрайдиган табиий бир ҳолат. Улар ёшлиқда ўрганган, кўрган ва эшитганларини қилишади. Катта бўлиб у ёқ-бу ёқни кўрганда ва илм-идрок орқали таҳлил этишга қодир бўлганларида ўша таомил ва ахлоқни ақл ва кўнгилларига ўрнашиб қолган диний ётиқод билан қўшиб юборадилар. Шунинг учун дин ва унинг таомили кишига миллий анъанадек бўлиб қолади. Ўша таомилни таъна этувчилардан диндор ғазабланади, диний урф-одатларни ҳимоя қилади, уларни ўз номусини сақлагандек сақлашга интилади.

Жаҳон коҳинлар кўпчиликини ишонтириш мақсадида айтадиган гапларига эътиборсизлик билан қарарди. Уларнинг кўлидан келадигани, бойлик тўплаш деб ишонгани учун, улардан ҳайиқмасди. Коҳиннинг ҳоким билан суҳбати Жаҳонни қизиқтирмасди-ю, лекин Афшиннинг бу суҳбатга аралашгани унинг дилига ғашлик соларди. У нима учундир Афшинни ёқтирмайди. Аскарлари ва ҳукми остидаги одамлари кўп бўлган, ҳокимнинг ҳурмат ва ишончини қозонган Афшиндан Жаҳон кўрқарди.

Бехосдан Жаҳоннинг кўзи уйдаги гиламга босилган зарбоф нақшлар ичида кўзлари ўтдек чақнаб турган шер суратига тушди-да, севгилисини эслади, чунки унинг номи ҳам шер* эди. Бағримда шерим бор экан, мен нимадан кўрқаман, деган фикр ўтди қизнинг кўнглидан.

Жаҳон шу тариқа хаёл суриб ўтирганди, бирдан эшик томонда тапур-тупур оёқ товуши эшитилди. Бу ўз ходима-си Ҳайзуроннинг оёқ товуши эканини пайқаб, Жаҳоннинг юраги ўйнай бошлади. Ўзи нима гап? Қандай хабар келтирганикин? Ҳайзурон Жаҳонга яқин келиб: «Жаҳон, ҳоким сени чақиряптилар. Ўзингни дадил тут, менинг синовимга бардош берган ботирлигингни кўлдан берма, қизим», — деди.

Ҳайзуроннинг бунчалик огоҳлантиришидан Жаҳон чўчиди, лекин ҳар қандай тўқнашувларга бардош бера олишга қодир эканига ишонгани учун бу далдалар сабабини суриштириб ўтирмади, гапни чўзишни ўзига эп кўрмай, отаси томон югурди. Ҳокимнинг олдида коҳин билан Афшин ўтирган бўлса керак, деб ўйлаб, юраги бир оз сиқилди. Шундай бўлса ҳам, Жаҳон қадамини секинлатмай, ҳокимнинг хонасига етиб борди. Соқчи эшикни очиши билан у тўғри отасининг каравоти томон чопди. Отаси йиғидан киприклари намланган, ёш тўла кўзларини эшикка тикиб ётарди. Қизига кўзи тушиши билан у зўраки жилмайди. Кўзлари чақнаб, меҳр билан боқиб турмаган бўлса, Жаҳон уни ўлган деб ҳисоблаши муқаррар эди. У ўзини бардам тутиб, отаси ёнига борди. Уни кўриши билан ота ўзида янги бир шодлик ҳис қилди-да, икки биллагини очиб, гапириш учун оғзини жуфтлади, лекин лаблари қимирлади-ю, гапиролмади. Жаҳон унинг кўксига отилди. Юраги бардошли бўлмаганда, у сўзсиз ҳушидан кетган бўларди, чунки ҳадемай сўққа етим бўлиб қолишига кўзи етиб қолганди.

Жаҳон жон таслим этаётган отасининг икки биллагидан ушлади, менга раҳм қилинг, ёлғиз ташлаб кетманг, деяётгандек унинг юзига термулди, кўзлари ёшга тўлди, хўнграшимни эшитиб қолмасинлар, деб нафасини бўғар, бошини ерга эгар эди. Ҳоким эса қизининг дилига тўлган хавф-хатар ва ғамгинликни сезмай қолмади, уни юпатмоқчи бўлди, лекин сўзлай олмай, фақат лабини қимирлатиб, Афшин томонга қаради. Қўли билан уни ва коҳинни кўрсатди. Афшин кўлида букланган қоғозни ушлаб ўтирганди. Отасининг ишорати билан ўзига кўз ташлаган Жаҳонга қараб, тасалли бергандек тиржайиб қўйди. Маъбуда томонга қараб тик туриб ибодат қилаётган коҳин изтироб ичида унга қаради. Бу қараш Жаҳон илгаридан кўрқиб юрган масала ҳозирги суҳбатда ҳал қилинганлигини билдирди. Жаҳон отасига қараб ҳол сўради:

— Дада, тузукмисиз? Яхши бўлиб қолган кўрина- сиз.

Ота қизига жавоб қилмоқчи бўлди-ю, лекин жон талвасаси уни сўзлашга қўймади. Қиз отаси ёнига ўтириб совуқ тердан ҳўл бўлиб кетган қўлини ушлади-да, унинг ҳаёт билан видолашаётганини пайқаб, дод-фарёд солмоқчи бўлди, лекин у ўзини қўлга олди. Шундай бўлса ҳам кўз ёшини яширишдан ожиз қолиб, ерга қаради. Чақноқ кўзлардан оқаётган ёшлар қизни гулдек очилтириб юборганди. Аммо қисқа-қисқа нафас олиши, хириллаши ва ажал яқинлиги ҳам бетоб отани ақл-ҳушдан жудо қилмади, севимли қизини унуттира олмади. Ҳоким бир оғизгина сўз айтсам деб, ҳар қанча уринса ҳам, кучи етмади — сўнгги дақиқалар келмоқда эди. Охири у, қизим, эшикка чиқиб тур, озгина ухлаб олай дегандек имо қилди. Аммо қалтираб отаси бошида ўтирган Жаҳон унга итоат этиб чиқиб кетишни ҳам, кўзғалмай ўтира беришни ҳам билмай, иккиланиб қолди.

Отанинг юрак уриши яна тезлашиб, ўрнидан кўзғалмоқчи бўлгандек бошини қимирлатар ва у ёқ-бу ёққа жавдирарди-ю, лекин ҳеч нарсага мажоли етмасди.

Ҳоким Жаҳонга термулди, қиз ҳам отасининг нурсизланган, ҳаёт аломати сўнаётган кўзларига тикилди. Ҳоким икки қўлини қизи томон узатмоқчи бўлди-ю, лекин қўллари сал қимирлади, холос. Кейин бир хўрсинди-ю икки қўли шалпайиб қолди, юраги уришдан тўхтади. Кўзлари юмилиб, қовоқлари ҳалпиллаб қолди, бурни ва икки чаккаси тиришди, соч-соқоли ҳурпайиб, киши қўрқадиган даражада ўзгариб кетди. Жаҳон жон ҳолатда: «Дадажон», деб бақириб юборди. У сочларини тўзитиб, юзларини юлиб, тирнай бошлади. Унинг додлаганини бутун сарой аҳли эшитди. Бу шум хабар шу лаҳзадаёқ оқсоч Ҳайзуронга ҳам бо-риб етди. У хонага кириб, Жаҳоннинг қўлидан ушлаган ҳолда ғам-ғуссасини енгиллатишга, тасалли беришга беҳуда уринди.

Ҳокимнинг ҳаёти сўниши билан аҳоли мажусийлар одати бўйича мотам тараддудига тушди. Уни ювишди, оқ кийим-бош кийгизиб, катта бир хонада хонтахта устига ётқизиб қўйишди. Ҳокимнинг яқинлари унинг атрофини қуршаб ўтиришарди. Коҳин эса овозини чиқариб дуо ўқир, ўтирганлар «омин» деб қўйишарди. Бир оз фурсат ўтгач, отаси вафот этаётганда уйда бўлмаган ўғли Сомон етиб келди, додлаб йиғлай бошлади. Кишилар унга тасалли беришди. Отаси ўлаётган пайтида қаттиқ азоб чеккан Жаҳон энди ўзини бир оз тутиб олганди. У ёқ-бу ёқни ўйлай бошлади. У бирдан-бир овунчоғини, дардини енгиллата оладиган Зирғомни ўйларди. Кошқийди, ҳозир у келиб қолса-ю, дардимга малҳам бўлса, деб йўлини кутарди.

Коҳин: «Бошқа бир хонага кирайлик», — деб Жаҳонни таклиф қилди, уларнинг кетидан Сомон ҳам кириб борди. Иккаласини ёнига ўтқазиб, бундай деди: «Марҳум биродаримиз — отангиз учун кўп қайғуриш даркор эмас. У киши тақводор, хайр-еҳсонли одам эдилар. Эзгулик худоси ҳамма вақт у кишига ёрдир. Биз унинг руҳига атаб уч кечаю уч кундуз хушбўй оғочлардан ўт ёқамиз. Отангизнинг руҳи ҳали бу ерни тарк этмаслигини, уч кундан кейингина чиқиб кетишини ўзинглар яхши биласизлар. Шундай экан, бунақа додлаб қайғуришнинг ҳожати йўқ.

Ҳоким жуда бадавлат одам эди, вафотидан кейин хайр-еҳсон қилишни ва қолдирган меросини бўлиб беришни васият қилди. Унинг руҳи жасади атрофида уч кунни ўтказиб, кейин арши аълога чиқади, ҳур-ғилмонлар орасида у билан учрашиб, қилинган хайр-садақаларни унга айтиб беради. Кейин абадий айшу фароғатда бўлади. Биз бир йилгача уни унутмай, ҳақиқага дуо қилиб туришимиз керак. Ҳоким дафн маросимини қай тарихга ўтказишни васият қилганлигини иккалангизга айтиб бераман».

Бошини ерга солиб, сукут ичида коҳиннинг гапларини тинглаётган, дастрўмоли билан кўз ёшини пешма-пеш артиб турган. Жаҳон ўз отасининг васияти ҳақида гап очган коҳинга: «Қани, отамнинг васиятларини айтиб беринг», дегандек қараб қўйди. Коҳин: «У киши ўз жасадини ҳамма одамлар қўйиладиган оддий гўристонга қўйишимизни васият қилди», — деди.

Коҳин шундай дейиши билан қиз ҳам, акаси Сомон ҳам ҳайрон бўлишди ва: «Бу қандай гап, оддий гўристонга фақир-фуқаролар қўйилмайдими, отамиз махсус мақбарага қўйилишлари лозим-ку», дейишди.

Коҳин: «Тўғри, аслида шундай бўлиши керак эди, лекин ҳокимнинг васиятлари шу бўлди, бунинг сабабини менга сир тариқасида айтдилару лекин мен уни сизларга айта олмайман», — деди.

Жаҳон коҳиннинг сўзларига бошқа сўз қўшмай жим турган бўлса ҳам, Сомон индамай туrolмади:

— Жаноб коҳин, дадамизни нега умумий қабристонга дафн қиламиз, ахир у оддий кишилар қабристони эканини ўзингиз яхши биласиз-ку, у ерда жасадларни тош устига қўйилади, тошлардаги жасад очиқ ҳавода қолади-да, йирт-қич қушларга, ваҳший ҳайвонларга емиш бўлади. Улардан ортиб қолган суяклар бўлса, қудуққа ташланади. Яхши кишиларнинг суяги ёмон кишиларникига аралашиб ке-тади.

Сомоннинг кўмиш маросими масаласида қаршилиқ кўрсатаётганидан коҳин ажабланди, лекин унчалик парво қилмай:

— Жаноб Афшиннинг ҳузурида отангизнинг қилган васиятлари шу. Бир неча кундан кейин сизга ўқиб эшиттириладиган васиятномада шундай деб қайд этилган, — деди ва дафн ҳозирлигини кўришни сарой мутасаддисига буюрди.

Кишилар бир неча кунгача ҳокимнинг дуою фотиҳасини ўтказишди. Жаҳон Зирғомнинг қайтишини сабрсизлик билан кутмоқда, унинг кечикканлигидан ташвишланар, қайғусига қайғу қўшиларди. Зирғомнинг бажариб келадиган иши бир неча ҳафтага чўзилиши мумкинлиги Жаҳонга қоронғу эди. Ошиқ киши кўп бесаранжом, серхавотир бўлади. Негадир, Жаҳон акаси Сомондан илгари кўрмаган меҳр-шафқатларни кўрар, у Жаҳондан бир қадам ҳам нари силжимайдиган бўлиб қолганди. Жаҳоннинг хафаланганини кўрса, дарров унга тасалли берарди. Жаҳоннинг Зирғомга ишқи тушганини Сомон сезарди, лекин унинг ўзига бу ҳақда айтмаган бўлса ҳам, синглиси Зирғомни бот-бот эслаб юришидан хабардор эди. Шунинг учун унинг ҳақида кўп гапирар ва баъзан мақтаб ҳам кўярди. Шу билан бирга, Жаҳонга бошқа кишиларни, хусусан Бобак ал-Хуррабийни ҳам мақтарди. Сомон ўзи муҳаббат нималигини билмас, ошиқларда сеҳрли куч борлигини тушунмас эди, лекин уларнинг ташвиш ва заифлик сабабларини идроки билан топарди.

Жаҳон фаҳм-фаросатли бўлиб, акасига унча ишонмаса ҳам, унинг гапидан завқланарди. Севгилисини ҳурмат қилгани, унинг фазилатлари ва довураклилигини мақтагани учун Жаҳон Сомонни ёқтирадиган, у билан суҳбатлашадиган, унинг аввалги нуқсонларини ва ёмон ниятларини унутадиган бўлиб қолди.

Мана сизга муҳаббат: кишининг кўзини кўр, қулоғини қар қилиб қўяди. Киши ҳар қанча доно, ҳар қанча ақлли бўлмасин, ишқ чангалига тушса, ўша донолик ва ақлни йўқотиб қўяди. Киши ҳар соҳада билимдон, катта сиёсатманд, зўр олим, ўткир шоир ёки улуғ файласуф бўлиши мумкину, ишқ-муҳаббат бобида ёш боладай итоаткор бўлиб қолаверади. Баъзан унга хаёлпарастлик ёлиб чиқиб, орзусига етишни осонлаштирадигандек туюладиган ёки кўнглига тасалли берадиган ҳар қандай бўлмағур нарсаларга ишонаверадиган, хурофотларга ҳам кўнгил бераверадиган бўлиб қолади.

Ҳар бир хурофотга жону жаҳди билан қарши бўлиб юрадиган ота сеvimли фарзанди бетоб бўлиб, табибларнинг дори-дармони қор қилмай қолганда, ўғлим балки шифо топармикан деб ўзини фолбинлар ва сеҳргарларнинг сўзига ишонтиради.

* * *

Мотам кунлари коҳин билан Афшин таъзия билдириб, ҳоким саройига қатнаб туришди. Сомон эса отасининг васиятини билишга ошиқарди. Мотам кунлари тугаши билан коҳин келиб алоҳида уйда суҳбатлашмоқ учун Жаҳон билан Сомонни чақирди ва чўнтагидан букланган қоғоз олиб: «Мана, оталарингиз менинг ҳузуримда жаноб Афшинга топширган васиятномаси»,

деди ва Жаҳонга қараб: «Отанг васийликни ўз дўсти Афшинга топшириб, тўғри иш қилди»,— деди.

Коҳин қоғозни очиб: «Жаноб Афшин бу васиятни сизларга ўқиб эшитдирганимдан кейин ўзларига қайтариб бермоғимни буюрдилар. Яхши тинглаб, тушуниб олинглар», — деди-да, салмоқлаб ўқий бошлади. Жаҳон жиддият билан унга қулоқ солар, Сомон эса жим ўтирарди. Васиятнома қуйидагича:

«Бу Фарғона ҳокими Таҳмознинг ўз ҳаётининг охирида ибодатхона бошлиғи коҳин ҳузурида ва яхшилик худосининг ёрдами билан Ушрусана подшоҳи ва халифа Муътасимнинг лашкарбошиси подшоҳ Афшин Ҳайдар ибн Ковусга топширган васиятномаси. Искандар йили... Хурдодмох (май) ойининг иккинчи куни.

Ҳоким Таҳмоз ўзидан кейин қолдирган мол-мулк, ер-сувларни ворислари манфаати йўлида шу васиятномага мувофиқ тасарруф қилмоқни Ушрусана подшоҳи ва Муътасимнинг аскарбошиси Афшин Ҳайдар ибн Ковусга топширади. Таҳмознинг қонуний ворислари фақат икки фарзанд: Сомон билан Жаҳондир. Таҳмоз қолдирган ҳамма нарсаларни қизи Жаҳоннинг ўзига васият қилади: сарой, ундаги асбоб-ускуналар, ер-сув, жонли мол ва иморатлар, қул ва жориялар, олтин асбоб ва идишлар ҳамда нақд пуллар — шуларнинг ҳаммаси қизи Жаҳоннинг меросидир. Дўстимиз Афшин уларга қараб турмоғи ва яхшилик худосининг инояти билан Жаҳоннинг фойдаси учун уларни тебратиб турмоғи шарт. Аммо ўғлим Сомон шу мероснинг ҳаммасидан маҳрумдир: фақат бир нав яшаши учун етарли нарсани васи ажратиб бериши мумкин.

Сомонни меросдан маҳрум қилишимнинг сабабини бу васиятномада ёзишни лойиқ топмадим, лекин ноаниқ қолмасин учун сабабини коҳин ҳузурида васига оғзаки айтиб қўйдим. Зарур вақт келгунча бу нарса шу икки киши ўртасида сир бўлиб сақланиб турмоғи керак.

Мана шу васиятим ўз ҳузуримда ёзилди. Уни ўзим айтиб турдим ва имзом билан тасдиқладим, унга коҳин гувоҳ бўлди. Шунинг бир ҳарфини ўзгартирган кишига эллик мартаба лаънат бўлсин. Буни ақл-хушим жойидалиқ вақтида, ўз ихтиёрим билан ёздирдим. Яна ўлганимдан кейин жасадимни умумий қабристонга қўйишларини ва у йиртқич ҳайвонларга емиш бўлмоғини васият қилдим.

Яхшилик худоси бу васиятнинг ижросига ўзим раҳнамолик қилсин ва унга мувофиқ амал қилишда биродаримиз Афшинга ўзи ёрдам берсин».

Коҳин васиятни ўқиётганда Сомон билан Жаҳон жим ўтиришганди. Сомонни маҳрум қилиш деган жумлага етганда унинг юзлари ўзгариб, ранги ўчди, лекин ҳаммасини ўқиб бўлгунча сабр қилиб ўзини тутиб турди-да, кейин: «Хўш, нега отам мени меросдан маҳрум қиладилар, мен ахир ёлғиз ўғиллариман-ку? Бундай гап бўлиши ҳеч мумкин эмас, у кишининг номи ва шуҳрати менда қолади, ер-сув эса мен билан синглим Жаҳонга тегишлидир», — деди.

— Васиятномани иккалангизга ўқиб бердим, ундан четга чиқиб бўлмайти. Ҳар ҳолда яна Афшиннинг фикрига қараш керак. Мен эса ўз вазифамни адо этдим, энди рухсатларингиз билан ибодатхонага қайтай. Афшин ўзи келиб васиятга мувофиқ иш кўради, давлат васиятни ижро этишда унга куч билан ёрдам беради. Болам Сомон, отангнинг меросидан сенга тегмагани учун сабр қилишинг керак, — деди-да, коҳин шошилиб чиқиб кетди. Сомон ҳам уни айвоннинг зинапоясигача кузатиб қўймоқ учун орқасидан чиқди. У билан хайрлашиб, боғчага тушгандан кейин Сомон тишларини ғижирлатиб орқасидан қараб турди-да, ичида ғулдиради:

— Наҳс босган коҳин! Сен бир балони бошлаб келасан, деб қўрқиб юрардим, сени айтиб кел деб отам неча марта юборганда пайсалга солиб, кейинроқ келишингга чора излаганим ҳам шундай васиятдан қўрққаним учун эди, чунки отамнинг мен тўғримдаги фикрини сезардим. Ҳа, унинг менадан нега жаҳли чиққанини биламан, аммо мен қилиб қўйган ўша ишни отам билади деб ўйламагандим. Лекин бу иш мени мерос ҳақимдан маҳрум қилолмайди. Жаноб коҳин, гапингиз тўғри, иш ўша лаънати Афшиннинг қўлида, у пашшадан ҳам хира ва суқ. У меросга эга бўлиш, бизни ундан маҳрум қилиш учун ўзи васи бўлишга интилган бўлса керак, албатта. Эҳ, кошки Жаҳон сўзимга кирса эди, иккимиз бир бўлиб Афшиннинг таъзирини бериб қўярдик.

Лекин Жаҳон ўлгудек ўзбилармон. Ҳа, майли, ҳаммасининг таъзирини ўзим бераман. — Сомон боғчадан чиқиб отини миниб кетаётган коҳиннинг орқасидан қараб туриб, шу гапларни кўнглидан ўтказди-да, кейин синглиси ёнига қайтиб келди.

Афшиннинг васий бўлгани Жаҳоннинг ўзига ҳам оғир тушди. Лекин чораси йўқ эди. Бунинг устига акасининг меросдан маҳрум қилингани яна ортиқча. У акасига қараб:

— Ака, хафа бўлманг, мен ҳаёт эканман, сизни қийнаб қўймайман, акамсиз, отамнинг мероси бадалини ўзим бошқа йўл билан тўғрилайман, — деди.

Сомон ерга қараб, бўйнини эгиб турди, кейин кўзидан ёш тўкиб: «Меросдан маҳрум бўлганим учун эмас, унинг сабабини била олмаганим учун қуяман. Нима ёмонлик қилган эканманки, менга шундай муомала қилинса?» — деди.

Жаҳон акасига тасалли берди:

— Мен ҳам бунинг сабабини билмайман, Афшиндан бўлак ҳеч ким билмайди, у яқин орада Бағдодга жўнаб кетиши керак. Биз бу ердамиз, мол-мулк ўз қўлимизда, ундан ўзимиз истаганча фойдаланаверамиз.

Бу меҳрибонлик учун Сомон Жаҳонга ташаккур айтди. Аммо дилидаги гапни ундан яширди. Унинг меросдан маҳрум бўлганидан Афшин билан коҳиннинг хабардор бўлиши ва бунинг сабабини билиши Сомонни қаттиқ ташвишга соларди. У ҳеч нарса демай, бунга қандай чора топиш кераклигини устида фикр юритарди. Кейин нималарни ўйлаётгани синглиси сезиб қолмасин учун Зирғом тўғрисида гап очиб, хаёлини чалғитди:

— Нимага ботир Зирғом кечикиб қолди? Бирор муҳим иш чиқиб қолмаса, бундай жимжит бўлиб кетмасди, албатта.

— У Фарғонадан олисроқ ерда бўлса керак, агар Фарғонанинг ўзида ёки унга яқинроқ ерда бўлганида бошимизга тушган бу мусибат хабари унга етмай қолмасди. Қайтиб келиб қолса ажаб эмас, — деди Жаҳон.

— Зирғом шу ерда бўлганида қайғумиз бир оз енгиллашган бўларди. Мен уни кўрсам хурсанд бўлиб кетаман. У ўз оти билан чиндан ҳам шердек йигит. Ҳеч кимга насиб бўлмаган олижаноб хислатларнинг ҳаммаси унда бор.

Акасининг бу мақтовларидан Жаҳон қаттиқ ташналикдан сўнг тўйиб сув ичгандек мамнун бўлди. Акасининг Зирғомни мақтаётгани сидқидилдан эмаслигини билиб турган бўлса ҳам, ҳар ҳолда у севгилисининг номини тилга олаётгани учун шодланарди, «акам уни яхши кўраркан, авваллари мен янглиш ўйлаб юрган эканман», деб жўрттага ўзини юпатарди.

Икковлари шундай сўзлашиб ўтиришган пайтда Ҳайзурон Зирғомнинг келганини хабар қилди. Жаҳоннинг юраги бир орзиқиб тушди ва бутун ғам-ғуссалари унут бўлди. Зирғом отасининг кўнглига ёққанини ва у ҳозир тирик бўлганда, қанчалик бахт-саодатга эришган бўлишини эслаб, кўзига ёш олди, лекин уни кўриши билан ўзини бардам тутиб, жилмайди. Зирғом унга салом бериб, кўнгил сўради. Кейин у Сомонга қараб унинг ҳам кўнглини сўради. Сомон:

— Чорамиз қанча, пешанада бори шу экан, бахтимизга сен омон бўл, — деди.

Жаҳон ўз хонаси томон йўл олди. Сафар кийимларини ҳали ечмаган Зирғомни ўз хонасига таклиф қилди ва: «Отам вафот этаётганларида шу ерда бўлмаганингиз биз учун қайғу устига қайғу бўлди», — деди.

— Ироқдан менга топширилган вазифани тезроқ адо этай, деб узоқ ерларга боришга мажбур бўлдим, лекин... — деди-ю, жим бўлиб қолди. Жаҳон:

— Ҳа, нима ҳодиса юз берди? — деб сўради.

Халифадан «Ироққа тез қайтиб кел», деган буйруқ келиб қолди.

Жаҳон бошини эгди ва:

— Сизнинг кетишингиз мен учун кўнглисизлик бир иш бўлади... — деди.

Зирғом унинг сўзини бўлди:

— Мен Фарғонада қоламан, чунки юрагим, ақлим ва бутун вужудим шу ерда, — деди-ю, бирдан Сомоннинг шу ердалиги эсига тушиб, хижолат бўлди.

— Майли, хижолат бўлманг, ўртамиздаги сирни акам биладилар, бу киши сизни яхши кўрадилар, мардлингингизни, хулқ-ахлоқингизни ёқтирадилар. Тап тортмай бемалол гапираверинг. Сизнинг бу ерда қолишингиз мен учун айна муддао. Лекин модомики, сизни иззат қилган ва обрўйингизни оширган халиф чақиртирган экан, менимча, унинг ёнига бормоғингиз керак. Халифа Афшинни ҳам чақиртирибдими?

— Уни чақирганидан хабарим йўқ, — деди Зирғом, — лекин уни ҳам чақирса керак, деб ўйлайман. Чунки бу урушга алоқадор масала, Афшин эса бош кўмондон. Ўзингиз айтинг, сиз шундай қайғуда туриб, мен қандай кета оламан, кўнглим тинчийдими? Сиз...

Сомон унинг гапини бўлди:

— Майли, хавотир бўлманг, отамиз Жаҳоннинг ҳолидан хабар олиб туришни жаноб Афшинга васият қилганлар, — деди-да, жаҳлдан кўзлари пирпираб кетди. «Ей, буни чакки айтиб Зирғомни ташвишга солиб кўйдингиз», дегандек Жаҳон унга бир ўқрайиб қаради. Чунки у ўз севгилисига ҳамма вақт шодликдан сўзларди, жуда мажбур бўлмаса, унга ёқмайдиган нарсани сира тилга олмасди.

Афшиннинг васи бўлиб қолганидан таажжубланган Зирғом, бу қандай воқеа, дегандек Жаҳонга қаради. Жаҳон: «Афшин отамнинг ўртоқлари, унга кўп ишонардилар. Ўзларидан кейин менинг ҳолим нима кечишини ўйлаб, уни менга васи, коҳинни эса гувоҳ қилибдилар, майли, бундан ташвишланишнинг ҳожати йўқ», — деди.

Зирғом ерга тикилганча хаёл сурди: «Афшин Ироқда ўзим билан бирга, бир шаҳарда яшайди. Мендан узоқда, Фарғонада яшайдиган бошқа кишидан кўра, унинг васи бўлгани яхшироқ», деган фикрга келди. У йўлга чиқишга азм қилди-да, Жаҳоннинг ўзи билан кетиши тўғрисидаги раъйини билмоқчи бўлиб унга қаради. Жаҳон эса ундан кўзини узмай тикилиб турарди. «Демак, Афшин ўзига топширилган вазифани бир ёқлик қилгунча бу ерда турар экан-да. Бунда сиз учун анча хотиржамлик бўлади», — деди Зирғом Жаҳонга қараб.

Жаҳон Зирғомнинг мақсадини тушунди:

— Мен бу ерда таъзия тугагунча туриб, кейин Бағдодга бораман. Отамнинг вафотларидан кейин бу шаҳарда яшашга тоқатим йўқ. Фарғоналиклардан мен кўраётган меҳр-ихлосга қарамай, ўзимни бир бегонадек ҳис қиладиган бўлиб қолдим. Хусусан, сиз кетсангиз, ғариблигим жуда ҳам билиниб қолади.

Уларнинг ўртасидаги гап-сўзларни Сомон эшитаётган бўлса ҳам, ҳеч нимага тушунмасди, чунки сўқир кўлида чироқ билан ҳам сўқирлигича қолаверади. Муҳаббат унга етиб бормасди. Шундай бўлса ҳам уларнинг гапига аралашини ўзига лозим топиб: «Жаҳон Бағдодга бориб, онангизни кўриш иштиёқида, чунки у киши унга севимли дўст ва улфат эдилар», — деди.

Жаҳон акасига гина қилгандек бир қаради-да: «Мен гапнинг пўскалласини айтишни яхши кўраман. Зирғомга бўлган муҳаббатимни очиқ-ойдин изҳор қилишга кўрқади, деб ўйлайсиз шекилли мени. Йўқ, муҳаббат учун ҳеч кимни айбсйтиб бўлмайди. Яхшилик худоси отамнинг умрларини яна бир йил чўзиб берганда, иш албатта биз истаганча бўларди. Хўш, ака, сиз нима дейсиз?» — деди.

— Зирғомни севишингга мутлақо қарши эмасман. У шунга арзийдиган йигит. Сен уни мендан олдин севиб кўйганинг чакки бўлди, бўлмаса уни яхши кўришда сендан ўтиб кетган бўлардим. Лекин унга сенинг муҳаббатинг бошқа, меники бошқа, — жавоб берди Сомон.

Отасининг васиятини эшитганидан буён Сомоннинг кўнгли ғаш бўлишига қарамай, бундай ҳазил қилиши Жаҳонга ёқиб тушди, лекин у акасининг маккор, ҳасадгўйлигини яхши биларди. Акасига кўз қири билан бир қараб кўйди ва Зирғомга гап қотди:

— Кетишингиз менга оғир туюлади, лекин кетмасангиз бўлмайди, сал фурсатда мен ҳам кетингиздан етиб бораман...

Сомон унинг гапини бўлди:

— Мен ҳам буни қоғоздаги қантдек асраб, сизнинг ёки онангизнинг кўлига олиб бориб топшираман.

Жаҳон сўзини давом этдиради:

— Дунё — мол-мулк ўртамиздаги севгига ғов бўлиб тушади деб ўйламанг. Жўнашимдан олдин сизга хат ёзиб маълум қиламан.

У бўлажак қийинчиликларни сезиб турган бўлса ҳам, ўзига-ўзи қаттиқ ишонганлиги учун қатъий қилиб гапирди. Зирғом ўз истакларини рўёбга чиқармоқ учун сафар қилиши зарур бўлса ҳам, Жаҳон тўсқинлик қилармикин деган хавфда эди. Жаҳон уни йўлга чиқишга ундаётганини кўриб, сафардан воз кечди ва Фарғонада қолишни маъқул топди. Лекин Жаҳонга нима деб жавоб қилишни билмай сукут сақлаб турди. Унинг иккиланиб турганини сезган Жаҳон:

— Сизнинг бу ерда қолишингиз мен учун энг катта бахт, лекин довюрак қўмондоннинг иши ҳар қандай чақириққа «лаббай» деб жавоб беришдир. Бу чақириқ ҳаммага ҳукми ўтадиган халифанинг чақириғи бўлгач, унга «хўп»дан бўлак қандай жавоб бўлиши мумкин?

Сомон гапга суқулди:

— Сиз хотиржам бўлаверинг, ўзим буни олиб бориб, сизга омон-есон топшираман.

Зирғом ўз мақсадига эришиш учун қатъий киришадиган кишилардан эди, лекин, «Жаҳонни қолдириб кетсам, унга оғир ботмасмикин, бирга кетамиз десам, ҳали таъзияси тамом бўлгани йўқ», деган хаёлга борди.

Жаҳон уни йўлга отланаверишга даъват қилганидан кейин, қатъий фикрга келди:

— Сизнинг хоҳишингиз шу бўлса, сўзингиздан чиқмайман, худо хоҳласа, эртага йўлга чиқаман. Иккаласининг орасига шу пайтда суқулиб ўтиришни ноқулай сезган Сомон: «Зарур ишларим бор, шуларни бажариб, кейин қайтиб келарман», деб ўрнидан қўзғалди. Жаҳон унга:

— Ҳар сафардагидек йўқ бўлиб кетманг, ҳозир аҳвол нозик. Сизнинг саройда бўлишингиз жуда ҳам керак, — деди.

Сомон «хўп» деб апил-тапил қадам ташлаб чиқиб кетди. Жаҳон билан ёлғиз қолган Зирғом бутун дунёни унутди: сафарни ҳам, урушни ҳам, қўмондонлик, обрў-мартаба — хуллас, ҳамма нарсани миясидан чиқариб юборди. Шу дақиқалар йилларга чўзилиши, абадий бўлишини истаб қолди. Ҳозир унинг хаёлига на овқат, на шароб, на бойлик келарди. У хаёл осмонида парвоз этарди, гўё иккаласининг руҳи бирлашиб, танага эҳтиёж қолмагандек, ёки у тана бошқа ҳеч нарсани истамаётгандек эди. Муҳаббат — руҳлар бир-бирини ўзига тортиши ва яқинлашувидан иборат. Жисмоний интилиш, шаҳват уни бузмаслиги ёки кучини бўлмаслиги лозим. Руҳий яқинлашув, бирлашув севгининг кучига куч қўшади. Унинг боқийлигини истаган киши — шаҳватдан сақланиши керак. Дунёда ошиқ билан маъшук бир-бирига ўз муҳаббатини изҳор этишидан зўрроқ саодат йўқ. Жаннатни тасаввур этишга қийналган кишиларга жаннат жинсий ғаразлардан холи бўлган ошиқ-маъшуклар руҳининг бир-бирига яқинлашувидир, дейилса тўғри бўлади. Кишилар буни шеърий хаёл деб ҳисоблайдилар, лекин бу шеърий хаёл эмас. Бу хаёлнинг ҳақиқатга айланганини биз ҳеч қачон билмадик ва эшитмадик ҳам.

Зирғом билан Жаҳон сингари соф муҳаббатли ошиқ-маъшукнинг узоқ вақт кўришмай, бирдан учрашиб қолиши чинакам бахт намунаси эканига ҳеч шубҳа йўқ. Отасининг вафоти туфайли кўнглига хафалик чўккан Жаҳон бу бахтни Зирғомдан кўра кўпроқ ҳис этган бўлса керак. Ғамбода юрак бошқа юракларга қараганда тасаллига эҳтиёжи кўпроқ, шуури ўткирроқ бўлади.

Улар иккаласи ширин суҳбатга тушиб кетишди. Гаплари эса ўз-ўзларидан нолишдан нарига ўтмасди. Улар борлиқни унутиб, суҳбатлари жуда чўзилиб кетди. Ёнларига Ҳайзурон кириб гапларини бўлмаганда, дунёнинг ишлари буларнинг хаёлига ҳам келмаган бўларди.

Мотамзадалиги юрагини сиқмасин деб Ҳайзурон Жаҳонни сира ёлғиз қолдирмасди. Ҳозир ҳам Сомон чиқиб кетгандан кейин Жаҳон ёлғиз қолди шекилли, деб ўйлаб, ундан хабар олгани кирганди. Ёнида Зирғом ўтирганини кўриб, уялиб орқага тисарилди. Жаҳон уни «кираверинг» деб чақиргач, киришга мажбур бўлди. Бу икки ёш гулдек очилиб кетгани, кўзлари чақнаб тургани, бир-бирларидан кўз узмай, гапларига қулоқ бериб ўтиришганини кўриб, Ҳайзурон ханг-манг бўлиб қолди. Унинг кириши буларни огоҳ қилди, руҳ оламидан моддий оламга

кўчирди. Ҳайзурон Зирғомга салом бериб, кейин Жаҳондан ҳол-аҳвол сўради ва унга нима кераклигини билмоқчи бўлди. Жаҳон: «Ҳеч нарсанинг кераги йўқ, лекин Зирғом тўғрисида қандай фикрдасиз?» — деди.

Ҳайзурон бундай саволни кутмагани учун эсанкираб қолди:

— Ўзингга шунчалик ёққан, муносиб йигитнинг нимасини мендан сўрайсан? Кишиларни мендан кўра ўзинг яхши биласан-ку, мен нима ҳам дейишим мумкин. Менинг қўлимдан келади гап «мурод-мақсадинларга етказсин» деб яхшилик худосидан илтижо қилиш холос, — деди-да, — Сомон қаерга кетди? — деб сўради. Жаҳон: «Дарров қайтиб келаман деб саройдан чиқиб кетди, келиб қолса ажаб эмас», — деди.

Жаҳон ўрнидан турди, Зирғом ҳам туриб: «Менга қайтмоқ учун рухсат берсангиз», — деди.

Жаҳон: «Сизнинг кетишингиз мен учун жуда оғир, лекин...» — деди-да, ўзини бардам тутиб: «Сафарингиз хайрли бўлсин, хотиржам бўлинг, сал ўтмай мен орқангиздан албатта етиб бораман. Бу ерда яшашга ҳеч раъйим йўқ», — деди.

Шундан кейин Зирғом Жаҳон билан хайрлашиб чиқиб кетди. Саройдаги кишилар билан Вардон уни кутиб турганди. Ироққа жўнаш учун керакли йўл анжомларини тайёрлашни Зирғом унга буюрди.

* З и р ғ о м — арабча «шер» демақдир.

АФШИН БИЛАН ЖАҲОН ЎРТАСИДАГИ МОЖАРО

Езилган, тинкаси қуриган Жаҳон катта уйга қайтиб келди. Зирғомни жўнашга ундаганидан пушаймон бўлиб, хаёл дарёсига чўмди. «Енди бу васиятнома машмашасидан қутулиш, бирор йўл топиш учун мен ақлимни бир жойга йиғишим, ниҳоятда зийрак бўлишим керак», дерди у.

Кун кеч бўлди-ю, Сомондан дарак бўлмади. Иккинчи куни Жаҳон уйқудан барвақт туриб, сочларини таради, қора либосини кийиб, қора ипак чодирни устига ташлади. Бошига ҳам қора рўмол ўради. Унинг чеҳраси шу қора парда ичида ойдек нур сочиб турарди. Лекин ойда Жаҳоннинг юзидаги маъно, жоду кўзларидаги меҳр ўти қайда дейсиз.

Қиз боғчага кириб, ўзини овутмоқ учун дарахтлар орасида айланиб юриб, бир ўриндикқа бориб хаёл суриб ўтирган эди, оқсоч югуриб келиб: «Сайидам, шу ердამидинг?» — деб сўради.

— Ҳа, ўзи нима гап, нима бўлди?

— Келди... Афшин келди, сени кўрмоқчи бўляпти.

Бу хабар Жаҳонни ажаблантирмади, аксинча, севинди. Чунки Афшин келса, у билан сўзлашиб, мақсадини билиб олмоқчи, отасининг васиятидан қутулиш чорасини кўрмоқчи эди. Ўтирган еридан ирғиб туриб: «У қаерда?» — деб сўради.

— Айвонда, сени кутиб турибди, — жавоб қилди оқсоч.

Атрофини ясовуллар ўраган подшоҳлардек ҳеч нарсадан тап тортмай мағрур одим ташлаб Жаҳон саройга кириб келди, чунки у ўзининг довураклигига ва олижаноблигига эътимоди зўр эди. Оқсоч билан ҳозирги аҳвол ҳақида майда-чуйда гапларни гаплашиб, шийпонга чиқиладиган зинага қадам қўйди. Шийпон тўрида ўтирган Афшин уни кўриши билан ўрнидан туриб, истиқболига ҳозирланди. Афшин олтмиш ёшларга яқинлашган бўлишига қарамай, ўзини ёш кўрсатиш учун соқол-мўйловини бўяганди. У баланд бўйли бўлиб, кўзлари катта, юзи ва бўйни баркашдек ясси, чаккаси тиришган, юз суяги ўйнаб чиққан бир киши эди. Бошида гардишига шоҳи салла ўралган кичкина қалпоқ, эгнида қаҳва ранг камзул, унинг остидан оёғига бекитган иштони кўришиб турарди. Камзул устидан белига нақшин камар боғлаган, камарга дастасига қимматбаҳо тошлар қадалган қилич осган. Бунинг устидан қора чакмон ҳам кийиб олганди. У «мен шундай мансабдор бўлатуриб сенга бўйин эгдим ёки меҳрибонлик қилдим», дегандек кибр билан Жаҳонни олдига бориб қарши олди. Унга яқинлашаркан, салом

бериб, аҳволини сўраган бўлди ва кўришмоқ учун қўлини ҳам узатди. Жаҳон ҳам унга қўл берди. Афшин Жаҳоннинг қўлини анча вақт сиқиб турди. Жаҳоннинг бадани сесканиб кетди-ю, шундай бўлишига қарамай: «Яхшиман, қани, ўтиринг», деб таклиф қилди. Афшин Жаҳоннинг олдин ўтиришини кутиб, одоб сақлагандек бўлиб турди. Жаҳон ўтиргач, Афшин унга тикилганича ёнидаги курсига бориб ўтирди. Унинг бундай тикилишидан нияти бузуқлигини тушунган Жаҳон, писанд қилмагандек бошини ерга эгди. Аммо Афшин унинг бу ҳолатини азадорликдан деб ўйлади.

— Азизам, бошингга оғир кулфат тушди, марҳум отангнинг вафоти энг оғир мусибат. У киши билан орамиздаги дўстликни ўзинг яхши билардинг. Шу дўстлик туфайли ўзидан кейин сенга раҳнамолик қилишни менга топшириб кетди. Буни отанг сенинг қадрингга етишимни яхши билганлари учун қилдилар, албатта. Буни ўзи ҳаётлик чоғидаёқ сенга маълум қилган бўлса керак? Сенинг донолигинг ва зийраклигингга аввалдан қойил қолганман. Буни сенга отанг гапирган бўлсалар ҳам керак.

Афшин гапни бу томонга буриб кетаётганидан Жаҳон хайратда қолган бўлса ҳам, унга мурасасозлик қилди:

— Ҳа, сизнинг дўстлигингизни, улуғ мартаба эгаси эканингизни дадамдан кўп марта эшитганман. У киши «Афшин Ушрусанада донгдор подшоҳ, на Фарғонада ва на Ушрусанада унинг номини, ишларини билмаган бирорта киши топилмайди», дердилар.

Ўзини бу қадар кўкларга кўтаргани учун Афшин Жаҳонга миннатдорчилик билдирди. Сўнг кўпдан буён сир сақлаб келган шум нияти томон яна бир одим ташлашга журъат этди:

— Мени мақташингни эштайин деб, бу саволни берганим йўқ. Саволимнинг ўзига жавоб беришингни истардим. Мен учун қанчалар қадрли эканингни отангдан эшитмаганмисан?

Унинг кўнглидаги гапни, нима демоқчи бўлаётганини Жаҳон пайқамай қолмади, лекин билмаган бўлиб:

— Ундай гапни эшитганим эсимда йўқ. Мени ўз фарзандларингиз қаторида ва отамни эса акангиздек билиб, бизга яхшилик қиялмасиз деган фикрдаман. Бу олижаноблигингиз учун сизга катта ташаккур. Арвоҳ хотирасини қилиб, дадамнинг руҳини шод этаётганингиз учун сиздан миннатдорман. Сиздан яна бир илтимосим бор, шуни ҳам бажо келтирсангиз, бизни жуда мамнун этган бўлардингиз, — деди Жаҳон.

— Хўш, нима экан у илтимос?

— Менинг донолигим ва ақлимга ўзингиз таҳсин айтаётибсиз. Ҳақиқатан шундай бўлсам, менга васий бўлишингизнинг нима ҳожати бор эди?

— Сенга васий бўлишим донолигинг ва ақлингга футур етказмайди, — деди Афшин айёрона илжайиб.

— Сиз подшоҳ ва бош кўмондонсиз, сизнинг улуғ мартабангиз ва ишларингизнинг кўплиги менга ўхшаганларга вақт сарфлашга имкон бермаса керак. Бундан ташқари, сиз Ироқда, мен эса Фарғонада истиқомат қиламан. Васийликдек оғир юкни зиммангиздан соқит қила қолсангиз, яхши иш қилган бўлардингиз.

— Йўқ, йўқ. Мен отангнинг васиятига ҳеч қачон хиёнат қилолмайман. Сенинг хизматинг бўлгани учун ҳар қандай оғирлик ҳам менга билинмайди. Хизматингда бўлармикинман, деб кўпдан бери орзу қилиб юрардим. Аммо Ироқ билан Фарғона орасининг олислиги масаласига келганда бу ҳеч гап эмас: ё сен Ироққа кўчиб борасан, ёки мен Фарғонага кўчиб келаман. Ҳар ҳолда иккимиз бир ерда бўлишимиз керак.

Жаҳон унинг мақсадини аниқ билиб олган бўлса ҳам, ҳеч нарсага ақли етмагандек:

— Мавлоно, менимча, бунчалик боғланишга зарурат бўлмаса керак, — деди.

— Мени мавлоно деб атамагин, — деди Афшин унга меҳрибонлик қилгандек.

— Хўп, бўлмаса, ота ёки амаки, менга бунчалик боғланишининг ҳожати йўқ.

Афшин қошларини чимириб, тиржайди ва курсини Жаҳоннинг курсисига яқинроқ сурди:

— Амаки деб чақиришинг мавлоно деганингдан ҳам оғирроқ, нега мен билан бетакаллуф, бемалол гапиришавермайсан? — У чўнтагидан жуда қимматбаҳо гавҳардан ишланган маржон олиб Жаҳонга узатди. Гавҳар унинг қўлида ялтираб турарди. «Мен сени азизам десаму, сен мени амаки деб чақирсанг дурустми?» — деди.

Жаҳон аввал юзини тескари бурди, кейин унга бир кўз олайтириб қаради-да, курсисини нарироққа суриб олди ва қўлини орқасига қилиб:

— Йўқ, сайидим, менга гавҳарнинг кераги йўқ, мен азадор одамман, қолаверса, бундай сўзларга тоқатим йўқ, — деди.

Жаҳоннинг бундай нафратланишидан ажабланган Афшин: «Отанг васий қилиб тайинлаган одам билан шундай муомала қиласанми? Мен бегона одамман деб фараз қилайлик, лекин лоақал отанг васиятини ҳурмат қилишинг керакмасми?» — деди.

Жаҳон босиқ оҳангда, овозини бир парда баланд кўтариб, кинояомуз деди:

— Эй подшоҳ, эй қўмондон, ўша васиятни олдин ўзингиз ҳурмат қилмоғингиз лозим эмасмиди? Афшин «жиловинг менинг қўлимда» дегандек: «Отангнинг васияти фақат шу қоғоздагининг ўзи деб ўйлайсанми? У киши менга оғзаки ҳам васият қилганлар, буни албатта бажаришим керак», — деди.

Жаҳон кўзлари чақнаб, лаблари титраб, Афшинни эзиб ташлагудай бўлди:

— Отам ҳаёт бўлганларида сиз бу гапларни айтишга сира ҳам журъат қилмаган бўлардингиз.

Афшин аччиқ истехзо қилиб, шундай ўқрайдики, Жаҳон ундан чўчиб кетди. Афшиннинг жаҳли чиқди, оғзини кўпиртириб ўшқирди:

— Яхши, отанг ҳеч нарса демаган бўлсин, лекин менинг гапим сенга кифоя эмасми? Мен сени зийрак, доно қиз деб ўйлаб хато қилган эканман. Ушрусана подшоси сени ўзига яқин олиб, дўстларча гапирса-ю, сен унга кўполлик билан муомала қилсанг ярашадими?

Жаҳон ҳам бўш келмади, ғазаб билан унга бир ўқрайди:

— Бас, шу ерда тўхтанг, кўп ҳаддингиздан ошманг, ўзингизни ҳадеб мақтайверманг. Сизнинг подшоҳлигингиз ўзингизга, мен учун унинг бир чақалик қиймати йўқ.

— Сен мақсадимга тушунмаганга ўхшайсан, ҳали ҳам тушунмадингми? Жаҳон, мен сени севаман, қаттиқ севаман,— деди-ю, қизарган кўзлари баттарроқ чақнаб кетди.

Унинг шу гапини эшитган Жаҳон шердан ҳурккан оҳудек сакраб тушди:

— Мен сизга ишорат билан «тўхтанг, кўп ҳаддан ошманг» деган эдим, қулоқ солмадингиз. Жуда ҳаддан ошиб кетдингиз! Энди шуни билиб қўйингки, менга бунақа бемаъни гаплар айтишингизга йўл қўймайман. Бу — шармандалик. Соч-соқолингиз оқариб кетибди-ю, болаларингиздан ҳам кичикроқ бир қизга «ўлдим-куйдим» дейишга уялмайсизми?

Афшин қизариб, бир хўрсинди-да, тавозе қилишга, ялинишга ўтди:

— Эй Жаҳон! Муҳаббат фақат ёш йигитларда бўлади, дейсанми? Менимча, муҳаббат кексалар учун кўпроқ зарур, улар муҳаббатнинг қадрига кўпроқ етишади. Кишилар хато ўйлашади: муҳаббат ёшга қарамайди.

Кейин у яхшилаб ўрнашиб ўтириб олди-да, кўкрагига ишорат қилиб: «Бу юракда муҳаббатнинг шундай зўр алангаси борки, ҳеч қандай йигит кўкраги унга бардош бера олмайди. Мен йигит бўлганман, ҳозир кексайдим. Сенинг маъбуданг билан онт ичиб айтаманки, менинг ҳозирги муҳаббатим аввалгидан кўра зўрроқ ва мустаҳкамроқ. Мана, ишонмасанг кўр, улуғ подшоҳ, довиорақ қўмондон бўла туриб ишқингда ёлборяпман, ўзимни оёқларинг остига ташляпман», — деди-да, қизнинг оёғига йиқилиб, гапида давом этди:

— Агар менга хўп десанг, бахт-саодатинг йўлида жон фидо этувчи ошиқи беқароринг бўламан, ўзинг эса Икки Ироқ*, Форс, Хуросон, Ушрусана ва Фарғонада айтганинг айтган, деганинг деган малика бўласан. Йўқ десанг, ўжарлигингни қўймасанг...

Жаҳон «одам бўлмай ўл» дегандек афтига тикилиб турди-да, унинг гапини бўлиб, кескин гапирди: «Туринг, эй Ҳайдар, туринг, Ковуснинг ўғли, туринг, эй Ушрусана подшоси, ўпкангизни босиб олинг, гапингизни ўйлаб гапиринг! Қилган бу номаъқулчилигингизни мен

кечираман, бошқаларга ёйиб юрмайман. Мени одамлар: «Афшиндан кўра ақллироқ экан, ўзини тутта биларкан», деб юрса, сиз учун яхши бўлмайди».

Жаҳоннинг бу гаплари Афшиннинг юрагига ўқдек қадалди. У тишларини ёжирлатиб, ўрнидан турди:

— Сен ўз ўжарлигинг билан мени тириклай ўлдирдинг. Мени айтганини қила олмайди деб ўйлама. Ҳали ҳам кеч эмас. «Сен учун бахт-саодат эшигини ланг очиб бераман», деган таклифимни яхшилаб ўйлаб кўр, нодон кишилар ишини қилма. Шунини яхши билки, сенинг ўзинг ҳам, бутун мол-мулкнинг ҳам менинг қўлимда. Агар сўзимга унасанг, айтганимни қилсанг, ўзим ҳам, ҳамма топган-тутганларим ҳам сеники.

Жаҳоннинг жаҳли чиқиб, бутун вужуди ўт бўлиб ёнди. Афшинни баттарроқ койимоқчи бўлди-ю, лекин ўйлаб қолди: ҳар қалай у подшоҳ, қўлида аскар-анжомлари бор, хусусан у отаси белгилаб кетган васий. Унга бас келолмаслигини, агар у ёмонликка кўчса, на ҳоким ва на амир ўзининг томони бўла олмаслигини тушунди. Бунинг дастидан фақат халифалик пойтахти Бағдодда халифага шикоят қилиш ва шу йўл билангина қутулиш мумкин. Фақат халифагина Жаҳоннинг шикоятига қулоқ солиб, Афшиннинг танобини тортиб қўйиши мумкин эди.

Жаҳон энди бошқа бир тадбир кўриш лозим эканлигини ўйлади. Зўр иродаси билан ўзини маҳкам тутиб, юмшоқ оҳангда деди: «Сиз гапирган гапларингизни ўйлаб кўришимга фурсат беринг. Менинг айтганларимни сиз ҳам ўйлаб кўришингизга вақт бераман. Иккимиз ҳам обдан ўйлашиб кўриб, кейин бир битимга келамиз. Сизнинг бу гапларингизни сир тутишга, бошқаларга ошкор қилмасликка тиришаман. Ҳа, Афшин ҳокимнинг дўсти ва васийи бўла туриб, қизнинг шаънига шундай гапларни айтибдими?» — дейдиган кишилар маломатидан сизни сақлашим керак. Менинг шу таклифимни қабул қиласизми, йўқми? Қабул қилмайдиган бўлсангиз, у вақтда беодоблик ва шармсизликни мендан кўрасиз. Бу ожиз қизнинг қўлидан нима келарди деб ўйламанг, жаноб!»

Қизнинг зўр жасорат эгаси эканига яна бир марта ишонч ҳосил қилган Афшин унинг юзига қарашга ҳам юраги дов бермади. Ҳазабдан Жаҳоннинг кўзлари яна ҳам қаттиқроқ чақнаб кетди. Жаҳоннинг гаплари Афшиннинг миясига яшин тушгандек таъсир қилди:

— Сен ожиз қиз эмассан, мен ҳам ақлдан тойган кишилардан эмасман. Лекин сен бошқаларга ўхшаб муҳаббат фақат ёшларга ярашади, деб ўйлайсан. Мен эса кексалар ишқ йўлида ёшлардан ҳам собитроқ эканини сенга амалда кўрсатиб бераман. Мен севгилиси йўлида ҳамма бор-йўғини, ҳатто ҳаётини ҳам қурбон қилиб юборадиган кишиман. Қани, қайси йигит шундай қила олади? Улар энгил табиатлилик туфайли, кўзига қон тўлганлик туфайли муҳаббат қўядилар. Ёшлар муҳаббатда барқарор туролмайди, ўз маҳбубасига керагича вафо қилолмайди. Энди сен гапларимни ўйлаб кўриш учун муҳлат сўраяпсан. Хўп, муҳлат бераман, эҳтимол, шу аснода ақл-ҳушингни йиғиштириб оларсан. Биродарим — отангнинг таъзияси ҳам ҳали тугагани йўқ, унга қадар менинг умидим юзага чиқиб қолар. Менинг хайрихоҳлигимни очик билганингдан кейин гапларим хусусида аста-секин фикр юритиб кўрарсан, албатта.

Афшиннинг баландпарвоз орзуси ҳақидаги узундан-узоқ гапларини эшитиб бўлиб, Жаҳон босиқ, лекин қатъий оҳангда деди:

— Менинг ишончли васийим сифатида қулоқ беришингиз керак бўлган битта гапим бор: васийлик вазифангизни адо қилиш учун сарой ва сарой аҳллари ишини тартибга солиш устида ҳеч бош қотириб кўрдингизми?

— Ҳа, ҳамма ишларни ўринлатиб қўйдим, деҳқонлар далада ишлашяпти, сарой бошлиғи сарой ишларини бажариб турибди. Ўзим эса сенинг мол-мулкнинг ўзингдан кўра ҳам яхшироқ тежаб-тергаб, муҳофаза қилиб турибман,— деди Афшин. Кейин ҳамон қўлида турган безагини кўз-кўз қилиб, — Бунини олмадинг-а, ола қол, — деди.

Жаҳон аччиғи келиб ундан бетини ўгирди:

— Бугунги учрашувимизни эслатадиган ҳеч бир нарсани қабул қилгим йўқ, иложини топсам, хонадаги шу ҳолатимизнинг шоҳиди бўлаётган ёки шу сўзларни эшитаётган ҳамма нарсани бу

ердан чиқариб ташлар, йўқотиб юборар эдим. Отамдан қолган мерос устида бош қотираётганингиз, уларни тежаб-тергаб турганингиз учун сизга ташаккур айтишга рухсат этсангиз. Отамнинг дўстлари ва оилаларини ишониб кетган кишилари бўлмиш Афшиндан мен шуни кутган эдим, албатта. Энди акам Сомонни нима учун меросдан маҳрум қилганларингизни билсам бўладими?

Ҳеч нарсани назар-писанд қилмай, ўзини устун тутиб шартта-шартта гапирётган Жаҳон олдида довдираб қолганига қарамай, Афшин нафасини ичига ютиб: «Сен менга гўё вазифасини уддалай олмаётган кишидек тергов қиялсан. Менга Сомоннинг меросдан маҳрум қилинишини сир сақлаш вазифаси юкланган. Агар маъшуқа ўз ошиғига савол бергандек қилиб сўрасанг, ҳамма нарсани айтиб беришга тайёрман», — деди.

— Васиятга амал қилаверинг, муҳаббат, ошиқ-маъшуқ деган гапларни йиғиштиринг! — кесатди Жаҳон.

Афшинни тер босиб, ханг-манг бўлиб қолди. Бошқа бирор сўз айтишга юраги дов бермади. У «кетишим керак», деб ўрнидан қўзғалди. Қизни сира ҳам рози қила олмаслигига ақли етиб, мағлубларча хонадан чиқиб кетди. «Афшин Жаҳондан мағлуб бўлибди» деган маломатдан чўчиди-да, эшик олдида борганда: «Хўп, майли, сен билан кейин гаплашаман», — деб қўйди.

* Икки Ироқ деб Ажам (Форс) Ироқи ва Араб Ироқини айтишади.

ХАЛИФА МУЪТАСИМ ВА СУРРА МАН РАО ШАҲРИ

Хонадан чиқиб кетаётган Афшиннинг орқасидан Жаҳон тик турганича қараб турди. Кейин у девордаги пардага тикилган суратга кўз ташлади-да, чуқур хўрсинди. Оғир меҳнатни бажарган кишидек бўғин-бўғини бўшашиб кетди, ўзини курсига ташлади. Теварак-атрофига қараб ўз-ўзича: «Ей Жаҳон, эй Фарғона малаги! Бошингга не кулфатлар тушди-я? Отанг вафот этдилар. Унинг устига севгилингнинг Ироққа жўнаб кетиши-чи? Хайр, майли, Зирғом бу нодон чолнинг, беҳаё подшоҳ ва мутакаббир қўмондон Афшиннинг ярамас ниятларини билмай кетгани яхши бўлди. У баттол чол сурайё юлдузидай Жаҳонга хомтама бўлиб юрибди-я. Мен унга «кўнглим Зирғомда, сен лақиллаб юрма», деб нега айтиб қўя қолмадим? Йўқ, агар айтганимда у бечорани ҳам ташвишга солиб қўйган бўлардим, албатта. Оҳ, севгилим Зирғом, қаердасан? — деди-да, унинг узоқ юртларга кетиб қолганини эслаб, тўсатдан йиғлай бошлади. Йиғлаётганимни биров эшитиб қолмасин деб овозини пасайтириб, кўз ёшларини дарё қилиб оқизди. У ўзини унутиб, аламини йиғидан олар, ўксиниб-ўксиниб йиғларди. Шу ҳолатда экан, тапиллаб ўзи томонга келаётган оёқ товущини эшитиб қолди. Ўзини йиғиштириб олди. Қараса оқсочи — Ҳайзурон қўрқиб кетган, югурганича икки қўлини очиб, қучиб олгудек бўлиб кириб келяпти. Ожизлик қилганидан хижолат тортган Жаҳон унинг қучоғига ўзини ташлади. Ҳайзурон гап бошлади:

— Ҳа, қизим, сайидам, сенга нима бўлди, бирон еринг оғрияптими?

— Онажон, — деди Жаҳон кўз ёшини артиб, — нега йиғлашимдан ажабланасиз. Куни кеча меҳрибон отамдан жудо бўлган бўлсам. У кишидан айрилиб қолишимдан ҳам оғир мусибат борми? — Ҳайзурон Жаҳон билан Афшин ўртасидаги можарони гарчи эшитмаган бўлса ҳам, Афшин чиқиб кетаётгандаги важоҳатини кўриб, анча-мунча нарсани фаҳмлаган эди.

— Қизим, тўғри айтасан, жаноб ҳокимнинг вафотлари чиндан ҳам оғир мусибат бўлди. Айниқса ўзларидан кейин Афшиндай кишининг васий бўлиб қолиши мусибат устига мусибат бўлди, — У Жаҳонни қучоқлаб ўпди ва:

— Қизим, нима учун йиғлаётганингни биламан, хафа бўлма, мен сенинг учун жонимни қурбон қиламан. Фақат мен эмас, бутун сарой аҳли, фарғоналикларнинг ҳаммаси сен учун ўзларини фидо қилишади, — деди.

Жаҳон Ҳайзуроннинг қучоғидан секин ўзини олди-ю, «қани, ўтиринг» дегандай имо қилиб ёнидан жой кўрсатди. Ҳайзурон суқ билан Жаҳонга тикилганича у кўрсатган ерга ўтирди. Жаҳоннинг юзидаги умидсизлик, хафалик аломатлари ўрнини жиддийлик аломатлари эгаллади. Лекин у ҳамон жим ўтирар, ниманидир ўйлаётгани кўзлари ва манглайдан кўриниб турарди. Унинг сукути узоққа чўзилди. Ҳайзурон эса қулоғини динг қилиб «сайидам нима дер экан», деб кутиб турарди. Ахийри Жаҳон шартта ўрнидан турди-да, Ҳайзуронга жиддий боқиб: — Ҳозирдан бошлаб менга бу юрт ҳаром, — деди.

Ундан бундай гапни эшитган Ҳайзурон ўтакаси ёрилгудай бўлиб, сакраб ўрнидан турди.

— Нима деяпсан, қизим?

— Бу саройни ҳозир ташлаб чиқиб кетишим керак.

— Қаерга? Ҳамма мол-мулкинг шу ерда бўлса, ўсган-унган юртингдан қаерга кетмоқчисан, уларни кимга ташлаб кетасан? — кўрқа-писа сўради оқсоч.

— Уларни тамагирларга — Афшинга, коҳинга қолдириб кетаман.

Ҳайзуроннинг юзи бўзариб кетди.

— Қандай қилиб бу ерни ташлаб кетасан, бутун бойлигинг шу ерда, ўзинг эса айтганинг айтган, деганинг деган сайидасан.

— Бойликнинг ҳам, ҳукмфармонликнинг ҳам менга кераги йўқ, — деди Жаҳон қатъий ва кескин тусда. Зирғомдан узоқдалиги туфайли Афшин ўзига кўз олайтиришидан кўрқаётганини айтмоқчи бўлганини пайқаган Ҳайзурон уни юпатишга тушди:

— У сенга ёмон ниятда бўлса, садқаи сар. Парво қилма. Сен ўз саройингда маликасан, бу ердан сени чиқаришга кимнинг ҳадди бор?

— Йўқ, у менинг шу ерда қолишимни истаяпти, мен ўзим кетмоқчиман, — деди Жаҳон унга қайрилиб.

— Жон қизим, қандай қилиб кетасан, қаерга борасан? Қани, айт-чи?

Жаҳон бошини эгиб туриб: «Кетаман дедим, кетаман. Бошқа гап йўқ. Сиз бу ерда қолишингиз керак» — деди.

Кўзига жиқ-жиқ ёш олиб Ҳайзурон унинг гапини бўлди:

— Мен бу ерда нега қоларканман? Сенсиз мен бу ерда нима қилардим, қизим. Сен қаерда бўлсанг, мен ҳам ўша ерда бўламан, фақат қаерга боришингни билмоқчиман, холос.

— Ироққа.

— Қизим, бу гап айтишга осон, аммо уни амалга ошириш қийин. Биз билан Ироқ ораси қанча йўллигини биласанми ўзинг?

— Билмайман, лекин сўзим бир, кетаман дедимми, кетаман.

Ҳайзурон оҳиста уни юпатишга тушди:

— Сен ақлли ва доно қизсан, ўйламай бир ишни қилмайсан, албатта. Биз билан Ироқ ораси бир неча ойлик йўл. Бу йўлнинг кўп қисми хатарли саҳро ва биёбонлардан иборат. Қароқчи ва йўлтўсарлар кўплиги учун у ерларда фақат қурол-яроқли соқчилар кузатувида, кўпчилик бўлиб юриш мумкин, холос.

Жаҳон ўз сўзида қаттиқ туриб олди:

— Бўлганича бўлар, Ироққа кетишим муқаррар.

— Сайидам, оппоқ қизим, ўзинг яхшилаб ўйлаб кўр. Ёш жонингга раҳминг келсин, кўра-била туриб ўзингни ҳалокатга отма! Ироққа бормоқчи бўлган одам кўрқинчли дашт-саҳроларни кесиб ўтиши керак. У ерларда туркман ва бошқа қабилаларнинг қароқчилари кўп бўлади. Улар кўпинча Хуросон ва Эронга кетаётган савдогарлар йўлини тўсиб, молларини тортиб оладилар, ўзларини ўлдирадилар ҳам. Шундай йўлдан қандай қилиб ёлғиз бора оласан? — деди унга ёлвориб Ҳайзурон.

— Майли, қисматда битилгани бўлади, одамлар борадиган ерга мен ҳам бора оламан. Бориш учун керакли ҳамма тадбирни кўраман.

Ҳайзурон Жаҳонни бу ниятидан қайтариш мумкин эмаслигини англади:

— Сен Афшиннинг бетини кўрмаслик учун Ироққа кетмоқчига ўхшайсан. Ахир унинг истиқомат қиладиган жойи Ироқ-ку. Ироқда унинг нуфузи ҳамма ердагидан кўпроқ эмасми?

— Ироққа етиб олсам, ундан тап тортадиган ерим қолмайди. Халиф ўша ерда туради. Унинг ҳукми Афшинниқидан зўрроқ бўлса керак, албатта. Бундан ташқари Зирғомим ҳам ўша ерда-ку, — деди-да, Жаҳон бир оз тин олгач, яна сўзида давом этди, — мен Зирғомдан ёрдам талаб қилмоқчи эмасман, лекин ҳақиқатга қулоқ солинадиган бир мамлакатда у аҳмоқ чол билан гаплашиб қўймоқчиман. У ўз аскарлари билан бу ерда мендан ғолиб чиқиши мумкин, аммо Бағдодда бунинг уддасидан чиқа олмайди. Энди сиз мени бу ниятдан қайтараман деб бекорга уринмай қўя қолинг!

Жаҳон эшик томон қадам ташлади. Қаттиқ саросимада қолган, йиғидан ўзини боса олмаган Ҳайзурон ҳам ҳиқиллай-ҳиқиллай унинг орқасидан эргашди.

Жаҳон у ёқ-бу ёққа қарамай, югурганча ўз хонасига кирди. Унинг чехрасида шижоат ва хотиржамлик сезиларди. Яна гап қўшишга ёки орқасидан кириб бораверишга журъат қилмай Ҳайзурон қадамини секинлатди. Ичкаридан туриб уни Жаҳон чақирди. «Лаббай» деб ичкарига кирган Ҳайзурон қизнинг ғалати бир ҳолатда каравоти устида ўтирганини кўрди. Бир томондан унинг чехрасида жиддият — аниқ ният белгилари, иккинчи томондан эса, андак саросималик нишонлари аён бўлиб турарди. У кириши билан Жаҳон: «Сомон ҳали ҳам қайтиб келгани йўқми?» деб сўради. Ҳайзурон оҳиста жавоб қилди:

— Йўқ, сайидам, бугун эрталабдан буён кўрганим йўқ.

Жаҳон бошини бир силкиб қўйди-да, «келинг, она, ёнимда ўтиринг», деб оқсочни таклиф қилди.

Ҳайзурон унинг юзига қарашга ийманиб турарди. Секин ёнига ўтирди. Жаҳон гап бошлади:

— Менинг сафарга чиқишим сабабини ҳеч ким билмасин, буни сир сақланг, сарой мутасаддиси Меҳтарга мол-мулк, экин-тикинларимиздан хабардор бўлиб туришни топширинг. Сўраганларга: «Яқин бир шаҳарга кетяпмиз», — деб қўя қолинг.

— Хўп, сайидам, буйруғингни албатта бажараман. Йўлга қачон чиқамиз?

— Яқин фурсатда, таъзия маросими тугагини кутмасданоқ жўнаймиз. Қайси куни йўлга чиқишимизни кейинроқ айтаман. Сафаримиз жуда олис. Шунинг учун олиб кетиладиган барча сафар анжомларини тахт қилиб қўйишингизни ўтиниб сўрайман.

Ҳайзурон қабул ишоратини қилиб бошини қимирлатиб қўйди. Жаҳоннинг қасд қилган ишидан сира қайтмаслигини у яхши билар ва буни кўп тажрибадан ўтказган эди. Шунинг учун эртагача сабр қилишни маъқул кўриб, орага бошқа сўз қўшмади. Бир оз сукутдан кейин қизнинг ўзини ёлғиз қолдириб чиқиб кетди.

Бу узоқ сафарда Сомоннинг ҳам ҳамроҳ бўлишига эҳтиёж борлиги учун Жаҳон бутун кунни шу ҳақда фикр юргизиб кеч қилди. Бундай сафарга Сомон жон-жон деб чиқишини Жаҳон яхши биларди. Эртасига эрталаб Жаҳон уйқудан уйғониши биланоқ Сомоннинг эшигини қоқди. Дабдурустдан унга: «Шунчалик беғам бўладими киши. Қаерларда қолиб кетдингиз ахир, ака?»

— деб гина қила бошлади. «Бир кунгина кўзингга кўринмасам шунчалик ваҳимага тушасанми, ойлаб йўқ бўлиб кетсам нима қилардинг?» — деди Сомон. «Нима гап, бирор ёққа кетиш ниятидамисиз?» — сўради қиз.

— Шу шаҳарда мен бутун бахт-иқболимдан ажралган бўлсам, энди бу ерда истиқомат қилиб нима маза топардим. Ўз еримда, она юртимда, ҳатто ўз оиламда хор-зор бўлиб юришимдан нима фойда. Сен сарою, мол-мулку ҳамма нарсага вориссан. Бу ерда айшу ишратингни суриб юравер. Мени ўз ҳолимга қўй, бошим оққан томонга кетай, — деди Сомон ўзини мунгли қилиб кўрсатиб. Бу гапни у қандай ниятда айтаётгани Жаҳонга сир эмасди. Лекин акасининг «сафарга чиқаман» деганининг ўзи Жаҳонга йўл очиб берди: «Иккимиз бирга сафарга чиқсак, нима дейсиз?»

— Хўш, сенда ҳам сафарга чиқиш нияти борми? — деди сомон.

— Ҳа, бўлмаса-чи?

— Сенинг бирор ёққа боришингга ҳеч бир ҳожат йўқ. Аммо Ироққа борадиган бўлсанг, унда бошқа гап. У ерда севгилинг Зирфом яшайди.

— Ҳа, мен Ироққа бормоқчиман, сиз ўзингиз-чи? — сўради Жаҳон.

— Яхши уқиб олгинки, — деди Сомон, — бундай сафарнинг ўзи бўлмайди. Унга кўп тайёргарлик кўриш лозим. Йўл олис ва кўрқинчли бўлгани учун бирор қофилага кўшилиб боришимиз керак.

— Майли, нима чора кўриш лозим бўлса, шуни кўринг, лекин тезроқ ҳаракат қилинг.

Сомоннинг юзига қон югурди. У кўпдан ўйлаб юрган мақсадига эришмоқ учун Жаҳондан шундай рухсат олиш пайида эди. Афшиндан қочиб сафарга чиқишга Жаҳон бунчалик ошиқмаганда, акасининг ғаразини билиб қолган бўларди. Лекин у Афшиндан тезроқ қутулиш мақсадида ўша ғаразга эътибор бермади ҳисоб. Акасига сафар тадоригини кўришни топшириб, ўзи ҳам Ҳайзурон билан унга билдирмай тайёрлана бошлади.

* * *

Халифа Муътасим Бағдодни қўйиб, туркий ва бошқа халқларни жойлаштириш учун ундан эллик мил (150 км.) нарироққа Сурра ман рао (Ким кўрса хурсанд бўлади)* номли шаҳарча бунёд қилди. У аббосий халифаларнинг иккинчи шаҳри ҳисобланадиган бўлди. Муътасим у шаҳарни даҳаларга бўлиб, даҳаларни турли юртлардан келтирилган аскарлар учун алоҳида-алоҳида қилиб ажратиб берди. Уларнинг баъзилари самарқандлик турклар, баъзилари Фарғонадан, баъзилари эса Ушрусана ва бошқа жойлардан келтирилган йигитлар эди. Халифа ҳар бир тоифа учун махсус қўмондон белгилади. Уларнинг машҳурлари эса Ушрусана шаҳзодаларидан бўлган Афшин, аввал Муътасим қўмондонларидан биттасининг қули бўлиб, кейин озод қилиниб, қўмондонликка кўтарилган Ашнос, яна Итох ва Сумо деган саркардалар эдики, кейинги иккитаси ҳам илгари қул бўлишган.

Муътасим Сурра ман раони бино қилиш олдидан меъморларни, бинокор усталарни, мардикор, дурадгор, темирчи ва бошқа ҳунармандларни чақиртирганди. Фишт, ёғоч кабиларни Басра, Бағдод, Антокия* ва Шомнинг бошқа чеккаларидан, мрамар тошни эса Лозиқия*дан келтирган эди.

Муътасим ўзи учун шаҳарнинг ўртасида қаср қурдирди. Унинг ёнида эса катта масжид жоме бунёд қилиб, масжид теварагида бозор барпо этди. Мансурнинг* Бағдодни қуришдаги тартибига амал қилиб, бозорда ҳар бир касб эгалари учун алоҳида раста ажратди. Халифа қўмондонлар учун ўз қасридан, кишилар хонадонлари ва растадан узоқроқдан махсус жойлар ажратди. Ашносни шаҳарнинг нариги чеккасига — шимолий томонига ва қасрдан бир неча чақирим нарироққа жойлаштирди. У ерни Бағдод — Кархига ўхшатиб Карх деб ном қўйди. Афшинни эса жануб томонда ал-Матирани номли жойга ўрнаштирди. У ҳам халифа қасридан бир неча мил узоқда эди. Фарғоналиклар учун бошқаларникидан кўра яхшироқ жойдан ер ажратди. Турклар, хуросонликлар ва мағрибликлар учун ҳам алоҳида-алоҳида ерлар ажраттириб берди. У ҳамма қўмондонларига ўз одамлари учун масжид ва бозорлар бино қилишни буюрди. Дажла дарёсининг оқар томонига қараган катта кўчалар чиқарди. Ўша кўчалар кесиб ўтадиган кичик ва боши берк тор кўчалар ҳам қурдирди. Ал-Матиранинг шимол томонидан Дажла бўйлаб Кархга борадиган кўча марказий кўча эди. Кишилар учун ажратилган турар жойлар эса ана шу катта кўчанинг ўнг ва чап томонларида жойлашган бўлиб, Дажлага борадиган кичик ва тор кўчалар унга ёпишганди. Молия идораси, Муътасимнинг қасри, масжид ва қул бозори ҳам шу кўчада эди. Бу кўчанинг қаршисида Абу Ҳамд номли яна бир кўча чиқарилганди. Муътасим Дажла дарёси устига шарқий қирғоқдан ғарб томонга ўтадиган кўприк қурдирди ва дарёнинг у томонида иморатлар бино қилиб, дарахтлар ўтказди, қудуқлар қаздирди. Ҳар бир мамлакатдан турли усталарни, масалан, Мисрдан сув иншооти мутахассисларини, қоғоз ишлаш усталарини,

Басрадан эса чинни ва сопол ишлаш усталарини оилалари билан кўчиртириб келди. Биноларнинг ҳаммаси бир неча қаватли бўлиб, атрофи боғ-бўстонларга айлантирилганди. Муътасим Сурра ман рао деган шундай шаҳар қурганини эшитиб, олди-сотди қилмоқ учун атроф-теварақдан кишилар ёғилиб кела бошлади.

Муътасимдан кейин халифа бўлган ал-Восиқ*, ал-Мутаваккил* ва бошқалар бу шаҳарни кенгайтириб, катта биноларни яна ҳам кўпайтирдилар.

Фарғоналиклар учун қурилган бинолар орасида Муътасимнинг саройи ёнига эшиги Дажла томонга қараган бир боғча, ичида унча катта бўлмаган бир иморат турарди. Унинг ёнида икки дона хурмо дарахти қад кўтарган. Сомуррода яшовчилар бу уй кимга қарашли эканини билишмасди. Чунки унда бозорга чиқиб рўзғорга керакли нарсалар олиб келадиган хизматкорлардан бўлак кишини кўришмасди. Қўмондонлар эса бу Зирғомнинг ҳовлиси эканини билишарди. Улар ўзларига ўхшаб катта ҳашаматли уй қурмаган, ҳар хил хизматчи ва чўрилар сақламаган Зирғомнинг дунё лаззатларига — айш-ишрат, зеб-зийнатга эътибор бермаслигидан ажабланишарди. Улар бу ерда Зирғом ёлғиз ўзи яшайди деб ҳам ўйлашарди. Зирғом Фарғонага кетмасдан бурун баъзи қўмондонлар бу уйга келиб туришарди ҳам. Аммо у сафарга кетганидан кейин ҳеч ким бу даргоҳга қадам босмай қўйди. Чунки уйда Зирғомнинг кўзлари ожиз бўлиб қолган қари онаси ва Масъуда номли бир чўридан бўлак ҳеч ким кўринмасди.

* Бу шаҳар Сомуро деб ҳам юритилади.

* А н т о к и я — Антиохия шаҳри.

* Л о з и қ и я — Лаодикия шаҳри.

* М а н с у р — аббосийлар халифаси (754—775). Бағдод шаҳрини қурдирган.

* А л-В о с и қ — аббосийлар халифаси (842—847).

* А л-М у т а в а к к и л — аббосийлар халифаси (847—861).

ЗИРҒОМНИНГ ОНАСИ

Зирғомнинг онаси — Офтоб ҳали қаримасдан олдин, Ироққа боришдан буруноқ кўзи ожиз бўлиб қолганди. Фарғоналиклар ҳам Сомурродагилар каби Офтобнинг ўтмишидан хабарсиз эдилар. Хонадониди узоқ вақт яшаганлигига қарамай, ҳоким Таҳмознинг ўзи ҳам унинг кимлигини билмаганди. Офтоб ўзининг асли ким бўлганини ҳатто ўғли Зирғомдан ҳам сир тутиб келарди. Зирғом «менинг отам ким эдилар?» деб сўраганди, у: «Отанг мусулмон аскарларидан биттаси бўлиб, жанглардан бирида шаҳид бўлганлар. Мен ҳаётимнинг сўнгги нафасларигача у кишининг хотираси учун қора кийиб, мотамда ўтказишга аҳд қилганман», дер эди. Ҳар сафар Зирғом отаси ҳақида суриштираркан, онаси шундан нари ўтмасди. Лекин Зирғомни бу гапларнинг ўзи қаноатлантирмай юрарди. У кунларнинг бирида: «Ростини айтиб бермасангиз қўймайман», деб онасини қистади. Она бу гапни яна кейинга сурди. Зирғом унга қачон шу ваъдасини эслатса, онаси жавобни бошқа вақтга қолдираверарди.

Зирғом ёшлигини Фарғонада ўтказди. Ўзи тенги йигитлар қатори аскарликка кириш ёки тирикчилик ўтадиган бирор ишнинг пайдан бўлиш учун Ироққа боришни онасидан маслаҳат сўраса, онаси розилик бермасди. Охири бориб унга рухсат берди ва она-бола биргаликда Ироққа кўчиб, Сомуррода яшаб туришди. Зирғомнинг уқувли, пишиқ-пухта йигитлиги назарга тушиб, аввал аскарликка, ундан кейин соқчилар бошлиғи мартабасига кўтарилди. У қачон отаси ҳақида сўрамасин, онаси ҳар сафар «кейинроқ айтаман», деб бир хил жавоб қайтарарди. Зирғом охири марта ҳукумат топшириғи билан Фарғонага бормоқчи эканини айтиб, ундан рухсат сўраганда, онаси тезда қайтиб келиш шартини қўйиб, розилик берди. Она чўриси Масъуда билан ўз саройида ёлғиз қолди.

Офтоб бутун кунини уйда ўтказар, боқчага аҳён-аҳёнда чиқарди. Жория Масъуда эса қўлидан келганча уни овутиш-юпатишга ҳаракат қиларди. У бир неча йилдан бери Офтобнинг

хизматида эди-ю, лекин ўз бекасининг кўнгли очилиб, кулиб турганини бирор марта ҳам кўрмаганди. Офтобнинг бу қадар маъюс ва паришонҳоллигидан бошқалар каби Масъуда ҳам хайрон эди, сабабини сира тушуна олмасди. Шунга қарамай, у Офтобнинг мулойимлиги ва камсуханлиги учун жуда ҳам севар, ҳурмат қилар эди.

Офтоб кексайган, кўзи ожиз бўлса ҳам, кўркам ва ёқимтой аёл эди. Унинг юзларида ёшликдаги мислсиз ҳусннинг излари қолганди. Бошидан кўп оғир кунлар кечганига қарамай, унинг барвасталиги, салобати, хуштабиатлиги сақланиб қолган эди. Чўриси Масъуда Офтобнинг кўнглини кўтариш учун ҳар хил воқеалардан гапириб бериб ўтирарди. Унинг халиф Муътасим тўғрисидаги ҳикояларга кўпроқ мойиллигини, хусусан, ўғли соқчилар бошлиғи бўлганидан кейинги воқеаларга қизиқиб қулоқ солишини Масъуда сезарди. Лекин гапирмас, онда-сонда хўрсиниб: «Болагинам Зирғом қачон келаркин, жуда олислаб кетди», деб қўярди холос.

«Зирғом қайтиб келяпти», деган хушxabарни биринчи бўлиб Масъуда эшитди. Онаси йўлига интизор бўлиб ўтирганини билган Зирғом ўзидан олдинроқ элчисини юборган эди. Элчи келиб Масъудага Зирғомнинг келаётганини хабар қилиш билан, Масъуда югуриб сайидаси Офтоб олдига чопди. Офтоб унинг юзини кўра олса, албатта, қизнинг чеҳрасида шодлик аломатларини пайқаган бўларди. Она бечорани бирор хасталик ёки табиий нуқсон эмас, балки замонанинг жабр-ситамлари кўриш неъматидан маҳрум қилганди. Кўр бўлиб қолишининг ҳақиқий сабабини ҳаммадан сир сақлаб юриши ҳам замона зулми туфайли эди.

Она Масъуданинг шошилиб киришидан яхшилик хабар топиб келганини сезди, юраги ошиқиб кетганидан, уни гапиришга ҳам қўймай:

— Ҳа, Масъуда, ўзи нима гап? Зирғом келдимиз? — деб сўради.

— Ҳа, сайидам, Зирғом келди, қаердан билдингиз? — деди қиз.

— Кўнглим сезиб турувди, ахир Зирғомдан бўлак кимим ҳам бор? Қани, Зирғом ўзи?

— Келаётганмиш, яқин келиб қолганмиш, — онани юпатди Масъуда.

Офтоб ўзини тутолмай, ирғиб ўрнидан турди. Унинг юзларига қон югурди, кўзидан томган икки дона ёшни қора рўмолининг бир чеккасига суртиб, табассум билан деди:

— Зирғомим келяпти? Худога шукур, уйга қачон етиб келаркан?

— Худо хоҳласа, кечқурунгача келиб қолади, — тасалли берди Масъуда.

Офтоб: «Тур бўлмаса, дарров кечки овқатингга урин», — деди-да, кўзи қайтадан очилгандай, ҳеч нарсага туртинмай-қоқилмай тўппа-тўғри ўз ҳужрасига бориб, юз-қўлини ювди, янги кийим-бошларини кийиб олди. Зирғомга мунтазирликдан ўзини чалғитиш учун бўлар-бўлмас нарсаларга уриниб турди.

Офтоб зеҳни ўткир ва сезгиси нозиклигидан хизматчиларини уйдаи, боғчадами юрганини ўтирган ерида пайқаб турарди. У ўз ишларидан қутулгач, айвонга келиб ўтирди. Масъуда эса сайидасининг ўғли келаётганидан хурсандлигини кўриб, севина-севина ошхонада овқат тайёрлаш билан машғул эди. Офтобнинг «Масъуда» деб чақиргани эшитилди.

У югуриб келиб: «Лаббай, сайидам, мен шу ердаман», — деди.

— Зирғом келди, хизматчиларга айт, дарров унинг истиқболига чиқишсин, — деди она.

Ҳали ҳеч нарсанинг дараги бўлмай туриб, ўзидан-ўзи «Зирғом келди» деганидан ажабланиб Масъуда боқча томон чиқиб қаради, лекин ҳеч кимни кўрмагач, қайтиб келиб Офтобга: «Келганича йўк, лекин ҳали замон келиб қолса керак», — деди.

— Бир отнинг оёқ товушларини эшитяпман, — деди она. Офтобнинг ғоят сезгирлигини кўпдан синаб келган Масъуда гарчи яқинлашиб келаётган бирор кишини кўрмаса ҳам боқча томон бориб, хизматчиларга Зирғомни кутиб олишни буюрди. У қайтиб боқча эшигига етмасданоқ, олисдан кўтарилаётган чангни кўриб, отларнинг тапир-тупур овозини эшитди-да, Офтобнинг сўзи ростлигига тўла қаноат ҳосил қилди. Озгина фурсат ўтар-ўтмас сафар кийимидаги отлик Зирғомга, унинг орқасидан бошқа бир отни чоптириб келаётган Вардонга кўзи тушди. Офтобдан суюнчи олиш учун уй томон югуриб келди. Она кўзларини катта-катта очганича, отларнинг овози келаётган томонга тикилиб, эшик ёнида турарди. Гўё бир нарсани

кўраётгандек кўзлари айланиб турарди. Унинг кўзини айлантираётган нарса тенгсиз оналик меҳри эди. Масъуданинг келаётганини сезган Офтоб уни гапиртиришга қўймай: «Мен, Зирғом келди демадимми? Отининг овози бўғин-бўғинимга сингиб, нафасининг ҳароратини сезиб турибман. Худойим, уни ёмон кўздан асрагин». Офтоб бу гапларини кўзи, қоши, қўли ва бутун гавдаси билан гапирётгандек туюларди. Унинг бу ҳолати Масъудага қаттиқ таъсир қилди. Онага раҳми келиб, юраги ачиди. Кошки у муштипар онанинг ҳозир икки кўзлари чарақлаб очилиб кетса-ю, нури дийдасини кўрса.

Боқча дарвозасига етиб келган Зирғом отнинг жоловини хизматчисига тутқазиб, ҳовли зинапоясига чиқиб онасининг ёнига келди-да, унинг оғушига отилиб, қўлларини ўпа бошлади. Она ҳам оналик меҳри билан уни ўз бағридан қўймасди. У айвон томон йўл олиб, ўғлини эсон-омон етиб келгани билан муборакбод қилар, қайта-қайта ўпиб, елкаси, билаклари, кўкраги ва бўйнини ушлаб завқланар ва бармоқлари билан юзи, соқол-мўйлабларини силарди. Гўё она бармоқ учлари билан ўз фарзандининг бутун вужудини кўраётгандек ҳис қиларди. Зирғом билан қўл ушлашиб айвонга келган она аввал ўзи кўрпачага ўтирди-да, қўлидан биров олиб қочиб кетаётгандек қизғаниб, ўғлини маҳкам қучоқлаб, ёнига ўтқазди. Севинганидан унинг кўз ёши сира тийилмасди. Зирғом эса ёш боладек она бағридан ўзини олмасди. Шу йўсинда бирмунча фурсат ўтгач, она ундан ҳол-аҳвол сўрашга ўтди. Ўғил соғ-саломатлигини айтиб, уни тинчитди ва: «Сизни жуда ҳам соғиндим, шунча узоқ вақт сафар вақтида бир дақиқа ҳам хотирамдан нари кетмадингиз», — деди.

Офтоб Масъудага дарров дастурхон ёзишни буюрди. Зирғом эса сафар кийимларини ечиб, бошқа кийиниб келиш учун онасидан ижозат сўради. У сафарга кетганидан буён биринчи марта ҳамма ёқда шамлар ёндирилган кеча эди. Чунки аввало Офтоб учун шамнинг ҳожати бўлмаса, ундан кейин Зирғом кетгач, келди-кетдилар ҳам тийилиб қолганди. Улар биргаликда дастурхон атрофида ўтириб овқатланишди. Овқатдан кейин Офтоб ўғлини ёнига олиб қўярда-қўймай гапга солаверди. Йўлдан чарчаб келган Зирғом онасининг ижозати билан ёнбошлади, кўриш неъматидан маҳрум бўлган она унинг қўлини ушлаганича ёнида ўтирарди. Онасининг илтимосига кўра, у Сомурродан чиқиб кетганидан буён кўрган-кечирганларининг ҳаммасини бирма-бир ҳикоя қилиб берди. Она: «Фарғонада узоқ турдингми?» — деб сўради. У Фарғонани тилга олиши билан Зирғомнинг кўнглида кўп нарсалар кечди:

«У ерда бир неча кун турдим», — деди-да, ҳокимнинг вафот этганини унга айтиш-айтмасликни ўйлаб, жим бўлиб қолди. Зирғомнинг ўйга толганини пайқаб она:

— Ҳа, гапиравер, болам, у ерда нималар кўрдинг, нима янгиликлар бор? — деди.

— Нима десам экан, ҳаммалари сизни сўрашди, жуда яхши қўшнимиз эдилар, деб мақташди.

— Ҳокимнинг уй ичи тинч эканми? — Зирғом қандай жавоб беришини билмасди.

— Ҳокимдан бошқа ҳаммалари яхши, соғ-саломат ўтиришибди, аммо ҳокимнинг ўзи оғир хаста, табиблар ҳам, уларнинг дори-дармони ҳам у кишига шифо бўлмапти.

— Оламдан ўтганга ўхшайдилар, шундай эмасми? — деди она.

— Ҳали вафот этмаган бўлсалар ҳам, ҳар ҳолда ўсал бўлиб ётибдилар, касаллари кўпдан бери давом этапти. У киши жуда олижаноб одам, сизни кўп ҳурмат билан тилга олдилар.

— Чамамда ҳокимнинг вафот этганини айтишга тилинг бормаётганга ўхшайди. Худо раҳмат қилсин. Келаётганинда бола-чақаларининг аҳволи қандай эди?

Зирғом онаси ҳокимнинг ўлганини сезиб қолганидан ажабланмади, чунки унинг шундай ўткир сезгига эгаллигини кўп марта тажрибадан ўтказганди. У Жаҳон тўғрисида сўз очишга баҳона қидирди:

— Бола-чақалари дуруст, уларга кўп мол-мулк қолдириб кетди.

— Еҳтимол, бутун мероси Жаҳонга қолгандир?

Зирғом онасининг Сомонни ёддан чиқарганидан таажжубланди:

— Сомон ёдингиздан чиқдимми?

Офтоб яшириб юрган сирни ўзи ошкор қилаётганини сезиб, юзларида иккиланиш пайдо бўлди. Кўзлари аланг-жаланг бўлиб, бошини қуйи эгди:

— Сомонни унутганим йўғ-а, лекин отаси уни меросдан маҳрум қилдимикин, деб ўйлайман.

Онаси бир гапни билмай айтмаслигини тушунадиган Зирғомнинг таажжуби яна ошди:

— Бу гапни ўзингизча айтяпсизми, ёки бирор нарсани яширяпсизми?

— Борди-ю, бирор нарсани яширдим дейлик, агар уни сенга айтиш мумкин бўлганда, албатта айтардим. Ҳозирча Сомонни бир ёққа қўйиб, менга Жаҳон тўғрисида — Фарғона малаги устида гапир. Унинг ҳоли не кечяпти? Мен уни жонимдан ҳам яхши кўраман, бирам зийрак, бирам хушчақчақки, асти қўяверасан.

Онасидан Жаҳоннинг роса мақтовини эшитган Зирғом Сомон тўғрисида билмоқчи бўлган гапларидан воз кечиб, онаси билан фақат ўз севгилиси тўғрисида суҳбатлашишни маъқул кўрди:

— Жаҳонни сўрасангиз арзийди, бутун Фарғона аҳли унга маҳлиё. Мен умримда унақа қизни кўрмаганман, ақл-идрокини, ҳуснда танҳолигини айтмайсизми? Худойим сизга қайтадан кўз берса-ю, уни ўз кўзингиз билан бир кўрсангиз...

Жаҳон ҳақида жўшиб-тошиб гапираётганини эшитган она ўғлининг унга бир олам муҳаббати борлигини сезди ва: «Қанча мақтасанг ҳам оз. Сенга эътироз билдиришга сира ўрин йўқ. Эй худо, кўзи очик кишилар дунёда истаган нарсаларини кўрганда, мен бечора сен билан Жаҳонни кўра олсам нима бўларди», деди-да, бир хўрсиниб қўйди: «Майли, бу дунёда бахтим шу экан, ўзига минг қатла шукурки, кўзимнинг нурини олган бўлса ҳам, ақлимни нурли қилди, бахтимга сени қолдирди. Сени кўзим билан кўрмасам ҳам, қалбим билан кўраман. Жаҳонни эса, ҳаммадан яхши кўраман, у ҳам қалбимнинг тўридан жой олган». Она қучоқламоқчидай қўлини Зирғомнинг кўкрагига узатди. Юрагининг қаттиқ уришидан Жаҳонни чиндан ҳам севишини аниқлаб олди. Аммо Зирғом онасининг мақсадини тушуниб етмаганди. Офтоб: «Мен Жаҳонни яхши кўраман, сен ҳам уни севасанми? Ростини айт!» — деди. Зирғомнинг назарида бутун олам чароғон бўлиб кетди:

— Ҳа, онажон, севаман, бунинг учун сиз мендан ранжимасангиз керак. Уни мен билан бирга юрагингизга жо қилгансиз-ку.

— Сира ҳам ранжимамайман, болам, лекин у ҳам сени севадими? У ҳокимнинг қизи, отасининг саройида биз меҳмон бўлиб турганмиз. Улуғлар одатича у ўзини, эҳтимол сендан юқори кўрар. Унга нима ҳам деб бўлади. Сенинг отанг кимлигини билмайди-да, ахир. — Офтоб бу сўзни айтишга айтиб қўйди-ю, лекин ўзи афсусланди. Бадани зириллаб кетиб, гапираётган гапини тўхтатиб қўйди.

— Кўнглингизни тўқ қилаверинг, ойижон, — деди Зирғом, — у мени астойдил яхши кўради, худога шукур, у ўзини катта олишни хаёлига ҳам келтирмайди. Асли зотимни билмаса ҳам, мен билан турмуш қуришга аҳд қилди. Гапдан гап чиқиб, ҳозир насабимни тилга олиб қолдингиз, ваъдангизга вафо қиладиган пайт энди келгандир дейман?

Зирғомнинг ниятини сезган Офтоб: «Болам, ваъдага вафо қиладиган вақт ҳали бўлгани йўқ, лекин яқин қолди. Жаҳон тўғрисида гаплашайлик, унга бошим осмонга етиб совчи қўяман. Ўзим ҳам шуни кўпдан ўйлаб юрардим, лекин бу ақлдан узоқ нарса деб қўярдим. Ҳа, айтганча, бу гапни отасининг ҳузуринида айтдимми?» — деди.

— Ойи, ўртамиздаги сирни энди сизга айтиб бера қолай. Мен сиз билан Сомуррога келишимдан бурун Жаҳон билан турмуш қуришга аҳдлашгандик. Буни сизга илгари айтмаганимнинг сабаби, у вақтда мен ҳеч қандай обрў ва мансабга эга эмасдим, шунинг учун унга қандай тенглашаман деб ўйлагандим. Худо мени халифа олдида шундай обрўга эриштиргандан кейин, уни Жаҳонга маълум қилиш ва отаси ҳузуринида никоҳ масаласини ҳал этиш учун Фарғонага бориш тараддудига тушгандим. Отасининг бетоблиги ва вафоти халал бериб қолди, бўлмаса ваъдасига вафодор Жаҳон билан турмуш қуриш масаласини ҳал қилган бўлардик. Отасининг вафоти сабабли бу ишни кейинроққа қолдирдик.

— Жаҳонга уйлансанг, Фарғонада турмоқчи эдингларми ёки уни бу ерга олиб келмоқчимидинг?
— Бу албатта сизнинг раъингизга боғлиқ нарса эди. У сизнинг гапингиздан сира чиқмайди. Мен унинг таъзияси тугагунча Фарғонада туриб, никоҳдан кейин бу ерга олиб келмоқчи эдим, лекин халифадан «зудлик билан қайтиб кел», деган буйруқ олгач, Жаҳон билан маслаҳатлашдим, у қайтишимни маъқул кўриб, тўй масаласини кейин бамаслаҳат ҳал қиламиз, деди.

Офтобнинг чеҳраси очилиб, юзида табассум пайдо бўлди.

— Шундай кунларни берган худога ҳамд айтаман ва сени энг юқори бахтга эриштиришини кўнглимнинг султонидан илтижо қиламан. — Онасининг гапи отаси устида бораётганини пайқаган Зирғом: «Сиз мени туққанингиз, эмизиб катта қилганингиз учун мен энг бахтли одамман, лекин...» Отаси тўғрисидаги гап бир-бирига уланиб кетишидан кўрққан она унинг сўзини бўлиб: «Халифа нима учун сени зудлик билан кел деб чақирганининг боисини билдингми?».

— Ҳозирча билганим йўқ, у мени бирор ҳарбий масалада у ёқ-бу ёққа юбормоқчи бўлса керак, ёки ўзингиз бирор гап эшитдингизми?..

— Сен йўғингда мен ҳеч нарса эшитганим йўқ, болам, чунки мен Масъудадан бўлак ҳеч ким билан гаплашганим йўқ.

Зирғом сўради:

— Халифа Афшинни ҳам чақиртирдими?

— Билмайман, ҳозир Афшин қаерда? У Сомуррода эмасми?

— Йўқ, уни мен Фарғонада учратдим.

Офтобнинг кўнглига бир нима келди шекилли, шуни ўйлаётгандек бошини қўйи солиб турди-да: «Афшин ҳокимнинг яқин дўсти эди, унинг таъзиясида ҳозир бўлдимми?»— деб сўради.

— Ҳа, ҳозир бўлди, ҳоким уни ўз оиласига васий қилиб белгилади...

Зирғомнинг гапини қувватлайдиган эски ишлардан хабардор кишидек Офтоб секин кулиб қўйди. Унинг кулганидан шубҳаланган Зирғом: «Ойи нимага куляпсиз? Бу тўғрида мenden бошқа кишилардан ҳам бирор нарса эшитганмисиз?» — деди.

— Йўқ, лекин Жаҳоннинг онаси раҳматлик дугонамдан эшитган нарсалар эсимга тушиб кетди. У ҳеч бир сирни мenden яширмасди, мен ҳам сирларимни унга очик айтаверардим. Жаҳоннинг онаси кўпинча эрининг Афшинга эътиқод қўйишидан нолиб юрарди. Унинг очкўзлигини, тамагирлигини билгани учун ўзи унга инонмасди. Лекин ҳокимнинг ишларига аралашишни ўзига эп кўрмасди.

Афшин очкўз, тамагир эканини эшитган Зирғомнинг хаёли қочди, чунки у жуда катта меросга васий бўлиб олган эди-да. Эҳтимол, Жаҳоннинг мол-мулкига хиёнат қилар. Аммо Зирғом ўзи ҳалол бўлгани учун ўзгалардан ҳам шубҳаланмасди. Наҳотки, шундай катта қўмондон ўзи васий бўлган мол-мулкка хиёнат қилса?

— Меросга Афшин қўлини чўзади деб ўйлайсизми?

— Билмайман, лекин ўша бечора айтган сирни сенга ошкор қиляпман-да. Сомон устида билганларимни ҳам, унинг меросдан маҳрум қилиниш сабабларини ҳам ҳокимнинг хотини айтган эди...

Зирғомнинг Сомон ҳақидаги шак-шубҳалари кўз олдига келди.

— Отасининг кўнгли қолганини Сомоннинг ўзи ҳам сезиб юрган экан. Васиятни ман қилай деб жон-жаҳди билан киришиб кўрибди. Отаси қачон «коҳинни чақириб кел», деб юборса, чақириб келмай қаёқдаги баҳоналарни тўқиб чиқарди.

— Васиятнома коҳиннинг қўли билан ёзилдими? — Офтоб сўради.

— Ҳа, уни топиб келиш учун мен Вардонни юборгандим.

Офтоб бошини ирғаб: «Ўзи яхши коҳин. Жаҳоннинг онаси раҳматлик шу коҳинни ҳам ёқтирмасди. Уни кўргиси келмасди. Байрамларда уйларига келса, башарасини кўрмай, деб айвонга чиқиб кетарди. Яхшиям, Вардонни эсимга солдинг, у қаерда?»

— Шу ерда, сафардан чарчаб келди, ҳозир ухлаган бўлса керак. Ростини айтсам, у шижоатли одам. Ҳамма ишларимда шунга суянаман. Уни хизматкорим деб айтишга ҳам тилим бормайди. Уни дўстим десам арзийди. Хизматкорлардан у аллақанча юқори туради. Унда қандайдир бир хислат бор, бежиз одам эмас.

— Ундан бепарво бўлма, ўғлим. У замондан жабрланган бўлса керак. Замон ўзи шунақа, ҳамма вақт доно кишиларни қоқилтириб-суқилтириб келган.

Ухлаш вақти яқинлашгани, хусусан, ўғлининг йўлдан ҳориб келгани онанинг эсига тушиб қолди.

— Қўзичоғим, бор, ўрнингга бориб ёт. Худо хоҳласа, эртага халифа Муътасимнинг олдига борасан. У билан яхшилик ишлар устида кўришишинг насиб бўлсин, — деди-да, ўрnidан турди. Ҳаммалари ўз ўринларига бориб ётишди.

ХАЛИФА МУЪТАСИМ ВА ШЕР

Ертасига эрталаб Зирғом ўрnidан турди. Ювиниб келиб, онасига салом берди, таъзим билан унинг қўлини ўпди. Кейин бирга ўтириб нонушта қилишгандан сўнг одатда халифа ҳузурига кирганда киядиган кийимларини — устига салла ўралган қалпоқ, аббосийлар киядиган қора тўн, ичидан камзул ва узун чолвор кийиб, бўйнига қиличини осди, отини миниб, Вардон билан биргаликда халифанинг саройи томон йўл олди.

Муътасимнинг саройи Сомурронинг шарқий томонида жойлашган бўлиб, бир неча ҳашаматли бинолардан иборат кенг майдонни ишғол қилган эди. Чор атрофи девор билан ўралган. Сарой қадимий эрон шоҳларининг Мадоин шаҳридаги бинолари тарзида қурилган. Унинг ташқи катта дарвозаси уч тавақали бўлиб, ўртасида от-аравалар бемалол ўтадиган катта эшик: икки чеккасида одам ўтадиган иккита кичкина эшиги бор эди. Ичкарига кирган киши бинолар ўртасидаги катта боқчага кўзи тушади. У бинолардан бири ва энг каттаси Муътасимнинг ҳашаматли қасри. Қолганлари эса сарой аҳлининг турар жойлари, меҳмонхонадан иборат эди. Шерлар учун қурилган махсус бино ҳам бор эди. Муътасим шерларни асраш ва тарбия қилишга ишқибоз бўлиб, кўпинча шер овига ўзи чиқиб турарди.

Зирғом халифанинг ўша саройига етиб келганида кун анча кўтарилиб қолган эди. Дарвозага яқинлашиши билан соқчилар уни тик туриб қарши олишди. Зирғом отидан тушмай, дарвозадан тўғри ичкарига кириб, халифанинг қасри ёнида тўхтади. Вардон эса дарвоза ёнида отидан тушиб, уни етаклаганича Зирғом орқасидан бориб, унинг оти жиловидан ушлади ва иккала отни отхона томон етаклаб кетди. Халифанинг махсус ҳожиби уни қарши олди. Зирғом халифа ҳузурига кириш учун рухсат сўраган эди, ҳожиб: «Кеча кечқурун овга чиқиб кетган эдилар, ҳали қайтганлари йўқ», — деб жавоб берди.

— Яқин орада қайтармикинлар?

— Ҳозир келиб қолсалар керак.

Ҳожиб дам олиши учун Зирғомни қаср ичидаги катта хонага таклиф қилди ва: «Хуш келибсиз, сафардан эсон-омон қайтиб келдингизми?» деб ҳол-аҳвол сўради. Зирғом ҳожибга жавоб қилгандан кейин, халифа нима сабабдан чақиртирганини билмоқ учун мамлакатда бўлаётган воқеалар тўғрисида сўраб, уни анча гапга солди-ю, лекин қаноатланарли жавоб ололмади, сафарга кетганидан кейин саройда қилинган баъзи янгиликларни кўздан кечириш билан ўзини машғул қилиб ўтирди. Кейин боқчага чиқиб, ундаги гул ва дарахтларни томоша қилмоқчи бўлди. Ҳожиб ҳам боқча теварагида у билан бирга юрган эди, саройдагилар ғовур-ғувур қилиб қолишди. Кимдир «халифа овдан қайтдилар» дейиши билан одамлар қаср томонга ўтадиган йўл четига тизилишди. Халифа ёнида овга чиққан кишилар отлиқ ва пиёда кириб кела бошлади. Кейин овга чиққан вақтда ваҳший ҳайвонлар ҳужумидан сақланиш учун киядиган ов кийимларини кўйлаги устидан кийиб олган халифанинг ўзи кириб келди.

Муътасим ўрта бўйли, узун ва қизғиш соқолли одам эди. Унинг бутун вужудида шижоат сезилар, ўйнаб чиққан пайлари куч-қувватга тўла эди. У шу қадар кучли эдики, бир ўзи минг қадоқ* юкни елкасида кўтариб, бир неча қадам ерга олиб бора оларди. Бировнинг билагини икки бармоғи орасига олса, уни эзиб юборарди, темирни эгиб чамбарак қилар ва чақа пулни бармоғи билан астойдил босса, ундаги муҳр ўчиб кетарди. У сержаҳл, гинаси қаттиқ одам эди. От минишга, чавгон ўйинига ўч эди. У қаср дарвозасига келиб отдан тушди. Кўпчилиги кўмондон ва отлиқ аскарлардан иборат бўлган кутиб турувчилар билан саломлашди. Улар орасида Зирғомга кўзи тушиб, бир жилмайди-да, унга салом берди. Зирғом чопиб бориб унинг кўлини ўпмоқчи бўлганди, рози бўлмагандек кўлини тортиб олди* ва «Сен ҳам шу ердиминг?» деб сўради.

— Жанобларининг фармойишлари билан етиб келдим,— деди Зирғом.

— Кеча кечқурун бу ерда бўлганинда мен билан овга чиққан бўлардинг.

— Кошкийди, амиралмуъминин, айна муддао бўлар-кан-а, ...ҳамма вақт бахт ва ғалаба сизга ёр бўлсин!

Халифа қарс томон юзланди-ю, яна орқасига қайтиб, турган кишиларга тарқалиш учун рухсат берди ва Зирғомнинг ўзини тўхтатиб: «Сени шодлантирадиган бир гап айтмоқчиман, мен баҳайбат бир шер ушлаб келдим. Қачон шерни кўрсам, сени эслайман, чунки сенинг номинг унинг номларидан биттаси*, — деди-да, ҳожибни чақириб, — овчиларга айт, шерни анави қафасга олиб келишсин», — деди. Кейин боқчанинг бир томонидаги ҳайвонлар турадиган жойга қараб юрди. Ёнида Зирғом. У билан сўзлашиб бора туриб, халифа сафари тўғрисида гап очди: «Бу сафардан бизнинг истагимизни яхшилаб бажариб келган бўлсанг керак, албатта». — Хожамнинг фармойишларини бош устига олдим, у кишининг мадади бизга ёр бўлди. Чўриларни сотиб олдик.

Халифа унинг гапини бўлди:

— Ўзинг сотиб олдингми?

— Йўқ, менинг олди-сотди ишларда уқувим камроқ. Лекин керакли чўриларни сотиб олишда кишиларга кўмаклашдим. Яқинда улар бу ерга етиб келиб қолишади. Мен фармонингизга мувофиқ тезроқ, улардан олдинроқ жўнайвердим.

Зирғомнинг сўзини эшитиб Муътасимнинг чехрасида бошқа бир ҳолат рўй берди, бошини ерга эгди. Кейин у: «Майли, бу ҳақда бафуржа сўзлашармиз», — деди-да, боқчанинг эшигига кўз ташлади. Халифанинг чаккасидаги тарам-тарам томирларига қон югурди. Зирғомга имлаб, ходалар устига кўйилган темир қафасни кўтариб келаётган кишиларни кўрсатди. Қафас ичида кўзидан ўт чақнаб баҳайбат бир шер турарди. Йиртқич ҳайвоннинг шижоати Зирғомга алланечук кўринди-ю, хаёлига бир нарса келгандек юраги ўйнаб, қовоқларини чимирди.

Халифа тик қараб турарди. Қафас кўтарганлар яқинлашиши билан уни қўлларидан ерга қўйишга буюрди. Шер қулоқларни қар қилгудек баланд овози билан бўкирарди: «Шер жароҳати қаттиқлигидан бўкиряпти. Кўрагининг тепасидан отгандим. Ўлиб қолмаса эди деб кўрқаман, лекин ҳар кўрганда бир шодланишим учун ўлмай юришини истардим». Халифа шундай деди-ю, қафас томонга қадам ташлади. Унинг ҳурматини сақлаб Зирғом орқасидан юрди. Шернинг олдига етишларига бир неча қадам қолди.

Халифанинг кўлида фақат битта ўқ ёйдан бўлак қуроли йўқ эди, чунки кийим-бошига қараб турувчи хизматчиси у келган вақтда шундан бўлак ҳамма қуролларини йиғиштириб олган эди. Халифа қафасга яқин келди-да, шернинг жиғига тега бошлади: урмоқчи бўлгандек кўлидаги ўқ ёйни унга ўқталар, шер эса бўкирар ва типирчиларди. Шер кўрагининг юқорисидан тинмай қон оқар, қон томчилари унинг кўкраги ва оёқларида қотиб қолганди, кўзларига қон тўлган, юмилай деб қолган эди. Муътасим уни ҳозир ўлиб қолади деб ўйлаб, тегажаклик қилиб, унга ўқ ёйни отганди, у шернинг нақ кўзига бориб тегди. Шер жон аччиғида унга ҳамла қиламан деб бир сакраганди, боши темир панжарага урилди. Унинг ғазаби яна баттарроқ ошиб, ўзини

билмай орқасига қайтди. Муътасим билан Зирғом хавотир ичида шернинг ҳаракатларига қараб туришарди. Ахир, у шер эмасми? Ўлим олдида ҳам ваҳимаси бор-да.

Халифа ёнида Зирғом шернинг шу ачинарли аҳволига раҳми келиб, тикилиб тураркан, у бирдан қафаснинг бир чеккасини боши билан қаттиқ уриб, иккита панжарани синдирди ва у ердан бошини ташқари чиқариб олди. Зирғом билан халифадан бошқа ҳамма бир-бирини босиб-янчиб тумтарақай бўлиб кетишди. Шер «ҳап» этиб халифага ташланди-да, тирноқлари билан унинг билагига ёпишди. Уни бутунисича ютиб юборгудай бўлиб, оғзини катта очди. Муътасим ҳолдан кетиб, ўзини ўлганга чиқариб қўйди. Чунки ўзини мудофаа қилишга ва шернинг чангалидан қутулиб чиқишига бирор чора қолмаган эди. Одамлар бўлса аллақачон ҳаммаси чекка-чеккага яширинганди. Аммо Зирғом жойидан силжимамай шерга ташланди, у бир қўли билан шернинг пастки, иккинчи қўли билан юқори жағини йириб: «Мавлоно, хизматингизга тайёрман, худонинг амри билан саломат қолдингиз», — деди. Халифа шу онда шернинг иккала жағи ажраб кетганини кўрди ва билагини унинг чангалидан бир амаллаб тортиб олди. Шунга қарамай, шер Зирғомга ҳамла қилишга уринмоқда эди. Зирғом ёнидан ханжарини чиқариб уни шернинг кўкси, биқини ва қўлтиғи остига санча бошлади. Унинг қаттиқ жаҳли чиққанидан, бутун важоҳати шерниқидан ҳам ҳайбатлироқ бўлиб, мўйлаби диккайиб, кўзи қизариб ва қовоғи солиниб кетди.

Ўтакаси ёрилиб, ҳар томонга қочиб кетган одамлар шернинг қонга бўялганини, Зирғом унинг устига миниб олганини ва халифа Зирғомга тикилиб турганини кўриб, ёпирилиб келишди. Улар ғовур-ғувур ичида халифанинг саломат қолгани учун шуқурлар айтиб, Зирғомнинг ботирлигига қойил қолиб, ҳанг-манг бўлиб туришарди. Бу тасодифий ҳодисадан кўрқиб ранги ўчиб кетган халифа Зирғомга зўрға жилмайиб, қаради-да: «Баракалло, Зирғом! Чиндан ҳам шер экансан», — деди.

Халифанинг мақтовини эшитган Зирғом ўзини тутиб олди. Қўлидаги қон томиб турган ханжарни ерга қўйди-да, «Мен амиралмўъминининг қуллариман, бу қилган ишим сизнинг илтифотингиз туфайли бўлди. Бу йиртқич ҳайвондан ўч олишга сиз муносиб эдингиз, ёлғиз ўзингиз уни албатта ўлдирган бўлардингиз, лекин мен шошилиб, ўзимни йўқотиб қўйдим, сизга човт солганига чидай олмай, унга ташланиб ўлдирдим. Қилган журъатим учун мени авф этасиз», — деди.

Зирғомнинг бундай одоб билан узр айтиши халифага яна ёқиб тушди. «Қолган гапларни кейин алоҳида ўтириб сўзлашамиз», — деди-да, кетишга қўзғалди. Шу пайт шернинг тирноғи ботган билаги оғриётганини сезган бўлса ҳам, халифа ўзини дадил тутди ва одамларни тарқалишга буюрди. Ўзи эса Зирғом билан қаср томон йўл олди ва ҳожибига: «Биз чақиртирган табибдан бўлак ҳеч кимга ҳузуримга киришга рухсат бермайгайсан», деб амр қилди. Табиб келиб халифанинг жароҳатини кўрди ва зарар қилмаганини, қўлидаги қалқон жонига ора кирганини айтди ва саломат қутулган билан муборакбод қилиб, кечга қадар ўрнидан қимирламай ётишини маслаҳат берди.

* * *

Халифанинг бу кўргилиги бутун сарой аҳлига тарқалди, унинг ҳолини сўрагани вазирлар, қўмондонлар келишди, лекин ҳожиб уларни халифанинг фармойишидан воқиф қилганидан кейин улар қайтиб кетди. Халифа Зирғомни ўз хонаси ичидаги махсус хужрага таклиф қилди. У юз-қўлини ювиб, у ёқ-бу ёқларини тузатиб ўша хужрага кирди. Халифа унга миннатдорчилик изҳор қилгандек ўрнидан турмоқчи бўлди, лекин Зирғом уни туришга қўймай, қўлига ёпишиб, ўпди. Халифанинг таклифига мувофиқ одоб билан унинг ёнида ўтирди. «Зирғом, сен туфайли янгидан дунёга келдим», — деди халифа.

Зирғом уялиб, бошини қуйи солди: «Хожам, авф этгайсиз, бундай мақтовга арзигулик бир иш қилолганим йўқ. Шерни ҳалокатга солган сизнинг ўқингиз, унинг қўзғалгани жон талвасаси эди. Мабодо мен бирор иш қилган бўлсам, бу бурчимдир, мен сизнинг қулингизман».

Халифа унга қараб: «Офарин сенга, менинг атрофимни икки юзлама, лаганбардор кишилар ўраб олган. Уларга шунчаки ишонч билдирсам ҳам, сенинг қаҳрамонлигинг ва садоқатингни сезиб, кўпдан буён суюб юраман. Шундай қалбаки кишилар орасида халифалар саройида сендек қўмондоннинг бўлиши осон гап эмас. Садоқатингни аввалдан сезиб, сени соқчилар бошлиғи лавозимига тайинлагандим. Сен шу мансабга лойиқ кишисан», — деди-да, бу суҳбатларини биров эшитаётган-ешитмаётганини аниқлаш учун эшик ва дераза томон қараб қўйди. Зирғом ерга бош эгганча сукут этиб турарди. Кейин Муътасим бошини кўтариб давом этди:

— Фарғонадан тезроқ қайтиб кел, деб сени чақиртирганимнинг сабабини биласанми?

— Ожизман, жаноб олийлари.

— Давлатимизнинг барқарор туриши унинг сирларини махфий тутишга боғлиқлигини билмасанг керак?

— Бундан воқифман, хожам амин бўлсинларки, сирларини сақлашда мен ўз кўнгилларидагидан ҳам мустаҳкамроқман.

— Садоқатинг ва яхши хизмат қилишингга биринчи кўрганимдаёқ ишонганман. Сенда шу хислат мавжудлигини сезиб, сени суйдим.

Зирғом уни ҳурматлаб, ташаккур айтмоқ учун ўрнидан қўзғолди:

— Бу улўғ марҳамат, лекин мен унга сазовор эмасман, мендек бир аскар амиралмўъминининг шундай илтифотларига сазовор бўлиши амри маҳол. Пайғамбарнинг қоим мақомларига холис хизмат қилиш билан мен бирор ортиқча иш қилибманми? Бу жами муслмонларнинг вазифаси эмасми?

Халифа уни қўлидан ушлаб ўтқазаркан:

— Тўғри айтасан, бу албатта муслмонларнинг бурчи, лекин шу бурчини кўнгил билан адо қиладиган кишилар озда, шундай бўлмаганда мен Бағдоддан чиқиб, бу шаҳарни қуришга мажбур бўлмаган бўлардим, ўз қавмим ва жамоамга ва акам Маъмун давлатдан умидвор қилиб қўйган бу эронликларга қарши курашиш учун узоқ Туркистон ва Фарғонадан аскар олишга сира ҳожат бўлмаган бўларди. Мен ҳар томондан душман қуршовидаман. Озарбайжон ва Табаристондаги узоқ душманлар менга озлик қилгандай, ўз шаҳрим ва саройим ичидаги кишиларни айтмайсанми? Ҳатто ўзимга сирдош қилиб олган ва давлатимни ҳимоя қилишда ишонганим мана бу туркларни кўрмайсанми, улар фақат мол-мулким учун менга ёрдам қилишяпти. Мен улар билан муроса қилиб, аллақанча мол-дунё сарфлаб авайлаб келяпман. Улар мени алдаяпмиз деб ўйлашади, — деди-да, сукутга ботди. Ёшлангандек туюладиган кўзидан ўт чақнаб, жиддий қиёфага кирди. Зирғомни салобат босиб, яна нима деркин деб ерга бошини қуйи солиб кутиб турди. Халифа сўзини давом этдирди:

— Фарғонада Афшинни кўрдингми?

— Ҳа, хожам, кўрдим.

— У ерга нима учун борган экан?

— Фарғонага нима учун борганини менга айтгани йўқ, янги йил байрами муносабати билан эл-юртидан хабар олишга борган бўлса керак деб ўйлайман. Ҳар ҳолда яқин орада келиб қолса керак.

Халифа Зирғомнинг сўзини маъқуллади:

— Ҳа, албатта келади-да, у бу ердек сермаишат жойни қаердан топарди, лекин...

— Унинг сизга садоқати хусусида бирор иштибоҳингиз борми?

— Иштибоҳгина эмас, балки аниқ биламан, лекин ўзимни чалғитиб, унга ишонч билдираман, чунки биз уруш давридамиз... Афшин аскарлари биз учун керак. Шундай бир вазиятда сен менинг сирдошим бўлиб, саройимдан жилмаслигингни илтимос қиламан.

Зирғом қуллик қилди:

— Мен қулингизман, буюрган ишингизни бажариш вазифам.

— Сен ҳозирдан бошлаб менга яқин суҳбатдошсан. Ботирлигинга ўз номинг жуда мос келса ҳам, сенга соҳиб— суҳбатдош деб ном қўйишга жазм қилдим. Чунки сен менга суҳбатдошсан, шу лақаб сенга маъқулми?

Зирғом ташаккур тариқасида бошини эгди:

— Амралмўминининг менга марҳаматлари беҳаддир. Мен бундай мурувватга сазовор эмасман. Лекин, жаноблари, каминанинг даражасини кўтармакчилар ва...

Халифа унинг гапини бўлди:

— Нега ўзингни бундай ҳурматга сазовор эмасман деб ҳисоблайсан? Ахир шернинг чангалидан мени қутқазган сен-ку!

Зирғом хижолат чекиб бошини қуйи солди. Лекин халифа олдида мартабаси кўтарилаётганини ва шунга ҳақиқатан ҳам лойиқ бўлганини эшитса, Жаҳон албатта севинажагини ўйлаб кўнгли янада кўтарилди. У халифага қаради:

— Хожамнинг кўрсатган илтифотлари учун ташаккур айтишга тилим ожиздир.

— Ҳали шуни илтифот деб ҳисоблайдиган бўлсанг, келажакда сен учун мўлжаллаб қўйилган ҳақиқий инъомларимга нима деркинсан?

Зирғом сукут этди. Халифа сўзида давом этди:

— Сен ҳали уйланмаганингни ва онанг билан бирга истиқомат этаётганингни билдим. Шунинг учун бу қаср ёнида махсус бир ҳовлида турсанглар, дейман. Сенинг уйланиш вақтинг ҳам етиб қолибди, ҳа, шундай эмасми?

Зирғом одоб билан бошини ерга солиб тураркан:

— Хожам ўзлари биладилар, — деди.

— Мен сенга ғоятда чиройли, зийрак бир туркий чўрини мўлжаллаб қўйдим. Бундан бир йилдан зиёдроқ мен уни бу Зирғомга лойиқ қиз экан, деб кўнглимдан ўтказиб қўйгандим.

Халифадан бу гапни эшитган Зирғом бармоғини тишлаб қолди. Чунки унинг кўнглида бутунлай бошқа севги чечак ёзган эди. У Жаҳонни севган, ундан бошқага кўнгил беришни асло истамасди. У халифага қарши чиқишдан ҳам, унинг таклифини қабул қилишдан ҳам ожиз эди. У нима дейишини билмай, гангиб жим туриб қолди.

Ўз таклифидан Зирғомнинг тортинишини ҳеч ўйламаган халифа унинг хаёлга чўмиб турганини кўриб сўради:

— Нега индамайсан? Ёки менинг таклифим маъқул тушмадими?

— Йўқ, асло! Амралмўминининг сояи паноҳларида истиқомат этиш мен учун энг юқори истак-ку ахир! — Лекин Зирғом уйланиш устида гап очмади. «Уялиб буни айтмагандир», деб ўйлаган халифа:

— Ҳа, уйланиш-чи, балки сен бошқа кишилардек эмасдирсан? Аскарларим ичида уйланишни истамайдиган бирор одам йўқ-ку. Шунинг учун ҳам мен Туркистондан чўрилар сотиб олиб келишга кишилар юбордим. Мен туркларни Бағдод ёки бошқа ердаги кишиларга аралашиб, эрсифат бўлиб кетишларини истамайман. Ёки бу сафар олиб келинган чўрилардан бирортасига уйланиш ниятинг борми? Лекин ҳар қанча ўринганинга ҳам бутун Туркистонда мен танлаган қиздан чиройлироғини топа олмайсан. Унинг менга маъқул бўлгани бежиз эмасдир, албатта. Унинг тенгсиз ҳуснини кўрган қўмондонларим йўлида жон фидо қилишмоқда, лекин мен қизни улардан бирортасига ҳам бердирмай, фақат сенга раво кўрдим.

Зирғом ва халифанинг таклифини қабул қилишга, на кўнглидаги фикрини очиқ-ойдин айтишга йўл тополмай қолди. Шундай бўлса ҳам ўзини дадил тутиб, деди:

— Ҳозир биз уруш ҳолати ёки унга тайёргарлик кўриш пайтидамиз. Шу вазифадан бўшагач, амралмўминининг амр-фармонларидаман.

Муътасим қаноат ҳосил қилгандай бўлди. Зирғомнинг урушга тайёрланаётгани унга маъқул тушди:

— Хўп, майли, биз уруш ҳолатидамиз. Лекин сен менинг қасримдан қимирламаслигининг керак. Бориб онанг ва рўзғорларингни бу ерга олдириб кел, шу бугундан бошлаб номинг «Соҳиб» бўлганини онангга айтиб қўй. Мен саройдаги махсус кишиларимга, қўмондонларимга ва аркони давлатга бу хусусда шипшитиб қўяман.

Халифа ўрнидан қўзғолди. Зирғом ҳам туришга отланди:

— Бўлмаса, фармонингизни волидамга етказиш учун уйга боришга ижозат берсангиз.

— Майли, истасанг, бор! Ходима шу бугуннинг ўзида сизлар учун жой тайёрлаб қўяди.

Зирғом таъзим қилиб, орқаси билан юриб, халифанинг олдидан чиқди. У эшикка чиқиб, отни олиб келиш учун Вардонга киши юборди. Зирғом хаёлга чўмганича Вардон билан отга миниб, уй томон жўнади. Халифага ёқиб қолгани ва ўзи билан бирга истиқомат этишига таклиф этгани учун у ҳар қанча мамнун бўлса ҳам, уйланиш устидаги гапидан ҳайрон эди. Лекин бу таклиф сиёсатга дахлдор бўлмагани учун унинг чораси топилиб қолишига ишонарди.

Зирғом уйига етиб келиши биланоқ онаси кутиб олди ва Вардондан ҳол-аҳвол сўради. Кейин тайёрлаб қўйилган овқатини олиб келиб хонтахтага қўйди. Ҳаммалари бирга овқатлана бошлашди. Она ўғлининг сукутидан бирор янгилик юз берганини сезди:

— Амиралмўъмининга учраша олдингми, болам?

— Ҳа, ойижон, учрашдим.

— Аҳволлари қалай? Сен Фарғонадан тезроқ қайтиб кел, деб чақирганларининг боисини айтдиларми?

Зирғом дудуқланиб қолди. Халифа билан ораларида ўтган ҳамма гапни онасига айтиб берса, халифага берган ваъдасига хилоф равишда сирни ошкора қилган бўларди. Шунинг учун: «Ҳа, айтдилар, лекин қизиқ бир воқеа юз берди» деб қўя қолди.

— Нима бўлди?

Зирғом онасига шер воқеасини, ундан халифани қутқариб қолганини ва унинг номини халифа Зирғом эмас, «Соҳиб» деб ўзгартирганини ва бунинг сабабларини айтиб берди. Онанинг кўнгли кўтарилди ва шодлигидан бетига қон югурди. Зирғом: «Бундан ташқари, халифа мени ўз ёнларида яшаб туришга даъват этдилар», — деди.

Она бир бурда нонни олиб емоқчи бўлаётган эди, ўғлининг сўзини эшитиб, ҳайрон бўлиб қолди ва иккала оқ кўзини унга тикиб:

— Ёнларида истиқомат қилишингга ростдан даъват қилдиларми? Нимага? — деди.

— Ўзларига мулозим бўлишим учун, бу менга катта ҳурмат.

Онаси оғзидан чайнаб турган нонини ютмай туриб:

— Халифа менинг ҳам сен билан бирга туришимни айтдиларми? — деди.

— Ҳа, сен ҳам, онанг ҳам шу ерда истиқомат этасизлар, дедилар.

Онанинг ранги ўзгарди. Оғзидаги таомни шоша-пиша чайнашидан унинг ташвишга тушиб қолгани сезилиб турарди:

— Майли, болам, сен ўзинг боравер, халифанинг қасрида яшаш мен учун даркормас.

— Ойижон, нимага унақа деяпсан? Сиз бормасангиз, мен ҳам бормайман, албатта.

— Йўқ, болам, сен боравер, халифага яқин туриш — катта обрў, буни қўмондонлар орзу қилади. Мен эса шу ерда тураман, вақти-вақти билан олдимга келиб турарсан. Сени қўлим билан ушлаб, юзларингдан ўпиб турсам кифоя.

Онасининг тортинишидан қасрда яшашни истамаётганидан Зирғом таажжубланди:

— Йўқ, ойи, сиз мен билан у ерга борасиз. Бирга яшаймиз, мен халифага ваъда бериб келдим. Ваъдага вафо этмасликка чорам йўқ.

Она озгина жим турди-да: «Майли, ўйлашиб кўрамиз», — деди.

— Ойи, вақт танг, эртага кўчишимиз керак. Масъудага буюрсангиз тайёргарлик кўраверса. Мен Вардонга айтаман, у ҳам Масъудага ёрдамлашади. Сиз халифанинг саройидаги аёллар билан апоқ-чапоқ бўлиб, кундуз кунлари улар билан суҳбатлашиб ёки ашула эшитиб ўтирасиз. Бу

ерда битта ўзингиз ўтиргандан кўра саройда яшаш яхши эмасми? Бундан ташқари, мен учун муҳим бўлган бир маслаҳат важдан сизнинг у ерда бўлишингиз зарур.

Онасининг бетига қон югурди, аҳволди ўзгарди. Унинг авзойи ўзгарганлиги ожиз кўзларининг аланг-жаланг бўлганидан сезилиб турарди.

— Аммо овуниш, суҳбатлашиш учун менга сен кераксан, бўтам. Менинг ёлғизим, кўз қорачиғим сенсан. У ерга бормаслигимнинг чораси бўлмаса, уйда туриш ёки у ёқ-бу ёққа чиқиб кетиш ихтиёри ўзимда бўлишини сенга шарт қиламан. Хўш, мен учун муҳим бўлган бир маслаҳат важдан сиз у ерда бўлишингиз керак деяпсан. Кўриб турибсан, мен кўзи ожиз бир аёлман. Менга қандай эҳтиёжинг бор?

— Ойи, сиз менинг нурум, чироғимсиз. Сиз халифанинг менга тайёрлаб қўйган «бахти»дан қутқазिशга ёрдам берадиган кишимсиз.

— Бахтдан қутқазिश? Нима демоқчисан, очиқроқ айт!

— Халифа мен учун бир турк қизига совчи бўляпти. Айтишича, бу шаҳарда ундан гўзал қиз йўқ эмиш. Уни бошқа ҳамма қўмондонларидан кўра менга муносиб деб билган эмиш.

— Сен унга нима жавоб айтдинг?

— Йўқ дейишга тилим бормади. Кейинроқ жавобини айтаман, деб ваъда қилдим.

— Нима, уни рад қилмоқчимисан?

— Бўлмасам-чи, қабул қилайми?

Она сукут этди. Унинг Жаҳонга бўлган муҳаббатини эслади:

— Халифанинг таклифини қандай рад қила оласан?

Зирғом юрагидаги дардини очиқ изҳор этди:

— Жаҳон-чи? Мен унга меҳр қўйганман-ку?

— Мени шунинг учун бирга бўласиз деяпсанми? Хўп, мен сени бу тузоқдан қутқазिश чорасини кўраман, бу қийин иш эмас, албатта.

Зирғом хурсанд бўлиб кетди.

— Ундай бўлса ҳаммамиз эртага кўчамиз. Сиз мени Зирғом деб чақира кўрманг, чунки халифа менинг номимни «Соҳиб» деб атайти, Зирғом десангиз, менинг қўйган номимни ёқтирмабди, деб хафа бўлиши мумкин.

— Хўп, ўғлим, шундай қиламан.

Шу пайт улар овқатларини еб бўлишди. Она кўчиш тараддудини кўришни Масъудага буюрди. Зирғом эса унга ёрдам беришга Вардонни қўшди.

Ертасига улар ҳаммаси халифа саройига кўчиб боришди ва унинг ёнидаги бир ҳовлига жойлашишди.

Халифанинг бошқа хизматларига суюнишса ҳам, она-бола ўзлари учун Масъуда билан Вардонни олиб қолишди.

* Тўрт юз кило.

* Арабларда қўлни ўпиш одати бор, лекин тавозе юзасидан катталар ўз қўлини ўпишга бермайди.

* Араб тилида шернинг етти юзга яқин номи бўлиб, ундан биттаси «Зирғом»дир.

АҲМАД ИБН АБУ ДУОД

Жаҳоннинг келаётгани тўғрисида бирор янгилик эшитишга илҳақ бўлиб Соҳиб халифа саройида бир қанча вақтни ўтказди. Халифа Соҳибга танмахрамликка танлаган қиздан халос бўлиш учун у Жаҳоннинг тезроқ етиб келишини сабрсизлик билан кутарди. Халифа Жаҳонни кўргач, ўз қўмондонига бошқа бирон қизни эп кўрмаслиги турган гап эди. Шунинг учун Соҳиб дунёдаги ҳамма қизларни севгилиси Жаҳоннинг тирноғига ҳам олмас эди. Бунинг учун халифа ундан хафа ҳам бўлмасди. Бироқ Жаҳон нега келмаяпти экан? Ундан дарак бўлавермагандан

Соҳиб қаттиқ ташвишда эди: кўнгли ғаш, юрагига қил сиғмайди. Бир куни дўсти ва хизматчиси Вардонни йўқлатиб, ундан: «Фар-ғоналиклар хусусида қандай фикрдасан?» деб сўради.

Унинг мақсадини сезган Вардон:

— Аям Жаҳонни айтяпсизми? — деди.

— Боракалло. Отасининг таъзияси тугагандан кейин Бағдодга келишга ваъда берган эди, лекин ҳануз дараги йўқ. Бирор киши орқали хабар қилмади. Сен бунга нима дейсан?

— Рухсат этсангиз, ўзим бориб буни суриштириб келсам?

Хизматкорнинг бу қадар фидокорлигидан мамнун бўлган Соҳиб жилмайди ва: «Боракалло, Вардон, сенга бу қадар оғир вазифани юкламоқчи эмасман. Фақат нима қилсак бўларкин, деб маслаҳат сўраяпман, холос», — деди.

Вардон ўйлаб, бошини ерга эгиб турди:

— Менимча, жаноб Афшин Фарғонадан келгунча яна бир оз таҳаммул қилсак.

— У қачон келаркин?

— Яқинда келармиш деган хабар бор. Келган замон ўзидан ёки ҳамроҳларининг бирортасидан суриштириб билиб оламиз.

Вардоннинг маслаҳати Зирғомга масъул тушди: «Бўлмаса, буни Афшиннинг ҳамроҳларидан ўзинг сўраб, биласан». Вардон: «Хўп, мақсадингизни англадим», — деди. Соҳиб кулди.

— Мен учун қайси маслаҳатни фойдали деб билсанг, яширмай бемалол айтавер! Ёдингдан чиқмасин, мен сени хизматчим эмас, дўстим, сирдошим деб ҳисоблайман!

Вардон унга таъзим қилиб, бош эгаркан: «Мен ҳамиша хизматингизни жон-дилдан адо этувчи ходимингизман. Ҳозир менга рухсат берсангиз, Афшиннинг карвонлари етиб келмасдан, йўлига чиқсам», — деди. «Майли, бор, ўзингга маъқул ишни қилавер!» — рухсат берди унга Соҳиб Вардон у билан хайрлашиб, чиқиб кетди.

Зирғом қасрда ўтирган эди: «Халифа сизни йўқлаяптилар», деб бир киши келди. У отланиб, халифанинг қасри томон йўл олди. Қасрга яқинлашганда, унга: «Халифа ўз хосхоналарида қозикалон Аҳмад ибн Абу Дуод билан суҳбатдалар», деб айтишди.

Аҳмаднинг халифага ғоят манзурлиги Зирғомга маълум эди. У муҳим ишлар хусусида Аҳмад билан махсус гаплашиб оларди. Зирғом рухсат сўраб, уларнинг олдига кириб борди. Халифа хона тўрида, ўз курсисидан, Аҳмад ибн Абу Дуод эса унинг ёнида, иккинчи курсида ўтирарди.

Асли араб бўлган Аҳмад уларга зўр ихлос ва мурувват билан танилган киши эди. Муътасим арабларни ўзидан узоқлаштирган, улардан илтифотини узиб, қадр-қимматларини анча пасайтириб қўйган эди. У ўзига туркларни яқин тутарди. Шундай бўлса ҳам Аҳмадга ишончи зўр эди: вазирлари ўрнига у билан маслаҳатлашар ва унинг маслаҳатисиз бирор ишга қадам қўймасди.

Одатда халифалар олдида бошқа киши гап бошлаши мумкин бўлмаса ҳам, Аҳмад Муътасим олдида бемалол гапираверарди...

Халифа олдида қозилар қозикалони ўтирганини кўрган Зирғом ўзининг муҳим бир иш юзасидан чақирилганини сизди. У халифага салом берди. Халифа унга «алик» олдида: «Марҳамат, қани, келавер, Соҳиб», деб Аҳмад ибн Абу Дуод ёнидан жой кўрсатди. Кейин у қозига қараб деди:

— Сиз, эҳтимол, бу қўмондонни ҳамма биладиган номи билан эмас, бошқа ном билан чақираётганимдан ажабланаётгандирсиз? Сизнинг бу йигит тўғрисидаги фикрингиз мақбул, кўпдан бери унинг ботирлиги ва садоқати ҳақида сўз юритардингиз. Мен унинг сиз мақтаганингиздан ҳам аъло эканини амалда синаб кўрдим. У мен учун ўзини ўлим тўлқинига отди: мени шернинг чангалидан қутқазиб, ўз қаҳрамонлигини намойиш қилди. Шу важдан уни ўзимга яқин тутиб, Соҳиб деб исм қўйдим ва саройга келтириб жойлаштирдим.

Олтмиш ёшлар чамасида бўлиб, соч-соқолига оқ оралаган қози Муътасим Зирғомни мақтаётганини эшитиб: «у мақтовга арзийдиган йигит экан. Мен уни дастлаб кўришдаёқ маъқул топиб, истиқболи улуғ бўлар, деб умид тутган эдим. Илоҳим, хизматингизда барқарор бўлсин!» — деди.

— Шунинг учун ҳозирги маслаҳатимиздан уни воқиф этиш керак, — деди Муътасим.

Зирғом одоб сақлаб, халифанинг фармони кутиб ўтирарди. Халифа унга деди:

— Эй Соҳиб, Арманистондаги ўша мажусий тўғрисида келган хабарларни биз қози билан муҳокама қилаётган эдик.

Халифа Ардабилдаги давлат бошлиғи Бобак ал-Хуррабийни кўзда тутатганини сезган. Зирғом: «Бу одам бирор воқеа содир қилдими?» — деб сўради. Унинг халифа билан тузилган битимни бузганидан, мусулмон аскарлари билан ўрталарида юз берган воқеалардан ва Бобакни қўлга тушира олмаганлари туфайли унинг иши авж олиб кетганидан Зирғом хабардор эди. Қози гапга аралашди:

— Бобак ал-Хуррабийнинг Арманистонда халифага итоат этмагани, у гоҳ Афшин аскарларини, гоҳ бошқаларни халифага қарши гижгижлатгани сизга аён. Биз билан Арманистон ораси олис, уруш баъзан бизнинг фойдамизга, баъзан унинг фойдасига ҳал бўлиб келмоқда. Бобак у ерда мустақкам ўрнашиб олган. Халифа эса... — у жим бўлиб Муътасимга қаради. Муътасим унинг сўзига қўшимча қилди:

— Эй Соҳиб, Афшиндан кўнглим тўқ эмаслигини, ундан қандай қутулишга ҳайронлигимни сенга айтган эдим. Сен уни ўз юрти, ўз фуқароси, қавм-қариндоши, уруғ-аймоқлари ичида кўрдинг. Хўш, унинг хусусида қандай мулоҳазага келдинг?

— Афшин у юртларда катта ҳукмдор. Уни йўлбошчи деб ҳисоблашар, шаҳаншоҳ деб аташаркан, қай бир кишилар уни «худолар худоси» деб юборишдан ҳам тоймас экан. У мусулмон динига киришдан аввал шундай номга эга бўлган экан. Ҳозир у «худолар худоси» деб аталишини истамаса керак. Эй халифам, у шу қадар катта нуфузга эгаки, бир марта хитоб қилса, сон-саноксиз кишилари унинг чақириғига тайёр бўлади. Халифа истасалар, уни вазифасидан бекор қила оладилар. Мени унинг ўрнига тайинламоқчи бўлсалар, хизматларида қонимни ҳам, жонимни ҳам аямайман. Мен ўзимни Афшиндан қудратлироқ деб ўйламайман, лекин халифанинг содиқ қуллариман. Қайси хизматга муносиб кўрсалар, мен тайёрман, тангрининг ўзи мадакдор бўлсин.

Қози Муътасимга қараб:

— Соҳиб ўз садоқатини ва давлат хизматиغا фидокорлигини очиқ айтяпти. Бундай ўзгаришлардан келиб чиқадиган хатарли натижага, албатта, унинг идроки етади. Мен Афшин ёки бошқа бирор киши бизнинг фикрларимиздан воқиф бўлмаслигини лозим кўрардим. Агар ижозат берсангиз, менда бир мулоҳаза бор, шуни ўртага ташласам, балки бирор манфаати тегиб қолса ажаб эмас.

— Қани, эшитайлик, — деди-да, халифа Зирғомга қаради: — Мен қозини вазир ва маслаҳатчиларим мақомида ҳисоблайман. Вазирларим ва хос кишиларим кўп, лекин улардан биттасига ҳам қозичалик ишона олмайман. Гапиринг, қози афанди!

— Афшин ўз юртида подшоҳ, унинг аскар ва ёрдамчилари етарли. У сизга фақат мол-мулк орттириш, бойиш мақсадида хизмат қиляпти. Баъзиларнинг айтишича, унинг мусулмонларга хизмати фақат мол-мулки учун, ўз ҳолига қўйилса, албатта, Бобак билан бирлашиб, биз мусулмонларга қарши жанг қилади. Борди-ю, унинг мусулмон бўлгани рост бўлса ҳам, ҳар қалай синалмаган-да. Биз унга қаттиққўллик қилсак, тўнини тесқари кийиб олса ажаб эмас. Бобак билан бир ёқадан бош чиқаргудек бўлса, ўзингизга маълум, биз учун анча хатарли иш бўлади. Менимча, уни алдашимиз, «сен давлатимиз учун энг ишончли кишисан», деб ишонтиришимиз, истаганича пул-мол бериб, ўзини ва аскарларини сотиб олишимиз ва Арманистондаги ўша мажусийга қарши урушга солишимиз керак. Енгиб чиқса, Бобакдан қутулган бўламиз. Шундан кейин Афшиннинг хоинлиги халифага очиқ-ойдин аён бўлса, жазосини бериш ҳеч гап эмас. Чунки у яккаланиб, суянчиғи қолмаган бўлади. Агар унинг бизга чин кўнгилдан хизмат қилаётгани аниқланса, у вақтда тегишли ҳурмат кўравереди.

Қозининг сўзини эшитгач, Зирғом унинг фикри оқилона фикр эканлигига ишонч ҳосил қилди. Зирғомнинг ўзига қолса, у бундай ҳукм чиқара олмасди, чунки у қаҳрамон бўлса ҳам, бундай

нозик фикрлай олмасди. Бир киши айни вақтда ҳам қаҳрамон, ҳам ўткир фикрли бўлиши жуда кам учрайди.

Халифа бу фикрга эътироз билдирди:

— Қози, бу эронлик ёки ушрусаналикнинг кучига ортиқча баҳо беряпти, ундан қўрқяпти. Аскарларимиз ичида улуғ саркардалар борлигини бу киши унутганга ўхшайди. Уларнинг ҳар бири ўз кишилари ва қурол-яроғи билан давлатимизни ҳимоя қилишга қодир.

— Халифамиз рост айтяптилар. Чиндан ҳам фармонларида Ашнос, Итох, Бағо, Сумо ва бошқа баҳодирлар бор. Лекин улар оддий халқдан чиққан, уларнинг бирортаси ҳам аскарлар ичида Афшиндек нуфузга эга эмас. У ўзининг беҳисоб халқи орасида қанча ҳокимиятга эга эканлигини ҳозир эшитиб турибмиз. Агар биз уни хафа қилсак, юқорида зикр этган кишиларимиз унинг ўрнини босишга ожизлик қилиб қолар. Бобакнинг қарши чиқиши ўртага суқилмаса, биз на Афшиннинг, на бошқаларнинг куч-қудратини писанд этмаган бўлардик. Сиз халифам, шижоатли ва тадбиркор кишисиз. Тангри сизни халифалик билан сийлайди. Бинобарин, ҳийлакорлик ёки сабрпешаликка юрмайсиз. Аммо ҳадисда: «Уруш ҳийлакорлик — макрдан иборатдир», дейилган. Менинг раъйим шу. Яна ҳамма иш ўз ихтиёрингизда. Ҳамма аъёнлар қатори мен ҳам сизнинг иродангизга бўйсунаман. Сизга итоат этиш йўлида қонимизни ҳам, жонимизни ҳам аямаймиз.

Халифа: «Қозининг сўзларига нима дейсан», дегандек Зирғомга қаради. Зирғом: «Мен қозининг гапларини қайтаришга ботинмайман. Яхши сиёсат бобида у киши ўйлаган фикрларни мен хаёлимга келтиришдан ожизман. Менинг жавобимни ўзингиз эшитдингиз. Мен қиличбозман, бинобарин, фармонингизни тугал бажариш бурчимдир. Хоҳ Озарбайжонга, хоҳ Туркистонга, хоҳ Арманистонга қўшин тортишга амр қилсангиз, бутун куч-қудратимни, ғайрат-шижоатимни сарфлаб отланаман. Аммо қозининг андишалари, берган маслаҳатлари анча маъқул. Шундай бўлса ҳам халифамизнинг олий тадбир ва раъйларига итоат этамиз», — деди.

— Икки иш сабабли иккалангиздан маслаҳат сўрадим,— деди халифа, — биринчиси, Афшиннинг етиб келиши яқин қолгани тўғрисидаги хабар, иккинчиси эса Арманистондан келган айғоқчимизнинг сўзига кўра, лаънати Бобакнинг кучайиб бораётгани ва биз томонга қўшин тортиши ҳам эҳтимолдан узоқ эмаслиги масаласидир. Бобакнинг келишини бепарво кутиб ўтира олмаймиз.

Қози унга далда берди:

— Бобак мамлакатимизга қадам босишга журъат қилишига сира ақлим бовар қилмайди. Ўзи «халифа бизнинг устимизга қўшин тортиб келиб қолмасмикин» деган хавотирда. Менимча, ҳозир Афшинни яхшилаб кутиб олиш, ундан керагича фойдаланиб қолмоқ учун «сен яхши», деб туриш керак.

* * *

Улар шу суҳбатда экан, аср намозига айтилаётган азон товуши эшитилди. Халифа ўрnidан туришга отланиб, қўлини қўлига уриб, хожибни чақирди-да: «Халифа аср намозини ўқиш учун масжиди жомега келармишлар» деб жамоатга хабар қилиб қўйишини буюрди.

Зирғом ҳам, қози ҳам халифа билан ўша масжидга бориши лозим бўлди. Бу масжидни халифа Муътасимнинг ўзи бино қилдирган. У шу қадар мустаҳкам қурилгандики, ислом мамлакатларида ягона эди. Унинг девор ва меҳробни ойнавандлик қилиб ишланган бўлиб, меҳробда туриб намоз ўқийдиган киши ташқаридан масжидга кириб келаётганларни бемалол кўра оларди. Масжид халифанинг қасрига яқин бўлгани учун у намозни кўпинча шу ерда ўқирди. Халифа ўрnidан қўзғалаётганда қози билан Зирғом уйларида бориб таҳорат олиб келишга рухсат сўраб, ташқари чиқишди.

Масжидга аввал халифа кирди. Кишилар, сардорлар ва вазирлар уни кўриш учун тик туришарди. Халифа масжид ичида ўзи учун ажратилган ҳужрага кириши билан кетидан унинг

хос кишилари, жумладан, қози Аҳмад ва вазири Муҳаммад ибн Абдулмалик аз-Зайёт ҳамда юқорида номлари зикр этилган турк саркардалар киришди. Зирғом ҳам ичкари кириб, оддий кишилар қаторига бориб ўтирди. Деворга ўрнатилган ойналар шундай шаклда эдики, намоз ўқувчиларга ўз шакллари бошқа бир масжидда намоз ўқиётган кишилардек бўлиб туюларди.

Зирғом меҳробдаги ойналарга қараб, орқа томондан таниш-нотаниш кишиларнинг масжидга кираётганини кўриб туриб, намозни ўтаётган эди, тўсатдан танишдек туюлган бир кишига кўзи тушди. Уни яхшилаб кўриб олиш учун секин орқасига қаради: у Жаҳоннинг акаси Сомон эди. Зирғом авайлаб орқаси билан юриб, эшикка яқинлашди. Унинг орқасига қайтаётганини кўрган Сомон ундан олдинроқ масжид саҳнига чиқиб кетди. Сомон Фарғонадалик вақтида кўримсизлигини билдирмаслик учун яхши хилъат кийиб, ўзига оро бериб юрарди. Ҳозир у бутунлай ўзгариб кетибди. Зирғом уни зўрға таниди. Сомон ачинадиган даражада озиб кетган, кийимлари тўзган, қўл ва бошини боғлаб олганди. Унинг шу алфозда турганини кўриб, Зирғомнинг раҳми келди ва Жаҳонга бирор гап бўлмадимикин деган фикрга келиб: «Сомонмисан?» деб баланд овоз билан сўради.

— Ҳа, Сомонман.

— Ўзи нима гап? Сенга нима бўлди? Жаҳон қани?

— Алоҳида бир жой бўлса, бошимдан ўтган ҳамма савдоларни бирма-бир айтиб берардим. Сомуррода сизни қидирмаган ерим қолмади. Ҳолдан тойдим. Эҳтимол, шу ердан топарман, деб масжидга қидириб келгандим.

— Қани, орқамдан юравер, — деб Зирғом масжид саҳнидан юра бошлади, — мени эски номим билан сўраган бўлсанг керак. Уни ҳозир ҳеч ким билмайди. Мени бу ерда «Соҳиб» деб аташади. Жаҳон қаерда? Кийимларинг нега бунчалик хароб?

Улар иккаласи масжид саҳнидан чиқиб, Каъба шаклидаги тўрт бурчак бир бинога етиб келишди. Уйигача боришга сабр-тоқати қолмаган Соҳиб Сомон билан шу бинога кириб, унинг қиссасини эшитишга қарор қилди. Бинога кириб, Сомонни супада ўтиришга таклиф қилди-да: «Хўш, гапир-чи, Жаҳон қаерда, қандай фалокат юз берди?» — деди.

Сомон хўрсиниб, бошини ерга эгди:

— Сизни хафа қиладиган хабар билан келдим.

Зирғом ҳаяжонга тушиб сўради:

— Нима, Жаҳонга бир гап бўлдими?

— Йўқ, унга ҳеч гап бўлгани йўқ, лекин... — Сомон гапини давом эттиролмай, «култ» этиб ютинди.

— Лекинини айт, нима гап ўзи? Жаҳон қаерда? Сўзлай қолсанг-чи ахир!

Сомон кўзига ёш олди:

— У қаердалигини билмайман. Қароқчилар йўлда олиб қочиб кетишди.

Зирғом шерга ўхшаб ўкирди, Сомоннинг кўзига қаттиқ тикилди, сочи тикка бўлиб, кўрқинчли бир тусда: «Олиб қочишди, дедингми? Бунга ким журъат этди?», деди.

— Уни тортиб олиб кетган ярамасларнинг кимлигини билолмадим. Лекин сиз бир оз сабр қилинг, мен бўлган воқеанинг ҳаммасини батафсил айтиб бўлай.

— Хўп, гапир, лекин қисқароқ қил!

— Сиз кетганингиздан кейин бир неча кун ичида биз Фарғона аҳли бошига иккита кулфат тушди, — деди-да, Сомон гапини биров эшитиб қолишидан қўрқаётгандек товушини секин қилиб масжид саҳнига кўз югуртирди. Яқин ўртада қулоқ солаётган киши йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, давом этди. — Кулфат бизга энг яқин кишимиздан — отамиз бизни ишониб топшириб кетган кишидан етди. Афшин отамнинг меросидан мени маҳрум этиш билан қоникмай, синглимга кўз олайтирди.

«Сомонга тегишли бўлган ҳиссага кўз олайтиргани етмагандек, Жаҳоннинг меросига ҳам қўл чўзибди-да», деб ўйлаган ва бошқа нарсани хаёлига келтирмаган Зирғомнинг аъзойи бадани жимирлашиб кетди.

— Демак, у инсофсиз Жаҳоннинг меросига ҳам қўл чўзибди-да?

Сомон ўзининг соқолсиз тақир иягини ишқалаб туриб, йўталиб қўйди-ю, ҳеч нарса демади. Бу хатти-ҳаракатдан шубҳаланган Зирғом:

— Шундай эмасми? — деб сўради.

— У аблаҳ фақат меросга кўз олайтирган бўлса майли эди-я. Жаҳоннинг ўзига ҳам кўз олайтирди. Бу аччиқ ҳақиқатни сизга айтиб, хафа қилганим учун авф этинг. Бу рост гап. У Жаҳоннинг ботир Зирғомга айтиб қўйилганини била туриб, ўзига оғдириб олмоқчи бўлди. Жаҳон уни ўзига тан маҳрамликка қабул қилиши амри маҳоллигини Афшин яхши биларди.

Зирғом қалт-қалт титрарди:

— Хўш, кейин нима бўлди?

— Биз қочиш чорасини кўрдик. Енгил-елпи юқларимизни олиб, Жаҳон билан бир қофилага қўшилиб, йўлга тушдик. Бу ишимизни саройдагилардан оқсоч Ҳайзурон биларди, холос. Уни ҳам ўзимизга ҳамроҳ қилиб, Афшин хабар топиб қолмасин деб, шошилиш равишда учаламиз Сомурро томон йўл олдик. Иссиқ-совуқ демай, йўл азобини чекиб, анча қийинчилик билан Хуросондан ўтдик ва Ҳамадонга яқинлашганимизда, ҳамроҳларимиз биздан ажралиб, бўлак томонга кетишди. Биз эса энди тинч ерга етиб олдик, хотиржам бўлаверсак арзийди, деб ўйладик. Шу пайт отлиқ қароқчилардан бир тўдаси келиб, йўлимизни тўсди. Кучимиз етганча улардан ўзимизни мудофаа қилдик, ҳатто менинг қўлим синиб, бошим жароҳатланди. «Мен ўлсам садқаи сар, аммо Жаҳон саломат қолсин», деб уриндим. Лекин афсуски...

— Кейин нима бўлди? У жароҳатландими ёки оламдан ўтдими?

— Жаҳон соғ-саломат, лекин уни ва оқсоч Ҳайзуронни олиб қочиш кетишди. У менга: «Зирғомга салом айтинг ва бўлган воқеани унга етказинг!» — деди.

Зирғомнинг тутунни осмонга чиқиб, қони қайнаб, кўзларидан ўт чақнарди:

— У қароқчилар ким экан? Бирортасини ҳам таниб олмадингми?

— Йўқ, улар «таниб қолишса, сиримиз фош бўлади», деб юзларига парда тўсиб олишган. Овозларини ҳам сира чиқаришмади.

* * *

Зирғом бошини қуйи солганча, жонсиз кишидек бирмунча вақт жим қолди. Кейин масжиддан чиқиб келаётган одамларнинг ғовур-ғувури қулоғига кириб, ўзига келди. Халифа ҳам масжидда эканини эслади. Халифа «Зирғом нега яшириниб турган экан», деган шубҳага тушмасин деб Сомонга: «Мени кутиб тур» ишорасини қилди-да, ўзи давлат арбоблари ёнига бориб турди. Сал фурсат ўтмай, тик турган кишилар сафдан чекиниб, ўртадан халифага йўл бўшатишди ва унга салом бермоқ учун кутиб туришди. Халифа ўтаётганда турган кишиларнинг юзига бирма-бир қараркан, Зирғомга кўзи тушди, «қани, орқамдан келавер» дегандек унга ишора қилди. Халифанинг бу таклифи Жаҳон тўғрисидаги гапларни билиб олишимга монелик қилмасмикин, деб Зирғом иккиланиб қолди. Халифа қасрга етмасиданоқ одамлар аста-секин тарқалишди. Зирғомдан бўлак ҳеч ким қолмаганди. Халифа қасрга кириб бораркан, «сен ҳам бирга юравер» дегандек уни яна чақирди. Улар иккаласи халифанинг хос хужрасига киргандан кейин халифа Зирғомдан: «Намоз тугамасдан олдин нега масжиддан чиқиб кетдинг?» деб сўради. Халифанинг бу саволидан Зирғом хижолат тортди. Ўзи ойна орқали ташқаридан кирган Сомонни кўрганидек, халифа ҳам орқадан кирган-чиққан кишиларнинг ҳаммасини кўриб туришини у ўйламаганди. Тўғриси, кутилмаганда Сомоннинг масжидда пайдо бўлиши Зирғомнинг ўзини ҳам, қаерда турганини ҳам унуттириб юборганди.

— Мен кўраман, деб ҳеч бир хаёлимга келтирмаган бир кишига кўзим тушиб қолди, у билан учрашишим жуда ҳам зарур бўлганидан ташқарига чиқдим. Намозни сизнинг орқангизда адо этишим керак эди, афв этасиз. Масжидда туриб, менга кўзингиз тушишини ўзимга бўлган улўф илтифотингиз деб биламан, — дея узрини айтди.

— Сен соҳибим бўлганинг учун ҳамма ишларингга қизиқаман. Кўрган-ешитганларинг ичида сен учун бирор кўнгилсиз воқеа бўлмаса, шунинг ўзи бас.

Ҳамадонга бориш учун халифадан рухсат сўраш пайти келганини билган Зирғом: «Модомики, халифамнинг сояи давлатларида эканман, кўнгилсиз воқеа юз бермагай. Лекин фарғоналик яқинларимдан бир жамоаси Ироққа келаётган экан, йўлда бир тўсиқ уларнинг тезроқ етиб келишларига монелик қилибди. Мендан мадад сўраб киши юборишган экан. Ижозат берсангиз, бир неча кунга Ҳамадонга бориб келсам», — деди.

Муътасим бошини эгиб эшитди-да, сўнгра: «Майли, бор, лекин кўп жимжит бўлиб кетма! Агар аскар ёки алоқачилар керак бўлса, бирга олиб кет», деди.

Ташаккур айтиб Зирғом унга бош эгди. Сўнг рухсат олиб Сомонни қолдириб кетган ери — масжид томон қайтиб борди. Ўзига Муътасим бунчалик эътибор берганидан шодланса ҳам, Жаҳон ва Афшин ҳақида эшитган гапларидан кўнгли ғаш эди. Афшин ҳам Сомуррога келмаган. Зирғом тезроқ Ҳамадонга бориши керак. У ўзи ва Сомон миниб борадиган бекат отларини тайёрлашга буюриб, онаси билан хайрлашгани кетди. Онасига: «Зарур бир иш билан кетяпман. Бир неча кун ичида қайтиб келаман», — деди. Онаси оқ йўл тилаб қолди. Шу куни кечқурун Зирғом йўлга чиқди. Қаттиқ ташвишлаганидан юраги ҳовлиқар, кўнгли ўзидан олдинроқ Ҳамадонга қараб учиб кетаётгандек бўларди. Отлар алмаштириладиган ҳар бир бекатга етганда, у ердаги одамлардан: «Шу атрофда бирор ерда жойлашган қароқчилар борлигини эшитмадингларми?» деб суриштириб кўрарди. Зирғом йўлда кам ухлаб, тунни кунга уларди. Шу йўсинда улар Ҳамадонга яқинлашди. Ҳамадон яқинида хилват бир тоғлик жой бор эди. Хат-хабар элтувчилар шу тоғ ёнидан ўтарди. Бекат ҳам ўша ерда. Бекатга етганидан кейин Зирғом Сомондан: «Қароқчиларга дуч келган ерингларни эслай оласанми?» деб сўради.

— Ўйлашимча, шу тоғнинг орқасида бўлса керак.

Улар тоққа кун ботар пайтларида етиб келишган ва бекатчилар улар учун ётадиган ва ҳордиқ чиқарадиган жойни ҳам тайёрлаб қўйишганди. Лекин Зирғом эрталабгача чидашга тоқат қилолмади. Ҳар қаерга кетаётган ва ҳар қаердан келаётган хат ташувчи ва савдо иши билан юривчи кишилар шу бекатда тасодифан учрашиб қолишди. Бекат хўжайини Зирғом халифанинг хос кишиларидан эканлигини ва бу ерга муҳим иш билан келганини пайқаб бошқа кишиларни ҳам бундан воқиф қилиб қўйди. Улар ҳаммаси Зирғомнинг хизматини бажону дил бижаришга ҳаракат қиларди. Зирғом бекат хўжайинидан:

— Бу ерда кўп вақтдан буён турасизми? — деб сўради.

— Бир неча ҳафта бўлди. Биз бекат одамлари ҳамма вақт кўчиб юрамиз. Бизга бирор хизматингиз бўлса, бажону дил адо этишга тайёرمىз, — деди у.

— Боракалло сизларга! Бу сойларда ёки тоғларда ўрнашган ёхуд бу ерлардан ўтиб турадиган ўғриллар ёки йўлтўсар қароқчилар борлигини ҳеч эшитмаганмисиз?

— Бу хусусда жуда оз эшитганмиз. Лекин кеча қароқчилардан бир тўдаси мана шу тоғнинг орқасида жойлашган деб эшитиб қолдим. Улардан ҳукумат хануз беҳабар бўлса керак деб ўйлайман, — деди.

Бекат соҳибидан бу гапларни эшитган Зирғом:

— Ўша қароқчиларнинг жойини кўрсатиб бераоладиган бир кишини менга ҳамроҳ қилинг, — деди.

Зирғомнинг довураклиги ва ёлғиз ўзи ўша қароқчилар томонга йўл олишга ошиқишидан ажабланган бекат соҳиби:

— Сиз бу ерда ўтира туринг, уларни аниқлаб, билиб келиш учун аввал бирор кишини юборайлик, шунга нима дейсиз? — деди.

— Йўқ, йўл кўрсатадиган бир кишини биз билан юборсангиз кифоя, — деди-да, ёнига қиличини осиб, катта чопонини кийди ва бошини катта рўмол билан ўраб олди. Ёнига Сомонни ва ўша бекатдаги соқчилардан бир кишини олиб, ўзи уларнинг олдига тушиб кетаверди. Йўл хавфли, ўнқир-чўнқир, қуёш ботиб қоронғилик қуюқлашган вақт эди. Зирғом бошини ерга эгганча

гапирмай, у ёқ-бу ёққа қарамай, йўлида давом этарди. Ўша тоғдаги бир муюлишга бориб етишди. Йўл бошловчи киши олд томонларида милтираб ёниб турган бир чироғини кўрсатиб: «Уларнинг турган жойи ана ўша, улар бизни сезиб қолиб ушлаб олишларидан кўрқаман», — деди.

МУЪТАСИМ БИЛАН АРАБЛАР

Сомон Зирғомга: «Мен ҳам сиз билан борсам бўларди»,— деган эди, лекин Зирғом уни ҳам қолдириб, ёлғиз ўзи пиёда жўнади. У кавуши билан майда тошларни ғижирлатиб босиб борарди. Унинг жаҳли чиққанидан, танҳо бўлишига қарамай йўлидаги хавф-хатарни писанд қилмасди. Зирғом ўз жасорати ва ботирлигига қаттиқ ишонарди. Қароқчилар жойлашган ерга чамаси бир ўқ бориб етадиган масофа қолганда Зирғомнинг кўзи чироқ олдида у ёқ-бу ёққа ўтаётган кишиларга тушди. Итларнинг ириллаши қулоғига чалинди. Лекин Зирғом буларга эътибор бермасди. Унинг ёлғиз келаётганини кўрган қароқчилар душман эканини хаёлларига келтиришмади ҳам. Негаки, душман шундай пайтда танҳо юришга юраги дов бермаслигини улар яхши билишар эди. Улардан бири: «Ким бу» деб овоз чиқарди.

— Йўқотган нарсасини қидириб юрган йўловчи... бошлиқларингиз қаерда? — дадил жавоб берди Зирғом.

Бир лаҳза ўтар-ўтмас қароқчилар орасида ҳаракат ва шивир-шивир бошланиб кетди. Кейин учига олов ёқилган таёқ ушлаган, юзи рўмол билан ўралган бир киши узун чопонга ўралиб, Зирғом ёнига келди. Ҳар қанча тикилиб қараса ҳам, Зирғом уни танимади. Лекин унга ташланиш ёки ўзини мудофаа қилиш учун ҳозирланиб, қиличини қўлига олди. Олов кўтарган киши Зирғомга яқинлашиб келди-да:

— Хуш келибсиз, Зирғом, хуш келибсиз, Соҳиб, — деб унинг номини атаб қарши олди. Ўз номи тилга олинганини эшитгач, Зирғомнинг юраги ҳовлиқиб, у киши билан гаплашиб қўйишга аҳд қилди. Лекин танимагани учун: «Сиз ким бўласиз?» — деб сўради.

Киши Зирғомнинг ёнига келиб, юзидаги пардани кўтарди ва қўлидаги оловни ўз бетига яқин келтирди:

— Мени танимадингизми?

Зирғом синчиклаб қараб, уни таниди:

— Ҳаммодмисан? Бу ерга нимага келиб қолдинг?

— Мени бу ерга дўстингнинг жабр-зулми келтирди, — дегач, бир ҳуштак чалган эди, итларнинг вовиллаши босилиб, тўпланиб турган кишилар тарқалди. Кейин у Зирғомнинг қўлидан етаклаб йўл бошлади. Сомуррода давлатнинг кўзга кўринган кишиларидан бири бўлган Ҳаммоднинг бу ишига тушуна олмаган Зирғом ҳайратда эди. Ҳаммод Зирғомнинг яқин ошнаси бўлиб, ундан бир неча ҳафта илгари уни Сомуррода кўрганди. У Ҳаммод орқасида хотиржам бораверди. Улар катта тошлардан ясалган, деворлари бузилган эски бинога боришди. Агар йўловчи олов ёруғида у бинонинг бузилиб ётган қолдиқларига синчиклаб қараса, албатта, унда қадимги эронийларнинг нақш ва гулларини кўради. Аммо Зирғом уни сезмади. Улар бир ҳужрага киришди, унда на палос, на рўзғор асбоблари бор. Ерда дон солинган қоплар ва идиш-оёқ босилган қутиларни кўрди. Булар ҳозирнинг ўзида савдогарлардан тортиб олиб келинганга ўхшарди. Ҳаммод бир қути устига ўтириб, Зирғомни иккинчи қути устига ўтиришга таклиф қилди:

— Бу нарсалардан ҳайрон бўлаётганга ўхшайсан?

— Нега ҳайрон бўлмай, бу ерни мен қароқчилар жойи деб эшитдим. Сен ҳам шулардан бири экансан, деб ўйлаяпман.

— Мен уларнинг бири эмас, бошлиғиман, сенга ишончим комил бўлмаганда, биринчидан, бу сирни билдирмаган ва бу ерга сени бошлаб келмаган бўлардим, иккинчидан, ишонган дўстингнинг зулми нималарга олиб келганини кўриб қўй, деб сени бу ерга олиб келдим.

— Дўстинг, деб амиралмўмининни айтяпсанми? — тушунолмайд сўради Зирғом.

— Амиралмўмининни эмас, турклар ва фарғоналиклар амирини айтяпман. Яна ҳам аниқроғини айт десанг, у акаси Маъмун каби кофирлар амиридир.

Бундай қутилмаган гапларни эшитар экан, Зирғом кўзлаб келган мақсадини ҳам бир чеккага суриб қўйди:

— Бундай гапларни айтишингга йўл қўймайман. Сенга ихлосим бўлмаганда, бу гапларингни эшитиб, чидаб туролмаган бўлардим. Лекин садоқатинг эсимда, кўнглингдаги гапларингни менга айт. Юрагингда халифага бўлган ғашликни кетказишга ҳаракат қиламан. Биз сенинг кўмагингга ва қиличингга муҳтожмиз. Бизга қарши кишилар кўп. Шунинг учун бир ёқадан бош чиқаришимиз керак.

Ҳаммод яхшилаб ўрнашиб ўтириб олди. Унинг чеҳрасида ғамгинлик кўришиб турарди:

— Халифани мудрофаа қилаётганинг учун мен сенга ҳеч нарса демайман, чунки у турклар ва фарғоналикларнинг дўсти. Шулар туфайли ўз аҳлига ва қавм-қариндошларига ёмон назар билан қарайди. Сен эса ҳозир унинг дўсти ва энг яқин кишисан. Мен сени бунга нолайиқсан демоқчи эмасман. Бундан ҳам кўпроқ мартабага арзийсан. Лекин сен биз арабларнинг ўрнида бўлганингда, бу одамнинг қилаётган зулмига бардош беролмаган бўлардинг, албатта. Бизга ўтказаетган зулми камлик қилгандек, у динимизга ҳам раҳна соляпти. Араб зоти борки, ҳаммасидан у инъомини кесиб қўйди. Уларга маош ҳам бердирмай қўйди. Муътасимдан олдинги халифалардан қайси бири шу ишни қилган?.. Араблар тўрт халифа ва умавийлар даврида қанча иззат-обрў ва анъаналарга эга бўлганини, бошқа миллатлар «финг» демай уларга бўйсунганинигина эмас, ҳатто эронийлар қиличи остида вужудга келган Аббосия халифалигининг аввалги даврида ҳам араблар ҳукмронликни қўлдан бермаганликларини сенга эслатиб қўймоқчиман. Мана, халифа Маъмунни олайлик. Муътасим каби муътасила* бўлиб, араблар билан ҳар қанча уруш қилган бўлса ҳам, лекин улардан хайр-еҳсонини аяган эмасди. Муътасим йўқчилик ёки қаҳатчилик сабабли уларга берадиган инъомини кесиб қўйди десак, хато бўлади. У туркларни, ушрусаналик ва фарғоналикларни қўлга олиш учун беҳисоб мол-дунё сарф қиляпти. Улар учун Сомурро шаҳрини қурдириб берди. Турли жойлардан хотин-қиз чўрилар олиб келиб, уларга ҳадя қилди, ҳамёнларини олтин-кумушга тўлдирди. Сен ҳам араб бўлганингда, халифанинг бундай ишларига чидаб туролмаган бўлардинг.

Ҳаммоднинг ҳақ гапираётганини англаган Зирғом унинг сўзини рад этишга ҳеч қандай далил тополмади. Лекин Муътасимга бўлган хайрихоҳлиги уни ҳимоя қилишни ва бирор узр ахтаришни тақозо қиларди:

— Амиралмўминин ҳақидаги фикрларингни инкор этмайман, лекин сен «халифа ёмон ният билан бу ишларни қилаётир», деб ҳисобляяпсан. Халифа давлатга душманлиги аниқ бўлган баъзи арабларга шундай қиляпти, холос. Араблардан баъзилари унга қарши уруш очди ва унинг фармонидан бош тортди. Аммо ўз хизматини чин кўнгилдан адо этувчиларни халифа жуда ўзига яқин тутди, уларга инъомлар беради. Мана, қози Аҳмад ибн Абу Дуодни олайлик. У араб. Унинг халифа олдида қанчалик обрўга эга эканини мендан кўра яхшироқ биласан. Яхшиси, ўзингни ол: араб бўлишингга қарамай, у сени ўзига яқин тутмадимми? Обрў-мартабангни кўтармадимми?

Ҳаммод бош чайқаб: «Фикримча, сен дўстинг халифани мудрофаа қилмоқчи бўляпсан. Минглаб хор-зор бўлган, камбағаллик ва йўқсилликка учраган араблардан кўз юмиб, қози Аҳмадни менга рўкач қиляпсан. Яна сен менга ўзимни гапирасан. Тўғри, мен ҳам мансабдор эдим. Кошки шундай мансаб қуриб кетса! У Маккадаги Каъбадан муслмонларни чалғитиш учун Сомуррода ясама Каъба қуриб, мени унга масъул хизматчи қилиб қўйди. Маккадаги Каъба Ҳижоз араблари учун даромад манбаларидан бири эди. Улар ҳар йили ҳажга борадиганлардан

манфаат кўрарди. Халифа эса уларни шу манфаатдан маҳрум этди. Муслмонлар Ҳижоз араблари билан алоқа қилишмасин, деб Сомуррода ўша Каъбани қурдирди.

Зирғом унинг сўзини бўлди:

— Лекин бу ишни Муътасим бошлагани йўқ. Бундан олдинги халифа ва амирлар ҳам шунга ҳаракат қилишган. Ҳажжож ва Мансурлар бунга уринган бўлсалар ҳам, урдасидан чиқолмай муваффақиятсизликка учрашган.

— Муътасим ҳам мақсадига эриша олмайди, чунки байтуллоҳ Маккададир, уни Сомуррода барпо этиш ҳеч кимнинг қўлидан келмайди.

* * *

Зирғом бундай қараса, суҳбат унинг бу ерга келгандаги мақсадидан бутунлай ташқарига чиқиб кетяпти. У гапни қисқа қилмоқчи бўлди:

— Ҳар нарса деганинда ҳам, бу гаплар сенинг қароқчилик қилишингни оқлай олмаса керак.

— Қароқчилик дема, биз ўғрилиқ деган нарсани мутлақо қилганимиз йўқ.

Зирғом ўзини мудофаа қилаётган Ҳаммоднинг гапидан кулимсираб бош силкиб қўйди.

— Кулма, дўстим. Биз ўғрилиқ қилаётганимиз йўқ. Ўғри эмасмиз ҳам. Биз ўз ҳуқуқимиз учун курашяпмиз.

Унинг гапидан ажабланган Зирғом «нима деяпсан» дегандек бўйнини чўзиб қаради. Ҳаммод давом этди:

— Мана бу ерда ётган моллар камбағал, бева-бечораларнинг ҳақи, худо қуръонда «буни ўшаларга берилсин» деган. Булар ер эгаларининг даромадидан олинган ушр* ёки ўлжага олинган молларнинг бешдан биридир. Буларни исломнинг аввалидаги халифалар бой ва савдогарлардан олиб, камбағалларга садақа ёки эҳсон қилиб беришарди. Муътасим эса уни бердирмай қўйди. Муслмонлар араб бўлгани учун очдан ўлиши керакми? Халифа камбағалларни шу кўйга солмоқчи бўлгани учун биз уларнинг ҳақини зўрлик билан олиб берамиз.

Унинг келтираётган важи ўринли бўлгани учун Зирғом қойил қолди, лекин баҳсни тўхтатмоқчи бўлди:

— Ҳўп, майли, яқингинада сен Сомуррода турганингни биламан. Халифа маошингни тўхтатиб қўйгани йўқ-ку. Унга қарши чиқишининг боиси нима?

Ҳаммод хўрсиниб ўрnidан турди. Унинг юзидаги жаҳл ўрнини қайғу эгаллади:

— Мени унга қарши қўяётган, гина-кудуратимни қўзғаетган бир нарса бор. Шу нарса танамдаги жонимни ҳиқилдоғимга келтирди, юрагимга санчилиб, тўғри йўлдан адаштирди. Шунинг учун жоним борича бу золимдан ўч олмай қўймайман.

Унинг пешанасидан ғар-ғар тер қуйилиб кетди. Зирғом нима гаплигини аниқлашга жуда ҳам қизиқди. Унинг гапларидан севгилисидан жудолик азобидан шикоятни сезди-да:

— Биродар, ўзи нима гап? Очиғини айтиб қўя қол. Мен бу ерга ўзимга тегишли жуда муҳим бир иш билан келгандим. Сен эса ўз дардингни айтиб, қайғумга қайғу қўшдинг, — деди.

— Сенинг ишинг ҳар қанча муҳим бўлганда ҳам, мен чеккан қайғу олдида пашшача ҳам эмас. Мен бағдодликлардан бирининг қизини севиб қолганман. У ҳам мени севади. Уни энди ўз никоҳимга олишга чоғланган пайтимда Муътасимнинг ҳамнишинларидан Ҳорис ас-Самарқандий деган киши лоп этиб чиқди-да, уни ўзига сўратиб, зўрлик билан илиб кетди. Шундан кейин сен айтган ўша қози Аҳмад орқали халифага арз-додимни етказдим. У менга: «Сен ўзингга бошқа қиз ахтар, бу қиз сенга тегмайди», деган жавобни қилди. Лекин у қизни мен қаттиқ севишимни биларди, — деди-да, Ҳаммод «Ей Ёқута» деб бир хўрсиниб қўйди.

— Қизнинг оти Ёқутамиди?

— Ҳа, номи Ёқута. Қани, айт-чи, мен халифанинг ҳамма ёмонликларига чидаб келганман, энди бунисига ҳам чидайми? Худо ҳақи, мен халифадан ҳам, ҳукуматидан ҳам норозиман. Мен

қароқчилик қилиш учун эмас, балки шу ҳукуматдан ўч олиш учун бу кўйга тушдим. Бу ноҳақликка қарши кишилар жуда кўп.

Зирғом Ёқута воқеасига қизиқди, чунки ўзининг бошига ҳам шундай фалокат тушган эди. Бир фалокатга учраган ёки учрашдан кўрқиб юрган киши шундай фалокатга учраган бошқа кишиларга ҳамдарад бўла олади. Уйланмаган одам фарзандидан айрилган оталарнинг дардига уй-жой қилган, бола-чақа кўрган кишичалик қайғурмайди. Ошиқдаги ҳиссиётни фақат ишқ-муҳаббатни бошидан кечирганларгина тушунади. Зирғом Ҳаммодага тасалли бера бошлади.

— Дўстим, кўнглингни хотиржам қил. Бу ишингда, эҳтимол, мен сенга ёрдам берарман. Энди мендан бир шингил гап эшит: мен шу қоронғи кечада бу ерга сендан бир нарсани сўрашга келганман. Гапимга қулоқ сол! Аввало билиб қўйки, бошинга тушган бу дардинга малҳам бўлувчи аввало мен бўламан, чунки иккимизнинг дардимиз бир хил экан.

— Гапир, ботир, қулоғим сенда.

— Умр йўлдоши бўламиз деб, ваъдалашиб қўйган бир қизим бор. У Фарғонада эди, мен эса Сомуррода. Қиз акаси ва оқсочи билан Сомуррога сафар қилган. Улар Ҳамадонга етганда, қароқчилар ҳужум қилиб, қиз билан оқсочни олиб кетишган. Акаси бу хабарни менга етказгандан кейин дарҳол уни излашга тушдим. Алоқачи мени шу томонга йўллагани учун, бу ерга келиб қолдим. Хўш, шу хусусда сен қандай фикр берасан?

— Биз хотин-қизларни олиб қочадиган ўғрилардан эмасмиз. Қиладиган ишларимизни сенга айтиб бердим. Бу атрофда ўғрилар ҳам, йўлтўсарлар ҳам йўқлигига имоним комил.

— Ахир, қизнинг акаси шу ҳодиса тепасида ўзи бўлган. Қочиб бориб, менга шу хабарни етказди-ку.

Ҳаммода бу гапга ишонмагандек бош силкиди:

— Бу ерда биз бир неча ҳафтадан бери ётибмиз. Бундай воқеани мутлақо эшитганимиз йўқ. Эҳтимол, хабарчи нотўғри айтгандир.

Сомонни танигандан буён унинг нияти бузуқлигини билиб юрган Зирғомнинг кўзи очилди:

— Хабар етказган киши мана шу қирнинг олдида турибди. Уни ҳозир чақиртириб келаман. Воқеани ўз оғзидан эшитасан.

Ҳаммода «Зирғом айтаётган кишисини бу ерга чақириб кел!» деб одамларидан бирига буюрди. Аммо у одам «ҳеч кимни топмадим» деб қайтиб келди. Шундан кейин Зирғом ўзи бориб ахтарди. Сомонни турган ерида топмагач, бояги йўл кўрсатган кишидан суриштирди. У: «Қаерга қойиб бўлганини билмай қолдим», деди. Зирғом уни ҳар қанча қидиртирса ҳам, дарак топмади. Демак, бунда қандайдир бир сир бор. «У мени алдадимикин. Ҳатто Афшин тўғрисидаги гапи ҳам ёлғонмикин?» деган хаёлга борди. Жаҳон устидаги гапларига ишончи йўқолди. «Энди Сомуррога қайтишдан бўлак чора йўқ» — деди ўзича Зирғом. Кейин ўртоғи Ҳаммода ёнига бориб: «Кел, иккимиз бирга Сомуррога қайтайлик», деди. У қабул қилмади: «Қайтиб боришимдан ҳеч манфаат йўқ. Дўстинг мол-мулкимагина зиён етказган бўлса майли эди, ҳеч нарса демасдим. Лекин у кўкрагимга найза санчди. Буни сира кечира олмайман, ўзинг биласан, мендан хафа бўлма!»

Зирғом унга етган мусибатни ўйлади ва севгилисини тортиб олгани учун албатта ўч олиши кераклигини кўз ўнгига келтирди:

— Тўғри айтасан, бу фикринга мен ҳам қўшиламан. Агар халифа менинг севгилимга шундай кўз олайтиришини билсам, албатта, сеникидан ҳам қаттиқроқ ўч олишга йўл излаган бўлардим. Майли, ўзинг биласан, ҳар ҳолда мени унутма. Мен ҳам сенинг ишингда жонимни аямайман. — У бир оз жим туриб, қўшимча қилди:

— Мабодо сенга хат ёзишим, киши юборишим ёки ўзимнинг келишим лозим бўлиб қолса, сени шу ерда учрата оламанми?

— Бу кечадан кейин қаерда бўлишимни ўзим ҳам билмайман. Бу ерда омонатгина турибман. Аммо ўзинг менга даркор бўлиб қолсанг, қаердан излашим мумкин?

— Сомурродан, — деди Зирғом.

* * *

Зирғом ўртоғи билан хайрлашди. Унинг фикр-хаёли эшитган бу гапларида эди. Жаҳоннинг қиёфаси унинг хаёлидан нари кетмасди. Чунки худди ўша ерда, шундай қоронғи кечада уни ўғрилар олиб кетишган деб эшитганди. Хаёлига Жаҳонни ушлаб олишаётгандек, у бечора «Зирғом, қаердасан, менга ёрдам бер», деб қичқираётгандек туюлди. Унинг бадани зирқираб кетди, тишларини ғирчиллатди. Зирғом шундай хаёлларга чўмиб, ўнқир-чўнқир йўллар орқали йўл бошловчи кетидан алоқачилар турадиган жойга келиб етди. Сўнг отига миниб, Сомурро томон йўл олди.

Қайтиш йўли келган йўлига қараганда яқинроқ бўлса ҳам, унга анча олис туюларди. Сомуррога етиб бориш жуда қийиндек кўринди. Чунки у тезроқ етиб бориб, ўткир ва серфаросат Вардонга учрашиб, бу ишда унинг маслаҳатини олмоқчи эди.

Зирғом Сомуррога кун ботиш пайтларида етиб борди. Қуёш нури заифлашиб, шуъласи у ер-бу ерлардагина қолганди. У думалоқлиги ҳамда сариқ шуъласи билан қон ичида сузиб юрган гирдоб оловни эслатарди. Зирғом Сомурродаги биноларга, хусусан энг буюк ва кўркем бўлган халифанинг қасрига, катта масжидга назар ташлади. Масжид минораси баландлигидан булутларни ёриб кетгандек. Дажла дарёси шаҳарнинг шимолидан жанубига қараб оқяпти. Унинг қирғоқларида меваси осилиб ётган хурмо дарахтлари бошига салла ўраб, милтиғини кўтариб турган аскарлардек зич турарди. Табиатнинг бу гўзал манзараси Зирғомни ўзига мафтун этди. У роҳатланиб, бир оз туриб қолди. Аммо унинг ёнида хачир миниб келаётган хат ташувчини бу манзара унча қизиқтирмасди. Чунки у буни кўравериб, қизиқмайдиган бўлиб қолганди. Кишининг кайфиятига қараб табиат манзараларидан таъсирланиши ҳам турлича бўлади. Бошқаларга қараганда ошиқлар табиатнинг ҳолатига кўпроқ мослашадилар.

Зирғомнинг кўнгли бу ерда танҳоликни истаб қолди. У ҳамроҳига қараб: «Сиз мендан олдинроқ Сомуррога кириб бораверинг», — деб ишора қилди. У ёлғиз ўзи қолиб, қуёшнинг ботишини кузатиб турарди. Қуёш унинг кўзига олисдан, хурмо дарахтлари орқасидан қизғиш жилваланиб кўринарди. Қуёшнинг бир чеккаси уфққа туташди. У чўзилиб, филнинг хартуми шаклида уфқ орқасига кира бошлади. Қолган қисми ҳам, секин-аста ғойиб бўлди. Қуёш ўрнини қизғишроқ бўлиб, сўнг қора тусга кирган уфқ эгаллади, ҳамма ёқни қоронғилик босди. Зирғомнинг юраги сиқилиб, йўлга тушиш кераклигини эслади. Отига қамчи уриб, аста-секин юра бошлади ва шаҳарнинг қуйи томонидаги дарахтзор ерга бориб етди. Дарахтсиз жойдан унга Дажла дарёси кўринди. Унинг қирғоғи бўйлаб қасрга бормоқчи бўлди.

Ҳаво тоза. Ҳамма ёқни сукунат қоплаган. Дажлага яқинлашганда Зирғомни яна хаёл олиб қочди. От дарё бўйлаб бормоқда. Зирғом жиловни қўйиб юборган. Майингина шамол эсади, ҳамма ёқ жимжитликда, фақат дарахт баргларининг шитирлаши ва от туёғининг тақир-туқур овозидан бўлак ҳеч нарса эшитилмасди. Чуқур хаёлга ботиб кетаётган Зирғомнинг қулоғига ҳеч қандай овоз кирмасди. Тўсатдан орқа томондан: «Худодан кўрқинглар, мени қўйиб юборинг, одамлар, менга ёрдам беринглар», деб додлаётган бир аёлнинг овози эшитилди. Зирғом юрагига ўқ қадалгандек чўчиб кетди. Овоз бўғилиб чиқа бошлади. Бу худди Жаҳоннинг овозига ўхшагани учун Зирғомнинг аъзойи бадани жимирлашиб кетди. «Ўғрилар бечора Жаҳонни ҳам шундай қилишгандир, додлаганда ҳеч ким ёрдамга келмагандир, мен бу аёлга ёрдам қилсам, ажаб эмас Жаҳонга ҳам ёрдам қўлини чўзгучи бирор мардни худо муяссар қилса», деди-да, отдан тушди ва қиличини яланғочлаб: «Мана мен ёрдамингга тайёрман! Ҳой бадбахтлар, унга тегманглар!» деб бақирганча овоз келаётган томонга югурди.

Кеча тим қоронғи эди. Зирғом ҳеч кимни учратмагач, бу «Хаёлми ёки жинлар Жаҳонга ўхшаб додлаб, мени гангитаётибдими?» деб кўрқди. Лекин ҳеч қандай фурсат ўтмай, бу овоз яқинлашди, дарё қирғоғидан «Худо ҳақи менга ёрдам беринг, ўлимдан қутқаринг» деб икки

қўлини очганча бир аёл чопиб келарди. Унинг орқасидан икки киши қувиб келяпти. Улардан бири қиличини яланғочлаб: «Қаерга қочяпсан, ҳозир ўлдираман», деб дўқ урарди.

Зирғом у кишига қараб: «Тўхта, унга тегма, бўлмаса бўйнингни суғуриб оламан», — деб дўқ урди.

У киши қулоқ солмай, хотинни қувлаб етиб олай деганда, аёл Зирғомнинг олдига келиб, оёғига ўзини ташлади. Қувиб келаётган киши қўлидаги қиличи билан аёлга ҳужум қилмоқчи бўлаётганда, Зирғомнинг қиличи бир зарб биланоқ унинг танасидан бошини жудо қилди. Кейин шеригига ёпишиб, уни ҳам ўлдирмоқчи бўлганда, унинг қуролсизлигини пайқаб тўхтади ва: «Ким бўласиз?» деб овоз чиқарди.

— Бизни сўрашга нима ҳаққинг бор? Сенинг ишинг эмас, қизни қўйиб юбор-да, йўлингга жўнай бер! Кимлигимизни сенга кейин кўрсатиб қўямиз.

— Жойингдан қимирлама, номард, бўлмаса, сени ҳам бошингни узаман, ҳозир ўзингни менга танит ва бу қиз воқеасини айтиб бер!

— Бу қиз хожасидан қочган. Бизни уни тутиб келиш учун юборган эди. Ахтариб шу ердан топдик. Хожасига боришдан бош тортгандан кейин, шеригим пўписа қилди, сен орага тушмаганинга ушлаб олиб кетган бўлардик. У шеригимнинг ўлимига сабабчи бўлди. Сен бунинг учун жавоб берасан, албатта.

Чарчаб, ҳолдан кетган қиз кўкат устида ёнбошлаб олган эди, унинг гапини эшитиб ирғиб турди-да: «Ёлғон, хоинлар, ёлғон айтяпсизлар», — деди.

Қизнинг овозини эшитиб, Зирғом уни яна Жаҳонга ўхшатди. Юраги дук-дук ура бошлади. «Йўқ, бу Жаҳон эмас, Жаҳон бўлганда мени овозимдан танимасмиди», — деди-да, у кишига қараб: «Тўғриси айт, мени кўрқитмай қўя қол, бўлмаса, сени ҳам шеригинг билан бир гўр қиламан», — деди.

— Қизнинг гапига ишонма, бу халифанинг хонадонидан қочган. Уни ажратиб олишга кимнинг юраги дов беради?

— Мен ажратиб оламан, жўна, йўлингдан қолма.

— Ҳа, ҳа, сен кимсан ўзинг? Уни мен ажратиб оламан, дейишга қандай тилинг борди? — Зирғом тескари қараб, қизни қўлидан ушлади-да, йигитга: «Бор, жўна, ўша халифага ёки бу қизга хўжайинлик қиладиган кишига бориб, қизни Соҳиб ажратиб олди деб айт», — деди.

Соҳиб номини эшитгандан кейин у киши ўзини йўқотгудек довдираб орқасига тисланди:

— Жаноб, кечирасиз, танимасни сийламас, хато қилибман. Сиз эканингизни пайқаман, — деди-да, орқасига қараб жўнаб қолди.

Зирғом эса қизнинг қўлини қўйиб юбориб, ўз жойида қимирламай турган отини жиловидан етаклаб келди ва қизга қараб: «Юр, қизча, кўрқма, хатардан омон қолдинг, энди нима гап ўтганини менга тушунтириб бер!» — деди.

Қиз бўғиқ овоз билан:

— Худога шукур, бу балодан мени қутқаздиш учун сизни етказди. Сиз бўлмаганингизда, зум бўлиб кетган бўлардим.

Қизнинг овозидан завқланган Зирғом унинг юзига қарамоқчи бўлди. Унинг хаёлидан Жаҳон ўтиб тургани учун: «Шу қиз Жаҳоннинг ўзи эмасмикан?» деган фикрга келди. Лекин туннинг тим қоронғилиги қизнинг юзини кўришга имкон бермасди. Зирғом унга: «Ростини айт, сен ким бўласан?» деди.

— Мен бировнинг чўриси эдим, хожам худо учун мени озод қилди, таниш бир йигит ўзига мени сўратди, орамизда севги ҳам пайдо бўлди. Умр йўлдоши бўлишга у билан аҳд-паймон қилишдик. Шундан кейин халифанинг мулозимларидан Ҳорис ас-Самарқандий деган киши мени кўриб қолиб, ўзига хотинликка сўратувди, мен қабул қилмадим.

Ҳориснинг номини эшитиб, Зирғом Ҳаммодан эшитганларини эслади ва «у йигитингнинг исми нима эди?» деб сўради.

— Исми Ҳаммод.

— Ундай бўлса, сенинг исминг Ёқутами?

Қиз: «Бу нотаниш одам менинг исминни қаердан билди?» — деб ҳайрон бўлди ва тили фўлдиллаб:

— Менинг исминни сиз қаердан билдингиз? Ҳаммодни танийсизми, у ҳозир қаерда? — деди.

— Уни танийман. Лекин ҳозирча унга эришишга йўл йўқ, сен гапингни тугатганингдан кейин унинг воқеасини айтиб бераман.

Қиз қаттиқ севинганидан ўзини йўқотаёзди.

— Мен Ҳориснинг илтимосини рад қилганимдан кейин у қози Аҳмадни халифага восита қилди. Халифа мени кўриб, узоқ тикилди-да, қозининг қулоғига ниманидир шивирлади ва менга: «Мен бир ўйлаб кўргунимча сен расмий хотин бўлмай, Ҳориснинг шундай қўлида тура турасан», деб амр қилди. Ҳорис мени уйга элиб бориб қамаб қўйди-да, никоҳига ўтишим кераклигини гоҳ алдаб, гоҳ дўқ қилиб уқтира бошлади. Бир неча ҳафтадан кейин менга тегишиб, «Жазманинг Сомурродан бошқа ерга кетиб қолди», — деди. Мен унинг гапига ишонмадим ва Ҳаммоднинг халифа қасри яқинидаги жойига қочиб боришга отландим. Ҳориснинг ёрдамчиларидан бўлган мана бу икки киши мени ушлаб қайтармоқчи бўлди. Қайтишга рози бўлмаганимдан кейин, «ўлдирамиз», деб менга дўқ қилишувди кўрқиб додладим. Ана шу вақтда овозимни эшитиб, мени қутқазишга сиз келиб қолдингиз, худо хайрингизни берсин!

Қиз гапини тугатгач, дўсти учун уни қутқазганидан Зирғом беҳад шодланди. Лекин Ҳаммод ўша учрашган кечадан кейин у ердан чиқиб кетишини ва қаерга бориб жойлашуви номаълумлигини эслаб, сукут қилиб турди. Кўз ўнгидан Жаҳоннинг сиймоси ўтиб турарди ва ўзига-ўзи: «Мен бу қизни қутқазганимдек, Жаҳонни ҳам қутқазадиган киши топилганмикин?» — деди.

Шодлигидан юраги ёрилаёзган Ёқута Зирғомдан севгилиси тўғрисида кўрган-билганларини эшитишга ошиқиб, унинг ёнида пиёда борарди. Ҳадеса, Зирғом гапиравермаганидан кейин у: «Ҳаммод ҳақида гапириб бераман деган эдингиз, ростдан у Сомурродан чиқиб кетганми?» — деб сўради.

— Ҳа, Ҳорис айтгандек, у Сомурродан кетиб қолган...

— Қаерга кетган?

— Билмайман, у билан мен бир неча кун муқаддам Бағдоддан ташқарида учрашдим. Қаергадир боришини айтди. Сен туфайли у Ҳорисдан ҳам, халифадан ҳам аччиғланганини сенга гапириб берди. Сенга бўлган муҳаббати мустаҳкамлигига кўнглингни тўқ қилавер.

Ёқута юзларини юмдалаб додлай бошлади:

— Войдод, мен энди қаерга бораман, қаерда тунайман, уни қаерлардан излайман?

— Қайғурма, худо ўша кунларга етказгунча менинг уйимда, онам билан бирга турасан. Зарур бир гап чиқиб қолса, у менга хат ёзишга ваъда берган.

— Худо хайрингизни берсин, лекин...

— Синглим, ташвишланма, онам билан тинч, тотувликда яшайсан. Ҳеч ким сенга кўз олайтира олмайди. Уйда у киши танҳо ўзлари турадилар, сени қиз қилиб олиб, сен билан овунадилар.

Шу пайтда Ёқута саройга яқинлашиб қолганини сезиб, тўхтади-да: «Халифанинг қасри ёнига келиб қолганга ўхшайман», — деди.

Зирғом: «Мен шу саройнинг ичкарасида бир қасрда яшайман,» — деди.

Ёқута кетига тисланди:

— Халифа билиб қолса, менга ёмон бўлмайдими?

— Хотиржам бўлавер. Сен менинг уйимда тинч бўласан.

Шу пайт улар саройга етиб келишганди. Зирғомни кўрган соқчилар унга йўл бўшатишди, улардан биттаси келиб отини отхонага етаклаб кетди. Зирғом Ёқута билан уйига етиб келди. Уни кўрган хизматчилардан бир нечтаси онасига хабар қилиш учун ичкарига югуриб кириб шамларни ёндирди. Улар ҳовлининг ўртасига боргач, шамлар ёғдусида Зирғом қизга синчиклаб тикилди. У Жаҳонга жуда ўхшаб кетгани учун Зирғом саросимага тушиб, юраги орзиқиб кетди ва ичида «Ажабо, бу қандай тасодиф?» — деди қизга завқи келиб. Шунчалик изтиробда

туришига қарамай, унинг юзидаги салобати, хусн-жамоли, хусусан, юз-кўзи ва овози билан Жаҳонга жуда-жуда ўхшаганлиги Зирғомни ҳайрон қилмай қўймади. Уни қутқозиш йўлида тортган азоб-уқубати қизга меҳр қўйишини тақозо қиларди. Кишилар манфаати учун азоб чеккан одам табиатан уларни севади. Шунинг учун ҳам киши ўз фарзандлари ичидан ўзига кўпроқ қарам-ҳожатманд бўлганига кўпроқ меҳр қўяди. Ота ўз фарзанди йўлида қанчалик машаққат тортса, унга меҳри шунчалик ошади. Зирғомнинг кўнгли Жаҳон билан банд бўлмаганда, у албатта Ёқутага майл қилган бўларди.

Офтоб эса ўғлини кутиб олишга ҳозирланди. Унинг оёқ овозини эшитиш билан олдига югуриб бориб, қучоқлаб ўпди. У ҳовлида яна бошқа бир ёт киши ҳаракатини сезиб: «Ўғлим, ёнингдаги ҳамроҳинг ким?» деб сўради.

— Онажон, бу сизга ҳамроҳ бўладиган қиз, — деди.

У ўғлим Жаҳонни олиб келди, деб ўйлади-да, Ёқутанинг оёқ овози келаётган томонга қараб: «Жаҳон келиб қолдимми?» деб сўради.

Онасини Жаҳонни тилга олиши Зирғомнинг юрагини ларзага келтирди, эски ярасини янгилади. У бир хўрсиниб: «Йўқ, ойи, Жаҳон эмас, дўстларимдан бирининг қайлиғи. Мен учун ҳурматли бир аёл», — деди.

Ёқута Офтобнинг ёнига келиб, унинг қўлини ўпмоқчи бўлганди, у камтарлик қилиб қўлини ўпгани қўймади ва «Хуш келибсиз, жоним, исмингиз нима?» — деб сўради.

— Номим Ёқута, онажон.

Ёқутанинг товушини эшитган Офтоб ғалати бўлиб қолди, ажаблангандек лабини чўччайтириб, икки оқ кўзини пир-пир ўйнатди:

— Ажабо, бу овозни танигандек бўляпман.

— Ойи, уни сиз Жаҳоннинг овозига ўхшатяпсиз шекилли, ҳақиқатан жуда ўхшаркан. Мен ҳам уни даставвал эшитиб, шундай гумон қилгандим.

Офтоб унга жавоб бермай, сукут этди. Кейин Ёқутани қўлидан ушлаб, ёнига ўтқазди ва бағрига босиб қучоқлаб: «Боракалло, қизим, заб келибсан-да» — деди-да, Зирғомга қараб: «Бу Ёқутага сен қандай дуч келиб қолдинг? Қаерда экан?» — деди.

— Сизга айтган ишимдан қайтиб, шаҳарнинг қўйи томонидан келаётувдим, икки киши бу қизни қувлаб келаётган экан. Унинг қўрқиб додлаганини эшитиб, олдига бордим-да, ҳалигилар қўлидан қутқаздим. Кейин тўғри уйга бошлаб келавердим. Бир одам бу қизни мажбуран ўзига хотинликка олмоқчи бўлганида у қочибди, улар буни ушлаб ўша одамга элтиб беришмоқчи экан.

— У одам ким экан?

— Халифанинг мулозимларидан — Ҳорис ас-Самарқандий деган киши.

— Қиз нега уни истамадийкин, ахир у бадавлат, обрўли одам-ку.

— Чунки бу қиз Ҳаммод деган бир араб йигитини яхши кўрар экан, ойи, сиз уни танимайсизми?

— Сен билан бир келганда овозини эшитганга ўхшайман. У ҳозир қаерда?

— Шаҳарда эмас, кетган, у қайтиб келгунича Ёқута бу ерда истиқомат этиб туради. Майлими, сизга бемалолми?

— Менга ёққанда қандай, сен иш билан кетганингда менга ҳамдам, овунчоқ бўлади, ҳозирнинг ўзидаёқ буни мен кўп йилдан буён таниб юрган кишидек ҳис қиляпман. Ҳай, ҳай, умринг узок бўлгур қизим-ей.

Қизнинг кийим-кечакларини янгилаб, ювиб-тараб келишни Офтоб Масъудага буюрди. Кейин овқат келтирилди. Зирғом онасидан: «Вардон келмадимми?» деб сўради.

— Бир неча кун бўлди, келиб сени сўради. Қаерга кетганингни унга айта олмадим.

— Афшин хусусида у сизга ҳеч нарса демадимми?

— Унинг бу ерга келиб, Сомурродан ташқарида аскар билан тўхтаганини, бир неча кундан кейин биз томонга ўтишини айтди. Вардон унинг олдига кетган бўлса керак ёки бугун-ерта борар.

Она-боланинг суҳбати узоққа чўзилмади. Улар дам олиш учун ўринларидан қўзғалишди. Эрта билан тургандан кейин Зирғомни яна хаёл олиб қочди. У тезроқ Вардонни топиб, Жаҳон тўғрисида Афшиннинг ҳамроҳларидан эшитганларини билишга ошиқарди.

Шу куни кечқурун халифа Зирғомни йўқлаб киши юборди. Зирғом қора кийимлари ва қалпоғини кийиб халифанинг умумий қабулига борди. Ижозат олиб, халифа олдига кирди ва таъзим қилиб, тик турди. Халифанинг ёнида қози Аҳмад ўтирарди. Уни ҳам ўтиришга таклиф қилиб, очиқ чеҳра билан: «Сафардан қачон қайтдинг?» — деб сўради.

— Кеча кечқурун келдим, жаноб халифам. Бугун ўзим ҳузурингизга келиш учун тайёрланаётган вақтимда, халифа сизни чақиряптилар, деб уйимга киши бориб қолди.

— Сафардан қайтаётганингда йўлда кимни учратдинг?

Ҳорис келиб албатта Ёқута тўғрисида халифага шикоят қилганини билган Зирғом: «Икки киши қийнаётган бир қиз болани учратдим», — деди.

— «Тарки одат, амри маҳол» дегандек, у қизни қутқазгандирсан? Боракалло! — деди халифа.

«Тарки одат, амри маҳол», деб халифа илгари ўзини шернинг чангалидан қутқазганига имо қилаётганини сезиб, Зирғом хижолат тортса ҳам, ўзини билмасга солиб:

— Шу аҳволни кўриб туриб, кўз юмиб кетишга инсофим йўл бермади. Қизнинг жонига ора кирдим. Қутқариб олиб келдим. Кейин билсам, у қиз давлат арбобларидан бирига тегишли экан. Жанобингизнинг ҳомийликларини эслаб, «кел-е, бошимга тушганини кўрарман», дедим. Бу ножўя хатти-ҳаракатим учун афв этгайсиз, — деди.

Муътасим кулди:

— Ҳалол овни ушлабсан. Уни қўлда сақлашга ҳаммадан кўра ўзинг лойиқсан. Қизни яхшилаб кўрдингми, қалай экан?

— Чакки эмас, мавлоно!

— Мана энди иқрор бўлиб, қўлга тушдинг.

Халифа нима демоқчи бўлганини Зирғом тушунмай турганди, қози гапга аралашди:

— Халифа сен учун бир қизга киши қўйганлари эсингда бўлса керак.

— Ҳа, эсимда бор, — деди Зирғом.

— Ўша қиз худди шунинг ўзи. — Бу тасодифдан таажжубланган Зирғом нима дейишини билмай гангиб қолди. Қози сўзини давом эттирди:

— Бир неча ҳафта бурун Ҳорис бу қизни ўз никоҳига олишни талаб қилиб олиб келганда, халифанинг назарлари тушган эди. Бошқа бир киши ҳам уни ўзига мўлжал қилиб юрар экан. Шунда халифа менга қараб: «Бу қиз Соҳибга муносиб», дедилар-да, Ҳорисга: «Мен талаб қилгунимча буни сен сақлаб турасан», деб буюрдилар. Ҳорис бугун эрталаб келиб: «Зирғом Ёқутани мендан тортиб олиб кетди», деб устингдан шикоят қилди. Халифа: «Бу қиз Соҳибники, сен овора бўлма», деганларидан кейин лом-мим деёлмай чиқиб кетди. Шунинг учун сенга жаноб халифа: «Ҳалол овни ушлабсан, иқрор бўлиб қўлга тушдинг», деяптилар.

Зирғомнинг «халифанинг илтифотлари учун раҳмат» деб дуо қилишдан бўлак иложи қолмади:

— Амиралмўмининин ўз қуллари хусусида нимаики қилсалар, ихтиёрлари.

Шундан кейин Муътасим: «Сомурронинг энг гўзал қизига эга бўлдинг, қўша қаринглар!» деди-да, қўлини қўлига уриб ҳожибни чақирди ва қулоғига ниманидир шивирлаганди, у «хўб» деб чиқиб кетди. Кейин устига қуёшдек ялтираб турган гавҳар бўйин тумор қўйилган бир ликопча кўтарган ходим кириб келди. Уни Соҳибга тақдим эт, деб халифа имлагач, унга узатди. Унинг ялтирашидан хаёли қочган Зирғом ташаккур айтмоқ учун ўрнидан турган эди, Муътасим: «Бу гавҳар бўйин туморни Ёқута бўйнига тақиб ясади», — деди.

Зирғом ҳурмат ва миннатдорчилик қилиб, бош эгиб, унга таъзим қилди ва «амиралмўминининг илтифот ва марҳаматлари бениҳоя бўлди», — деди.

— Сенга бундан ҳам кўпроқ инъомлар қилса арзийди.

Зирғом бўйин туморини олиб, рўмолчасига ўради-да, халифани яна дуо қилди, кейин рухсат олиб, унинг ёнидан чиқди. Йўл-йўлакай хаёл суриб, уйига борди. Аммо Ёқутани никоҳига олиш

масаласи уни жилла ҳам ташвишлантирмади, чунки уни никоҳига олган-олмаганини халифага билдирмай, эгаси келгунча уйда сақлаб туриб, у келиши билан ошиқ-маъшукни бир-бирига топширмоқни ўйлади.

Зирғом уйга келгач, онаси: «Халифа сени нимага чақирган экан?» деб сўради. «Ёқута тўғрисида», — деди Зирғом.

Бу гапни эшитган Ёқутанинг бадани жимирлашиб кетди, чунки у Ҳориснинг чақимчилик қилишидан кўрқиб юрганди. Лекин Зирғом онасига кулиб гапирганини кўриб, у анча хотиржам бўлди, назокат билан унга бир қараб қўйди. «Очиқроқ айтиб бер, ўзи нима гап?» деб она яна сўради.

— Ҳорис устимиздан халифага шикоят қилибди. Халифа унинг шикоятини рад этди ва Ёқутага яхшироқ қараб туришни менга топширди.

Шундан кейин қизнинг кўнгли ёришиб, Зирғомга таҳсинлар айтди. Унинг халифа олдидаги обрўини ва унга сўзи ўтишини кўриб, меҳри яна зиёда бўлди. Ёқутанинг кўнгли Ҳаммодда бўлса ҳам, Зирғомнинг ўзи кутгандан ҳам ортиқ эканига иқрор бўлди. Зирғомдан халифанинг гапини эшитгандан кейин Ёқута уялиб, юзлари қизариб кетди. Доно ва ўткир иродали бу қиз уялинкараб, қизариб-бўзариб: «Жаноб Соҳибнинг марҳаматлари учун миннатдорман. Мени ҳам ориятдан, ҳам ўлимдан қутқаздилар. Ўз ҳимояларига олиб, мартабамни ҳам кўтардилар», — деди.

Зирғом чўнтагига қўлини узатиб, бўйин туморни олди-да: «Бу амиралмўъминининг сенга тўхфалари», — деди.

Ёқута нима дейишини билмай уни олиб, Офтобга узатди. Офтоб уни қўлига олиб, ушлаб кўрди-да: «Бу сенга муносибга ўхшайди», — деб қизнинг бўйнига тақиб қўйди.

Ана шуларнинг ҳаммаси Зирғомнинг ғам-ташвишини заррача камайтира олмади. Кеча кечқурун ва бугун эрталаб юз берган ҳодисалар Зирғомга ўз севгилисини эслатарди. Хусусан, Ёқута бўйнига таққан гавҳар бўйин туморни айтмайсизми. Зирғом ўзига-ўзи: «Жаҳон шу ерда бўлганда бу туморни тақиб албатта унинг ҳаққи эмасмиди», — дерди. У шундай хаёлга борди-ю, Вардонни суриштириш учун уйдан чиқиб кетди. Кўрқувдан ўзини йўқотиб келаётган Вардонни у йўлакда учратди. Зирғомни кўриб у салом берди. Зирғом шошилиб сўради:

— Ҳа, бормисан? Нега мунча жимжит бўлиб кетдинг?

Иккаласи бир чеккадаги уйга бориб ўтиришди. «Афшин кечикиб келганлиги туфайли ушланиб қолдим. Унинг Сомуррога келганига бир-икки кунгина бўлди. Топшириғингизни бажаришга зўрға шу бугун муяссар бўлдим», — деди Вардон.

— Жаҳон тўғрисида нима хабар топиб келдинг?

Вардон бир лаҳза сукут этиб тургач: «Афшиннинг махсус кишилари орасида унинг ҳамма кирдикорларидан хабардор бир ўртоғим бор. Ўшанинг айтишича, Жаҳон улардан илгари Фарғонадан чиқиб кетган эмиш», — деди.

— Бу гапни сен кетганингдан кейин Жаҳоннинг акаси Сомондан эшитгандим.

Сомоннинг номини эшитиб Вардоннинг ранги ўчди.

— Сомон шу ердами? Қани у аблаҳ? Ҳозир у лаънати мунофиқнинг жонини суғуриб оламан.

Вардоннинг бу қадар жаҳли чиққанидан таажжубланиб Зирғом:

— Сомонни нега ўлдирмоқчи бўляпсан? У нима қилибди? — деди.

— Унинг қилиқларини ҳозир айтиб бераман. Аммо ўзи нима деганини олдин менга гапириб берсангиз.

— Унинг айтишича, Афшиндан қочиб, синглиси Жаҳон билан Фарғонадан чиқишган эмиш. Ҳамадонга етишганда қароқчилар дуч келиб, Жаҳонни ва оқсочини асир олишганмиш. Сомон эса бизга бу хабарни етказиш учун улардан қочиб Сомуррога келганмиш.

— Қароқчиларнинг қилган ишидан хабардор бўлибсиз. Энди у лаънатининг бугунги қилган ишини мен сизга айтиб берай: менга топширган вазифангизни бажармоқ учун кеча кечқурундан ишга киришдим. Лекин уни зўрға бугун эрта билангина адо эта олдим. Ўша

ўртоғимга учрашдим, у ҳамма бўлган воқеани бирма-бир айтиб берди. Ўртоғим менга гапираётган пайтда Сомон отига миниб, қир томонга ўтиб қолди, лекин мен уни яхши таний олмадим. Сўхбатдошимдан: «Бу ким бўлди, бевақт нима қилиб юрибди?» деб сўрадим. Унинг айтишича, худди шу одамнинг ўзи шу бугун тонготар пайтида келиб, Афшин билан сўхбатлашган, Жаҳонни қароқчилар олиб кетганини айтган, бу ишда айбдор Зирғом, деб сизни ёмонлаган эмиш. Бу гапни у кетиб бўлгандан кейин ўртоғим менга айтди. Афсуски, илгарироқ билганимда у бадбахт кўсанинг бўйинини суғуриб олган ёки бўғиб ўлдирган бўлардим.

Зирғом Сомоннинг мунофиқлигини, нияти бузуқлигини аввалдан сезиб, унинг ҳеч бир гапига ишонмай юрарди, лекин Жаҳоннинг олиб кетилгани ҳақидаги хабардан иккиланиб, ўзига-ўзи: «Бу йигитнинг иккиюзламачилигини билардинг, лекин Жаҳон тўғрисида берган маълумотини ҳам ёлғон деб ҳисоблайсанми?» — деб қолди.

Шу орада «Бобак кўзғолон кўтарибди, ҳаракати кучайган эмиш», — деган хабар келиб қолдида, халифанинг Афшин бутун аскарлари билан Ардабил томонга отлансин деган фармони эълон қилинди. Шу важдан Афшин билан учрашиш Зирғомга муяссар бўлмай қолди.

* М у ъ т а з и л а — Ислом аввалида вужудга келган бир мазҳаб.

* У ш р — ҳосилдан олинадиган солиқ. Ҳосилнинг ўндан бир ҳиссаси.

ФАРҒОНАДАН ЖЎНАШ

Жаҳон акаси ва оқсочи билан биргаликда Фарғонадан қочиб кетишга қатъий қарор қилгандан кейин ўзига тегишли қимматбаҳо, енгил нарсаларни жойлаб қўйди. Ироқ йўлидаги дашту биёбон, чўлу саҳролардаги хатардан эмин бўлиш учун бирга кетадиган йўловчилар масаласини ҳал қилишни у акасига топширди. Сомон синглиси топшириғини бажо қилганини айтди. Улар «яқин ердаги дам оладиган бир жойга кетяпмиз», деган баҳона билан тайёрланган юкларни йўл ёқасига таший бошлашди. Энди сафар пайти яқинлашмоқда. Бундан кейин ўз шаҳрига қайтиб келмаслигини билган Жаҳонга киндик қони тўкилган, ер-суви, ҳавоси ва соя-салқинига ўрганган жойдан жудо бўлиш, отасининг қасри, бирга яшаб, бирга ўсган яқин қавм-қариндошларини ташлаб кетиш жуда оғир туюларди. Унинг юраги сиқилди, чеҳрасидаги қувноқлик йўқолди. Акаси унга кетишга далда берса, оқсочи йўл азоб-уқубатларини кўз ўнгига келтирарди. Жаҳоннинг ўзи эса Фарғонадан ажралиш туфайли юз берадиган ҳамма оғирликларни бир томонга суриб қўйиб, ниятидан қайтмасди.

Сафарга отланадиган кечаси сарой бошлиғини чақиртириб, саройга ва унда яшайдиган кишиларга яхши қараб туришни тайинлади, ўзининг тез қайтиб келмаслигини унга сир тариқасида уқтириб, ишончни оқлаши, серғайрат, серҳаракат бўлиш кераклигини ҳам алоҳида таъкидлаб қўйди. Сарой бошлиғи Жаҳоннинг борадиган ерини билмаса ҳам, ҳар ҳолда унинг сафарга чиқишидан афсусланди. Агар унинг Ироққа кетаётганини билса, у ҳам, бошқа танишларнинг ҳаммаси ҳам қайғуриб, йиғи-сиғи қилган бўлишарди, албатта. Чунки қизнинг меҳрибонлиги, зийраклиги ва ҳусн-жамоли теварак-атрофдаги ҳаммани ўзига мафтун қилган, уни худди маъбудадек улўғлашга одатланишган эди.

Ертаси эрта билан Жаҳон саёҳатга ёки ёзлик дам оладиган ерга кетаётгандек қашқа отини миниб чиқди. Унинг ёнидаги акаси ва оқсочи ҳам отга минишган. У шаҳар дарвозасидан чиқаркан, отасидан қолган мол-мулк, боғ-роғларни ташлаб кетаётганига ачиниб, кўзига ёш олди: лекин севгилиси ёнида бўлишдан кўра буюкроқ бахт-саодат йўқлигини эслаб ўзига-ўзига тасалли берди.

Булар ҳамроҳ бўлган савдогарлар карвони Ҳинд мамлакатидан ҳар хил атторлик моллар ва кийим-кечак ортиб, Хуросонга бормоқда эди. Жаҳон ҳам ўз буюмларини ва йўл анжомларини ана шу савдогарларникига қўшадиган бўлди. Бу ишни асосан акасига топшириб, ўзи сафар

кийимларини кийишга тараддудланди. Шундан кейин баъзисига юк ортилган, баъзисига одамлар миниб олган, бир-бирига маташтирилган туя ва хачирлардан иборат карвон кечқурун йўлга чиқди. Итлар, қозон-товоқ ва ўрин-тўшаклар ҳам уларда. Киракаш ва молбоқарлар эса туяда боришмоқда. Чунки карвон ўз одамлари, ҳайвонлари ва уй анжомлари билан юрарди. Улар кундузнинг узун-қисқалиги, ҳавонинг иссиқ-совуғи ва бошқа шароитларни ҳисобга олиб йўл юрарди. Сафарга, унинг хавфу хатарига ўрганган, йўл-йўриқни билган, жисмоний бақувват қўриқчилар карвон атрофини қуршаб, қўриқлаб бормоқда. Уларнинг Амударё билан Тошкент дарёси (Сирдарё) оралиғидаги саҳроларда тарқоқ ҳолда яшайдиган туркман қабилалари билан алоқа ва дўстликлари бор. Икки дарё ўртасидаги масофада ҳафталаб, баъзан икки ойлаб юрилади. У ерларда қароқчи, йўлтўсарлар анча топилади. Шунинг учун ҳам агар карвон катта бўлмаса, у ерлардан юришга киши жасорат этолмайди. Йўлда юрилганда карвон ҳарбий интизомни қўллайди, дам олиш пайтларида чодирлар тикилади, қўй ёки қорамол сўйилиб, қозонлар осилади. Кишилар овқатланиб, дам олишади.

Жаҳон бундай сафарни умрида бошидан кечирмаган ва эшитмаган эди. Лекин у йўл машаққатларига тишни тишга қўйиб чидар, севгилисига учрашиш орзуси билан ўзига ўзи тасалли берар эди. Бу, кишиларни ҳайратга соладиган муҳаббат мўъжизаларидан эди, албатта. Уларнинг бу узоқ сафарда тортган машаққатларини, кундузнинг иссиғи, кечасининг изғирини, улар олиб бораётган об-овқат тугаб қолиб, тортган ташналик ва очликларини тўлиқ тасвирлайдиган бўлсам вақт етишмайди. Шунинг учун гапни мухтасар қиламан:

Карвон Рай шаҳрига етиб борганда: «Енди карвондан ажралиш керак, чунки у Ироққа борадиган йўлдан юрмайди, шимол томонга бурилиб кетади», — деди Сомон синглисига. Жаҳон акасининг раъйига бўйсунди. Юклари ва мол-мулклари билан карвондан ажралиб ўз йўлларига қараб кетишди. Шу куни кечқурун Ҳамадондан нарироқда бир қанча отлик кишилар булар устига бостириб келди. Отда кетаётган Жаҳон мардлик билан ўзини мудофаа қилди. Сомон ҳам совуққина қаршилик кўрсатди. Булар кучсизлик қилиб, мағлубиятга учрашди. Отлиқлар Жаҳонни ва оқсочини ушлаб оёқ-қўлини боғлашди. Сомон эса «Бу ҳодисадан Зирғомни воқиф қиламан», деган баҳона билан қочди.

Ўзининг асир олинганини кўрган Жаҳон уларнинг бошлиғини чақириб: «Бу нима қилганларинг? Сизларга мол керак бўлса, мана юкларимиз, буларни олиб, бизни бўшатиб юборинглар, сизлардан ҳеч даъвогар бўлмаймиз», — деди. Отлиқ кишилар ўзларини танитмаслик учун овозини чиқармас, башарасини ҳам ўраб олганди.

Жаҳоннинг гапига биринчи бўлиб овоз чиқарган бир отлиқ: «Биз ўғри эмасмиз, молга муҳтож ҳам эмасмиз. Бизга Фарғона малагини ер юзидаги энг улуғ кишига олиб бориб топшириш вазифаси юкланган. У кишига яхшиликча рози бўлмаган бу қиз, энди мажбуран рози бўлади», — деб жавоб берди.

Унинг гапини эшитган Жаҳон ўзига тузоқ қўйилганини сизди. У, буларнинг ростакам ўғри бўлишини, мол-мулк билан даф бўлишини истарди. Бу, албатта, мағлубиятдан қўрққани учун эмасди. Қизнинг дадиллиги, довураклиги маълум. Унинг бутун фикр-ёди севгилисида. Моли кетса ҳам, ўзи омон қолиб, севгилисига етиб борса бас. Нима гаплигини пухтароқ билиб олиш учун Жаҳон: «Ей дўстлар, қилаётган ишларингиз улуғ одамлар қиладиган ишга ўхшамайди», — деди.

— Киши шундан бўлак чора топмагандан кейин нима қилсин? Қадр-қиммати баланд, сўзи ерда қолишини нафсонияти кўтармайдиган бир киши совчи бўлиб борса-ю, ноумид қайтиб кетса, дурустми, ахир? — жавоб берди отлиқ.

— Ундай бўлса, у киши бировга совчи бўлишни ҳам, жазманликни ҳам йиғиштириб қўйиши керак, — қатъий гапирди Жаҳон.

— Ростакам жазман бўлса-ю, лекин севгилисини қўлдан бой бериб қўйган бўлса, нима қилсин?

— Бундай сафсатани қўйинг. Мен сизларни фақат молталаб ўғрилар деб ўйлаяпман. Мана молларимиз, ҳаммаси қўлингизда. Бизни қўйиб юборсангиз, бу молларга яна икки ҳисса қўшиб беришга сўз бераман.

— Берадиган молларинг учун минг қуллуғ. Лекин ўзингни бўшатиб юбора олмаймиз. Биз сени олиб кетаётганимиздан, ниятинг рўёбга чиқмай қолганидан пушаймон бўлма. Негаки, жаҳонда энг улуғ бир зотнинг қўлига боряпсан, у билан тузук муомалада бўлсанг, сендан кўра бахтли одам бўлмайди, — деди номаълум киши.

У одам «жаҳонда энг улуғ бир зот» деб кимни айтаётганини Жаҳон фаҳмламади:

— Мақсадингизга тушунмадим, «улуғ зот», деб кимни айтмоқчисиз?

— Бир неча кундан кейин ҳаммасини тушуниб оласан. Ҳозир хотиржам бўлавер. Биз сени иззат-икром билан олиб борамиз. Кўзланган жойга етиб олганимиздан кейин айш-ишрат, роҳат-фаровонликдан бошинг чиқмайди.

Жаҳон оқсочи билан йўлда бир неча кунни ўтказди. Бегона одамлар бу иккаласининг қўлоғини эртаси эрта биланоқ ечиб қўйишганди, озиқ-овқат, ётиш-туришларидан хабар олиб, иззат-ҳурмат билан хизматларини бажо этиб боришарди.

Жаҳон истаса, уларнинг қўлидан қочиб кетишнинг имкони бор эди. Лекин қочишни лозим кўрмади. Очиғи, бунинг оқибатидан кўрқарди. Олиҳиммат кишиларнинг виждони ҳатто ўлимдан қочишга ҳам йўл қўймайди.

Шу йўл юришида Жаҳон неча-неча шаҳар, қишлоқ, тоғу тош ва ўру қирларни босиб ўтди, турли миллат кишиларини кўрди. Бир кун у ўзини Озарбайжондан ўтаётганини фаҳмлади. Карвонбоши унга бугун Арманистонда эканликларини ва ҳадемай Ардабилга кириб боришларини тушунтирди. Жаҳон ўзини Бобак Хуррамийга олиб боришаётганини энди билди. Бир вақт Бобак уни отасидан сўратганида ўзи қабул қилмаганини эслади-да, Бобакнинг қўлига кетаётганини тахмин қилди ва ўзини ундан ҳимоя этиш тадбирини кўра бошлади. Бу ишда муқаррар акасининг қўли борлигини пайқаб, унга ишонгани учун афсус-надомат чекди.

Ҳақиқатан ҳам Жаҳон Сомондан даргумон бўлиб юргани тўғри эди, чунки акасининг табиатида тубанлик бор эди. Отаси Сомонни меросдан маҳрум қилиб, ҳамма мол-мулкни Жаҳонга васият қилиб кетгани учун, унда синглисига адоват ўт олиб кетганди. У ўз ниятларини тўғри одамларга ўхшаб ботирлик билан юзага чиқара олмагандан кейин, маккорлик, ҳийлакорлик йўлига ўтиб олганди. Шум ниятлилар халқ учун энг зарарли кишилардир. Булар пок, виждонли кишилар манфаатини поймол қилмай туриб, шум ниятига эриша олмайди. Сомон Хуррамия маслагига қўшилди. Хуррамия — хўжайинларга қарши курашадиган махфий бир уюшма бўлиб, шу даврда унинг раҳбари Ардабил ҳокими Бобак Хуррамий эди. Хуррамийлар Бобак ҳукмдорлигини қувватлаш учун махфий равишда ҳаракат қилишарди. Табиатан жуда шафқатсиз бўлган Бобакнинг жон-тани аёллар. Қаерда бирор чиройли аёл бор деб эшитса бас, уни ўз обрўси билан, бўлмаса, пул-мол, бу билан ҳам бўлмаса, зўрлик билан саройига келтиришга ҳаракат қиларди. Унинг шу доврўғи ҳамма ёққа тарқалган эди.

Бобак бизнинг Жаҳонимизнинг ҳусн-камолидан хабар топиб, Сомон орқали унга совчи юборди. Отаси розилик бермагандан кейин «Уни менга етказиб берсанг, сени хурсанд қиламан, мол-давлатга кўмаман ва катта бир мансабга тайин этаман», деб Сомонга ваъда берди. Сомон отаси ҳаётлигида бу ишнинг урдасидан чиқолмасди. Чолнинг вафот этиши ва Сомон меросдан маҳрум қилиниши бу ишларни тезлаштириб юборди. Сомон наврўз кунлари Фарғонада хуррамийларнинг бир ўтиришида Бобакнинг ноиби Исбеҳбаз билан учрашди. У яширин равишда шундай ўтиришларда қатнашар ва отасига билдирмасдан, бир неча кунлаб уйдан ғойиб бўлиб кетар эди. Қандай ҳийла ишлатиш кераклиги устида улар билан маслаҳатлашарди. У Исбеҳбаз билан ўтиришганда Жаҳонни Ардабилга етказиб беришга сўз берарди. У табиатан тубан бўлгани учун ошиқ-маъшўқлар севгисини бир чақага олмайдиган номард ҳам эди. Унинг шум нияти, хусусан, Афшин билан кўришиб, отасининг васиятини эшитгандан кейин авж олиб кетди. Унинг бутун фикр-зикри Афшиндан аламини олишда бўлиб қолди. Исбеҳбаз билан тил

бириктириб қўйган ҳийлакорлигини амалга оширишни у бойлик, обрў топиш ва рақибдан ўч олиш воситаси деб билди. Шундай қилиб, у Жаҳонни Ироққа ўтиб кетаётганда асир олиш учун бир неча киши Рай билан Ҳамадон ўртасида пойлаб туриши, олиб кетишгандан кейин: «Уни қароқчилар мажбуран мендан тортиб олиб кетди», деб халқ ўртасида айюҳаннос солиши тўғрисида Исбеҳбаз билан келишиб олди. Уни олиб кетишгандан кейин Сомон Зирғом билан Афшиннинг ўртасига раҳна солиш учун Ироққа борди. У Зирғомнинг ботирлигини, Жаҳон учун жон фидо қилишга тайёрлигини яхши биларди. Жаҳонни Афшин олиб кетди, деган гапга ишонса, Афшинни ўлдирмай қўймаслигини ҳам биларди. Сомон олисни кўролмайдиган, калтафаҳм эди. Шунинг учун ўйлаган тадбирини ўринлата олмади. Унинг ҳийласи Зирғомга маълум бўлиб қолди. Лекин калтафаҳмлиги туфайли у «Вазифамни тўлиқ бажардим ва мақсадимга эришдим», деб Ироқдан қайтди.

Жаҳон эса Арманистоннинг ўша вақтдаги вилоят маркази бўлмиш Ардабилга яқинлашаётганини сезгач, олдида турган хавф-хатарга қарши курашиш тадбирини кўра бошлади. У Бобак тўғрисида анча нарсалар эшитганди. Унинг расво ва айш-ишратга берилган одам эканини, Ардабилда истиқомат қилишини ҳам биларди. Уни олиб кетаётган кишилар қоронғи тушмасдан сердарахт бир ўрмонга етишди. Бу ардабилликларнинг яширинадиган жойи бўлиб, бирор фалокат юз берса, шу ўрмонда жон сақлашарди. Уй жиҳозлари ва идиш-товоқ ясаш учун керакли ёғочни ҳам шу ўрмондан кесиб кетишарди.

Шу ўрмонга қараб туриб Жаҳон Бобакнинг зулмидан ўзини мудофаа қилиш тадбирини ўйлай бошлади. У Зирғомни эслаб: «Бошимга тушган савдолар қулоғига етса, ҳоли нима кечаркин?» — деб қўйди.

Жаҳон шу хаёл оғушида экан, улар Ардабилга борадиган йўлдан бурилиб, ўрмонга кираётганларини сизди. Кишилардан биттаси келиб Жаҳонга қашқа отининг жиловини ўрмон томон буриш лозимлигини айтди. Бунинг сабабини билмаса ҳам, Жаҳон отини ўша томонга бурди. Бир-бирига бирикиб кетган дарахтзорни кесиб ўтиб улар ноқулай йўлдан боришарди. Жаҳон эса бу тариқа юрилаётганининг боисини билиш мақсадида гоҳ ўнг, гоҳ сўл томонни диққат билан кузатарди. Шу пайт уларнинг бошлиғи Жаҳоннинг ёнига келиб: «Бу томонга бурилганимиздан ажабланаётган ёки хавфсираётган бўлсангиз керак?» — деди. «Мен ҳеч нарсадан чўчиётганим йўқ, лекин Ардабилга яқин қолганда бу ноқулай йўлдан бораётганимиздан ҳайрон бўляпман, холос», — деди қиз. Бошлиқ Жаҳоннинг журъати ва довюраклигига таҳсин айтиб: «Йўлнинг чеккасида тикиб қўйилган байроқни кўрмадингиз шекилли» — деди.

— Йўқ, кўрмадим, қани байроқ?

Бошлиқ уни етиб келган жойларидаги бир тепаликка олиб чиқди:

— Ҳув анави байроқни кўрмаяпсизми? — деди-да, байроқ томонга ишора қилди.

Жаҳоннинг кўзи байроққа тушди-ю, унинг Афшинники эканини пайқаб, юраги орқасига тортиб кетди:

— Бу мусулмонлар байроғи-ку, — деди у.

— Ҳа, тўғри, бир киши келиб: «Каттамит Ардабилни ташлаб чиқиб кетдилар, у ерни мусулмонлар босиб олди» — деб хабар етказди.

— Сиз Бобакни айтяпсиз шекилли, у қаерга кетибди? — ҳаяжон билан сўради Жаҳон.

— У Арманистоннинг ичкарасига кириб, Арс дарёси ёнидаги Базз деган бир шаҳарчага ўзини олибди. Буни бизга хабарчи айтди.

Жаҳон: «Бу киши меҳрибон, марҳаматли одамга ўхшайди. Одамлар жанг қилиш билан овора бўлиб кетса, бизни, балки бўшатиб юборар», деб умид қилди-да: «Демак, бизни Баззга олиб кетяпсизларми?» деб сўради.

— Ҳовва, Базз бу ердан бир неча кунлик йўл.

— Наҳотки, мени ўзларингиз билан бирга боришга мажбур қилсанглар?

Бу саволидан Жаҳоннинг «бизни бўшатиб юборишингиз мумкинми?» демоқчи бўлаётганини сезган бошлиқ:

— Каттамизнинг фармони қатъий. Уни бузишнинг сира иложи йўқ. Башарти биз сизни бу ерда бўшатиб юборсак, қароқчилар қўлига тушмаганингизда ҳам, йиртқич ҳайвонларга емиш бўласизлар, — деди.

Жаҳоннинг орқасидан Ҳайзурон келарди. Жаҳон унга қайрилиб қараши билан у: «Бобакнинг олдига боришдан нега мунча қўрқмасанг? Сендек малика ундан қўрқармиди?» — деди.

Ҳайзуроннинг гапи Жаҳонга далда бўлди, у буни бирор мўлжал билан айтаётганини тушунди. Улар яна йўлда давом этишди. Жаҳон теварак-атрофга қарар, у ерларнинг жимжитлигини, ўрмоннинг кенглигини ўйлаб борарди. Олисдан Ардабил шаҳрига кўзи тушди. Унинг катта майдонида аскарлар ва ислом байроқлари ғуж-ғуж.

Жаҳон Афшиннинг Фарғонада қолганини ва Ардабилга келганлар унинг аскаридан бир бўлаги эканини билди.

Чошгоҳ вақти эди. Жаҳон билан Ҳайзуронни олиб бораётган кишилар қоронғи тушиб, кечаси бу ўрмонда қолиб кетишдан қўрқиб, отларига устма-уст қамчи босишарди. Улар ўрмондан чиқиб, йўлда давом этишаркан, Аршак, Хаш ва Барзанд шаҳарларидан ўтишди. Бобакнинг уруш вақтини ҳисобга олиб, аскарларнинг озиқ-овқатларини сақлаб қўйиладиган омборлари устида, бу шаҳарларнинг қўрғонида мусулмонлар байроғи кўринди. Олдинга юрилган сари Жаҳон ҳавонинг совуқлигини ҳис этарди. Шу йўсинда улар Баззга кириб боришди.

Базз шаҳар эмас, қалъа ёки тупроқ қўрғонга ўхшаган бир жой экан. Чунки у қўрғонга ўхшаш бир неча қасрлардан иборат бўлиб, қасрлар устида бир қанча қубба, атрофини ваҳимадор пахса девор ўраган. Қуббалар тепасида Хуррабийлар байроғи осилган. У томонларнинг ери тоғлиқ бўлиб, аскарларнинг юк билан ўтиши ғоят машаққатли. Бинобарин, Жаҳон Бобакни мусулмонлар олиши мумкин бўлмайдиган шу мустаҳкам истехкомга жойлашган экан деб билди. Жаҳонни олиб келаётганлардан бири Баззга киришга, Жаҳонни қасрга туширишга ижозат олмоқ учун олдинроқ чопиб кетди. У қайтиб келиб, булар кирмоқчи бўлиб турган дарвозадан эмас, бошқа бир дарвозадан киришларига ишорат қилди. Қўрғон ичкарасига кирган Жаҳон ўзини қафасга тушгандай ҳис қилди. Унинг бу аҳволини пайқаган Ҳайзурон отини қамчилаб, бошлиқ ёнига келди-да: «Бизни қаерга олиб бормоқчисизлар?» — деб сўради.

— Улуғимиз ҳозир Базздан ташқаридалар. Гўзал қайлиқларини аёллар қасрига элтиб қўйишни буюрдилар. У киши ўзи қайтгунча иззату икромда яшайверасизлар.

Унинг «қайлиқлари» деган сўзини эшитиб Жаҳон чўчиб кетди, лекин ўзини бардам тутиб, қаср ёнига келгунча индамади. Қаср алоҳида девор ичида бўлиб, саҳни ва томорқаси бор. Соқчилар уларни истиқболига тик туриб, йўл бўшатишди. Жаҳон Ҳайзурон билан отидан тушмай, катта дарвозадан ичкари киришди. Уларга кирадиган кичик дарвозага яқин келганда, Жаҳон, ундан кейин Ҳайзурон ҳам отдан тушди. Хизматчилардан биттаси югуриб келиб, иккала отни олиб кетди. Жаҳоннинг юзи очик бўлгани учун унинг ҳусн-жамолини кўриб, ҳамма ханг-манг бўлиб қолди.

Буларни олиб келган карвонбоши Жаҳоннинг олдига келиб, эҳтиром билан тик турганча: «Ҳурматли сайидам, сизни хоҳишингизсиз бу ерга олиб келишга журъат қилганим учун авф этасиз, чунки улуғимизнинг топшириқларига кўра, мен бу ишга мажбур эдим. Лекин қийналмай келишингизга иложи борица ҳаракат қилдим. Энди шу қилган яхшилигимни улуғимиз амир олдиларида гапириб қўйсангиз, негаки, бундан кейин ҳамма иш сизнинг ихтиёрингизда бўлади», — деди.

Жаҳон сўради:

— Отингиз нима?

— Беҳзод.

— Мени ҳозир қаерга олиб борасиз?

— Қасрнинг оқсочи олдида. У сизнинг ором олишингиз учун зарур бўлган ҳамма юмушларни бажаради. — Тик туриб уларнинг гапига қулоқ солаётган Ҳайзурон: «Бу қасрдаги кишилар ичида сизга таниш бирор аёл йўқми?»— деди.

— Бу хотинларнинг кўпини танийман. Улар ҳар хил миллатдан. Уларнинг ичида Ҳайлона деган бир аёл бор. Ўзи асли амирлар хонадонидан. Амиримиз жаноб Бобак уни келтириб, ўз ҳарамларига қўшмасларидан бурун эрининг Арманистондаги ҳовлисини билардим. Уни олиб келганлардан биттаси мен ўзим бўлиб, йўлда танишганмиз. У ақлли, хушчақчақ аёл. Сайидамга, эҳтимол, ўша хотин ёқар, у билан апоқ-чапоқ бўлиб кетишар. Мана, оқсоч ҳам келиб қолди. Энди қайтишимга ижозат берасиз, номим Беҳзод, — деди-да, йигит орқасига қайтди.

Жаҳон оқсоч келиб етгунча ўз қасри олдида турган маликадек ҳеч ҳаяжонланмай, виқор билан тураверди. Оқсоч ёши ўтган, новча бир аёл эди. Кўринишидан ёшлик пайтида гўзал бўлгани сезилиб турарди. У ялтироқ, гулдор кийим кийган, бўйнига маржон, қўлига билагузук, қулоғига зирак таққанди.

Жаҳонга кўзи тушиши биланоқ йўл машаққатлари ҳам кор қилмаган ҳусн-салобат уни ўзига мафтун қилди. Унинг кўзларида у ердаги ўнларча хотинларнинг биронтасида ҳам учрамаган ажойиб латофатни кўрди. Асир олиниб келганига қарамай, унинг ҳануз шахдамлигидан ҳайратга тушди. Жаҳоннинг обрўси катталигидан ва Бобак уни ўзига сўратганида қабул қилмаганидан ҳам оқсоч хабардор бўлгани учун, энди уни кўнгли синиқ, ғамнок ва ёлборган ҳолида кўрарман, деб ўйлаган эди. Аммо унинг аввалгидек бўй эгмай, зарра ҳаяжонланмай турганини кўриб: «Бечора, тақдирига тан берибди-да», деб ўйлади. У Жаҳоннинг олдида келиб муборақбод қиларкан: «Хуш келибсиз, Фарғона малаги! Сизни бу ерга мажбуран келтиришгани, ҳар қалай, мен учун оғир, лекин бошга тушганни кўз кўради. Энди аввалги раъйингиздан воз кечишингизни илтимос қиламан», — деди.

Жаҳон унга жилмайиб қаради-ю, жавоб бермади ва ерга тикилганича у билан қаср йўлагидан бораверди. Ўз кундошларини кўриш учун ўлиб-қутилиб ҳар томондан мўралашаётган қаср ичидаги маҳрамларга унинг кўзи тушмади ҳам. Унинг тенгсиз ҳуснини ва келишган қоматини кўрган маҳрамлар: «Бобакнинг бутун фикр-ёди, муҳаббати унга ўтиб кетар экан», деб ҳасад қилишди. Аммо Жаҳон ҳеч нарсага парво қилмагандек оқсоч кетидан бораверди. Оқсоч уни қип-қизил гиламлар билан чиройли қилиб безатилган бир хонага олиб келди-да: «Мана бу уй сизники, бемалол фароғат қилинг», деб таклиф этди. «Менинг ўз энгил-бошларим қаерда? Юклар билан бирга уни ҳам тортиб олишганди», — сўради Жаҳон. Оқсоч: «Ҳозир ҳаммасини келтираман», — деди-да, чиқиб кетиб, қути ва сандиқларни юбортирди.

Жаҳон Ҳайзурон билан бу уйда ёлғиз қолганидан кейин, энди тузоққа илинганига тўла ишонди. Юраги сиқилди, ўзини ҳар қанча бардам тутса ҳам бўлмади, йиғлаб юборди. Ҳайзурон унинг ёнида бардам туриб, тасалли берарди. Лекин қизнинг юзига оқиб тушаётган кўз ёшларини кўриб, унинг ҳам юраги бардош бера олмади. Жаҳоннинг оёғига йиқилиб, кийим-бошларини кўзига суртди:

— Оҳ, жоним, қандай балога йўлиқдик, қаерларга келиб, банди бўлиб қолдик. Шу топда Зирғом қаерда экан? — кампир додлай бошлади.

Жаҳон лом-мим демай юм-юм йиғларди. Шундан кейин Ҳайзурон Жаҳоннинг олдида бу қадар заифлик қилгани чакки бўлганини сезиб, ўзини тўхтатиб олди-да: «Лекин мен сенинг донолик билан иш кўришингга, довюраклигингга қаттиқ ишонаман. Нима қил десанг, қилишга тайёрман», — деди.

— Беҳзод шу қасрдаги хотинлар ичида Ҳайлона деганни мақтаганини эшитдингиз, агар ўша билан танишиб олсак, бизга боп улфат бўлиб қолса ажаб эмас, ўшани топиб бу ёққа олиб келсангиз, қандай бўларкин. Олдин кийимларини топишиб бериб, кейин борсангиз.

Ҳайзурон унинг кийим-кечакларини топишиб бериб, Ҳайлонани қидиргани кетди. Қуёш ботишга яқинлашиб, хизматчилар қаср шамларини ёқа бошлашди. Жаҳон кийимларини

алмаштириб бўлиб ёнбошлади, теварак атрофга кўз югуртирди. Ўзининг шундай аҳволга тушиб қолганини, Фарғона билан шу турган жойининг ораси бир неча ойлик масофа эканини, Сомурро ҳам худди шундай олислигини хаёлидан ўтказди. Кейин у Зирғомни ўйлаб, ўзига-ўзи: «Менинг бошимга тушган бу фалокатдан хабари бўлдимикин? Турган еримни, ҳол-аҳволимни унга маълум қилсам, балки мени қутқазиб олиб кетармиди?» — деди. У акаси Сомонни эслаб: «Унга нима бўлдийкин? У жанг вақтида ҳалок бўлдими ёки бошқа жойга қочиб кетдими?» — деди ўзига-ўзи.

Жаҳон шундай хаёллар ичида ўтираркан, бирдан эшик тақиллади. Ҳайзурон кириб: «Сайидам, Ҳайлонани олиб келдим», — деди.

Жаҳон унинг истиқболига ўрнидан турмоқчи эди, Ҳайлонанингни ўзи югуриб келиб кўришди ва эскидан танишдек кулиб у билан ҳол-аҳвол сўрашди. Унинг чиройидан ташқари хушмуомаласи, ёқимтойлигидан ўзига жуда монанд дугона топилганига хурсанд бўлди, ўзини гўё Фарғонада, отасининг қасрида, ўз аҳли ичида ўтиргандек сизди.

Ҳайлона малла соч, мовий кўз, оқ юзли, лабидан табассум аримайдиган аёл эди. Жаҳон ҳам табассум билан унинг меҳрибонлигига ташаккур айтди. Ҳайлона унга далда бериш ва кўнглини овлаш учун: «Хуш келибсиз, Фарғона малаги! Сизнинг ҳуснингиз, донолигингиз таърифини эшитганимизга анча бўлди, кўпдан буён йўлингизга мунтазир эдик», — деди.

— Мен ўзимни жаҳаннамга кетдим деб ўйлаб турувдим, сизни кўриб, ғамим бир оз енгиллашди. Унинг товушини эшитиб, Ҳайлона завқланди, ўзига ҳамдард деб билди. Шу пайт ўз ўтмишини эслади шекилли, кўнгли бузилиб, «Қисматимиз шундай экан, жонимни қоқай, сиз ўз мусибатингизни бошқаларникига қиёс этсангиз, сизники ҳеч нарса бўлмай қолади. Агар улар менга қилган зулмни кўрганингизда, «ия, менга жуда ҳам раҳм қилишибди-ку», деб ҳисоблардингиз.

— Уларнинг феъл-атворини айтиб берсангиз, эҳтимол, ташвишларим енгиллашармиди, — деди Жаҳон.

Ҳайлона оғир хўрсинди:

— Менинг кўринишимдан ва форсчани яхши гапира олмаётганимдан эронлик эмаслигимни сезган бўлсангиз керак. Мен турк ҳам, арман ҳам эмасман. Арманистондан ушлаб келинган отамнинг Аммурийядаги уйида катта бўлган юнон қизиман. Менга арман руҳонийларидан бири совчи юбориб, хотинликка олди-да, ўз шаҳрига олиб кетди. У билан икки йилгина бирга яшадимми, йўқми, таърифим Бобак Хуррабийга етипти, — у овозини пасайтирди. — Бобак мени эримдан тортиб олмоқчи бўлди. Эрим унамагач, унинг йўқ пайтини мўлжаллаб туриб, ўз кишиларини юбориб, зўрлик билан мени бу ерга олдириб келди. Мана, бир қанча йил ўтиб кетди, лекин мен ҳамон шу ерда қамалдаман. Эримнинг қаердалигини ва мендан кейин қай аҳволга тушганлигини билмайман. У менинг қаердалигимни биладию, лекин олиб кетишга йўл тополмай сарсон. Ким билади, уни ўлдириб юборишдими? — Ҳайлона шундай деди-да хўрлиги келиб, пиқиллаганча кўз ёшини артди ва кулимсираб: «Бу саргузаштимни айтишдан мақсад сизнинг ғамингизга ғам қўшиш эмас, сизга тасалли бермоқчиман», — деди.

Жаҳон ўзича: «Бу бечоранинг бошига оғир савдолар тушган экан», — деди-да, ўз саргузаштини ҳам унга айтиб бермоқчи бўлди, лекин уялди. Хўрсиниб, гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлди:

— Бобакнинг ўзи қаерда? Бу ерда қандай ҳаёт кечиряпсизлар?

— У бу қасрда эмас. Шу шаҳарча қўрғонлари яқинидаги бошқа бир қасрда яшайди. У ерда ўз истеҳкомларини кузатиб туради. Бу қасрдаги аёллардан истаганини у ерга олдириб бориб, бир кун-икки кун у билан ишрат қилади.

— Билишимча, у бир муҳим иш билан овора бўлиб, бу қасрдан ҳам, қасрдагилардан ҳам хабар олмай қўйган эмиш.

— Шундай, у катта бир жангга ҳозирлик кўряпти.

— Ким билан жанг қилмоқчи? — қизиқиб сўради Жаҳон.

— Ироқдаги мусулмонлар аҳволини билиб келиш учун ўз айғоқчиларини юборган эди. Айғоқчилар кеча қайтиб келиб, мусулмонлар Афшин қўмондонлигида Бобакка қарши катта ҳужумга тайёрланаётгани хабарини айтишибди.

Афшин номини эшитгач, Жаҳонни қалтироқ босди ва ҳамма балонинг боши шу Афшиннинг ўзи эканини эслади. Ҳайлона диққат билан тикилса борми, шу топда Жаҳонда юз берган ўзгаришни кўзларидан билиб олса бўларди. Лекин Жаҳонни биринчи кўриши. Фарғонадаги катта мулкдор ҳокимнинг қизи эканини, Бобак уни сўраганда рози бўлмагани учун мажбуран олиб келинганини билади холос.

— Афшин ўзи келганми? — деб сўради Жаҳон.

— Билмадим, лекин келган бўлиши керак. Бобак йўлга пойлоқчи ва тўсиқлар қўйиш учун бир қанча одамлари билан Базздан чиқиб кетган, у бир неча кунсиз қайтмаса керак, — деди Ҳайлона.

Бу хабардан Жаҳоннинг кўнгли ёришди. Айғоқчиларнинг Ироқдан қайтиб келганини эшитиб: «Уларнинг орасида сизга таниш кишилар ҳам борми?» деб сўради Ҳайлонадан.

— Менинг ходимам уларнинг биттаси билан таниш.

Шу пайтда Ҳайзурон Жаҳонга кечки овқатни олиб келиб, гапга қулоқ солиб турганди. У Ҳайлонага қараб: «Қайси ходимангиз?» — деди.

— Сизга мени кўрсатган ходимам.

— Ҳа, уни таниб олдим, у чиндан ўзингизга ўхшаган хушчақчақ аёл экан, — деди Ҳайзурон.

Ҳайлона гапида давом этди:

— Шунинг учун ўша айғоқчи бунинг илинжида, ҳамма вақт унга туфҳалар олиб келади, унинг маслаҳати билан иш қилади, шунга уйланмоқчи.

Бу гапни эшитиб, Жаҳоннинг чеҳраси очилди. Улар Ҳайзурон билан кўз уриштириб, бир-бирларининг кўнгилларидагини билиб олишди. Ҳайзурон аёлга:

— Мен шу ходимангиздан бир нарсани илтимос қилмоқчи эдим. Агар ошиғи яна Ироққа борадиган бўлса, шу илтимосимни унга айтса, сиз шу ишда менга ёрдам бера оласизми? — деди.

— Бош устига, сиз тайёрлайдиган нарсангизни тайёрлай беринг, — деди Ҳайлона.

Ҳайзуроннинг юзига қон югурди. Чунки у энди ўз сайидаси хусусида шу айғоқчи орқали Зирғомга маълумот юбориш имкониятига эга бўлгандек эди. Шундан кейин сўхбат тугаб, Ҳайзурон ўртага дастурхон ёзди. Ҳаммалари биргаликда овқатланишди. Сафарда толиқиб келган Жаҳоннинг дам олиши кераклигини эслаб, Ҳайлона кетишга ижозат сўради ва «ертага эрта билан ўзим келиб сизни уйимга олиб кетаман», — деб гапни бир ерга қўйиб, чиқиб кетди.

БОБАК ВА ЖАҲОН

Жаҳон кечаси не-не хаёлларни ўйлаб ётди. У Зирғомга хат ёзмоқчи бўлди-ю, хатим атайин ёки билмасдан бегона қўлга тушиб қолса, натижаси ёмон бўлармикин, деган андишага борди-да, ёзмоқчи бўлган сўзларини оғзаки айтиб юборишга қарор қилди. Ўйлаган фикрини эрта билан туриб Ҳайзуронга айтди У: «Дуруст ўйлабсан, жаноб Зирғомга «Жаҳон Баззда, Бобак ҳузурида», деган фикрни билдирсак кифоя», — деди. «Менинг ҳам раъйим шундай», — деди Жаҳон.

— Ҳозир Ҳайлонанинг олдига борамиз. У ерда мен ходимасига учрашиб, қиладиган ишини ўзига яхшилаб уқтираман.

— Яхши бўлади, — деди-да, Жаҳон кийиниб, боришга тайёрлана бошлади. Уйдан чиқишга ҳаракат қилаётганларида бир ходима келиб: «Сайида Жаҳон қаердалар?» — деб сўради.

Жаҳон ўз номини айтиб чақирилганидан «Бобак келиб қолган бўлса, қизни олиб кел, деб бу ходимани юбордим» деб чўчиб кетди. У жим турган эди, Ҳайзурон туриб, нима иши борлигини суриштирди. У Жаҳоннинг акаси келганини, у билан кўришмоқчи эканини айтди.

«Акаси» деган сўзни эшитган ҳамона Жаҳон икки фикр ўртасида қолди: бири, «акам Зирғом тўғрисида яхши гап топиб келганмикин», деб шодланиши бўлса, иккинчи томондан, «бу қаллоб, айёрга кўзим учаётибдим», деб хафаланиши бўлди. У ходимага: «Айтинг, кира қолсин», — деди.

Йиғидан қизариб кетган кўзларидан ёш оқизиб Сомон кирди. Жаҳонга кўзи тушиши билан, додлаб оёғи остига ўзини ташлади. Шу билан ўзини койишдан Жаҳонни алаҳситган бўлди. Жаҳон унинг нимага йиғлаётганини тушунмади-да, «Сизга нима бўлди, нега йиғлаяпсиз?» — деб сўради.

У йиғидан бўғилган товуш билан: «Билмадим», деди.

— Билмадимингиз нимаси... айтаверинг... гапиринг...

Сомон жавоб бермай, бошини ерга эгиб, енг учи билан кўз ёшини артаверди. Жаҳон «Қаердан келдингиз?» — деб сўраган эди. «Сомурродан» — деб жавоб қилди.

— Зирғом қалай? У билан учрашдингизми? — Жаҳон Зирғомни сўраши билан Сомон яна йиғлай бошлади. Жаҳоннинг юраги нотинчланиб, бирдан ўрнидан туриб бақирди:

— Гапиринг, сизга нима бўлди? Зирғом қалай?.. Ўзи қаерда?

Сомон орқасига қайтиб: «Тура тур, мен нафасимни ростлаб олай», дегандек, Жаҳоннинг қўлидан ушлади. Кейин: «Унинг қаердалигини билмайман», деб жавоб қилди.

— Сомуррода эдим, демадингизми?

— Ҳа, Сомурода эдим, лекин Зирғом у ерда эмас.

— Зирғом Сомуррода эмасми?

— Ҳа, синглим, у ерда йўқ, ҳамма ердан суриштирдим. Уни кўрдим деган бирор одамни учратмадим.

Жаҳон анграйганча акасига қараб қолди. Сомон яна гап бошлади:

— Нима десам бўлади? Зирғом Сомуррода йўқ, Фарғонага кетгандан кейин қайтиб келганини ҳеч ким кўрмабди.

Унинг гапини эшитгандан кейин Жаҳоннинг қони қайнади, жаҳлидан ўзини йўқотиб қўя ёзди, лекин чидади, ўзини бардам тутди. Ҳайзурон келиб Сомоннинг қўлидан ушлаб, ўзи томон торти-да: «Очиғини айт, нима гап эшитдинг?»— деди.

Сомон синглиси эшитиб қолмасин, деб овозини пасайтириб деди:

— Бизга қароқчилар ҳужум қилиб, Жаҳонни ва сизни ушлаб олишгач, бу фалокатдан баҳодир Зирғомни огоҳ қилишни ўзимга ҳам фарз, ҳам қарз деб билдим-да, Сомуррога югуриб, тўғри уйига бордим. Уйи бўм-бўш, ҳеч зоғ йўқ. Кейин ундан-бундан суриштириб боқдим, ҳеч кимдан бирор дарак топмадим. Аммо бир одам менга айтди... — деди-да, тупугини ютуб, бошини эгганча жим бўлиб қолди. Бу гапларининг ҳаммасини Жаҳон эшитиб турганди. У тўхталиб қолгандан кейин, Жаҳон бўйнини чўзиб яна қулоқ солди.

— Ҳўш, эшитганингни очикроқ гапиравер, — Ҳайзурон унга ишора қилди. Сомон гапини давом эттирди:

— Уша кишининг айтишича, ҳаммамизнинг бошимизга етган ўша катта душманмиз ўз одамларидан бир тўдасини Зирғом томонга ҳам юборибди. Улар йўлнинг муюлишида биқиниб ётиб, Зирғом ўтиши билан унинг ишини тўғрилашган эмиш. — Сомон йиғлаб юборди.

Жаҳон унинг гапини эшитиб, йиғлаганини кўргандан кейин йиғиси тўхтагунча ўзини тутиб турди. Кейин пучакдан сарани ажратадиган кишидек унинг бетига тикилди. Гўё Жаҳоннинг кўзидан олов шуъласи чиқиб, кўзига тушаётгандек Сомон унга қаролмай, бошини ерга солиб турарди. Одатда мунофиқ кишилар бировга тик қарай олмайди. Хусусан, мағзини чаққан Жаҳон Сомоннинг ёлғон сўзлаётганини пайқайди. Сомон «бу хабар Жаҳонни албатта,

эсанкиратиб қўяди. Ўзини қаерга қўйишини билмай қолади», деб кутган эди. Лекин аксинча бўлиб чиқди. Жаҳон акаси Сомоннинг ўтмишдаги қилиқларини бирма-бир хаёлидан ўтказди-да, «ифлос ниятига етиш учун атайин ёлғон гапиряпти», деган қарорга келди:

— Ака, ҳақиқатан рост гапиряпсизми?

— Бўлмаса, шунча гапни ичимдан тўқиб гапиряпманми? Мен сенга кўрган-ешитганларимни айтиб бердим. «Ишқилиб, бу ёлғон бўлсайди», деб орзу қиламан.

Жаҳон бир дам бошини ерга эгиб турди:

— Менинг бу ердалигимни сизга ким айтди? Қасрга сизни ким киритди?

Синглисининг бу саволига жавоб тополмай, Сомон шошилиб, ғўлдираб қолди. Чунки Жаҳон шу ердалигини билиши унинг қароқчилар билан муқаррар алоқаси борлигини кўрсатиб турарди. У ҳеч нарса деёлмай лол қолганди. Жавоб ахтаришига ҳам қўймай, Жаҳон деди:

— Бас, жавобнинг кераги йўқ. Ниятингизни фаҳмладим. Шунинг ўзи менга кифоя. Энди хуррабий дўстларингиз олдига боринг, улар бу хизматингиз учун сизга мукофот беришар, боринг, тезроқ жўнанг! — Жаҳон уйдан ташқари чиқди. Чунки у Ҳайлонаникига бориш тараддудида турган эди. Сомон бошини чайқаб гапига Жаҳон ишонгани ва уйдан ҳайдаб чиқарганидан ажабланган бўлиб чиқиб кетди. Ҳайзурон Жаҳонни холи топиб: «Менимча, Сомоннинг гапларига бепарволик қилмай, Зирғом ҳақида аниқ бир гап топиб келадиган кишини юборишимиз керак», — деди.

— Сомоннинг гапи ёлғонлигига шубҳам йўқ. Ўша Ҳайлона айтган айғоқчига Сомуррога бориб, Зирғомни халифа қўриқчиларининг бошлиғи, деб сўрашини илтимос қилсангиз.

Кейин Жаҳон билан Ҳайзурон Ҳайлонани кўргани боришди. Мезбон икки азиз меҳмонни очик чеҳра билан қабул қилди. Ҳайлона билан Жаҳон суҳбатлашиб ўтираркан, Ҳайзурон айғоқчига бериладиган топшириғини яхшилаб тушунтирди.

* * *

Бобакнинг оқсочи қасрнинг хожаси бўлиб, айтгани айтган, дегани деган эди. Қасрдаги ҳамма аёллар ва бичилган* ходимлар оқсочнинг шижоатидан кўрқишар ва топшириғини бажаришга бажонидил ҳаракат қилишарди. Чунки у хизматкорлар билан Бобак ўртасида воситачи эди. Жаҳон ўз табиатидаги хушмуомалалик ва эҳтиёткорликни ўзгартирмади. Оқсоч уни қадрлар, ҳурматини жойига келтирарди. Бир неча кундан кейин севинчидан юзлари бўртган оқсоч Жаҳоннинг олдига келиб саломлашди-да, «Сизга хушхабар — куёв келдилар», деди.

Оқсочнинг бу гапидан Жаҳон чўчиб кетди, унга жавоб ҳам қилмади. «Куёв деганимдан уялди шекилли», деб ўйлади-да, оқсоч: «Мен улўғимиз Бобакнинг олдиларидан келдим. У киши сафардан қайтдилар. Сизнинг келганингизни билиб, бағоят хурсанд бўлдилар, «уни менга чақириб кел», деб буюрдилар», — деди.

Жаҳон ошиқмай, ҳаяжонланмай сўради:

— Қаерга?

— Қасрларига, — деди оқсоч.

— Мана шу биз турган жой у кишининг қасри эмасми?

— Ҳа, бу ер ҳам у кишининг қасри, лекин ўзлари билан истиқомат қилиши лозим бўлган хотинларни у ерга олдириб боришга одатланганлар.

Жаҳон бунга рози эмаслиги ва қабул қилмаслигини ишорат қилиб, бошини чайқаб, «йўқ» аломатини билдирди. Бошқа гап қўшмади.

Шернинг чангали орасида туриб, дангал «йўқ» дея олганидан оқсоч таажжубланиб унга қаради:

— Бу қаср билан Бобакнинг қасри орасида усти ёпиқ бостирма бор. Хотин киши бунда ўз уйида юргандек, бемалол юзи очик юраверади. Уни ҳеч ким кўрмайди. Қани, бўла қолинг, сира кўрқадиган жойи йўқ.

Жаҳон қимирламай ўтираверди. Оқсоч бу қизнинг такаббурлигидан хафа бўлиб, қаттиқроқ муомалага ўтди:

— Қизгинам, сизга яхшиликча айтяпман, тура қолинг. Бу одам билан ўйнашиб бўлмайди, жаҳли чиққанда ҳеч кимни аямайдиган одам. — Оқсоч товушини пасайтириб, унга яқинроқ келди ва ялингандек қўлини унинг елкасига ташлади:

— Мен сизга фақат яхшиликни раво кўраман, негаки сизни биринчи кўришимданоқ яхши кўриб қолганман, жонимни қоқай, туринг, тезроқ бўлинг.

Жаҳон бошини кўтариб, унга қаради:

— Яхши кўрганингиз учун қуллуқ. Лекин мен бу уйдан чиқмайман.

Жаҳоннинг жавоби оқсочнинг ғазабини қайнатди, у эшик томон бурилиб чиқиб кетди. Ҳайзурон булар ўртасидаги ҳангомани тик туриб тинглаётганди. Жаҳоннинг у аёлга қилган муомаласи ёқмай, чиқиб кетгандан кейин, ўзига Ҳайзурон дашном бермоқчи бўлганини сезган Жаҳон ундан олдин гап бошлади:

— Онажон, койимай қўя қолинг, мен бу аҳмоқ золимнинг қўлидан келадиган ишдан қўрқмайман. Мен унга бош эгиб, ўз хоҳишим билан борармишманми, чучварани хом санабди. Мен сира ҳам бормайман, осмон қўлида бўлса, ташлаб юбора қолсин. Мен ёлғизлигимга, бу ерда асира эканимга қарамай, ўзимга яраша нуфузим, салтанатим бор деб ҳисоблайман. Мен ўзимни отамнинг қасрида, қавму қариндош, уруғ-айғомларим орасида деб биламан. Қўяверинг, у қўлидан келганини қилсин, Фарғона малаги — Зирғомнинг севгилисидан бировга бўйсуниб нима эканини билмайди.

Совуқдан эти увушган Жаҳон ўрнидан туриб, ипакли йўл-йўл камзулини эгнига ташлаб, бошига гулли катта рўмолини ўради. Чунки бу ерларнинг иқлими совуқ иқлим эди. «Ёнига боришни рад қилганимни эшитиб Бобак нима қиларкин», дея хаёл суриб у бошини кўтармай, уй ичида у ёқ-бу ёққа юрди. Охири нафаси қолгунча ўз номусини сақлашга, ўзини мудофаа қилишга қатъий қарор қилди.

Жаҳон шу хаёлда экан, Ҳайзурон унинг ёнида қимирламай турарди. Шу пайт илгари эшитилмаган қаттиқ бир йўтал товуши эшитилди. Бу Бобакнинг йўтали эканини пайқашди. Унинг қасрга келганини жуда кам кўрган аёллар шошиб қолиб, у ёқ-бу ёққа югуришар, ҳамма ёқ ғовур-ғувур бўлиб кетганди. Жаҳон оқсочнинг Бобакка алланималар гапираётганини эшитиб, пешайвонга қараб турган деразадан мўралади. Бобак жадал билан келаяпти. Икки томонда унга таъзим қилаётган ходимлар ва бошини эгиб ҳурмат билан салом бераётган аёллар. Кўпчилиги оташпараст бўлган, уларнинг ҳаммаси бутга топингандек Бобакка топинар, у эса кибр билан келарди.

Жаҳоннинг кўзи Бобакка тушиши билан жаҳлдан қалтираб кетди. У отасининг қасрида экан пайтларда кишиларнинг таъзим қилиш ҳангомасини кўп кўрган, кўзи пишиб қолган эди. Шунинг учун ундан ажабланмади. Лекин ўзи улар қатори Бобакка таъзим қилишни истамасди. Аввал баланд мартабада бўлиб, кейин бир оз пасайган киши ўз обрўсини қўлдан бермасликка уринганидек, Жаҳон ҳам унга бўй бермай тураверди.

Бобак яғриндор, хум калла, баркаш юз, кўзлари чақчайган, лаблари қалин, кўкраги кўтарилган бир одам эди. Юрган пайтида ерга «миннатдор бўлсанг босаман», дегандек виқор билан қадам ташларди. У турганда ҳам, ўтирганда ҳам бир хилда мутақаббир эди. Мабодо бирор нарсаси ерга тушса, энгашиб уни олишга аъзолари бўй бермайди. Ҳамма вақт ва ҳамма ерда унинг номини улуғлайдиган, соясига кўрпача соладиган, нима деса, буйруғини жон фидо қилиб бажарадиган лаганбардорлари кўп. Хуррабийлар бошлиғи ва уруш саркардаси бўлмиш Бобакдай бир одамнинг шундай бўлиши ажабланарли эмасди. Бунинг устига Бобак шижоатли, қаттиққўл, пайтлари бақувват, ўз куч-қудрати билан ғурурланувчи киши эди. Агар у айшу ишратга қаттиқ берилмаса, нафс балосига гирифтор бўлмаса, улуғ кишилар — йўлбошчилар сафидан жой олган бўларди. Лекин у шаробга ружу қилиб, хусусан тинчлик вақтларида кўп ичадиган бўлиб кетган. Шу куни у ўз қасрида ичкилик базми қуриб, Жаҳонни олиб келишга

киши юборган, уни кутиб шаробхўрлик қилиб ўтирганди. Оқсоч: «Жаҳон келишдан бош тортди», деб хабар берган вақтда, шаробдан боши айланиб, гаранг бўлиб турганди. «Ҳа-ҳа, ҳали гап шунақами, мен унга бош тортиш нималигини кўрсатиб қўяман», — деб жаҳл билан Жаҳоннинг олдига келаётганди. У Жаҳоннинг хонасига яқинлашганда, оқсоч илгарироқ юриб эшикни очди-да: «Мана, Жаҳон шу ерда», — деб орқасига қайтди ва Ҳайзуронни ташқарига чақириб, нарироққа олиб кетди.

Тик турган Жаҳон Бобак киргач, ўтириб олди. Бундай менсимасликни Бобак ўзи учун таҳқир деб ҳисоблади, лекин қизнинг ажойиб жамолини ва кўзидаги сеҳрли боқишни кўраркан, ўзини йўқотиб қўйди. У форс, грузин, черкас ва рум гўзалларидан кўпини кўрган бўлишига қарамай, бу қадар сеҳрли малакка кўзи тушмаганини сизди-да, жаҳлдан бир парда тушди, лекин «ўрганган кўнгил ўртанса қўймас» деганларидек, ҳамини одамларда итоат ва таъзим кўрган бу ҳукмдор такаббурликни қўйгиси келмай: «Мени кўриб, ўрнингдан туриш ўрнига, ўтириб олдингми?» — деди.

Жаҳон эса иродаси мустаҳкам бўлишига қарамай Бобакнинг ҳайбатини кўриб, сувдан чиққан қушдек бир сесканиб тушди. Кейин сочини тузатган бўлиб, бошини кўтарди-да, унга тикилиб қаради. У қизнинг кўзларига қараган Бобакнинг кўкрагини бир ўқ тешиб ўтди-ю, вужудидаги бор жаҳли ғойиб бўлиб кетгандек туюлди. Жаҳон:

— Қалбим сизники бўлмаганидан кейин турганимдан сизга нима фойда? — деди.

Жаҳоннинг жавобидан рўшнолик кутган Бобак унинг ёнидаги кўрпачага ўтирди:

— Ўша қалб менга насиб бўлармикан, деган умиддаман. Унга мenden кўра мустаҳикроқ киши бўлмаса керак, деб ўйлайман. Муслмон аскарларининг ашаддий душмани, Хуррамия тоифасининг бошлиғи, буюк давлатманд ва баҳодир Бобакнинг кимлигини биласан, албатта. Сени мен мажбуран олдириб келганим яхши бўлмади, лекин яхшилик йўли билан урдасидан чиқа олганим учун шундай қилдим. Хўш, энди мен тўғримда фикринг қандай?

Унинг ялинаётганини ва ўзини яқин тутмоқчи бўлаётганини кўрган Жаҳон: «Сизни баҳодир, довюрак ва қаттиққўл киши, шу билан бирга асир деб биламан», — деди.

Бобак ҳаяжонланиб кетди:

— Асир? У нима деганинг?!

— Ҳа, худди шундай. Сиз асирсиз, маишат, шаҳвоний ҳис асирсиз. Қаттиққўл улўф подшоҳ учун бундай асирлик ярашмайди... Оғзингиздан шароб ҳиди анқийди.

— Сен нодон қиз, ўзини муслмон билиб, ичкиликни ўзига ҳаром қиладиган яҳудийларга ўхшайсан. Жаҳонда шаробдан маза нарса борми? У ҳамма лаззатларнинг онаси, у кишини бақувват қилади, қонни жўштиради, нафсни зўрайтиради.

— Таажжуб, ўзингиз зўр салтанат эгаси, муслмонларнинг ашаддий душмани бўла туриб, бу шаҳвоний нарсаларни дунёнинг зийнати деб ҳисоблайсиз? Баҳодир деган улўфвор, ҳурматли, сўзи ўтадиган, олисдагилар ҳайбатли, яқинларга илтифотли бўлиши керак.

Бобак унинг гапини бўлди:

— Мен шундай эмасманми?

— Шундай эмас экансиз. Узоқдагилар баъзан сиздан кўрқару, лекин яқинлар сизни севмас экан. Теварак-атрофингиздаги одамлар лаганбардорлик қилиб, номингизни кўтар-кўтар қилади: кўздан ғойиб бўлишингиз билан сизни ёмонлашга тушади. Чунки сиз уларни қойил қолдирадиган иш қилмагансиз.

Бобак ўзи мағлубиятга учрайдиган масала устида қиз билан жанжаллашишини эп кўрмади. Иккинчи томондан, у қизга ортиқча ялинишни ҳам хоҳламади. Жаҳоннинг насиҳатгўй ёки раҳнамо сифатида муомала қиладигани унга оғир туюлди:

— Ҳозир бу машмашани бир ёққа қўйиб турайлик. Қани тур, кетдик, — деб ўрnidан турди ва Жаҳонни қўлидан ушлаб турғизиш учун унга қўлини узатди. Жаҳон қўлини бермади, ўтирган жойидан қимирламади.

Бобак яна қўлини узатди. Жаҳон ўрnidан турди-да, қўлини орқасига қилиб:

— Бобак, ҳаддингиздан ошманг, бу ишларингиз билан бошқалардан эшитишни истамаган бир гапга муносиб эканингизни ўзингиз қувватлаган бўласиз. Мендан нарироқ тулинг!

Бобак ялинишга ўтди:

— Бўлмаса, сенга менадан бўлак ким яқин кела олади? Ахир, сен менинг қайлигимсан. Бахтга эришгин, деб сени турк мамлакатиинг энг олис еридан не машаққатлар билан олдириб келдим. Энди мени бахтсиз қилма!

— Қидиргани қиз-жувон бўлиб, бунинг ўзи нуфузли ҳукмдор бўлган киши ҳеч қачон бахтсиз бўлмайди. Чунки унинг истаган нарсасига қўли етади. Мол билан бўлмаса, қилич билан муддаосини амалга оширади. Қасрингизда юзлаб гўзал аёллар бўлса-ю, битта мен бўйсунмаганим учун ўзингизни бахтсиз ҳисобласангиз! Сиз мени бу ерда йўқ деб ҳисоблайверинг, ўз ҳолимга қўйинг.

— Ўз бахтимни сенда билмаганимда ёки сенсиз яшашим мумкин бўлганида, сени келтириш учун бунчалик овора бўлмаган, не-не тадбирларни кўрмаган бўлардим. Дўстим Сомон бўлмаганда, бу бахт менга муяссар бўлмасди.

Шу пайт Жаҳон ўзини икки қўллаб Бобакка топширган киши акаси Сомон эканини аниқлаб олди. Ҳозир у кимдан ва қандай қилиб ўч олишни билмас эди. У Сомон ҳақидаги гапни эшитмагандай бўлиб сўради:

— Мени қасрингиздаги аёллар қаторига қўшмоқ учун шунча азият чекдингизми?

— Сени улардан ортиқ иззат-ҳурмат қилиб, ажойиб гавҳарлар тортиқ қиламан. Кийимнинг энг яхшисини кийдираман, бутун муҳаббатимни сенга бағишлайман. Ўзингни бу шаҳарнинг хожаси қилиб қўяман, нима десанг, айтганингни муҳайё қиламан.

— Шунақа денг, менга гавҳарлар тақасизми? Гавҳарлар қуруқ ялтироқ тош, холос. Улар кишининг одамийлигини ошира олмайди. Мана бу сандиғим гавҳарлар билан лиқ тўла. Фарғонада қасрим, ер-сувларим, ҳамма-ҳаммаси бор. У ерда мен бир малика эдим, лекин ўша давлат, мол-мулк, ер-сувни бошимга битган бир бало деб, воз кечдим.

Бобак унинг гапини бўлди:

— Эшитувимга қараганда, отанг — Ҳоким Ушрусана амири Афшинни сенга васий қилиб кетган эмиш. Хайр, бу гапларни қўйиб турайлик, яхшиси, юр, бирга тановул қилайлик. — У Жаҳоннинг ёнига яқин борди. Жаҳон ғазабланиб, кетига тисланди. Бобак кўзини ола-кула қилиб унга қаради-да:

— Ўз хоҳишинг билан бормасанг, мажбуран олдириб кетаман. Мен айтганимни қилмай қўймайдиган киши эканимни биласан. Сени мен Фарғонадан Арманистонга олиб келтирсаму, ораси юз қадам келмайдиган бир қасрдан иккинчи қасрга олиб ўтишни мен учун қийин деб ўйлайсанми?

— Кўз ўнгингизда турганим учун мени Фарғонадалик вақтидан кўра яқинроқ келди деб ҳисоблаяпсиз шекилли? Йўқ, яхши билиб қўйингки, мен сиздан ҳамон Фарғонада ёки ундан ҳам олисроқда тургандек узоқман.

— Икки панжам орасида туриб, шу гапни айтяпсанми?— ғазаби кўзғади Бобакнинг. — Истасам, сени темир чангалимга оламан, истасам, одамларимга буюриб, боғлатиб олиб кетаман. Майли, ҳали ҳам бўлса яхшилаб ўйлаб кўр.

Жаҳон ҳам бўш келмай, ўзини ундан юқори тутишга ҳаракат қиларди. Ниҳоят унга мағрур бир назар ташлади:

— Бўйнимдан бўғиб оларсиз. Балки кишиларингизни чақириб, мени боғлатарсиз ёки ўлдиртирарсизу, лекин ифлос ниятингизни амалга ошириш, бирор еримга тегиш қўлингиздан келмайди. Истасангиз ўлдилинг, ўлдиришга юрагингиз дов бермаса, ўзимни ўзим ўлдираману, таҳқир ва таҳдидингиздан қутуламан. Сиздан устунроқ, сиздан довуракроқ ва кучлироқ бир қиз билан гаплашаётганингизни унутманг. Мени қасрингиздаги кўчадан топилган, асир қилинган ёки сотиб олинган чўри аёлларга тенглаштираётган бўлсангиз, янглишасиз. Сиз Фарғона ҳокимининг қизи билан гаплашяпсиз. Фалакнинг гардиши билан унинг пойқадами

сизнинг томонингизга етиб қолибди. Уни ўзингизга дўст қилиб олингу, бас, бошқа хаёлга ўтманг, ёки бу ердан туёғингизни шиқиллатиб қолинг-да, мени ҳам, ўзингизни ҳам тинч қўйинг. Жаҳон бу гапларни улуғ салтанат эгасидан сира топ тортмай гапирарди. Бобак эса унинг олдида ўзини енгилаетгандек ҳис қиларди. Жаҳон ҳар бир назар ташлаганида, унинг ёмон ниятларидан бири қулаб тушаётгандек бўлаверди. У Жаҳонга қараб:

— Хўш, нима демоқчисан? — деди.

— Мени ўз ҳолимга қўйинг, демоқчиман.

— Хўп, сенга бир неча кун муҳлат бераман, танангга яхшилаб ўйлаб кўр! Менга итоат этсанг, бахт топишингни билиб қоларсан, — деди-да, тескари қараб, ранги ўчганча уйдан чиқиб кетди. Бобакнинг оқсочи Ҳайзурон уларнинг баъзи гапларини эшитиб, Жаҳоннинг довураклиги ва Бобакнинг сира писанд қилмаётганидан ажабланиб туришган эди. Жаҳонга тескари бўлиб қолган оқсоч шундан кейин унинг томонига ўтди. Шу вақтдан бошлаб юзаки эмас, балки астойдил хушмуомала бўлиб қолди.

Жаҳоннинг Бобакка айтган гаплари уни кўрқитиш учун эмасди, балки у ёмон ниятидан қайтмаган тақдирда, ўзини мудофаа қилишнинг, бунда ҳам иложи бўлмаса, ўзини ўзи ўлдиришнинг чорасини ҳам кўриб қўйганди. У Ироққа кетган айғоқчининг Зирғом тўғрисида олиб келадиган хабарини кутиш учун Бобакдан бир неча кунлик муҳлатни ундириб олишга атайлаб ҳаракат қилди, хабар келгандан кейин, ўшанга қараб иш кўрмоқчи бўлди.

Шу кунийёқ Жаҳон воқеаси бутун қасрдагиларга ёйилди. Ҳамма хотинлар унга ҳайрон қолишди. Улар бунга ёш бола каттанинг ёки нодон одам ақлли кишининг ишига ажабланиб қарагандек қарашди. Ҳайлона Бобакнинг қасрдан чиқиб кетганини билиб, Жаҳоннинг олдига югуриб келдида, бўлган воқеани суриштира бошлади. Жаҳон камтарлик билан изоҳ бериб, Бобак олдида кўрсатган жасоратини хаспўшлади. Жаҳоннинг бу иши Ҳайлона олдида унинг обрўсини яна бир неча поғона кўтарди.

Шундай қилиб, Жаҳоннинг бу иши бутун баззликлар оғзига тушди. Уларга зарбулмасалдек бўлиб қолди. Жаҳон эса бу гапларга эътибор бермасди, фикр-хаёли фақат Зирғомда, қандай қилиб бўлмасин, унга ўз бошига тушган фалокатларни маълум қилишда эди. Хоин Сомонни қайтиб учратмади.

Ироққа кетган айғоқчининг қайтишини Жаҳон бир неча кун сабрсизлик билан кутди. Жаҳон Ҳайлона билан сирдош бўлиб, бошидан ўтган қийинчиликларни унга айтиб берганди. Ҳайлона Жаҳонга ҳамдард бўлиб, унинг тўғрисида қайғурадиган бўлиб қолди. Айғоқчининг қайтиб келишини у ҳам Жаҳон каби интизорлик билан кутарди. Айғоқчи қайтиб келди. Худди шу куни Жаҳон Ҳайлонанинг уйида бўлиб, ходима унинг хизматида эди. Ҳайзурон эса қаергадир кетган. Афтидан, Жаҳон ходиманинг чехрасида бир ўзгариш кўрди шекилли, Ҳайлонага қараб: «Ходимангиздан сўранг, жазмани нима гап топиб келди экан?» — деди. Бу тасодифдан ҳайрон бўлган Ҳайлона: «Айғоқчини келди, деб ўйлаяпсизми?» деди.

— Ҳа, келгану, лекин севинчли хабар топиб келмаганга ўхшайди.

Жаҳоннинг бу кароматидан таажжубланиб, Ҳайлона ходимани имлаб чақирди-да, «Дўстимиз Сомурродан қайтдими? Қачон келди?» — деб сўради.

— Ҳа, келди, икки соат чамаси бўлди.

— Нега шу маҳалгача бизга айтмадинг?

Буларнинг гапига қулоқ солиб турган Жаҳон ҳаяжонланди, сабри тугаб, ходимадан: «У сенга нималар деди?» — деб сўради.

— Сомурродан суриштириб дарагини билиб келсин, деган кишингизни у суриштирибди-ю, аммо ҳеч дарак топмабди.

— Унинг ўзини кўриб, сўрасак бўлармикин?

— Билмадим, — деди ходима. — Оқсоч рухсат берармикин?

— Фарғона малаги истаган нарсага у албатта рухсат беради. Чунки Жаҳон оқсочни сеҳрлаб, кўнглини ўзига ром қилиб олди. Жаҳон жазманимни кўриб, ундан бир нарсани сўрамоқчи экан, деб оқсочга бориб айтгил,— деди Хайлона.

Ходима бориб жазманини бирга олиб келди.

— Кўрган-билганларингни айтиб бер, — деб Жаҳон Сомуррога бориб келган айғоқчидан сўради.

— Зирғом тўғрисида суриштирдим, лекин уни ҳеч ким билмади, — жавоб берди айғоқчи.

— Халифа саройидан суриштирмадингми?

— У ердан ҳам суриштирдим, ҳеч дарагини топмадим.

— Уни соқчилар бошлиғи деб сўраганингда, балки топган бўлардинг.

— Сўрадим, одамлар соқчилар бошлиғининг оти Соҳиб дейишди.

Жаҳон ўзини тўтолмай қолди.

— Айтаётган гапинг ростлигига ишончинг комилми?

— Кишилар, соқчилар бошлиғига зўр эътибор бераётганлари учун мен уни диққат билан текширдим. Эшитувимга кўра, у шижоатли, ботир киши эмиш. Халифа уни жуда эъзозлармиш, қасридаги қизлардан бир гўзалига уйлантириб, қимматбаҳо тўхфалар берган эмиш.

Унинг бу гапларидан рост сўзлаётгани Жаҳонга аниқ бўлди. Унинг уйланганлиги тўғрисидаги гапи бўлмаганда, Жаҳоннинг хаёлига Соҳиб деяётгани Зирғомнинг худди ўзидир, деган фикр келиши ҳам мумкин эди. Лекин Зирғом буни ташлаб, бошқага уйланишига Жаҳоннинг ақли сира-сира бовар қилмасди. Акасининг: «Афшин Зирғомни ўлдиртирган», деган гапи Жаҳонга ростдек туюлди-да, ўч олишга кўпроқ интилди. Умидсизлик унинг бошини айлантириб, қаерда турганини ҳам унутиб қўйди. Шу пайт Хайзуроннинг чақираётганини эшитиб, уялиб кетди. Кўнгли тан-ҳоликка майл қилиб, уйига қараб югурди. У Хайзурон чақирганини ҳам унутди. Хайлонанинг ёнидан чиқа туриб, Хайзуронга дуч келди.

— Сайидам, қаерга ошиқяпсан? — деди Хайзурон.

— Сиз мени чақирган эдингиз, оз бўлмаса унутаёзибман. Нима демоқчи эдингиз?

— Қаср боғида айланиб юрувдим, Бобак ўз қасридан чиқди. Мен уни кўрғон томон борар десам, бу қасрга кирди-да оқсочига: «Ҳозир Жаҳонни кўрмоқчиман», — деди. Оқсоч бу гапни дарров сенга етказишимни топширди.

— Ростданми? Бобак мени кўрмоқчи бўлибдими? — ҳаяжонланиб сўради Жаҳон.

— Ҳа, ўз уйингда кўрмоқчи бўлибди.

— Тағин келиб-келиб, менинг уйимда кўришмоқчимими? Энди нима қиламан? Эй яхшилик худоси, ўзинг мадад қил! Қутулиш мушкул бўладиган бир тузоққа илинганга ўхшайман, — деди-да, у Хайзуронга қараб сўради: — Ироқдан қайтиб келган айғоқчининг гапини эшитдингизми?

— Ҳа, сайидам, эшитдим.

— У ҳақда қандай фикрдасиз?

— Унинг гапидан Зирғом Сомуррода эмасга ўхшайди.

— Унинг Сомуррода эмаслиги мени ташвишлантираётгани йўқ. Акам Сомоннинг айтган гапи рост чиқиб қолмаса, деб кўрқяпман, эшитмаганмидингиз ахир?

— Эшитганману, лекин ростми, ёлғонми ким билади?

Хайзурон билан Жаҳон шу тариқа аста-секин сўзлашиб келиб, уйга яқинлашишди. Жаҳон бирдан кетига тисланиб: «Энди ҳозир Бобакка рўпара бўлишим керак. Унга нима дейман-а? Эҳтимол, ундан бир янгилик хабар эшитарман», — деди.

Шу пайтда уйдан «Жаҳон, Жаҳон», деб Бобакнинг чақираётган овозини эшитган Жаҳон оёқлари бир-бирига чалишиб кетаётганига қарамай, ўзин дадил тутиб, эшикдан ичкарига мўралади. Уйда ўтирган Бобак ўрнидан туриб, очиқ чеҳра ва табассум билан уни қарши олди. Унинг жилмайишини, хусусан, ўрнидан туриб қарши олаётганини ва «Фарғона малаги мени

назарига илмай, келганимда лоақал ўрнидан турмаган бўлса ҳам, мен унинг ҳурмати учун туряпман», деганини эшитганидан кейин Жаҳоннинг кўнгли озгина таскин топди:

— Жаҳон сизни эмас, балки ёмон феълларингизни койиган эди.

Бобак ўтирди ва Жаҳонни ҳам ўтиришга таклиф этди-да, «Агар Бобак ўша ёмон феълларини улоқтириб ташласа, уни севармидинг?» — деди.

Бобак бу гапларни астойдил айтаётгани Жаҳонга аён бўлган бўлса ҳам, унга шубҳа билан қаради:

— Жаҳлингизни чиқарган қизни бир масхара қилиб, ундан ўч олмоқчи бўлибсиз-да. Мен ўзимни хавфу хатарда қолдириб бўлса ҳам сизга хайрихоҳлик қилиб гапирган эдим.

— Йўқ, Жаҳон, мен сени масхара қилаётганим йўқ. Сен айтган гапларни яхшилаб ўйлаб кўрдим. Бу ердан чиқиб кетгач, бутун вақтимни гапларинг мағзини чақиш билан ўтказдим. Айтганларинг аста-секин менга таъсир қила бошлади. Қайси насиҳатингни кўз ўнгимга келтирсам, ўзимдан ўзим хижолат бўлиб, ўтмишдаги қилмишларим учун надомат чекдим. Ҳақиқатан мен кайф-сафога, хотинларни кўпайтиришга муккадан кетгандим, чунки у хотинлардан бирортаси тугал ёқмаган, кўнглимга ўтирмаган эди. Сен қандай қилиб шу виждон-шууримни ўзгартирганингни сезмай қолдим... Менда илгари ҳеч бўлмаган бир ўзгариш пайдо бўлди. Сен яхшилик худоси менга юборган муқаддас руҳга ўхшайсан. — Бобак зўр эҳтиром билан гапирарди. — Энди мени қизиқтирадиган нарса, «сизни севаман», деб айтишингизга қолди, холос. — Шундай деди-ю, чаккасидан чак-чак тер оқди.

Ундаги бу ўзгаришдан Жаҳон таажжубланди. Астойдил гапирётганини кўзидан пайқагани учун унинг маккорлигидан қўрқмай қўя қолди. Бу бадмуомала одамнинг шундай ширинсуханлик билан муомала қилаётганини тақдирлаб: «Бу гапларни чиндан айтяпсизми?» — деди.

— Албатта, менинг бировни андиша қилиб гапирмаслигимни ўзинг тушунасан. Мен насиҳатингга амал қилиб, шароб ичмайдиган бўлдим. Сен туфайли бошқа хотинлардан ҳам воз кечмоқчиман. Жаҳон, гапларинг рост, бахтли ҳаёт икки томонлама муҳаббатда экан. Мана, мен сени севаман, сен ҳам мени севасанми? Энди «йўқ» дейишга сенда ҳеч бир асос йўқ.

Жаҳон бошини ерга эгиб, Зирфомни йўқотгани ва унинг тақдири ҳақида хаёл суриб қолди.

Ёқимсиз Бобак кўнгил беришни сўраётганини, хизматига бел боғлаб, шаробдан, хотинлардан алоқасини узишга аҳд-паймон қилаётганини кўриб, «унинг гапларига рози бўлсаммикан» деди Жаҳон ўзига-ўзи. Лекин хаёлидан севгилиси ўтди. У адашган бўлиб, кейин топилиб қолса нима бўлади. «Қайси юзим билан унга қарай оламан», — деб анча хаёл суриб қолди. Бобак эса унинг оғзини пойлаб турарди. Ҳадеб Жаҳондан жавоб чиқмагандан кейин: «Сен Афшинни ўйлаяпсан шекилли?» — деди.

Афшин номини Бобак тилга олгач, у ҳақда бирор нарса билса керак, деб ўйлаган Жаҳон: «Афшин ҳақида хаёл сураётганимни сиз қаердан билдингиз, унинг менга қандай алоқаси бор?» — деди.

— Ахир у сенга васий эмасми?

— Васий бўлса нима бўпти?

— Сен яширсанг ҳам, эшитган нарсамни мен сендан яширмайман. Отанг Афшинни сенга васий қилиб тайинлагандан кейин, у сени хотинликка олмоқчи бўлганда, қабул қилмаган экансан, шундай эмасми?

Жаҳон уялиб, қизарди. Кўзида ғазаб учқунлари чақнади. Бошини ерга солиб, жавоб қайтармай турди. Бобак:

— Ушрусана подшоҳи Афшинни, қолаверса Арманистон ҳокими Бобакни ўз иффати ва фазл-камолотини сақлаб қолиш мақсадида қабул қилмаган бир қизга садқа бўлсанг арзийди, — деб кесатди-да: — Афшин сендан қонли ўч олган деб эшитдим. Қараб турсин, ўч олиш қандай бўлишини мен кўрсатиб қўяман унга.

Афшиндан ўч олиш нияти борлигини айтгандан кейин Жаҳон уни қабул қилишга чоғланди. Лекин кўнглида ҳамон Зирфомни кўриш мақсади турарди:

— Гапингиздан мен туфайли Афшиндан ўч олиш ниятида эканингизни сезяпман. Шунинг учун ижозат берсангиз, бир нарсани эслатиб қўйсам: сиз мени ўзингизга ўхшаш форс миллатидан эканимни, арабларга муносабатда форслар ҳам душманлик ниятидалигини ва бу нарса катта ер эгаси, ҳоким отамга ҳам қанчалик равшанлигини биласиз. Шунинг учун сиз, Афшин ва Табаристон шоҳи Мозиёр мусулмонлар давлатини қулатишга тил бириктиришгансизлар. Шундай эмасми? Ростини айтинг, жаноб.

— Тўғри айтяпсан, ҳақиқатда шундай.

Жаҳон яна сўради:

— Мусулмон аскарлари билан бирга Афшин сизга қарши урушмоқчи эканининг маънисини нима?

— Афшин: «Мен сизларга ёрдам бераман», деб мусулмонларнинг молини йиғиб, ўз мамлакатига жўнатиб олмақчи. Молни олиб бўлгандан кейин ҳаммамиз бирлашамиз-да, уларнинг давлатини ағдарамиз.

Жаҳон унга шубҳа аралаш бир назар ташлади-да, деди:

— Ўзингиз шу аскарларнинг сардори, Хуррамия тоифасининг бошлиғи, кишиларнинг ерга бош қўйиб сажда қилишгача ҳурматини қозонган бир киши бўла туриб, нега бу найранг тузоғига илиниб қолдингиз?

— Сен буни нега найранг деб ҳисобляяпсан? Афшин менга аввалдан таниш одам. Биз бу иш тўғрисида у билан келишиб қўйганмиз: ваъдадан қайтмасликка қасамёд қилганимизга бир неча йил бўлади. Табаристон шоҳи ҳам биз билан бирга. Ҳар йили шу ваъдамизни янгилаб тураемиз. Бизни алдашдан унга нима фойда бор?

Жаҳон Бобакнинг кўзларига тикилиб туриб, деди:

— Афшин мол-дунё топмоқ учун сизни алдайди, чунки сиз мусулмонларга қарши муҳорабага отланмасангиз, унга ризқ эшиги ёпилиб қолади. Аммо Табаристон шоҳи Мозиёрнинг нияти тузукроқ бўлса, ажаб эмас. Лекин сизнинг ишингиз уни қизитирмайди. Менинг талабимни қабул қил, десангиз, аскарларингиз билан бирга алданиб, муҳорабага киришингизни истамайман. Чунки унда ғолиб чиқсангиз, Афшин сиздан шериклик ҳақини талаб қилади. Мабодо, мағлуб бўлиб қолсангиз, мағлубиятингиздан фойдаланиб қолади.

Уйқудан уйғонгандек Бобакнинг кўзи очилди. Жаҳон унинг кўзларидан пардани олиб ташлагандек бўлди. Жаҳоннинг ўзидан устун эканини сезди-да:

— Раҳмат сенга, жуда маъқул фикрни айтдинг, ҳақиқатда Афшин маккор экан, — деди.

— Сиздек бир зотнинг ҳамма ишни ўз қўлига олиши, бошқаларга ўртак бўлиши, тақсимга қўшиладиган ва ўлжа талашадиган шериги бўлмаслиги керак. Шу фикримга қўшиладиган бўлсангиз, ярашиш қувончида ҳам, жанг ташвишида ҳам сизни қўллаб-қувватлайман. Никоҳимиз масаласи эса урушдан хотиржам бўлингандан кейин ҳал бўлишини олдингизга шарт қилиб қўяман. Ана шундагина мен: «Форслар ичидан энг улуғ киши менга насиб бўлди», — деб мақтансам арзийдиган бўлади.

Бобак завқланиб кетди:

— Лекин, қани, айт-чи? Ҳозирдан бошлаб мени севасанми? — Жаҳон ғолибона табассум билан:

— Муҳаббат сизни қачондан қизиқтиради? — деди.

— Муҳаббатимга арзийдиган аёлни топсам, унинг севгисига лойиқ бўлишни истайман. Мени севасанми, йўқми?

Жаҳон ўзини озгина тутиб турди-да: «Ҳа... йўқ...» деди гапини тугатишга ҳам тили бормай. — Бу урушдан қутулгунингизча сингил ўз акасини севганидек севиб тураман.

— Бўлди, Жаҳон шу гапинг менга етарли, — деди Бобак хурсанд бўлиб.

— Лекин, — деди Жаҳон, — одамлар мени шу исмим билан танимаслиги керак. Чунки ким билсин, балки мен аскарлар ичида йўл-йўриқ кўрсатиб, сўзлаб қоларман-да, номим чиқиб кетар. У вақтда Афшинми, бошқасими, мени таниб қолиши мумкин. Бошқаларга ўзимни танитишни истамайман. Ҳозирдан бошлаб менинг исмим «Гулнор» бўлсин, — деди.

Бобак розилик билдириб:

— Хўп, майли, келишдик. Гулнор бўла қолсин, — де-ди-ю, шу пайт бузуқ маишатпараст кишилар анжуманидан қутулиб, муҳаббатли, яхши одамлар суҳбатига муяссар бўлгандек бўлди. Бундай яхши ўзгариш фақатгина чин муҳаббат туфайли содир бўлади, холос. Бобак «лаззат айшу ишратда», деб билиб, фақат жисмоний шаҳватга муккасидан кетганди. Бутун кўнглини ўзига мафтун қилган, кўзига оловдек кўринган бирорта аёл билан ўзи орасидаги чин муҳаббат лаззатини тотиб кўрмаганди. Шунинг учун аҳволи ўзгариб, қалбида бир роҳат ҳис қилди. Жаҳонга бош эгиб, унинг маслаҳатисиз бирор ишга қадам қўймайдиган бўлиб қолди. Жаҳонни илгари танимаган баззликлар орасида унинг номи Гулнор бўлиб кетди.

Бобак кетиш учун қўзғаларкан:

— Гулнор, бугун бахт-саодатимнинг бошланган куни. Ҳеч қачон ўзимни ҳозиргидек бахтли сезган эмасман, — деб ўрнидан турди-да, гапини давом эттириб: — Менинг бир илтимосим бор, унга қаршилик кўрсатмасан деб ўйлайман, суҳбатдошларим ичкилик базмига одатланган, ораларида шароб ичишга қаттиқ берилганлари бор. Уларга ҳозиргача тўғри йўл кўрсатадиган киши бўлмаган. Бу одатларини бирдан йўқ қилишга ўтсам, мендан хафа бўлиб қолишади. Ҳозирги уруш пайтида уларга жуда муҳтожман. Шунинг учун уларни ўзимдан бездирмай, суҳбатларини давом эттириб, бирга ичишаётгандек бўлиб юрсам, кейинроқ бирор маслаҳат чиқиб қолар.

— Майли, ўрганган одатларини аста-секин ташлатишингиз шарти билан, — деди Жаҳон.

Бобак Жаҳонга «шартингни қабул қилдим», дегандек ишорат қилди ва шу билан Жаҳоннинг унинг устидан қозонган ғалабаси ниҳоясига етди. Чунки манманлик ва қўпол муомалаликда ном чиқарган бир киши ипакдай мулойим бўлди қолди.

Мана бу, эр кишиларни ёмон йўлдан қайтариш услубини яхши билган ақлли аёл тадбирининг кучидан далолат беради. Аёллар бу кучга аввал ўзига муҳаббат уйғотиш йўли билан эришади. Улар эркакнинг қалбига эга бўлдим билингки, жиловига ҳам эга бўлади. Аммо дакки бериш билан уни тузатмоқчи бўлса, ёмонликка баттароқ ёпишадиган қилиб қўяди.

Бобакнинг ўзгаргани ва шартини қабул қилгани учун Жаҳоннинг севинчи ичига сиғмасди! Чунки бунда ўз севгилисининг қисматини билгунча ва Афшиндан ўч олингунча, Жаҳонга ўзини сақлаб туриш имкони туғилган эди. Шу пайт акаси Сомонни эслаб, Жаҳон Бобакни тўхтатди:

— Менинг ҳам сиздан битта талабим бор. Шунини амалга ошириб берсангиз.

— Нима истасанг, бажаришга тайёрман.

— Акам Сомоннинг менга қилган хиёнатини яхши биласиз. Ундан мен ўч олмоқчи эмасман. Лекин уни бу шаҳардан четлатсангиз, чунки бу ерда туриши аскарлар учун хавфли. Уни ўлдиринг ёки қаманг демайман. Васвасасидан қутулишимиз учун четлатсангиз кифоя.

— Унинг хоинлигидан фойдаланган бўлсам ҳам, шаҳардан четлатмоқчи бўлиб тургандим. Тўғри, у бўлмаганда мен Фарғона малагига эриша олмаган бўлардим. Лекин у сингилсига сотқинлик қилганидек, бир кун менга ҳам хоинлик қилиши мумкин. Яқин орада уни бу мамлакатдан бадарға қиламан. Менинг қасримда истиқомат қилишни истамайсанми?

— Йўқ, мени шу қасрдан қўзғатманг. Бу ердаги одамларга ўрганиб қолдим. Агар бирор маслаҳат ёки тадбир устида керак бўлиб қолсам, ваъдалашиб, учрашайлик.

Бобак табассум билан ошиқи беқарордек Жаҳонга тикилиб туриб, сўзларини қабул қилди. Жаҳон очиқ чеҳра билан ўрнидан турди. Бобак у билан хайрлашаркан: «Ҳозирдан бошлаб бир-биримизнинг гапимиздан чиқмайдиган бўлдик. Мени севасанми?» — деди.

— Биз сиз билан ака-сингилмиз. Сиз менга акаси. Сингил ўз акасини севгандек сизни севаман. Сизга сингил ўз оғасига боққандек боқаман. Сизнинг осойиш ва роҳатингиз йўлида ўзимни аямаслигимни тез фурсатда кўрасиз.

* Одатда саройлардаги ҳарамларда хизмат қиладиган эркакларни бичиб қўйиларди.

ЗИРҒОМ УМИДСИЗЛИККА ТУШИШИ

Зирғом Жаҳондан дарак топиб келиш учун кунчиқар томондаги жойларга яширин равишда кишилар юборди. Бир неча киши Фарғонага ҳам кетган эди. Анчадан кейин улар Жаҳон тўғрисида бирор тайин гап топмай қайтиб келишди. Зирғомнинг кўзига ёруғ дунё қоронғи бўлиб, Жаҳондан умид риштаси узилай деб қолди. Унинг йўқолишига ким сабаблигини ўйлаб-ўйлаб, Афшиндан гумон қилади. Сомонни, унинг икки юзламалигини, маккор ва бевафолигини эслаб, ундан ҳам шубҳалана бошлади. Зирғом Муътасим билан ов, саёхат ва намоз вақтидагина бирга бўларди. Бошқа вақтини у уйда танҳо ўтказар эди. Баъзида у камолот ва ҳуснда Жаҳонни эслатадиган Ёқута билан суҳбатлашиб, ўзини бир оз овулар эди. У Ёқутага қараган вақтида дўсти Ҳаммодни эслаб: «Шу иккаласини бир-бирига қовуштиришга муваффақ бўлсам, мени ҳам севгилим билан учраштирадиган киши чиқиб қолармикин?» — деб чин кўнглидан орзу қиларди.

Зирғом кўп кутди, Жаҳондан дарак бўлмади. Унинг барҳаёт эканидан умиди узилди. Энди унга олам қоронғу. Бу дунёда яшашдан нима фойда. У урушга бориб, бирор фалокатга учраш ёки ярадор бўлиш йўли билан ўзини овулмоқчи бўлди. Бу дунёдан кўз юмса-ю, муҳаббат ва ҳижрон азобидан қутулиб қўя қолса. Ўлиш ҳам ўзи бўлмайди. У ўзини ўзи ўлдириши керак. Бундай қилиш эса номардлик. Ҳеч бир чора тополмайдиган ожиз ёки ақлдан озган кишигина шу йўлни танлайди. Шу билан бирга, Зирғом Жаҳондан дарак топиш орзусидан ҳали бутунлай воз кечган эмас.

Жаҳоннинг ўчини олмай, ўлиб кетиш ҳам Зирғом учун оғир, албатта. Турли-туман хаёллар унинг бошини гангитарди. Сирини яширишга ҳар қанча уринса ҳам, уни кўрган киши бир қарашдаёқ безовталигини сезмай қолмасди. У ўз дилидаги оғир ғамни онасидан сир тутишга, уни хафа қилмасликка уринарди. Лекин онаси ҳамма гапдан воқиф эди. Жаҳон тўғрисида ўсмоқчилаб Зирғомдан сўраганда, у: «Кишиларим хабар тополмай келишди, яна бошқа томонларга одамларни юбордим, эҳтимол, улар бирор хушxabар олиб келишса», — дерди. Онаси унинг гапига ишонган бўлиб: «Ҳа, ноумид шайтон. Ажаб эмас, ўзини олиб келишса», деб уни юпатар эди. Зирғомга Вардондан бўлак тасалли берадиган киши қолмади. У ҳамма вақт Зирғомнинг энг яқин кишиси эди, Зирғом зерикса ёки бирор нарсадан ташвиш қилса, дилидаги гапни Вардонга айтар ва ундан маслаҳат сўрар эди. Вардон унинг дардини енгиллатадиган ақлли маслаҳатлар берарди. Кунларнинг бирида улар иккаласи қаср боғида айланиб юраркан, Зирғом ҳаётдан безганини айтган эди, Вардон унга тасалли берди:

— Мавлоно, сиздек зот бу қадар ожизликни ўзига раво кўриши маъқул эмас.

— Вардон, сен мени «мавлоно» дема. Сен менинг биродаримсан. Шунинг учун сенга дардимни айтаман, энг маҳрам сирларимни ҳам сендан яширмайман. Жаҳонни кўришдан умид узганимдан буён ҳаётда ҳеч бир ҳаловат тополмаяпман.

— Ҳар бир кишининг бир кун оламдан ўтиши бор. Ажал етса, уни бир дақиқа ҳам кейинга суриб бўлмайди. Сабр қилинг. «Тангри сабр этувчилар билан биргадир».*

— Эй Вардон, сабр этавериб ҳолдан тойдим. Ўлимдан бўлак роҳат тополмайдиганга ўхшайман. Лекин ўз-ўзини ўлдириш, ўзимни ўзим хор қилишим демақдир.

Вардон Зирғомни хурсанд қиладиган ва Ироққа келганидан буён кўнглига тугиб юрган бир фикрини унга баён қилмоқчи бўлди-да:

— Муътасимнинг хос кишиси ва мусулмон сардорларининг катталаридан бўлган сиздек киши мусулмонлар билан форс, рум ёки араб қўшинлари ўртасида уруш тўхтамай турган бир пайтда ҳаётдан бешиб, ўлимга йўл излаб юриши ғалати эмасми? — деди.

Вардоннинг бу сўзи Зирғомнинг кўзини очди. Зотан, унинг кўзи аллақачон очилиши керак эди:

— Рост айдинг, менга ўхшашлар учун уруш майдонида ўлиш осондир. Лекин халифа мени ўз ёнидан қўзғатмайди. Мени ўзига ҳамнишин қилиб олди. Ҳеч қаерга боришга ижозат бермайди.

— Бундан кейин у сизнинг бирор ерга боришингизни ман этмаса керак.

— Нечун? — ҳаяжонланиб сўради Зирғом.

— Чунки Арманистонда хуррабийлар кучайиб кетган. Бобак ва унинг қалъалари Афшинни қийин аҳволга солиб қўйгани ҳақида кетма-кет маълумотлар келиб турибди.

— Буни сенга ким айтди? Мен бу гапларнинг тескарисини ўйлаб юрардим. Халифа ҳеч нарсани мендан яширмасди.

Вардон босиқ оҳангда деди:

— Тўғри, халифа ўзи биладиган нарсани сиздан сир тутмайди, лекин бу айтганларимдан у беҳабар.

Зирғомнинг ҳаяжони ортди:

— Қизиқ, бу уруш ҳақидаги халифага маълум бўлмаган гаплар сенга қайдан аён бўла қолди?

— Ҳа, хоҷам, вазирлар ва халифага хос кишилар яхши сиёсат олиб боришнинг йўлларида бири — баъзи хабарларни халифадан яширишдир, деб ҳисоблашади.

— Бу гапинг тўғри, — деди Зирғом, — лекин мен ҳам ўша хос кишилардан бири бўла туриб, бундан беҳабарман.

— Бу хабарни мендан бўлак киши сизга етказа олмас деб ўйлайман, чунки уни мен халифанинг хабарчиларига ҳеч бир дахли бўлмаган манбадан эшитдим.

Вардоннинг бу гапи Зирғомга ғалати туюлди-да: «Нима эшитдинг?» — деб сўради.

— Бобак ал-Хуррабий Ардабилдан Баззга кўчиб ўтиб, уни ўз истеҳкомига айлантиргандан кейин ҳарбий қудрати зўрайиб кетган эмиш.

Зирғом унинг гапини бўлди:

— Буни кеча эшитгандим.

— У мағлубиятга учраб, қочмоқчи бўлиб турган бир пайтда бирдан кучайиб кетганлиги сабабини ҳам билдингизми?

— Ҳа, билдим. Мусулмонларга «хап саними» деб юрган кишилар у билан бирлашиб қолгани туфайли Бобак янги кучга эга бўлиб олган.

Вардон табассум қилди:

— Асл сабаб бу эмас, эҳтимол, бугун халифага ҳам маълум бўлиб қолар. Ҳақиқий сабаб бутунлай бошқа.

— Хўш, бўлмаса нимада, айтиб бер-чи? — сўради Зирғом.

— Арманистондан келган кишилардан бири менга бир гап айтди. Бу гапни бошқа одам айтгудек бўлса, мен ишонмасдим. Унинг айтишича, беҳаёлик, шаробхўрлик, дағаллик ва бузқлик билан донғи чиққан Бобак ўша номатлуб ишлардан қайтиб, яхши йўлга кирган, улфатлари билан май базмларида ўтирганда шароб ичмайдиган бўлиб қолган эмиш. Аскарларининг ишини тартибга келтирган, ҳамма кучларини тўплаб, одамларини мусулмонларга қарши қўзғатаётган эмиш. Бу гапларни айтган киши Баззнинг бутун ички ишларидан воқиф. Бобакнинг ҳаётидаги бу ўзгаришларга унинг хотинларидан Гулнор деган ақлли ва тадбирли бир аёл сабаб бўлган эмиш. У хотин Бобакнинг жоловини қўлга олган, ҳамма ишларида унинг ўнг қўли ҳисобланар эмиш.

Зирғом бир фурсат бошини эгиб жим турди. Бобакнинг ёмон хулқ-атвордан қайтгани учун хафа бўлди. Чунки Зирғом унинг хулқ-атвори биз учун фойдали деб ўйлаб юрарди. Зирғом бир олма дарахтининг ёнида туриб, қўлидаги калтак билан унинг мевасини тушираркан, Бобак ҳақида ўйларди. Вардон унинг ёнида сукут сақлаб турарди. Шу пайт халифа хизматчиларидан бири югуриб келди. Уни кўрган Зирғом ўзини халифа чақиртирганини пайқаб, Вардонга: «Халифа мени уруш воқеаларидан хабардор қилмоқ учун чақиртирган бўлса керак, бу одамнинг шошиб келганлиги бежиз эмас», — деди.

— Агар сиз бу жангга қатнашишга розилик берсангиз, мен ҳам бирга хизматингизни қилиб бораман. Чунки мен у ерларнинг паст-баландини яхши биламан, фойдам тегиб қолар.

Зирғом: «Яхши бўлади», — деди-да, уйига кириб қалпоғини, халифа олдига борганда киядиган бошқа кийимларини кийиб, халифа саройидаги хос хонага қараб йўл олди. Етиб бориши билан дарвозабон унга йўл очиб, халифадан рухсат ҳам олмай, тўғри ичкарига киритиб юборди.

Халифа ҳузурида фақт қози Аҳмад ҳаяжон ва ғазаб ичида ўтирганди. Зирғом халифага кўриниб, салом бергач, унинг чехраси очилиб, ўтиришга таклиф қилди. Зирғом ўтиргандан кейин халифа унга қараб: «Қасрдан ташқари чиқмай кўп зериккан кўринасан, бу ердаги кайф-сафо ҳам жонингга тегиб, жанг майдонини кўмсаётганга ўхшайсан»,— деди.

Халифанинг урушга отланиш кераклиги тўғрисида гап очмоқчи эканини, ўзининг ёрдамига қаттиқ зарурат бўлмаса, бундай қилмаслигини пайқаган Зирғом:

— Жанобларининг ёнларида бўлиш мен учун улуғ илтифот ва шараф. Лекин қуролланиб, қилич-яроғ тақиб, душманга қарши жангга бориш муқаддас бурчимдир. Арманистондаги муҳорабага боришни менга ҳам лойиқ кўрсангиз, деб илтимос қилишни кўпдан ўйлаб юргандим. Агар ижозат берсангиз, улуғ марҳамат қилган бўлардингиз. Мен ҳамиша сизнинг отган ўқингизман, дастурхонингиздан еб-ичиб, мамнун бўлган кишиман.

Зирғомнинг зийраклиги ва айти муддаони топиб гапирганлиги халифага маъқул тушиб, қози Аҳмадга қаради. Қози «Сен халифанинг таянчларисан. Ёнларидан асло силжитилари келмайди. Лекин қасрдан ташқари чиқмаганинг учун анча сиқилган кўринасан. Негаки, ботир саркарда жанг майдонига бориб, ғалаба қозониб келмагунча, кўнгли ўрнига тушмайди. Ҳозир Арманистонда уруш олиб боряпмиз. Қайсар Бобак ўз истехкомларига кириб мустаҳкамланиб олгани учун пойлаб турибмиз. Энди ўша томонга сени йўлласалар, сенинг қўлинг билан ғалабага эришсак, деган умидда мен амирал мўъмининга маслаҳат солгандим»,— деди.

Зирғом қўл қовуштириб деди:

— Менинг инон-ихтиёрим амиралмўъмининда, «ҳозир бор» десалар ҳам тайёрман.

Халифа Зирғомга қаради:

— Арманистондаги мусулмон аскарларга Афшин бошчилик қилаётганини билсанг керак. Қўмондонларидан бири бўлиб, унинг ихтиёрига бориш сенга малол келмайдими?

— Мен амиралмўъминининг қинидан суғирилган қи-личлариман, истасалар бошлиқ, истасалар итоатгўй қилиб юбора берадилар. Ҳаммасини ҳам бажону дил қабул қиламан.

Халифа хурсанд бўлиб:

— Боракалло, бошқа қўмондонларга нисбатан сенинг қадринг ортиқлигини ҳисобга олишни таъкидлаб, Афшинга нома юбораман, — деди.

Зирғом оёққа туриб:

— Бўлмаса, оқ фотиҳаларини берсалар, мен жўнаб кетдим. Базз қўлга олиниб, Бобак қатл этилмагунча қайтиб келмасликка сўз бераман, — деди.

Халифа табассум қилиб: «Зирғомга бош-оёқ сарпо берилсин», деб буюрди. Зирғом халифанинг олдидан устидан оғир бир юк олиб ташлангандек енгил тортиб чиқди.

Бўлган воқеани қаср дарвозаси ёнида уни кутиб турган Вардонга айтиб берди ва: «Сен онамнинг кўз олдиларида бўлиб, шу ерда қолаверсанг яхши бўларди», — деди.

— Хотиржам бўлаверинг, у киши халифанинг қасрида, ҳамма хизматчилар ёнларида.

Шундан кейин Зирғом онасининг олдига бориб: «Халифа мени жанг майдонига жўнатяпти», — деди. Онаси ҳам унга розилик билдириб, халифанинг фармонини бажаришни тавсия этди ва эсон-омон, ғалаба билан қайтиб келишини худодан сўраб, ҳаққига дуо қилди.

Кейин Зирғом Ёқута ёнига бориб, у билан саломлашди. Унинг сафарга отланаётганини эшитиб, Ёқута кўзига ёш олди. Зирғом уни юпатди:

— Ишқимга равнақ тилаб, ҳаққимга дуо қилиб тур. Ажаб эмас, йўлда Ҳаммодни учратиб қолсам. Мени ундан бепарво бўлиб кетди, деб мутлақо ўйлама, — Зирғом шу гапларни айтarkan, ичида қаттиқ хўрсиниб қўйди. Ўз севгилисини йўқотиб, ғаму ғуссага мубтало бўлгани ёдига тушди.

Ёқута унга сўз айтолмай, бошини қўйи солиб, индамай турарди, марвариддай кўз ёшлари юзларидан оқиб тушарди. Зирғом Ёқута билан хайрлашиб чиқди-да, сафар тадорикини кўришни Вардонга буюрди. Кейин у: «Ёқутанинг ҳолидан хабардор бўлиб туринг», деб

онасидан илтимос қилиб, у билан хайрлашди ва фарғоналик бақувват йигитлардан тузилган махсус қўшини билан йўлга чиқди.

Ардабилда ва бошқа жанг майдонларида мусулмон аскарлари билан хуррамиялар ўртасида бўлган бир неча тўқнашувлар хуррамияларнинг Ардабилни бўшатиб чиқиб кетиши билан якунланди. Улар Баззга, Бобакнинг қалъасига бориб қўшилишди. Базз мустаҳкам истеҳкомли шаҳар ёки бир қанча қаср ва қалъалардан ташкил топган катта қалъа эди. Унинг атрофи қалин пахса девор билан ўралган, баҳайбат дарвозалари ва кўп миноралари бўлиб, йўли жуда қалтис эди, унга тоғ ва водийлар орқали бориларди.

Бобак Баззга қочгандан кейин мусулмон аскарлари уни изидан қувиб боришди. Базз билан Ардабил орасидаги бир қанча манзилларга мусулмонлар ўз ҳарбий истеҳкомларини қуришди. Бу истеҳкомлар аскарларнинг қайтиш йўлини қўриқлаш ва халифанинг турар жойи Сомурро билан алоқа боғлаб туриш учун мўлжалланганди. Ироқдан келадиган озиқ-овқатларни Арманистон чегарасига кирганда, Ардабилда тушириб олишар, ундан «Ҳиснуннаҳр» («Анҳор қўрғони») деган истеҳкомга олиб боришарди. Ундан эса Аршак, Хаш, Барзанд ва Базз йўлидаги Руз-Арруз деган охириги манзилларга олиб кетиларди. Бу анжомлар ҳар манзилнинг соқчиларидан қўлма-қўл ўтиб борарди.

Афшин аскарларни жойлаштириш учун ишончли бир жой танлашни ўз одамларига топширди. Улар Руз-Аррузда эски бино қолдиқлари турган уч тоғни танлашди: Афшин аскарларни у ерга жойлаштирди. Баззга борадиган ҳамма йўлларни катта тошлар билан ўраб, қўрғондек қилиб олишди. Ҳужум қилиш учун фақат битта йўлни қолдириб, бошқа ҳамма йўллар олдига тошлар орқасидан хандақлар қаздирди. Афшин бу ишга кўп меҳнат сарф қилди. Одамлар тинимсиз тош ташиш ва хандақ қазиш билан банд бўлди. Соқчилар кеча-ю кундуз пойлоқчилик қилишди.

Руз-Арруз чалкаш-чулкаш тепалар орасида жойлашган бир водийдан иборат. Афшин аскарларини тайёрлаб ҳар бир қўшилмани бир лашкарбошига топширди. Лашкарбошилар уч киши бўлиб, улар Жаъфар ал-Ҳаёт, Абу Саид ва Аҳмад ибн ал-Халил эди. Аскарларни Руз-Арруз билан Базз орасини ажратиб турган водийдан юқорироқдаги ҳамма ҳарбий нуқталарга жойлаштирди. Шу билан Афшиннинг ҳарбий лагери жуда кенгайди. Масофа олислиги, қўшилмаларни тоғ ва водийлар бир-биридан узоқлаштириб тургани учун қўшинни қўзғатиш ёки юриш бошлаш кераклиги қўнғироқ чалинади, тўхтаса, чалиш тўхтатилади. Аскарлар ўз тартиб ва сафларини бузмай, шунга мувофиқ ҳаракат қиларди.

Афшин ўз лашкаргоҳини баланд бир тепага ўрнатди, ундан Баззга қараб, Бобак қасрини ва бошқа қасрларни кузатиб турарди.

Бобак барча урушларда аскарлари орасидаги бир тўда кишиларга қаттиқ суянарди. Мусулмон аскарларининг йўлини тўсиш ва чалғитиш мақсадида ўшаларни тепалар орқасидаги водийларда яшириниб туриш учун юборарди. Афшин эса уларнинг ҳамма ҳийла-найрангини барбод беришга киришар, бекиниб ётганларни топиш ва аниқлаш учун ўз айғоқчиларини юборарди.

Афшин шу қамалда хуррамияларни узоқ вақт чалғитиб турди. Баззнинг рўбарўсидаги водийнинг нариги томонига аскарлардан бир тўдаси билан кесиб ўтишни лашкарбошиларидан бирига буюрди. Саркарда у ерга етиб бориши билан Бобак қўрғонтепани душмандан мудофаа қилиш учун ўз аскарларидан бир қўшилмани чиқарди. Кеч кириши билан Афшин аскарлари хандақ орқасидаги лашкаргоҳларга қайтиб келиб, шу ерда тунашарди. Афшиннинг бу ҳарбий тактикаси хуррамияларнинг жонига тегди. Улар Афшин аскарларига қўққисдан ҳужум қилмоқчи бўлди. Бир куни Бобакнинг аскарлари Афшин аскарларининг одатдагидек водий томондан қайтишини кузатиб туришарди. Шунда Жаъфар ал-Ҳайётнинг отлик аскарлари қолиб, бошқа одамлари ўтиб кетгач, Бобак аскарлари Жаъфарга ташланди. Жаъфар ўз аскарлари билан хуррамияларни Баззгача қувиб борди. Икки томон аскарларининг қийқириқ овози Афшинга эшитилди. Аскарларнинг урушаётганини кўриб, у ўз режаларининг бузилиб кетишидан хавотирланди.

Ўлжа олиш мақсадида жангдагиларга ёрдам беришга одатланган кўнгиллилардан бир гуруҳи Жаъфарга ёрдамга келиб, унинг кучига куч қўшди. Жаъфар аскарлари билан қўрғонга ҳужум қилди. Қўрғондан ошиб, шаҳарга кирмоқчи бўлаётган Афшин унга: «Сен менинг тadbиримни буздинг, аста-секин аскарларингни олиб, орқага қайт!» — деди. Бунинг устига Бобакнинг яширинган айғоқчилари ҳам ҳаракатга тушгандан кейин, Жаъфар фурсат қўлдан кетганига қайғуриб, орқага қайтишга мажбур бўлди.

Шундан кейин кўнгиллилар ўзлари қолиб, бир неча кун урушни давом эттиришди. Уларнинг ем-хашаги, озиқ-овқати тугади, лекин улар ачиниб: «Афшин бизга ёрдам берганда Баззга кириб борган бўлардик», — дейишарди. Аскарлар тўполон қилиб, урушни бошлаб юборишни талаб қилса ҳам, Афшин мағлубиятга учрашдан қўрқиб ишни орқага силтарди. У мол-мулк орттириш учун атайин урушни кейинга сураётган бўлса-чи? Чунки халифа Афшиннинг отга минган ҳар куни учун овқат, қурол-аслаҳадан ташқари ўнг минг дирҳам, от минмаган кунига эса беш минг дирҳам юбориб турарди. Бу пулларни Афшин Ушрусанага юборарди. Уруш баҳонаси билан қанча кўп кун ўтса, Афшиннинг даромади шунча кўпаярди.

Бир куни Афшин ўзининг Баззга қараб қурилган чодирда ўтирганди, аскарлари шу ер халқнинг кийимидаги бир кишини ҳайдаб келаётганига кўзи тушди. Унинг олдида яқинлашганлари ҳам йўқ эди, улар асир олиб келаётган одам Жаҳоннинг акаси Сомон эканлигини пайқаб, изтиробга тушди. Лекин ундан фойдаланиш умидида: «Уни қийнамай, қўлларини ечиб юборинглар», — деб буюрди.

Сомон бошини эгиб, Афшин ёнига келиб тиз чўқди. Афшин очиқ чеҳра билан ундан: «Бошингни кўтар! Бу ерга сен қандай келиб қолдинг?» — деб сўради.

— Жаноб хожам, мен Базздан келяпман.

— Қани, бўлмаса яхшилаб ўтириб ол-чи, — деди Афшин унга қараб. Сомон одоб билан Афшин кўрсатган жойга ўтирди.

— Хўш, бу шаҳарга нима учун кириб қолдинг?

Сомон бошини чайқади.

— Мавлоно Афшиннинг хизматлари билан келгандим.

— Бу нима деганинг, Сомон? — ҳайрон бўлиб сўради Афшин.

— Сомуррода жанобингизнинг зиёратларига мушарраф бўлганимдан буён буйруғингизни бажариш учун Жаҳонни излаб юргандим. Охири унинг Бобак қўлида эканини аниқ билиб олдим.

Сомоннинг бу гапдан Афшиннинг кўзи ола-кула бўлиб кетди.

— Ҳозир Жаҳон шу ерда — Баззда эканми?

— Ҳа, шу ерда экан.

— Бундай олис бир шаҳарга у қандай келиб қолди экан? — ҳайрон бўлди Афшин.

— Ҳамадон яқинида қароқчилар уни менинг қўлимдан тортиб олиб кетганини сизга айтган эдим. Кўп суриштирдим, охири билсам, уни олдириб кетган киши Бобак экан. Жаҳоннинг гўзаллигини эшитиб, совчи юборганда, отам уни куёвликка қабул қилмаганди. Кейин орадан бир қанча вақт ўтиб кетди, отам вафот этдилар. Замона зайли билан Жаҳон Сомуррога бориш учун отланганини Бобак эшитиб, йўлига киши қўйган ва пойлаб ётган ерларига келишимиз билан уни ушлаттириб олиб кетган экан.

— Хўш, кейин нима бўлган? Ҳозир ҳам у Базздами?

— Синглимнинг ишига тушунолмапман. У ҳеч бир қарорда турмади. Ушрусана амирининг марҳаматини рад этиб, арзимас бир кишига турмушга чиқишга рози бўлди. Кейин ундан ҳам воз кечиб, Бобакни ихтиёр этди ва унинг севимли хотини бўлиб олди. Ҳозир у Бобакнинг ўнг қўли, жонини фидо қилиб унга ёрдам беряпти. Мен унга: «Бу ишинг нотўғри, ҳали ҳам бўлса ундан воз кечиб, Афшинга боришинг керак, у сенинг васийинг бўлади», — деб кўп панд-насиҳат қилдим, гапимга қулоқ солмади. Кейин уни ташлаб, сизнинг олдингизга келдим.

— Боракалло, — деди Афшин хурсанд бўлиб, — баъзи айғоқчиларимнинг гапига қараганда, Бобакнинг энг севимли хотинининг номи Гулнор эмиш. У жуда ақлли, тадбиркор аёл бўлиб, Бобакка ёрдам бериб, унинг қаддини анча тиклаб қўйган эмиш.

— Шу айтаётган аёлингиз Жаҳоннинг худди ўзи. У ўзини танитмаслик учун атайин исмини Гулнор қилиб олган. Янги қайлиғига мусулмон аскарларга қарши урушда ёрдам беришга ваъда қилиб, жонбозлик кўрсатяпти. Агар шу Жаҳон бўлмаганда, Бобак аллақачон кўрадиганини кўрарди.

Сомоннинг нияти бузуқлиги Афшинга маълум бўлса ҳам, фақат ёмон кишилар бажара оладиган ишларда ундан фойдаланиш мақсадида яхши муомала қилди. Афшин Сомон ўзини ёмон кўришини ва қўлидан келса, ўлдириб юборишга ҳам тайёр эканини билса ҳам, хушмуомалаликни қўлдан бермади, бошини чайқаб, иягини қашлади, телпагини тузатиб олди-да, ўтирган жойида бир қимирлаб:

— Бизнинг яхшилигимизга бу қиз шундай нонкўрлик қилди. Уни деб мен сени бир вақтлар хафа қилгандим ҳам. Ажаб эмас, ёмонлик деб ўйлаган ишинг бир вақт келиб яхшилик бўлиб чиқса, — деди.

Афшин бир оз жимликдан сўнг: «Жаҳоннинг бу ердалигини Зирғом билган эмасми?» — деди.

— Йўқ, албатта, Жаҳон ҳам Зирғомнинг ўлик-тириклигидан беҳабар.

Афшин унинг гапига ишонгиси келмади:

— Нега шундай дейсан. Зирғом уни қидирса, дарак топмай қўядиган одам эмас-ку.

— Номларининг ўзгаргани бу ишда катта ёрдам берди. Мен Жаҳонга Зирғом ўлдирилган деганман. Унинг шунга ишонганлигига хўп деяверинг. Зирғом бўлса: «Жаҳонни қаергадир олиб кетилган», деб ҳаётдан умид узиб қўйган. Жанобларининг менга тескари қараб юрганларига, отамнинг меросидан мени маҳрум қилганларига қарамай, ризоликларига эришмоқ учун шу ишларни қилганман, — деди-да, Сомон кўзларини аланг-жалаң қилиб Афшинга қаради.

— Мен учун астойдил хизмат қилганингга энди инондим. Энди шу ҳаракатингни интиҳосига етказиб, ишончимни оқласанг, улуғ мукофотга сазовор бўласан.

— Фармонингизга маъталман, нима десангиз бажаришга тайёрман.

— Баззда бўлдим деяпсан, хўш, Баззнинг одамлари, қўрғон ва аскарлари тўғрисида нималарни биласан? — деди Афшин.

— Ўзингиз кўриб турибсиз: шаҳар жуда мустаҳкам. Аскар ва қурол-яроғлари етарли. Хуррабийлар мол-жони билан бирлашган, бошлиқларининг буйруғини бажаришга астойдил бел боғлашган. Шунга қарамай, уларнинг мағлуб бўлишидан умидворман.

Афшиннинг туси ўзгариб, тетикланиб кетди:

— Нимага таяниб шундай деяпсан?

— Баззнинг ички аҳволини мулоҳаза қилиб, Бобакнинг мағлубиятга учрашидан умид қиламан. Билишимча, у ерда мусулмон ва бошқа кишилардан жуда кўп асирлар бор. Шулардан етти минг олти юзтаси аёллар ва ёш болалар. Бобак ўлдирган кишиларни икки юз эллик мингтача деб тахмин қилишади. Одамлар, ҳатто унинг шаҳарчасида яшаётганлар ҳам Бобакнинг ҳукмдорлигидан безор бўлишган деб эшитдим. Агар сиздан йигирма киши шаҳарга бостириб киришга йўл топса, Бобак одамлари уларни кўрса, бутун халқ таслим бўлишига аминман.

— Сенингча, шаҳарга кириш учун ҳужумни қайси томондан бошласак маъқул бўлади?

Сомон ўрнидан туриб Базз томондаги бир тоғга ишорат қилди ва: «Мана бу тарафдан. Бу тоғни кўряпсизми? Душман шу тоғ чеккасидан нари ёққа ўтса, шаҳарга кириш йўли очилишини билган Бобак яширин аскарларини шу ерга жойлаштириб қўйган. Жаноблари шу тоғ чеккасининг орқа томонидан боришга илож топсалар бўлди, марра ўзлариники, муқаррар ғалабага эришадилар».

Сомоннинг келганидан хурсанд бўлган Афшин ундан яна кўпроқ маълумот олишга ҳаракат қилаётганида ҳожиб кириб: «Халифа Муътасимнинг нома элтувчиси келиб, эшикда кутиб турибди», — деди. Афшин ҳожибга қараб: «Айт, бу ёққа кираверсин!» — деди.

Сафардан толиқиб келган, кўкрагида бир парча мис осилган* нома элтувчи ичкарига кириб, оёққа турди. Афшин: «Қани, бу ёққа келавер, нима янгилик бор?»— деб уни ўз ёнига чақирди. Нома элтувчи унинг олдига келиб, устига халифалик муҳри босилган бир ипак ўрамани топширди. Афшин уни қўлига олиб ўпди ва сурғунчини очди. Унинг ичидан муҳрланган кумуш най, кумуш най ичидан эса ўралган бир қоғозни чиқариб олди-да, уни ўқий бошлади. Унинг авзойини ва хатти-ҳаракатини кузатиб турган Сомон хатни ўқиб туриб, Афшиннинг ранги ўчиб кетганини пайқади. Афшин мактубни ўқиб бўлиб, нома элтувчига «майли, кетавер», дегандек ишора қилди. У чиқиб кетди. Кейин Афшин тик турган Сомонга қаради ва уни ўзига кўпроқ жалб қилиш учун зўрлаб жилмайиб, ўтиришга буюрди-да:

— Бу хат нима хусусда эканини биласанми? — деб сўради.

— Йўқ, жаноб, мен илми ғойибдан беҳабарман.

— Бу Муътасимнинг хати, хатда мени мустаҳкам туришга даъват қилиб, биродари Зирғом бошчилигида менга қўшимча аскар юборганини айтибди.

— Ушрусана ҳокими — аскарлари тоғу тошларни тўлдириб ётган бир қўмондон ёрдамига муҳтож эканми?

— Йўқ, албатта, амиралмўъминининг ўзи буни яхши билади. Зирғом уруш учун эмас, бошқа мақсадда келаётган бўлса керак бу ерга. У Жаҳоннинг ишидан хабардор бўлиб қолмаганмикин деган хавотирдаман. Майли, у хоҳ билсин, хоҳ билмасин, барибир Жаҳон меники. Мендан бўлак ҳеч ким унга қўл тегиза олмайди. Севги ва муҳаббат иш бермаса, зўравонлик ва андишасизлик билан Жаҳондан ўч олиш қўлимдан келади. Фарғонадаги ўша кун сира кўнглимдан чиқмайди.

Сомон яна Афшинга далда бера бошлади:

— Синглим бу ердалигини Зирғом мутлақо билмайди. Балки уни тирик деб ўйламаса ҳам керак. У: «Жаҳонсиз ҳаётнинг менга нима кераги бор», деб ўлимни маъқул кўриб, атайин уруш майдонига келгандир. Одамларда шунда бир бемаъни таомил бўлибди: бировни севиб қолса, жиннига ўхшаб қолади. Ҳатто ўз ҳаётини ҳам севгилиси йўлида аямайди. Биттаси шу йўлда ўлса, бошқалар ҳам шунинг орқасидан боришни истайдиган бўлиб қолди.

Афшин хохолаб кулган эди, тишининг оқи ҳам кўриниб кетди:

— Зирғом ўлим истаб келган бўлса, бош устига, жонимиз билан уни қабул қиламиз. Аммо ошиқларни жинни деб айтаётганинг учун маъзурсан. Сенда муҳаббат аҳлининг завқи, шуури йўқ, ундан беҳабарсан, — деди-да, бошини озгина ерга эгиб туриб сўради: — Биз эртага шаҳарга ҳужум қилиб кирсак, синглингни қасрдан топа оламизми?

Сомон ўрнидан туриб, Бизз томонга қаради ва қўли билан ишора қилиб:

— Шарқий дарвоза ёнидаги ҳашаматли қасрни кўряпсизми? Ўша — хотинлар қасри. Жаҳон ҳам шу қасрда яшайди. Шу қасрга тўғри кирмоқчи бўлган одам ўша дарвозадан бориши керак, — деди. Кейин ғарб томондаги бир қасрни кўрсатди: — Мана бу ғарбий дарвоза ёнидаги қаср худди Бобакнинг қасри. У ҳамма қасрлардан ҳам мустаҳкамроқ. Унга ҳужум қилган киши ўлмай қолмайди. Мана энди, «нима қиламан» десангиз, ихтиёр ўзингизда.

Афшин ўтирган ерида бир қимирлаб қўйганди, Сомон ўрнидан туриб, кетишга ижозат сўради.

Афшин унга: «Биз билан бўласан, зарурат бўлмаганда бу ердан қимирламайсан», — деди.

Афшиннинг мақсадига тушунган Сомон:

— Сиз ихлосимни, ниятим поклигини аниқлагунигизча, ҳузурингизда асир бўлиб туришни истаيمان. Менинг ишим Зирғомга ҳам, бошқаларга ҳам билдирилмай, сир тутилишини сиздан илтимос қилардим. Бўлмаса, кўраётган чорамиз бузилиб, ишимиз барбод бўлади, — деди.

Афшин унга «хўп» дегандек бошини қимирлатиб қўйди-да, ғулومини чақириб, уни эъзоз-икром билан муҳофаза қилиб туришни топширди. Шундан кейин Сомон ўзини Афшин яхши қарши олганини, синглисидан ўч олиш учун отасининг меросини ўзига беришга ваъда қилганини ўйлаб, ўзида йўқ хурсанд бўлди. Зирғом келса, бир ҳийла билан уни ўлдиртириб, синглисидан ўч олиш пайти яқинлашаётгани учун у яна ҳам мамнун эди. Сомон илгари Афшиндан кўнгли

қолганлигини, Зирғомдан унга қарши ёрдам сўраганлигини ҳамда синглизидан кўп яхшиликлар кўрганлигини ҳам унутди. У ўз манфаати учун ҳар қандай беҳаёликдан, қаллоблиқдан қайтмасди. У Афшиндан васийлик бурчини бажармагани ёки синглизига ёмон кўз билан қараганлиги туфайли эмас, балки отасининг меросидан ўзини маҳрум қилгани учун хафа бўлган эди.

У Зирғомни баҳодирлиги, саховатпешалиги ёки бошқа олижаноб фазилатлари учун эмас, балки ўз мақсадига эришишида ундан ёрдам олиш учун унга тилёғламалик қилиб юрганди. Кейинчалик Сомоннинг бу қадар ўзгариб кетгани ҳам унинг манфаатпарастлигидан эди. Унда на севадиган қалб, на уяладиган юз бор. Унинг бутун фикр-зикри, вужуди мол-мулкка ҳирс қўйишга қаратилган. Ўзининг ёмон хулқ-атвори учун кишилар назаридан қолганлиги унинг мол-дунёга бўлган ҳирсини яна ҳам оширди. «Бой бўлсам, кишилар мени ҳурмат қилади, улуғлайди», деб кишилар орасида мол-дунё билан ҳурмат топмоқчи бўлди. Одамлар хоҳ уни севсин, хоҳ ёмон кўрсин, бунинг Сомон учун фарқи йўқ эди.

* Қуръоннинг «Бақара» сураси, 156-оят.

* Халифанинг махсус хат ташувчисининг белгиси.

БАЗЗНИНГ ТАСЛИМ БЎЛИШИ

Сомон чиқиб кетгач, Афшин ёлғиз қолиб, ундан эшитган гаплар хусусида фикр юргизди. Сомоннинг гаплари унинг ўйлаб юрганларига мос келарди. Сомон бу ишларни Афшинни севганидан, ундан кўрққанидан ёки васиятномани ўзгартирармикин, деган шум ният билан қилганининг Афшин учун фарқи йўқ эди. Афшин Жаҳон ҳақида эшитганларини яна хаёлдан ўтказди. Унинг гўзаллиги ва меҳригиёсини эслаб, дарагини топгани учун севинди. «Қўлимга тушгандан кейин, ҳеч қаерга қочиб кетолмайди, — деди у ўзига-ўзи. У яна йўлида бирдан-бир ғов бўлиб турган Зирғомни эслади. Уни ҳалок этиш борасида Сомон берган маслаҳатни маъқул топди.

Соҳиб — Зирғом ҳамроҳлари билан етиб келди, деган хабарни олгунга қадар Афшин шундай орзулар билан бир неча кунни ўтказди. Эртаси эрталаб Зирғом унинг олдига келди. Уни Афшин яхши кўтиб олиб давлатга ёрдам беришга хайрихоҳлик қилгани учун ташаккур айтди. Соҳиб ҳам ташаккур билдирди. Жаҳондан умидини узган Зирғомнинг чехрасида анча ўзгариш рўй берганини пайқаса ҳам, Афшин эътибор бермай, унинг баҳодирлиги ва олижаноблигини мақтай кетди. «Давлат хизматини ўтаганим ва динга ёрдам кўрсатганим учун мақтанарли бир иш қилдим деб айтишдан ожизман», — деди Зирғом сўз бошлаб.

— Гапинг тўғри, сен бизга жуда зарур бир фурсатда етиб келдинг. Муҳим ишларда сендан бўлак сўянадиган саркардамиз йўқ. Мен сени синовдан ўтказганман, шижоат ва матонатингни яхши биламан.

— Мен бу урушнинг чўзилиб кетгани ва хуррамайлар ерини қўлга олиш бу қадар оғирлашганидан ажаблангандим. Бу истехкомларни ва бу ерга келиш йўлларининг қийинлигини кўрганимдан кейин сизнинг баҳодирлигингизга тасанно айтдим. Сизнинг илгарилаб кетишингиз ёки тезроқ ғалаба қозонишингизга мен катта ҳисса қўшаман, деб мақтана олмайман. Лекин бу муҳорабадан четда туришни ўзимга эп кўрмадим. Бошқалар қатори келиб, аралашишни лозим топдим. Қандай хизмат буюрсангиз тайёрман, — деди Зирғом.

Зирғомнинг бу гапларидан унинг Жаҳондан умиди узилганига Афшин қатъий ишонди. Зирғомга ҳалокат чоҳини тайёрлаш учун Афшин гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлди:

— Боракалло, ҳимматингга балли. Сен сафардан келдинг, аввал дам олишинг керак... Хўш, Сомурродан гапир! У ердагиларнинг аҳволи қалай, халифа ўзлари қалайлар?

— Бу Бобак бадбахтнинг ишидан ҳамма ташвишда. Аммо сизнинг иродангизга ва олиб бораётган оқилона сиёсатингизга улар тасанно айтишмоқда... Халифа бу урушни тезроқ тугатишга ҳаракат қилаётганини сезиб, шаҳид бўлиш орзусида ўзимни шу жангга ташлаш учун келдим, — деди Зирғом. Унинг кўзлари чарақлаб очилиб кетди. Зирғомнинг бу кўринишидан Афшин ўзича хўп хулоса чиқариб олди ва унга қараб:

— Бу гапларни эртага ҳал қиламиз. Аммо ҳозир лашкаргоҳларимиз, саркардаларнинг ўрнашган ерлари, хандақ, қўрғон ва аскарларнинг пистирмаларини сенга кўрсатайлик,— деди-да, ўрнидан туриб отларни тайёрлашга буюрди.

Зирғом ўрнидан қўзғаларкан:

— Бу истехкомларнинг баъзиларини кўриб, ҳарбий интизом ўрнатишда мўъжизакор ишлар қилганингизни пайқадим, — деди.

Куннинг қолган қисмини улар иккаласи бутун истехком ва қўрғонларни айланиш билан ўтказишди. Зирғом кўп сонли аскарларни ва ўрнатилган пухта интизомни кўздан кечириб чиқди. Афшин ўзидан-ўзи бу нарсаларни кўрсатганидан Зирғом шодланиб:

— Шунча аксар бор экан, энди бу шаҳарни қўлга олишга дарҳол киришилса ҳам бўларкан, — деди. Афшин:

— Бу сусткашликнинг сабабини сенга эртага айтиб бераман, — деди-да, иккаласи ажралишди. Шундан кейин Зирғом ўз чодирига борди. Уни Вардон кутиб ўтирарди. Вардон билан Зирғом иккаласи ҳақиқий оғайни, ораларидан қил ўтмайдиган дўст бўлиб қолишганди. Икки дўст суҳбатга тушишди. Зирғом Афшин билан бўлган ҳамма гапларни ўртоғига айтди ва: «Афшин урушни тезлатишга ваъда қилди. Мен ундан урушнинг энг оғир ерига юборишни ўтиниб илтимос қилдим. Ҳозирдан сенга айтиб қўяй, агар мен қайтиб келмасам, муштипар онамнинг ҳолидан хабардор бўлиб юр!» — деди бўғилган овози билан. Буни яшириш учун йўталиб қўйди-да, гапини давом эттирди:

— Менинг ишқ-муҳаббатим туфайли у киши чеккан азиятлардан ўзинг хабардорсан. Ёқутанинг ҳам эҳтиётини қил. Ажаб эмас, худо карам қилиб жазмани билан учраштира. Билишимча, сен уни танийсан. Жаҳон масаласига келсак, мабодо у ҳаёт бўлиб, менинг вафотимдан кейин унга учрашсанг, ишқида тортган дард-аламларим ҳақида унга айтишни сенга омонат топшираман.

Вардон унинг сўзини бўлди:

— Менга васиятингизни қўйинг! Сиздан кейин мен сира тирик қолмайман. Сиз қаерда бўлсангиз, ўша ерда бўламан деб ёнингизда биргалашиб юрибман.

— Дўзах азоби бу ҳаётдан қутулиш учун мен ўзимни ҳалокат чангалига ташламоқчиман, сенга нима бўлди?

Вардон хўрсиниб бошини эгди. Кўзларидан ёши оқиб, юзига тушди. Хижолат тортгандек бошини юқори кўтарди-да:

— Менда ҳам ўзимга яраша дард-алам бор. Ундан хабардор бўлганингизда, ҳалокат йўли томонга ўзингиздан олдин менинг боришимни талаб қилган бўлардингиз. Майли, саломат бўлсак, ҳаммасини кейин айтиб бераман. Ҳар ҳолда менинг ишимнинг оқибати ҳам сизникига боғлиқ.

Вардоннинг юраги шунчалик кенглигидан Зирғом таажжубланди. Унинг кўнглида нимадир борлигини Зирғом илгаридан сезиб юрган бўлса ҳам, ўзи гап очмагани учун сўрашга ийманган эди:

— Майли, дўстим, Вардон, сен нима истасанг, шу бўлади. Эртага Афшиннинг бизга тайёрлаб қўйган вазифасини кўрамиз.

Афшин шу кечани Сомон билан Зирғомнинг кунини кўрсатиш устида режа тузиб ўтказди. Эртасига эрталаб Зирғом Вардон билан биргаликда Афшин ҳузурига боришди. Афшин ёлғиз ўзи ўтирарди. Зирғом Афшиндан қандай қарорга келганини сўрагани, у:

— Душманни яна бир муддат қамал қилиб туришни маслаҳат кўряпман, — деди.

Бу ўзгаришдан Зирғом чўчиди, ҳужумни кейинга суриш унга маъқул тушмади:

— Не ваядан бунда қарорга келдингиз?

— Бугун ҳужум қилмоғимизни мен ёмон натижа берадиган шошма шошарлик деб ўйлаяпман. Кечаси бу ишни ҳар томонлама ўйлаб, мулоҳаза этиб кўрдим. Бизнинг ғалаба қилишимизга кафил бўла оладиган ҳозирликни топмадим.

— Бугун ҳужум қилишга нимадан кўрқаяпмиз? Шунини менга маълум қилсангиз? — қайтиб сўради Зирғом. Афшин ўрнидан туриб, чодир эшиги ёнига бориб тўхтади-да, Баззга ва унинг кўрғонларига синчиклаб тикилди.

— Бу шаҳарни кўряпсанми? У осмондаги шунқордан ҳам бадастурроқ. Хусусан, ана шу қаср жойлашган ғарбий томон, у Бобакнинг қасри. Биз шаҳарни олиш учун унинг ёнидаги тупроқкўрғонга етиб боришимиз керак. Шаҳарнинг ғарбий томонига қараб турган анави баланд тепани кўряпсанми? Қасрга ўша тепанинг орқасидан бўлак йўл йўқ. У йўл эса ғоят хатарли. Ундан кўп аскар юролмайдди, кам аскар эса хуррамийларнинг ўқи ва манжаниқидан кўрқиб, жасорат қила олмайдди. Бобак яшириниб турган кишиларига қаттиқ суюнади. Ўша тепанинг орқасида ёки унинг водийсида яшириб қўйилган аскарлари бўлиши керак. Ана шундан хафсираяпман.

— Ўша тепага фарғоналик аскарларим билан мен борсам? — деди Зирғом дадил.

— Агар шундай қиладиган бўлсанг, мен кўрғонлар атрофига ҳар томондан аскар тўплайман. Худо хоҳласа, шу билан ғалабага эришамиз.

— Ҳужумни қачон бошлаймиз?

— Сен маъқул кўрган пайтда.

— Шу кечаси, — деди Зирғом қатъий, — мен кечаси уларга бостириб кираман, тонготаргача эсон-омон Баззга кириб олсам бўлгани. Сизлар шаҳарнинг бошқа томонидан ҳужум қиласизлар. Шу билан ғалабани қўлга киритамиз.

— Менимча, кечаси ҳужум қилиш учун ҳаммамиз пухта тайёрланишимиз керак: сен аскарларинг билан тепанинг орқа томонидан бориб, шаҳарнинг рўбарўсида турасан. Вақт ярим кечадан оғгач, у ерда уч жойда олов ёқилади. Ундан аскарларимиз ҳар томондан шаҳарга ҳужум қилганини биласан-да, сен ҳам ўз тарфингдан ҳужум бошлайсан. Ўғлим, сен жойлашадиган томон бошқа ҳамма томонларга қараганда хавотирлироқ, буни эсингдан чиқарма!

Зирғом:

— Хавф-хатарнинг мен учун аҳамияти йўқ. Ҳозир мен кишиларимни тайёрлаш учун бораёй, эртага ҳаммамиз Бобак қасрида учрашамиз, — деди-да, ташланмоқчи бўлган шердек тишининг оқини кўрсатиб кулди. Ҳазаб ва умидсизлик уни янада ҳайбатлироқ қилган эди. Икки мўйлаби диккайиб, қошлари чимирилди, кўзлари чакнади. Афшин унга қарашга ва кўзига тикилишга ҳайрон бўлиб: «Агар сенга ўхшаш ўн азамат бўлганда, аллақачон Баззни олган бўлардик», — деди. Афшин бу гапи билан, Зирғомни яна ҳам тезламоқчи эди. Бобакнинг кучли мудрофаа қуроллари ва пистирмада ётган кишилари туфайли унинг тепадан ошиб, кўрғонга боролмаслигига Афшин қаттиқ ишонганди. Қизиғи шундаки, Зирғом ўз одамлари ёнига бориб, ҳужумга тайёрланмоқчи-ю, лекин ўзи йўлни билмайди, уни сўрагани ҳам йўқ. Йўлни билмагани учун Зирғом муқарар мағлубиятга учрайди, деб ўйлаб Афшин хурсанд бўлди.

Афшинга қараб: «Эртага ўша ерда учрашамиз», — деб қўли билан Бобакнинг қасрини кўрсатгач Зирғом чиқиб кетди. Афшин эса уни илжайганча кузатди. Чодирдан узоқлашган Зирғомга Вардон йўлиқди. Ҳар иккиси бирга кета бошлашди. Вардон Афшин билан қадай қарорга келиганини сўради.

— Шу кечаси Баззга ҳужум бошлайдиган бўлдик, — деди Зирғом унга қараб.

— Қаердан?

— Баззга мен фарғоналиклар билан ана шу тепа орқасидан бориб, ғарб томондаги дарвозадан бостириб киришим керак. Бобакнинг қасри худди шунинг ён биқинида. Шундай қилиб, тупроқ кўрғондан биринчи бўлиб биз кирамиз ёки ўша кўрғон тагида ҳалок бўламиз.

Вардон ўрнидан туриб, унга қаради-да: «Тепа томонга борадиган йўлни биласизми?» деб сўради.

— Йўқ... билмайман... лекин...

Вардон ажабланди:

— Лекинингиз нимаси? У узоқ йўл, унга борадиган киши тепа орқасидан юриб, тупроқ қўрғоннинг рўпарасидаги қирғоққа етиш учун бир неча соатлик масофани босиб ўтиши керак,

— деди ва бу билан Зирғомни огоҳлантирмоқчи бўлди.

— Ўзинг у йўлни биласанми?

— Ҳа, билганда қандай, уни беш қўлимдай биламан, — деди Вардон хурсанд бўлиб.

Зирғомнинг ҳам кўнгли жойига тушди:

— Ундай бўлса, сен бизга йўл бошловчи, балки қўмондонимиз бўласан. Юр, одамларимиз ёнига борайлик. Ҳозирдан тайёрланишсин. Кейин кечқурун улар билан сен билган йўлга тушиб, кечаси шаҳарнинг рўпарасига етиб борамиз.

Вардон «хўп», деди-да биргаликда кета бошлашди. Ораларида сукунат ҳукм сурарди. Базз йўлида учраши мумкин бўладиган хавф-хатарларни кўз ўнгига келтириб, ҳар иккаласи хаёлга чўмганди. Лекин қалбларидаги ғалабага ишонч туйғуси иккаласини ҳам хавф-хатарларга эътибор бермасликка ундарди. Улар фарғоналиклар ўрнашган лагерга етиб келишди. Фарғоналиклар кўп эмас, бир неча юз киши холос. Лекин ҳаммаси бақувват, сараланган, Зирғом учун ўзини фидо қилувчи, ҳатто ўтга ташла деса, ташлайдиган кишилар эди.

Зирғом чиқиб кетгандан кейин Афшиннинг ёнига Сомон кирди. Зирғом билан бўлган можарони Афшин унга бирма-бир айтиб берди ва: Қолган ишларни сен ўзинг бажарасан»,— деди. Сомон қабул ишоратини қилиб, бош эгганча чиқиб кетди.

Бехосдан душманни босиш учун шу кечаси ҳужум қилишга Афшин аскарларни тайёрлади. У ўз қисмига Жаҳон ёки Гулнор яшайдиган аёллар қасрига кирадиган дарвоза томондан ҳужум қилишни тайинлади. Шаҳарга бостириб кириб, кишилар ўлжа олишга киришган чоқда, Афшин аёллар қасрини қўлга олиш ва Жаҳонни ишончли бир кишига топшириб, ундан кейин бошқа ишларга бошчилик қилиш режасини тузди.

Зирғом эса ўз кишиларини тайёрлаб, Вардоннинг йўл бошловида йўлга тушди. Тепа атрофини айланиб, ғарб томондан Базз кўриниб турган бир ерга боришиб, ҳамма ёқни қоронғи қоплагунча ўша ерда туришди. Одамларга шу ерда ҳужумга тайёр бўлиб кутиб туришни буюрди. Кейин Вардон пастак бир тепага бориб, Баззга назар ташлади. Кечачи нотаниш бир шаҳарга келган киши фақат чироқларни кўриб, бино ва қалъаларини яхши ажрата олмаганидек, улар ҳам у ер-бу ердан милт-милт ёниб турган чироқларни кўришди, холос. Вардон:

— Бу чироқлардан тупроққўрғонга яқинроғи, энг ёруғи Бобакнинг чироқлари, биз уни қўлга оламиз ёки ўша ерда ҳалок бўламиз. Шаҳарнинг ана у томонидаги олис чироқларни кўриб турибсиз. Аёлларнинг қасри ўша ерда. Бобак хотинларга ўчлиги ва дунё лаззатларига муккасидан кетганлигини билсангиз керак деб ўйлайман, — деди.

Зирғом унинг гапини бўлди:

— Тадбирли ва ақлли бир хотинининг шарофатидан унда анча ўзгариш юз берганини эшитдим. Офарин у аёлнинг буюк ақлу иродасига!

— Ҳақиқатан ҳам у ақлли аёл экан. Бўлмаса, Бобакка сўзини ўтказа олармиди. Унинг раъйсиз Бобак ҳеч бир иш қилмас экан.

Зирғом чуқур нафас олди:

— Ҳозир бизга бу гапларнинг нима кераги бор? Ҳужумни бошлайдиган йўлимиз ҳақида гаплашайлик? Ҳозир биз билан шаҳар орасида нима бор?

— Шаҳар билан орамизда бир водий бор, — деди Вардон.

— Уни қандай кесиб ўтамиз?

— Водий устидаги кўприкка ўхшатиб турган жойдан ўтамиз. Унинг нариги томонига бориб олсак, тупроққўрғонга яқинлашган бўламиз. Бир ҳужум билан тупроққўрғон устидан ошиб ўтамиз. У ерда қўриқчилар бўлмаса керак, албатта. Чунки бизни шу қалтис йўлдан келади ёки у ерга тушади деб, хуррабийлар сира хаёлига келтирмайди.

— Ундай бўлса юр, тушаверайлик.

— Хожам, сабр этинг. Одамлар ухлаб, кўнгил тинчидиган вақт бўлсин. Ярим кеча бўлмай, Афшиннинг ёққан ўтини кўрмай туриб, у томон силжишимиз дуруст эмас, — деди Вардон.

— Хўп, майли, гапинг, маъқул — деди-да, Зирғом одамлар томон қараб, жим кутиб туришларини, ўт ёқмасликни ва олға юришга буйруқ берилмасдан туриб овоз чиқармасликни таъкидлади. Кейин уларни қолдириб, Вардонни чақирди.

— Юр, сен айтган томон бемалолми ёки бирор тўсиқ борми, яхшироқ текшириб кўрайлик, — деди.

Улар иккиси тошлоқ ерларда пайпаслаб-пайпаслаб, узоқ масофа босишди. Кечаси тим қоронғилигидан киши тумшуғи тагидаги нарсани ҳам кўролмасди. Ҳамма ёқ жимжит. Катта тошлар устида юрган илонларнинг вишиллаши ва ҳавода қанот қоққан қушлар овозидан бўлак ҳеч садо эшитилмасди. Зирғом билан Вардон овоз эшитилмасин деб қадамларини секин-секин ташлашга жон-жаҳдлари билан уринишарди. Улар водийга яқинлашганда тепасидан икки-уч киши бир йўла ўта оладиган кўприкка ўхшаш катта харсангларни кўришди. Шу пайт Зирғом:

— Одамлар ғафлат уйқусида ётган шу топда тўғри тупроққўрғонга бориб, устидан ошиб тушгим келяпти. Мен қўрғоннинг ичкарасига кириб олсам, мусулмонлар бардам бўлиб ҳужум бошлайдилар ва бу иш зафаримизга сабаб бўлади, — деди.

Вардон уни қайтарди:

— У ерда пистирмада ётган кишилар бўлиши мумкин. Сизга шикаст етказишларидан қўрқаман. Яхшиси, бирга қайтайлик ёки мен ўзим бориб кишиларимизни бошлаб келай-да, ҳаммамиз биргаликда ишга киришайлик.

— Бўлмаса, сен бор, уларни олиб келгунингча мен шу ерда тураман.

Вардон:

— Шу жойдан қимирлаш ёки бирор ҳаракат қилишдан эҳтиёт бўлинг! — деди-да, фарғоналиклар томон қайтиб кетди. Зирғом ёлғиз қолди.

Вардон кетгандан кейин у тупроққўрғонга қараб, унинг ўзидан икки юз қадам нарида эканини англади, унга секин юриб бориб, орқасида нима борлигини билиб қайтиб келмоқчи бўлди. Йўлни билмаса ҳам, қўрғонни мўлжалга олиб йўлга тушди. Ерга тегиб овози эшитилмасин деб қиличини баланд кўтариб, оёғини аста-секин босарди. У қўрғонга яқинлашди. Қўрғон баланд, тепа устида миноралар бор эди. У ерда дарвоза тепасидаги катта минорадан бўлак ҳеч ерда чироқ ҳам йўқ, овоз ҳам эшитилмайди. Шу ягона чироқ ёруғи ҳам жуда заиф эди.

Зирғом тупроққўрғонга яқинлашганда, ғивирлаган бир ҳаракат сезди-да, қиличининг дастасидан ушлаган ҳолда ўрнидан ирғиб турди. Шу пайт қилич яланғочлаган ўн чоғли киши кўз очиб-юмгунча тошлар орқасидан чиқиб уни қуршаб олишди. Ўзининг қўлга тушганини пайқаган Зирғом қиличини қиндан суғурди-да, қаттиқ бир наъра тортди. Ўлимни писанд қилмайдиган бу довюрак йигит ўнг ва чап томонга шер каби ташланарди. Улар эса арслондан қўрққан кийикдек, олдига тушиб қочишарди. Зирғом улар кетидан бепарвогина чопарди. У бирдан хандаққа ағдарилди, қўлидан қиличи тушиб кетди. Унинг икки оёғи билан елкаси атрофи арқон ташланди ва уни хандақдан тортиб ола бошлашди. Зирғом ҳайқириқ-сурон, дўпир-дўпир овозларини ва Вардоннинг «мен шу ердан» деган товушини ҳам эшитди. Бу ердагилар Зирғомни пойлаб туриш учун бир кишини қолдириб, Вардоннинг товуши чиққан томонга югуришди. Ўз одамлари олисдан ёрдамга келганини тушунган Зирғом шерга ўхшаб бир наъра тортди-да: «Вардон, мана бу арқонларни уз!» деб қичқирди.

Кўз очиб-юмгунча фурсат ўтмасдан Вардон югуриб келиб, арқонларни кесди. У арқондан бўшаниб олгандан кейин, қиличини ушлаганча хуррамияларга ҳужум қилди, улардан

Ўлдирганини ўлдирди, қолганлари тумтарақай қочиб қолди. Салгина вақт ўтмай хуррабийлар кетиб ҳамма ёқ бўшаб қолди. Кейин Зирғом ўз одамларига: «Қўрғон томон ҳужумга!» деб бақирди. У гапани тугатмасданоқ худди тоғ йиқилаётгандек қўрқинчли бир овоз эшитилди. Вардоннинг: «Хожам, ўзингизни четга олинг, улар тоғнинг тепасидан туриб катта тошлар юкланган араваларни юмалатишяпти. Тошлари устимизга тушади, уни шижоат билан даф қилиб бўлмайди», — деган овозини эшитди.

Уруш ва найза санчишдан қўли толиққан Зирғом ўзини четга олди. Вардон уни огоҳлантирмаганда, тошли аравалардан биттаси устига тушиб, майда-майда қилиб юбориши ҳеч гап эмасди. Чунки озгина ўтмасдан, аравалар қаттиқ сел ёки жаладек юқоридан ёғилиб келди. Филдираклар юмалаб-юмалаб, қўрғонга келиб тақалаверди. Уларга осилиб, қўрғоннинг тепасига чиқиш мумкин бўлиб қолди. Уни кўрган Зирғом: «Қўрғонга ҳужумга», деб кишиларига буйруқ берди. Ўзи қиличини яланғочлаб, кишиларининг олдига тушиб югурди. Ўзи чиқиб улгурмасданоқ, қўрғоннинг тепаси қўлига ўқ-ёй ушлаган кишилари билан лиқ тўлди. Рақиб томон ҳужум қилаётганларни ўқ-ёй билан отса ҳам, улар парво қилмай олға интилишаверди. Зирғом уларнинг олдида бўлиб, бошидан қалпоғи тушган, узун уст кийими ва чалвори йиртилганди. Унинг дарвоза ёнидаги аравалардан бирига чиқиб, ундан қўрғонга ошиб тушмоқчи бўлаётганини Вардон кўриб, у ҳам ўшандай қилди. Шу пайт қўрғон дарвозаси очилиб, ундан хуррабийлардан бир гуруҳи чиқди-да, аравани ва аравадагиларни қуршаб олди, Зирғом билан Вардоннинг устига арқон ташлади. Улар бир айланиб, қилич билан арқонни кесишди-да, Зирғом уларга: «Пасткашлар! Қиличлар қаерда қолди, биз билан арқон уруши қилмоқчисизлар?» — деб бақирди.

Зирғомга ҳеч ким жавоб қилмади, у арава устида туриб қилич ўйнатарди. Шу пайт бирдан арава ёғочидан оёғи тойиб кетиб, қулади-да, боши бир тошга урилди. Уни кўрган Вардон ўзини унутиб, у билан овора бўлиб қолди. Бу ҳолдан фойдаланган душман аскарлари уларнинг устига ёпирилиб, қўл-оёғини боғлашди ва қўрғоннинг ичкари томонига олиб бориб, дарвоза тепасидаги минорага чиқариб, соқчилар бошлиғининг олдига ташлашди. Бошлиқ Зирғомни ҳушига келтириш учун устидан сув септирди. У ўзига келгач, қиличини қўлига ушлашга ва сакраб туришга ҳаракат қилди. Лекин қўл-оёғи боғланган ҳолда ётганди. Ёнига қараса, Вардон ҳам ўзидек боғлиқ ҳолда ётибди. Асирга тушганликлари Зирғомга алам қилди ва уларга қараб: «Урушда арқондан паноҳ топиш сизлар учун уят, мард бўлсанглар, қилични ишга солинглар, ўлдиринглар, лекин асир қилманглар!» — деди-да бундай қараб хуррабийлар кийимида — чалвор ва қалпоқда ўтирган соқчилар бошлиғига кўзи тушди. Унинг ёнида шу жангдан омон чиққан бир тўда соқчиларни ҳам кўрди. Уларнинг авзойидан уруш аломатлари ҳали йўқолмаган эди. Уларнинг форс тилида сўзлашаётганини эшитди. Ўзи ҳам у тилдан хабардор бўлгани учун бошлиққа арабча ҳам, форсча ҳам гапириб кўрди, лекин бошлиқ унга жавоб қилиш ўрнига имлаб ўз одамларини чақариб юборди-да, Зирғомнинг олдига келиб арқонини ечди. Кейин Вардонникини ҳам ечиб, араб тилида: «Тур, Зирғом туриб ўтир», — деди.

Унинг овозини эшитиб, Зирғом ҳаяжонланди ва синчиклаб башарасига қаради-да, танигандек бўлиб: «Ҳаммод эмасмисан?!» — деб бақирди. Бошлиқ: «Топдинг, худди ўшанинг ўзиман», — деди. Бу тасодифдан ҳайратда қолган Зирғом унга яна бир тикилиб: «Бу ерга қандай келиб қолдинг?» — деди.

— Ҳамадон яқинида сендан ажрашгандан кейин шу ерга келганман. Келишимнинг сабаби ўзингга маълум. Сенинг золим дўстингдан ўч олиш учун шу мажусийнинг лашкарларига келиб қўшилдим. Бу қиличларни зарарига хизмат қилдириш ўрнига, мудофаа учун асраб қўйса яхшироқ эмасмиди?

Ўзидаги бир олам ғам-андухга қарамай, Зирғом бир илжайди-да: «Дўстим золим эмас», — деди. Кейин: «Ёқутани қидиртириб кўраман», — деб Ҳаммодга берган ваъдаси эсига тушди-да: «Шошма, сенга севинчли хабар олиб келганман, балки сенда ҳам шундай яхши маълумот бордир», — деб юборди.

Ҳаммод ҳаяжонга тушиб, кўзлари чақнаб кетди ва: «Қандай хабар, Ёқутани топдингми? У қаерда?» — деб сўради.

— Ҳа, уни топдим, ҳозирда у Сомуррода, ойимнинг ёнларида иззат-икромда юрибди.

— Бу тушимми, ё ўнгим? — деб Ҳаммод ирғиб ўрнидан турди-да, — Ёқута ҳозир менинг уйимда яшайпти дедингми? Вой, тилларингдан айланай, унинг соғлиғи қалай, омон-есон юрибдимми? Сенга минг-минг офарин, бутун дунёни бергандан ҳам ортиқ шодлантирдинг мени, — деди-да, унга ёпишиб юз-кўзларини ялаб-юлқаб ўпа бошлади. Кейин ташвишли бир нарса эсига тушиб қолгандек, бирдан ранги ўчди-да кетига қайтиб:

— Мен ҳам Жаҳонни қидириш ва суриштиришда бор кучимни аямадим, лекин бахтга қарши сенга муяссар бўлган бахт менга муяссар бўлмади. Унинг на ўзини, на хабарини била олмадим. Ўзинг ҳам ундан бирор дарак топа олмадингми? — деди.

— Ҳеч изламаган жойим, суриштирамаган ерим қолмади, ҳамма саъй-ҳаракатим бекор кетди. Жаҳон ҳақида ҳеч нарса билолмадим, — деди Зирғом оғир бир хўрсиниб, — одамларингни қайтармаганингда, мени ўлдириб қўйишарди. Шунда менга яхшилик қилган бўлардинг. Мен бу мамлакатга фатҳ қилиш билан мақтаниш ёки ўлжа олиш учун эмас, барвақтроқ ўлиб, дунёнинг ғам-андухидан қутула қолай деган ниятда келганман.

Унинг бу кулфатига ҳамдард бўлган Ҳаммод кўнглини кўтармоқ учун деди:

— Ёруғликдан умидсизланма, дўстим, сен менга бу дунё қоронғи десанг ҳам, бир кунмас, бир кун ёруғликка чиқиб қоласан. Менинг Ёқута туфайли тортган азоб-уқубатларимдан хабаринг бор, ахир ундан умидим узилганидан эл-юртимни ва қавм-қариндошларимни ташлаб кетдим. Мана бугун ўзинг унинг соғ-саломат юрганини айтиб ўтирибсан. Ҳеч кутмаган бир вақтда ёруғлик хабари келиб қолди. Мен ҳам бир вақтлари сендек иш қилмоқчи бўлгандим, иш ўзимни ўлдиришгача бориб етганди, лекин бир воқеа рўй берди-ю, кўнглимни анча тинчитди ва сабр этишимга ёрдам берди. Сен ҳам шундай тасодифга дуч келиб қолсанг, ажаб эмас. Менга ўхшаш сабр қилиб тур. Мен Ёқутага ўхшаб кетадиган бир қизни учратдим. Уни кўриб, дардим анча енгиллашди, Ёқутадан ажралганлик аламини бир оз босган бўлди.

Шу пайт Зирғом Ёқутанинг Жаҳонга ўхшашлигини эслади-да:

— Менга ҳам Жаҳонга ўхшайдиган қиз дуч келди-ю, лекин дардини енгиллатишини сезмадим, балки уни дуч келтирганим ғамимга ғам қўшди, — деди. Ҳаммод таажжубланди.

— Мен эса ўша қизни Ёқутага ўхшатиб, бир оз тасалли топаман. Унга эришиш йўли мен учун бутунлай берк бўлса ҳам, кўришимнинг ўзиёқ Ёқутадан умидсизланишимни тарқатади. У қиз шу шаҳарда туради. Шаҳардаги аёлларнинг энг ҳурматлиси, энг кўҳлиги ва энг мартабаси баланди. У кишидан қочмайди. Уни қачон кўрсам, ўзимда бир шодлик ҳис қиламан, тўйиб-тўйиб қараб оламан.

Вардон гапга аралашмай қулоқ солиб ўтирарди. У Ҳаммоднинг Ёқутага ўхшаган қиз ҳақида гапираётганини эшитиб, Ёқутанинг Жаҳонга ўхшашлигини эслади. Унинг аломатларини аниқроқ билиб олмоқчи бўлиб турган эди, бирдан Зирғом, ҳовлиқиб; «У қизни қаерда кўрасан?» — деб сўраб қолди.

— Шу шаҳарда худди Бобакнинг қасрида учратаман. Бобакка кўмак бераётган, ахлоқини тузатиб, ёмонликдан яхшиликка қаратаётган қизни эшитгансизлар, албатта, — деди Ҳаммод.

— Ўйлашимча, Гулнорни айтаётган бўлсанг керак? — сўради Вардон.

— Ҳа ўшани айтяпман. У Ёқутага жуда ҳам ўхшаб кетади. Уни кўрсам, кўз ўнгимда Ёқута гавдаланади қолади. У Бобакнинг қасрига қатнаб турганини, у билан бирга ўз отига миниб чиқаётганини кўраман. Мен ҳаётимда ундан гўзалроқ, сеҳрлироқ ва салобатлироқ аёлни кўрган эмасман.

Зирғомнинг юраги дук-дук уриб кетди, қоронғилик бўлмаганда, унинг чехрасида намоён бўлган ўзгаришни Ҳаммод албатта кўрган бўларди. Зирғом бир лаҳза бошини ерга эгиб, Ҳаммоднинг Ёқута тўғрисидаги гапларини ва: «У Жаҳонга жуда ўхшаб кетади», деб қилаётган таърифини

кўнглидан ўтказди-да ичида: «Бу Жаҳоннинг ўзи бўлмасин тагин», деди ва Ҳаммодага қараб: «Шу Гулнор деяётганинг ўзи қаердан?» — деб сўради.

— У Бобакнинг хотинларидан биттаси, бошқалари сингари у ҳам, узоқ шаҳардан олиб келинган. Лекин у ҳаммасига қараганда, Бобакнинг жоловини қўлида тутиб турган аёл. Бошқа кундошлари аёллар қасрида яшириниб, Бобакни кўрганда унга сажда қилса, Гулнор ўзининг қашқа отини миниб лашкаргоҳда айланиб юради. Кимларга буйруқ қилаётганини, кимларга жеркиб ташлаётганини кўрасиз. Хуллас, унинг гапи ҳаммага — каттага ҳам, кичикка ҳам ўтаверади.

Зирғом Ҳаммодининг «қашқа отини», деган гапини эшитиб, ёмғирда қолган чумчуқдек силкинди, силкинди эмас, қалтираб кетди. У ирғиб ўрнидан турди-да: «Ростдан оти қашқами? Ўзи қаерда? Худо ҳаққи, уни менга бир кўрсатчи, Ҳаммо! У Жаҳоннинг худди ўзи», — деди.

Ҳаммо унга ачиниб;

— Кошкийди, у Жаҳон бўлса, дўстим. Лекин Жаҳон эмас, Гулнор деган бошқа бир аёл, — деди.

— Менинг кўнглим «у хотин Ёқутага ўхшайдиган бўлса, Жаҳоннинг худди ўзи» деяпти, чунки Жаҳонга жуда ҳам ўхшайди. Яна ўзинг унинг оти қашқа, узоқ шаҳардан олиб келинган деяпсан. Бу таърифларинг ҳаммаси Жаҳонга тўғри келади. Номини бошқалигининг унчалик аҳамияти йўқ. Масалан, сен мени Зирғом деб танийсан, аммо Сомуррода ҳеч ким мени Зирғом деб атамайди. У ерда менинг номим Соҳиб. Сен айтаётган аёл Жаҳоннинг худди ўзи. Кўнглимдаги умидсизлик булутини тарқади, айт-чи, у қаерда ҳозир?

— Хотинлар қасрида бўлса керак. Чунки у кечаси ўша ерда бўлади, керакли вақтда Бобакнинг қасрига чиқади.

Зирғом сиқик жойдан кенг ерга чиққандек бир хўрсинди, ундаги умидсизлик ўрнини умидворлик эгаллади. У кетмоқчи бўлиб туриб, ўзининг йиртилган кийим-бошларига қаради. Уни Ҳаммо тўхтади:

— Бу кийимларингни ечиб, хуррабийлар кийимини кийиб ол. Одамлар сендан шубҳа қилишмасин. Вардон ҳам шундай қилиши керак. Эртага эрталаб аёллар қасрига чиқасиз.

Зирғом унинг гапини бўлди:

— Эртагача чидай оламанми?.. Қандай қилиб чидайман. Хўп, сабр қилган бўлай, шаҳар ҳам чидай тура оладими? Муслмонлар унинг бутун атрофини ўраб олишган. Ҳадемай уни фатҳ этишади. Ҳали сени бундан хабаринг йўқми?

— Фатҳ этишлари мумкин. Бу мен учун янгилик эмас. Чунки ўзим Бобакнинг қўмондонлариданман. У баъзи айғоқчиларидан сизларнинг шу дарвоза томондан ҳужум қилишларингизни эшитиб, бу кеча ундан хабардор бўлиб туришни менга топширди. Шунга биноан мен кечқурун келиб соқчиларни қўйдим. Яқинлашганларингни кўриб, сизга ҳужумни бошлашни уларга буюрдим. Натижани ўзинг кўрдинг. Майли, ўтган ишга салават, кел, кийимларингни ўзгартир! Сен ҳам кийимларингни алмаштириб ол, — деб Вардонга қаради. Аммо Вардон бошини ерга эгганча хаёлга чўмганди.

— Ие, биродар, сенга нима бўлди? Нега бунча хаёл суриб қолдинг? Ё сен ҳам бизнинг дардимизга йўлиққанмисан?

Вардон бир хўрсинди-да:

— Ҳа, менинг ҳам ўзимга яраша дардим бор. Дардимни хотинлар қасрига етганимизда биласан. Ҳозир, «тезроқ қаср томонга чиқайлик», деган Зирғомнинг фикрига мен ҳам қўшиламан, — деди.

Уларнинг гапига Ҳаммо «хўп» деди. Улар хуррабийлар кийимини кийиб, ҳаммалари бирга чиқишди. Ҳаммо ўзи қайтиб келгунча дарвозани муҳофаза қилиб туришни одамларга топширди. «Бу икки асир шу кеча ушланган асирлар билан бирга менинг ҳузуримда сақланади», деб уларнинг кўнглини хотиржам қилиб қўйди. Кейин у қўрғондан Баззга тикилиб қаради: Ҳамма ёқ чироғлар билан ёритилган, шаҳарнинг ўртасида ғовур-ғувур овози эшитилди.

Одамларини чақирганди, ҳеч биридан дарак бўлмади. Кейин у ўз ходимини чақириб: «Одамлар қаерда?»— деб сўради.

— Хужум қилиш учун чалинган дўмбира овозини эшитмадингизми? — жавоб қилди ходим. «Йўқ, эшитмадим», — ҳайрон бўлди Ҳаммод. У Зирғом ва Вардон билан гапга алаҳсиб, дўмбира овозини эшитмай қолганди.

Ходим қўшимча қилди:

— Дўмбира чалинди, кишилар тезда тўпланишди, уларга шарқ томондаги дарвозани мудофаа қилиш тўғрисида буйруқ берилди. Чунки, айтишларича, энг катта саркарданинг қўмондонлигида мусулмонлар хужумга ўтган эмиш.

— У катта саркарда Афшиннинг ўзимикин?

— Билмадим, — деди ходим.

Вардон билан Зирғом иккаласи Афшиннинг лашкаргоҳига қарашди. Уч ерга ёқилган ўтни кўргач, хужум бошлангани аниқлигига ишонишди, Зирғом: «Қани, қаср томон юрайлик», — деди.

* * *

Ҳаммод, Зирғом ва Вардон хуррабийлар отидан учтасига миниб, аёллар қасри томон чоптириб кетишди. Шаҳар халқи тўполон, ғовур-ғувур ичида ўзини мудофаа қилиш учун қурол кўтармаган биронта одам қолмаган. Улар Ҳаммодни ҳам, ҳамроҳларини ҳам талон қилиш учун келганлардан, деб ўйлашди. Мусулмонлардан бир қанчаси шаҳар ичида кўзга кўринган нарсани талон-торож қилиш билан овора. Шарқий дарвозага яқинлашган сари ҳар қадамда мусулмонларни кўриб, шаҳарнинг қўлга олинганига имонлари комил бўлса ҳам, бепарво боришаверди. Хотинлар қасрига етишганда, қўлларида ҳар хил буюмларни кўтариб чиқиб келаётган мусулмон аскарларини кўришди. Улардан баъзилари хотинларни ҳайдаб келаётганини кўриб, шуларнинг орасида Жаҳон ҳам бормикин, деб Зирғомнинг кўнгли нотинчланди. У Вардонни ёнига олиб, қаср ичига кирди. Ҳаммод:

— Сизлар бир оз сабр қилиб туринглар, мен ҳамма гапни аниқлаб билиб келай, — деди-да, дарвоза ёнида қулфланган бир хужра томон йўлланди. Уни тақиллатиб кўрди, жавоб йўқ. Кейин ичидагиларга ўз тилларида ниманидир гапирарди, бир кампир чиқиб, эшикни очди ва кўрқиб, қалтираб, уларни ичкарига киритиб, эшикни бекитди. Ҳаммод ундан: «Хола нима гап бўлди ўзи?» деб сўраганди, кампир:

— Хабарингиз йўқми? Шаҳарни фатҳ қилишди. Бу қасрга келиб, нарсаларни талашди, аёлларни эса асир қилиб олишди. Бу ерда яширинмаганимда ёки аввалги ҳусн-жамолим, мол-мулким бўлганда мен ҳам омон қолмаган бўлардим, хайрият, фақат зеб-зийнатимни олиб қўя қолишди, — деди.

Кампирнинг «аёлларни асир олишди», деган сўзини эшитиб, Зирғомнинг аъзойи бадани жимирлашиб кетди, Вардоннинг ҳам ҳаяжони Зирғомникидан кам эмасди. Лекин у ўз туйғуларини сир тутишда Зирғомга нисбатан пухтароқ эди. Уларнинг куйиб-пишганини кўрган Ҳаммод кампирдан: «Ҳамма аёлларни олиб кетишдими?» — деган эди у: «Ҳа, ҳаммасини олиб кетишди», — деди.

— Гулорни ҳам олиб кетишдими?

— Йўқ, Гулнорни олиб кетишгани йўқ.

— У қаерда бўлмаса?

Кампир Ҳаммоднинг ёнидаги ҳамроҳларига қаради: у махфий сирни айтишга тортинаётгандек эди. Ҳаммод унга: «Кўрқмай, бемалол айтаверинг!» — деди.

— Гулнор билан Бобакнинг хотинларидан бўлган румлик аёл бир неча кун бурун чиқиб кетишган.

Вардон бирдан сўзга қотишиб, ҳовлиқиб сўради:

— Ўша хотиннинг номи нима? Уни сиз танийсизми?

— Нега уни танимай, ахир шу қасрнинг оқсочиман. Ундаги ҳамма хотинларнинг ипидан-игнасигача менга маълум. Масалан Гулнорни олсак, баззликлар унинг ҳақида ҳеч нарса билмайди. Аммо мен унинг насабини, таги тахтини Фарғонадан олиб келингандан буён биламан. Унинг номи ўша вақтда Жаҳон эди. У Фарғона ҳокимининг қизи бўлган. Кейин унга Гулнор деб бошқа ном қўйилган. У мана шу румлик хотинни яхши кўриб, у билан опа-сингилдек бўлиб кетишди. Уларнинг юлдузи тўғри келиб қолгани учун сафарга ҳам бирга кетишди, — деди кампир.

Унинг гапларидан Гулнор худди Жаҳоннинг ўзи экани маълум бўлди, шак-шубҳага ўрин қолмади. Аммо Вардон қаноатланмай:

— Румлик аёлни сиздан сўрагандим, унинг номи нима эди? Бошқа исми ҳам бормиди? — деди.

— Унинг оти Ҳайлона, Арманистондаги катта руҳоний эридан ўғирлаб келингандан бери номини ўзгартиргани йўқ.

Вардон ҳаяжонланди, қалтираб-титраб, ўзини тутолмай бақириб юборди:

— Ҳайлона?.. У ... ўша. Хотинимнинг ўзи.

Вардон арманистонлик катта руҳоний бўлиб, хотинини Бобак тортиб олганлигини Зирғом энди эшитди. Унга қараб қўйди. Бу қараши билан уни ҳам муборакбод қилди, ҳам жиндек гина қилган бўлди: — Ўзинг катта руҳоний бўла туриб, менга хизматчи қилиб кўрсатиб юрибсанми? Мен сени биринчи кўрганимдаёқ, бирор мартабалик одам бўлсанг керак, деб кўнглимга тугиб қўйгандим.

— Мен худди шу дақиқага эришиш мақсадида сиздан паноҳ олиб, муслмонлар хизматига кирдим. Умидим ўша бузук, фоҳишабоз Бобакдан ўч олиш эди. Худо хоҳласа, у қўлга тушиб, қилмишига яраша жазосини тортса керак.

Ҳаммод:

— У қочмаган бўлса, албатта, асир олинган бўлади. Чунки шаҳар таслим бўлиб, иш ниҳоясига етди, — деди-да, кампирга қаради:

— Гулнор билан Ҳайлона қаерга кетганини бизга айтиб бермадингиз.

Кампир:

— Иккаласи бирга Рум мамлакатига кетишди. Муслмонларга қарши Рум аҳлидан ёрдам сўрашмоқчи. Бобакка ёрдам бермоқ учун Гулнор шундай маслаҳат кўрсатди. Ўша мамлакатдан бўлгани ва тилларини билгани учун Ҳайлона бирга кетди, — деди.

— Жаноб Бобак қаердалар? — Ҳаммод сўради.

— У ҳозир Баззда эмас, асир ҳам тушгани йўқ.

— Бўлмаса, қаерда у? Қўрқмасдан айтаверинг. Чунки Базз муслмонлар қўлига ўтди. Улар бошқалардан кўра бизга вафодорроқдир. Бобакнинг ишини сиз бошқалардан кўра яхшироқ билишингиз менга маълум.

— Бобак шаҳар қўлдан кетгунча курашди ва уни мудофаа қилди. Кейин бу ерга келиб, аёллари ва озиқ-овқатлардан истаганини олди-да ғойиб бўлди. Фикримча, у шаҳардан чиқиб, Арманистон чегарасига ўтиб кетган бўлса керак.

Ҳаммод: «Энди нима қиламиз», дегандек Зирғомга қаради. Зирғом: «Қайтамиз», деди-да, маслаҳатлашиб оладиган ҳоли бир ер излаб, ҳаммаси чиқиб кетишди. Шу пайт тонг отиб қолганди. Ҳаммод ҳамроҳларини ўзига таниш бир жойга бошлади. Йўлда улар муслмон аскарлари шаҳарга на дўст, на душман оралмасин, деб уни талаётганини, уйларни бузаётганини ва қасрларига ўт қўяётганини кўришди.

Маслаҳатлашадиган жойларига етгач, Зирғом Вардонга қараб:

— Энди, катта руҳоний Вардон, бу ишимизда қандай маслаҳат берадилар? Кампирнинг гапига қараганда, Жаҳон билан Ҳайлона Рум мамлакатига кетишган. Рум катта мамлакат. Улар қайси шаҳарга тушишини билсак, албатта излаб борамиз, — деди.

Вардон ўзини Зирғом катта руҳоний деб чақиргани учун кулди:

— Мени бу лақабим билан чақиришнинг кераги йўқ. Зирғомнинг ўртоғи деган ном мен учун ҳамма нарсадан афзал. Жаҳон билан Ҳайлона устидаги маслаҳатга келсак, рухсатингиз билан мен уларни ахтариб, мамлакатнинг ҳамма ерига бораман. Ўрнашган ерларини билмай туриб, бу ерга қайтиб келмайман.

Ҳаммод унинг гапини бўлиб:

— Йўқ... Бу вазифани бажаришга мендан бўлак ҳеч ким бормайди. Зирғом мен учун улуғ иш қилди, менинг севгилимни қутқазиб, уйда иззат-ҳурмат билан сақлаб турди. Унинг шу яхшилигини қайтармасам, нима деган одам бўламан. Мен ёлғиз бориб, уларни излаб-суриштираман, бирор нарса билсам, иккалангизга хабар қиламан, — деди. Зирғом бунга розилик бермади:

— Ёқутанинг қаердалигини ва сенга интизор бўлиб ётганини билиб туриб, бошқа вазифани ўташга боришинг адолатдан эмас.

— Мен билан жанжаллашишни қўй! Сенинг севгилингни ва бу армон дўстимизнинг аёлини топиб, ўзларингга топширмагунча, севгилимнинг ёнига бормайман. Бу билан танишганимдан мамнун бўлдим. Ёқута эса Сомуррода, сенинг уйингда тура турсин. Яқинда дийдор кўришасизлар, деб уни севинтириб қўйсанг кифоя, — деди Ҳаммод.

Вардон унинг гапини бўлди ва халифанинг: «Ёқутани хотин қилиб ол», деб Зирғомга буюргани, Зирғом эса: «хотин қилиб олдим», деб халифани алдаб чалғитиб юрганини сўзлади. Шунда Ҳаммоднинг мардлиги тутиб:

— Шундай қилган кишининг қайлиғини топиш учун жонимни фидо қилсам арзимайдими? — деди.

— Бўлмаса, мен ҳам сен билан бирга бораман, — деди Вардон. — Чунки у мамлакатни, тилини ва йўлларини яхши биламан.

Ҳаммод кўнмади:

— Иккалангиз ҳам шу ишни қўйинглар, ёлғиз ўзим бораман, хайр, кетдим, — деб чиқиб кетди.

Зирғом билан Вардон қолди. Зирғом гап бошлади:

— Тавба, бу тушимми, ўнгимми? Бугун билан кеча кечқурун ўртасидаги фарқ умид билан ноумидлик ўртасидаги фарқ бўлса, лекин...

Вардон унинг гапини бўлди:

— Аммо мен бўлсам, дўзахдан жаннатга кўчиб ўтгандек бўляпман. Негаки, мен хотинимни жуда ҳам севардим. Бу йиртқичнинг ваҳшийлиги шунгача бордики, у ўзига никоҳлаб олиш учун хотинимни талоқ қилишимни талаб қилиб туриб олди. Мен қабул қилмаганимдан кейин, аскар юбориб, хотинимни зўрлик билан олдириб кетди. Илоҳим, бетинг қаро бўлгур, хотинбоз мажусий! Агар қўлимга тушса, қонини симираман.

— Эҳтимол, у Афшиннинг қўлига тушгандир. Ҳозирча сен билан мен нима гаплигини билмаймиз. Қани, кетдик, лашкаргоҳга борамиз, — деди Зирғом.

БОБАКНИНГ ҲАЛОК БЎЛИШИ

Афшин аскарларини ҳужумга моҳирона тайёрлаб қўйгани учун Баззни осонлик билан фатҳ этди ва хуррабийлардан кўзга илинганини қатл қилди. Бобакнинг хотин ва бола-чақаларини асир олди. Аммо Жаҳон билан Ҳайлона шаҳарда бўлмагани учун уларни қўлга тушириш имкони бўлмади. У бутун шаҳарни ёндириб бўлгач, Бобакнинг қочиб кетганини аниқлади. Афшин Руз-Арруздаги қароргоҳига қайтди. Жаҳонни қўлга кирита олмагани, ҳатто унинг қаердалигини ҳам билмагани учун қайғурди. Сомоннинг айтган гапларидан иккиланиб: «Мабодо, Жаҳонни унинг ўзи бирор ерга қочирмаганмикин», деган хаёлга ҳам борди.

Афшин асир олган кишилар ичида араблар, форслар ва қишлоқдаги атоқли кишилар, бойлар кўп эди. Уларнинг ҳаммасини катта бир майдонга тўплаб, ўз қариндошларига хат ёзишларини

буюрди. Ким келиб «фалончи асир менга тегишли», деб даъво қилса ва ўз даъвосининг тўғрилигига иккита гувоҳ келтира олса бас. У асир аёлми, болами, қизми, кимлигидан қатъи назар, эгаси олиб кетаверишга рухсат берилди. Шу йўсинда кўп кишилар асирликдан озод этилди.

Афшин Арманистондаги амир ва попларга Бобакнинг қочгани тўғрисида хат ёзди ва ўз чегараларини эҳтиёт қилишни, Бобакнинг йўлларини кузатиб туришни илтимос қилди. Зирғомни ўлдирилган деб ўйлаб, ғафлатда қолгани учун Афшин анча қайғурди. Чунки уни кўтариб кетаётганларини кўрдик, ўликми-тирикми била олмадик, ҳар ҳолда, асир олинган ёки ўлдирилган, деб фарғоналаликлардан кимдир Афшинга маълумот берган эди.

Ертасига Зирғом Вардон билан бирга мусулмонлар турган лашкаргоҳга борди. Афшин уни яхши қарши олиб, жангдан соғ-саломат чиққанлиги билан муборақбод қилди, ўзининг қора ниятини яширмақ учун: «Хужум қилинган кечада кўп ботирлик кўрсатдинг», деб Зирғомни мақтаган бўлди. Кейин уни муҳим ишларда, хусусан Бобакнинг қочганлиги устида махсус маслаҳатчи қилиб олди ва уни тутиб келиш юзасидан кўрган тадбирларини Зирғомга айтиб берди.

Зирғом Афшинга:

— Менинг ходимим Вардон арманистонлик. Ота-бобоси ҳам, ўзи ҳам арманлардан. У ўша ерларни жуда яхши билади. Бу ишда ундан фойдалансангиз бўлади. Истасангиз уни ҳозир олдириб келаман, — деди.

— Яхши бўларди, — деди Афшин. Зирғом бир ғулумни чақириб, Вардонни айтиб келишни бурди. Вардон кириб, тик турганича салом берди. Афшин ундан:

— Сен Арманистоннинг кўча ва йўлларини биласанми? — деб сўради.

— Ҳа, биламан, — деди Вардон.

— Хуррабий Бобак қаерга яширинади ва кимнинг паноҳига боради деб ўйлайсан?

— У Арманистоннинг бирор шаҳарига бора олмайди, чунки арманилар уни ёмон кўришади. Қўлга тушса, ўлдирмай қўйишмайди. У бирор ўрмон ёки водий ичида яшириниши мумкин. У тўқайзор деб аталадиган катта водийда яширинса керак. Бу водий Озарбайжон билан Арманистон орасидаги серўт, сердарахт бир жой. Дарахтларининг зичлигидан унга от-улов кириб бора олмайди, ичида яширинган кишини топиб ҳам бўлмайди.

Вардоннинг бу маълумотларидан фойдаланиб, Афшин ўша тўқайзорга айфоқчиларини юборди. Улар бориб, Бобакнинг ўша ерда яширинганини аниқ билиб келишди.

Афшин: «Бобак ва унинг яқин кишиларига тегмаслик ва омонлик бериш тўғрисида бир васиқа юборсангиз», деб Муътасимга киши юборган эди, васиқа келгач, омонлик берилган кишилардан баъзиларини чақириб, «сизларга омонлик берилди. Энди ҳеч ким сизларга тега олмайди», деб тушунтирдан ва шу васиқани олиб, «Бобакнинг ўғли билан бирга унинг олдига боринглар», деб буюрди. Лекин Бобакдан кўрқиб, унинг олдига боришга ҳеч кимнинг юраги дов бермади. Афшин:

— Халифа томонидан берилган бу омонлик ҳақидаги хушхабарни олиб борсанглар, у албатта хурсанд бўлади, — деди.

Лекин улар:

— Бобакнинг кимлигини биз яхшироқ биламиз, — дейишди.

Уларнинг орасидан икки киши ўрнидан туриб:

— Мабодо, бизга бирор шикаст етса, бола-чақаларингни боқаман деб ваъда берсангиз, биз борамиз, — дейишди.

Афшин ўз бўйнига бу кафолатни олгандан кейин, улар васиқани олиб, жўнаб кетишди. Улар Бобакнинг олдига бориб, нима мақсадда келишганини айтганди, Бобак улардан бирини ўлдириб, иккинчисини: «Бу васиқасини ўзига олиб бориб бер», деб Афшиннинг олдига қайтариб юборди, Бобакнинг ўғли ўша кишиларнинг биридан отасига хат ёзиб юборганди. Бобак унга: «У ҳароми менинг фарзандим бўлганда, орқамдан етиб келган бўларди. Менинг ундай ўғлим йўқ. Қирқ йил қул бўлиб, хор-зор яшаганингдан, бир кун бошлиқ бўлиб яшаганинг

яхшироқ. Шу гапим сенга оманат, унга бориб, айтасан», — деди. Бобак ўша тўқайзордан жилмай, озиқ-овқатлари тугагунча яшади. Овқати тамом бўлгандан кейин баъзи одамларини олиб, тўқайзордан чиқди. Ўзини қамал қилиш учун юборилган Афшин аскарларидан биттасини ҳам кўрмагандан кейин: «Мени пойлаб-пойлаб, қўлга туширишдан умидлари узилиб, жўнаб қолишибди», деб ўйлаган Бобак акаси Абдуллоҳни, онасини ва бошқа бир хотинни олиб, Арманистонга бориш ниятида йўлга чиқди. Афшиннинг соқчиларидан бири уларни кузатиб туриш тайин қилинган аскарга хабар қилди. Кузатувчилар бошлиғи Абуссож деган киши Бобак кетидан от қўйди. Улар бир сой ёнига ўтириб овқатланишаётганди. Бобак кузатувчи аскарларни илгарироқ пайқади-да ҳамроҳлари билан қочиб қутулди. Абуссож эса, Бобакнинг онаси ва ёнидаги аёлни қўлга тушириб Афшинга юборди.

Бобак Арманистон тоғларида яшириниб юраверди. Унинг йўлини пойлаб юрган катта поплардан бири ҳийла ишлатиб, уни ўз қўрғонига таклиф қилди ва келганидан сўнг Афшинга хабар юборди. Афшин Бобакка киши юбориб, кўп нарсалар ваъда қилиб таслим бўлишини талаб қилди. Лекин у қабул қилмади. Шундан кейин уни ўз қўрғонига чақирган катта поп бошқа бир ҳийла ўйлаб топди. Ов қиламиз, деган баҳона билан уни қўрғондан ташқари олиб чиқди-да, Афшинга хабар юборди, шу тариқа Бобак ва акаси Абдуллоҳ қўлга туширилиб, Афшинга жўнатилди.

Бобак лашкаргоҳга яқинлашганда Афшин аскарларини икки қатор турғизиб, ўзи баланд бир ердан унга қараб турганди. У келган замони отидан тушириб, икки саф бўлиб турган аскарлар ўртасидан ўтказдирди. Кейин Барзанддаги бир уйга киргизиб, уни қўриқлаб туришни бир одамига топширди. Бобакни қўлга туширишда қатнашган кишиларга мукофотлар бериб, халифага ҳам хабар юборди.

Халифа Бобак ва унинг акасини Барзанддан Сомуррога олиб келишни буюрди. Афшин ўз аскарлари ва баковул-ясовуллари билан иккаласини олиб, Сомуррога йўл олди. Бу воқеа 223 ҳижрий йили* содир бўлганди.

Афшин йўлга чиққандан кейин халифа унга ҳар куни бир от билан бош-оёқ сарпо юбориб турди. У Қанотири Ҳузайфа* деган ерга етиб келганда, халифанинг ўғли Ҳорун-ал-воси уни кутгани чиқди.

Афшин Бобакни Матир деган жойдаги ўз қасрига туширди. Қози Аҳмад бин Абу Дуод ўзини танитмай келиб, Бобакни кўрди ва гаплашди-да, қайтиб бориб, Муътасимга уни таърифлаб берди. Кейин Муътасим ҳам келиб, ўзини танитмай, унинг башарасини кўриб кетди.

Ертасига халифа тахтига ўтириб, одамларни Сомурронинг катта дарвозасидан то Матирагача саф тортиб туришга буюрди, кейин Бобакни филга тескари миндириб, то катта дарвозага келгунча, ҳаммага кўрсатилди.

Шундан кейин Бобакни халифа саройига олиб келишди. Халифа Бобакнинг ўз жаллодини олдириб келди-да, унга икки оёғини, икки қўлини чопиб ташлашни буюрди. Жаллод уни чопиб ташлади. Кейин бошини кесдириб, танасини Сомуррода дорга осдириб қўйди. Акаси Абдуллоҳни қорнини ёрдиртирди-да, калласини Хуросонга юбортириб, Бағдодга, Ишоқ бин Иброҳим қўлига юбориб, унга ҳам Бобакка қўлланган жазони қўллашни буюрди, халифанинг буйруғи бажарилди ва танаси икки кўприк ўртасига — шарқий томонга осилди. Хуррабийлар етган сўнги марра шу бўлди.

Зирғом, Вардон ҳам Афшин билан бирга Сомуррога қайтиб келишди. Бобакнинг ўлдирилганини кўриб, кўнгиллари тинчиди. Аммо Зирғом уни жанг майдонида ўз қўли билан ўлдиролмагани учун кўнглида армони қолди. Сомуррога етиб келишлари билан Зирғом дарҳол уйига бориб, онаси билан кўришди, унинг табаррук қўлини ўпди ва Ёқута билан саломлашиб, Ҳаммод билан учрашиш дамлари яқинлигини айтиб, уни севинтирди. Ёқута ўзини йўқотиб қўйиб, Зирғомга қандай миннатдорчилик қилишни билмай қолди. Кейин Зирғом Жаҳоннинг соғ-саломатлиги, унинг Рум мамлакатига кетгани хусусида онасига бир оз сўзлаб берди. Ҳаммоднинг Румга бориб, ўзи Жаҳонни суриштириб келишдан бўлак нарсани қабул қилмаганини ҳам онасига

айтди-да, воқеага қулоқ солиб турган Ёқутага қараб кулиб қўйди. Сўнгра: «Бу иш сенга ёқмаганга ўхшаяпти, нима қилай, у «бажараман», деб оёғини тираб туриб олди». — деди. Хижолат бўлганидан Ёқута қизариб кетди. Бошини ерга эгиб туриб: «Биз ҳар қанча қилганимизда сизнинг шукрингизни адо эта олмаймиз. Сиз мени ўлимдан, ориятдан қутқардингиз ва ўз тарбиянгизга олдингиз», — деди.

Зирғом унинг гапини бўлди:

— Мен халифа топширган вазифанинг бир қисминигига бажара олдим. Бизлар унинг фуқаросимиз, унга итоат этиш ҳаммамизнинг бурчимиздир, — деди. Ёқутанинг аҳволи ўзгарганини, ғалати қарашларини кўрган Зирғом: «Бу бечора ниманидир айтмоқчи бўляпти-ю, лекин уялиб айтолмаяпти», деб ўйлаб, ундан сўради:

— Сенга нима бўлди, нима демоқчисан?

— Сиз халифанинг буйруқларини адо этиш учун жонбозлик қилаётганингиз менга Ҳорис ас-Самарқандийнинг уйида турган вақтларимда кўрган бир нарсани эслатяпти. Шуни ўйлаб халифанинг ҳаётдан хавотир оляпман. Унинг ҳаётига чанг солишга интилаётган кишилар ҳам йўқ эмас экан.

Бу гапга Зирғом унча аҳамият бермади:

— Баъзи хоинларнинг халифага қарши олиб бораётган фитналарига парво қилмаймиз. «Бузоқнинг югургани сомонхонагача», дейдилар, Улар ҳеч қаерга бормайди. Бу ножўя ишларга асосий сабаб халифанинг яқин қариндошларининг лақмалигидир. Очкўз вазир ва қўмондонлар: «Халифаликни сизлар қўлларингизга олишингиз керак», деб уларни лақиллатяпти. Чунки улар давлатнинг қўлдан қўлга ўтишидан фойдаланиб қолишмоқчи. Мана, Маъмуннинг ўғли Аббосни кўринг. Баъзилар халифаликни талаб қилиш кераклигини унга уқтиришяпти. Муътасим тирик экан, бунга у асло муваффақ бўла олмайди. Демак, уларнинг нияти Муътасимни йўқотишдир. Лекин улар мақсадларига эриша олмайди. Ўзлари қазиган чоғга ўзлари қулашлари муқаррар.

Ўғлининг гапларини эшитган онанинг юзларига нур югуриб, жилмайди-да:

— Боракалло, ўғлим, одамгарчилик, мардлик шундай бўлиши керак! — деди.

Шундан кейин Зирғом кийиниб, халифа билан кўришиш учун чиқиб кетди. Халифанинг ҳузурда Афшин ва бошқа саркардалар ўтиришарди. Зирғом кириши билан халифанинг чеҳраси очилиб кетди:

— Хуш келибсан, улуғ баҳодир Соҳиб! Душманларни даф этиш йўлида қилган хизматинг, кўрсатган шижоат ва ботирлигинг бизга маълум бўлди. Боракалло! Сени Соҳиб деб бекорга айтмаган эканманми? — деди-да, ўзига яқинроқ ўтиришни таклиф этди.

Зирғом хижолат тортиб, бошини эгди:

— Киши ўз хожасининг хизматини бажаргани учун ҳеч қандай ташаккурнинг ҳожати йўқ. Ўз бурчимни ўтадим, мендан рози бўлсалар бас.

Халифа Афшинга қарагани, у:

— Шижоатда, жон-дил билан хизмат қилишда соҳибга ўхшаган киши жуда кам учрайди, — деди ва Зирғомнинг ўзидан шубҳаланишини тарқатиш мақсадида унинг ишларини муболаға билан мақтай бошлади. Халифа ҳам уни мақтаб, бир қанча ҳадя ва саруполар беришни буюрди. Йиғин тарқалиб, Зирғом уйига қайтиб келди. У яна Жаҳон тўғрисида хаёлга чўмди. У ҳамон Ҳаммод келтирадиган хабарни кутмоқда. «Жаҳон билан Ҳайлонанинг ҳоли нима кечди экан? Уларнинг тақдири қандай бўларкин?» — деган хаёлда у Вардон билан фикрлашиб, бир неча кунни ўтказди.

Кўп ўтмай Сомуррода «Тиюфил деган Рум подшоси Ислон мамлакатларига қарши юриш бошлади», деган хабар тарқалди. Бу хабарни Зирғом эшитиб, дўсти Вардонга киши юбориб чақиртириб келди-да, иккаласи: «Бу қандай хабар бўлди, нима билан яқунланаркин?» деб турли-туман хаёлларга боришди. Вардон:

— Менимча, румларнинг мусулмонларга қарши урушга отланишига Баззнинг фатҳ қилингани сабаб бўлган бўлса керак. Эшитишимга қараганда, Афшин Бобакни боши берк кўчага киргизиб,

ҳалокатини яқинлаштириб қўйган чоқда Бобак Рум подшосига хат ёзган. Хатида: «Мусулмонлар ҳозир мен билан овора. Ислом мамлакатини йўқ қилиб ташлаш учун сизга жуда қулай пайт келди», деган эмиш. Бу хатни юборишда Жаҳоннинг ҳам ҳиссаси қўшилган бўлиши эҳтимолдан узоқ эмас.

Зирғом ўйлаб тураркан:

— Жаҳон билан Ҳайлона ўша ерда экан, деган фикр кўнглимга келди, — деди.

— Ўша ерда бўлишганда Ҳаммождан бизга хабар келган бўларди, чунки у иккаласини қидириб, Рум мамлакатини кезиб юрибди. Ҳар ҳолда сабр қилишга тўғри келади.

Зирғом шу алфозда изтироб чекиб, бир неча кунни ўтказди. Бир куни Вардон шошилиб келиб, Зирғомни етаклаб, боғчанинг нариги томонига олиб борди-да, ипак рўмолчага ўралган бир нарсани унга узатди. Зирғом ипак рўмолчани олиб, ичидан бир мактуб олди. Мактуб тепасидаги Ҳаммоднинг исмига кўзи тушдию, юраги ўйнаб, давомини ўқий бошлади. Мактуб қуйидагича эди:

«Аммурийя. Ҳаммождан. Сомурро. Соҳиб — Зирғомга. Мен сенга хат ёзолмадим, кутавериб зерикиб ҳам кетгандирсан. Шундай қилишга мажбур эдим. Қидириб, бир неча ойни бефойда ўтказдим. Ахири, «Рум подшоси Тиюфил Зибатрога келади», деган хабарни эшитдим-да, йўқотган нарсамизни ўша ердан топарман деган умид билан унга учрашмоқчи бўлдим. Зибатро шаҳрига бориб етмасимдан, румлар уни қўпориб вайрон қилишди, аёллар ва ёш гўдакларни асир олишди. Кейин улар мусулмонларнинг Малтийя ва бошқа истехкомларига ҳужум қилиб, у ерлардаги аёлларни ҳам асир олишди. Асир олинган мусулмон эркакларнинг эса кўзларини ўйиб, бурун ва қулоқларини кесишди, деган гапларни эшитдим. Ўша кесилган кишилардан баъзисини ўз кўзим билан кўрдим. Қўлида қуроли ёки минадиган улови бўлмаган кишилардан бўлак ҳамма ўз юртини ташлаб, румлардан қутулиш учун Шом ва Жазирага қочиб кетди. Бу аҳволни кўргандан кейин Зибатрога боришдан воз кечдим. Аммурийялик Нотис деган катта поп Бобакнинг даврида Баззга бориб, Жаҳонни ҳам кўргани эсимга тушиб қолди. Эҳтимол, Жаҳон ўша Нотиснинг олдида кетгандир, деб ўйладим.

Шу мўлжалим тўғри бўлиб чиқди, Аммурийяга борган вақтида Жаҳон билан Ҳайлона Базздан тўғри келиб, Бобакка ёрдам бериш тўғрисида Рум подшосига илтимос қилса деб, Нотисга йўлиқишганини эшитдим. Нотис уларни ўз қасрига туширган ва илтимосларини адо этишга ваъда берган экан. Базз қўлдан кетиб, Бобак ўлдирилди, деган хабар келгандан кейин Жаҳон билан Ҳайлона Арманистондан бутунлай умид узиб, Аммурийяда қолиб кетишган. Катта поп уларнинг ҳар иккаласини, хусусан, Жаҳонни жуда яхши кўрган, уларнинг ўз қасридан ташқарига чиқишига ҳеч йўл қўймаган. Жаҳон сени топишдан умиди узилгандан кейин, чин кўнгилдан асирликка рози бўлган бўлса керак. Сенинг ҳол-аҳволингни ва учрашув вақтларинг яқин қолганини Жаҳонга хабар қилиб, бир севинтираман деб кўп уриндиму, лекин иложини топа олмадим. Чунки улар мусулмонлардан ўзларини қаттиқ эҳтиёт қилишади. Мусулмонларнинг биронтасидан бадгумон бўлишса, уларни дарров ўлдириб, зибатроликларга қилгандек, қулоқ-бурнини кесишади.

Жаҳон билан Ҳайлона ҳозир Аммурийя катта попи Нотиснинг қасрида қамалиб ётибди. Ишим тезда ўнгидан келишини кутмасам ҳам, уларнинг ҳар иккисига хабар етакзиш устида қўлимдан келганча ҳаракат қиламан.

Билишимча, румлар ислом мамлакатини йўқотишмоқчи, мусулмонлар тезроқ отни қамчилаб, олдинроқ уларнинг мамлакатини забт этишлари керак, деб ўйлайман. Уларнинг энг мустаҳкам шаҳри Аммурийяни олсақ, уни фатҳ қилиш мусулмон қўшинлари учун ҳеч қийин эмас. Чунки шаҳарнинг паҳса кўрғонлари анча заиф деб эшитаман.

Шу мактубни олганингдан кейин, дўстинг халифани Аммурийяни фатҳ қилишга даъват этасан, деган умиддаман. Агар Аммурийяга юриш қилсаларингиз, сенинг ўзинг қўнган ерингни билиб олишим учун ўзаро белгимиз узун икки бўлак байроқ бўлсин. Келганинг замон иккита узун байроқни тикка қадаб қўйиш эсингдан чиқмасин. Кўришгунча хайр».

Хатни ўқиб бўлмасдан Зирғомнинг чаккасидан тер қўйилиб, ғам-ғуссаси ортиб, қаҳр-ғазаби қайнаб кетди. Кейин у хатини Вардонга узатди. У ҳам ўқиб чиқиб:

— Ишга тезроқ киришиш лозим деб ўйлайман. Мен Аммурийяга жўнашим керак, — деди.

— У ёққа боришингдан фойда йўқ. Чунки у икки аёлнинг асирликдаги аҳволи хатда ёзилганидан ҳам кўра ортиқроқ. Дўстимиз Ҳаммод бизни қаттиқ қўрқитиб юбормаслик учун уни енгилроқ қилиб кўрсатибди. Хатни қарагин, катта поп Нотис ҳар икковига, хусусан, Жаҳонга қаттиқ ҳирс қўйган, деб ёзибди. Яъни, у Жаҳонни севиб, ўзига мўлжаллаб турибди, демоқчи. Унинг чангалидан Жаҳонни қутқазिश учун ҳийла-найрангнинг ўзи етмайди, албатта, куч ишлатиш керак. Ҳаммод ўз хатининг охирида шунга озгина ишорат қилибди.

— Агар муҳороба лозим бўлса, бу масалани сендан бўлак ҳеч ким қўзғата олмайди. Чунки харифа олдида обрўйинг катта. У сенинг айтганларингдан чиқмайди. — Шу онда Зирғом ирғиб ўрнидан турди-да, Вардонни ташлаб уйига кетди.

Кийимларини кийиб, тўғри халифанинг олдига бориб, киришга рухсат сўради. Халифа қози Аҳмад билан ўтирганди. Иккаласининг юзида ғамгинлик аломатлари сезилиб турарди. Зирғом кириб салом бериши билан халифа уни қарши олиб: «Жуда вақтида келдинг. Мен ҳозир сенга киши юбормоқчи бўлиб турган эдим. Қани, ўтир», — деб ёнидан жой кўрсатди.

Зирғом ўтириб:

— Нима учундир ҳузурингизга келгим келаверди. Чунки менинг фикри зикрим ҳамма вақт сизда. Яхши истакларингизга шерик бўлганим учун кўнглимизга келадиган гапимиз ҳам доим бир ердан чиқаверади, — деди.

Қози гап бошлади:

— Баззни фатҳ қилишда кўрсатган қаҳрамонлигинг учун халифа сендан хурсанд бўлганларини эшитдим. Сенинг тўғрингиздаги фикрларим тўғри чиққанидан мамнунман. Мана, жаноб халифанинг назарларида катта обрўга эга бўлдинг, сенинг маслаҳатингга қўшиладиган, қиличингга суянадиган бўлдилар.

Зирғом одоб сақлаб бош эгди, қозининг гапига жавоб қайтармади. Халифа қозининг гапига илова қилди:

— Рум мамлакатидан бизга келган маълумотга қараганда, лаънати Тююфил Зибатро ва Малтийяга келиб, халқ-қа жуда азоб берган, мусулмонларга нисбатан кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган номаъқулчиликларни қилган эмиш. Зирғом муддаони айтди:

— Бу хусусда менинг раъйимни сўрасалар, Ҳорун ар-Рашид тадбирига амал қилиб, қилич солишдан бўлак чора йўқ. Уларга ҳужум бошлаб, мамлакатларини яқсон қилиш керак. Тююфил кишиларининг кўз ўйиш, бурун кесиш ва аёлларни асир олиш каби ёвузликларига биз мусулмонлар чидай олмаймиз. Аскарларингизни тайёрлатишингизни, уларнинг бир зафардан иккинчи зафарга бел боғлашларини сиздан илтимос қилардим.

Камина қулингиз бўлса, бу урушга ҳаммадан аввал отланаман.

Халифам эркак мусулмонларнинг кўзи ўйилишига чидасалар ҳам, мусулмон аёллар асир олинишига сира тоқат қила олмасалар керак, деб ўйлайман. — Зирғом шу гапларини гапириб туриб кўздан ўт чақнаб, ғазабидан лаблари пир-пир учди. У халифа олдида ортиқча ҳаракатлар қилганини ўз сўзини тугатгандан кейин сезиб қолди. Бошини кўтарган эди, Муътасимнинг жаҳли чиққанидан ранги ўчиб, кўзлари қизариб, чақнаб кетганини кўрди. У ўтирган ерида ҳаяжонланиб гапираркан, Зирғомга тикилди. Бир нарсага ҳамла қилмоқчи бўлаётган шердек ботир бўлиб кетди. «Журъат қилиб сўзлаганим учун унинг жаҳлини чиқардимми», деб қўрққан Зирғом узр айтиш учун гап бошлаганди, қози Аҳмад уни тўхтатиб:

— Сен амиралмўминининг мусулмонлар фойдасига бўлган ҳамиятларини қўзғатдинг. Ўзларига шу иш сир бўлмаса ҳам, худди шундай ҳамиятни ўз аскарлари ва баҳодирларида кўришни севадилар.

Халифа:

— Соҳиб худди тилиминг учида турган гапни топиб гапирди. Мен ё Афшинга ва бошқа саркардаларга урушга тайёрланиш тўғрисида буйруқ бераман. Бу албатта Ислом йўлидаги муқаддас уруш бўлади. Худо хоҳласа, эртага кўришамиз, — деди.

Шундан кейин қози ҳам, Зирғом ҳам халифанинг ёнидан чиқиб кетишди.

Зирғом турли хаёллар билан ўйи томон йўл олди. Уни кутиб турган Вардонга бўлган воқеани ҳикоя қилиб берди. Вардон бу гаплардан хурсанд бўлса ҳам халифанинг фикри ўзгариб қолмасмикин, деб хавотирга тушди. Эртасига эрта билан барвақт халифанинг ғуломи Соҳибни истаб келди. Зирғом у билан бирга халифанинг ёнига борди. У кишиларни қабул қилмайдиган хос хонасида кечалик либоси билан кенг чопонга ўралиб ўтирганди. Халифанинг юзида қандайдир тутақишизиш аломатини кўриб, Зирғомнинг кўнглига хавф тушди. Муътасим унга ўтиришни буюрди. Зирғом ўтириб олгач, халифа сўради:

— Сени нима учун чақиртириб, шу тахлитда қабул қилганимни биласанми?

— Йўқ, мавлоно, билмадим.

— Уйқудан чўчиб уйғондим-да, тўшагимдан ирғиб туриб кетдим.

— Илоҳим, тушингиз яхшиликка буюрсин!

— Кечаси хуфтон намозини ўқиб, румликлар хусусида мусулмонлар учун фойда бўладиган бир фикрни кўнглимга солармикин деб худодан илтижо қилдим. Уйқуга кетибман. Тушумда алаҳсираб, ўзимни йўқотиб қўя ёздим.

Зирғом бўйнини чўзиб, эътибор билан унинг гапига қулоқ солмоқда эди. Халифа соқол-мўйлабини силаб, бошидаги кичкина салласини тўғрилаб олди-да:

— Мен тушимда кўрдим дедим. Аслида у туш эмасди: бир овоз эшитдим — юрагимнинг ич-ичига ўтиб кетди. Рум мамлакатада асирга тушган Ҳошим қабиласидан бир аёлнинг: «Муътасим қаердасан?» деб қичқираётганини эшитдим, «Ёрдамингга тайёрман», деб уйғониб кетдим. Демак, худо менга юриш қилишни ва бевосита ўзим бу жиҳодда иштирок этишни амр қилди деб, тушимга таъбир бердим. Сен сафар тайёргарлигини кўравер, мен кўмондонларимга ҳам тайёрланишни буюраман. Аскарларимга ишонсам бўладими?

Зирғом унинг Афшиндан шубҳаланиб юрганини эслади:

— Бунини мен аниқ айтолмайман. Уларнинг дунё жамғариш учунгина жанг қилишаётганидан ўзингиз хабардорсиз, албатта. Улар Баззни фатҳ қилиб, хуррабийларни тугатишди. Румларни ҳам шундай қилишса керак.

— Уйлашимча, агар сен бормаганингда, улар Баззни фатҳ қилишни яна бир неча йилга судрашарди.

Зирғом халифанинг бу муболағали мақтовидан хижолат тортиб:

— Каминага ишончлари бўлса, шу ҳужумга юборсалар. Мендан хиёнат чиқар деб, кўрқмасалар ҳам бўлади, иншооллоҳ, — деди.

Халифа ундан сўради:

— Сенингча, Рум мамлакатларининг қайси бирига йўл олсак яхши бўлади?

— Сиз эшитган ўша додлаш овози Аммурийядан чиққан. Аммурийя Рум шаҳарларининг энг катталаридан бири, христианликнинг қайнаган ери. Унинг фатҳ қилиниши мусулмонлар учун катта ғалаба.

Халифа Зирғомнинг фикрини қувватлади:

— Тўғри айтдинг. Йўл тараддудини кўравер.

Зирғом севинчи олиш учун Вардоннинг ёнига чопиб кетди ва тайёргарлик кўришга киришди.

* Мелодий ҳисобда 837—838 йиллар.

* Ҳузайфа кўприги.

АММУРИЙЯНИНГ ФАТҲ ҚИЛИНИШИ*

Муътасим ўз аскарларини урушга тайёрлаб қўйиб, умумий қабул хонасига кирди. Бағдод қозисини ва уч юз йигирма саккизта одил кишиларини чақириб, вақф қилган ер-сувларига уларни гувоҳликка ўтказди. Шу ер-сувларини учга бўлиб, бир қисмини худо йўлига, иккинчи қисмини бола-чақасига, учинчи қисмини эса озод қилган қул ва хизматчиларига атади. Шундан кейин Аммурийя сафари учун қурол-яроғ, майда асбоб-ускуналар, сув ва бошқа суюқликлар солинадиган идишлар ва бошқаларини тайёрлади. Тўққиз юз минг жангчидан иборат аскар ажратди. Уларга Афшин, Ашнос ва бошқаларни қўмондон қилиб белгилади.

Муътасимнинг ўзи ҳам отига миниб, исломнинг аввалги йилларидаги жиҳодга чиқувчиларга ўхшаб, озуқа тўлдирилган халтани орқасига осиб олди.

Аскарларни Рум мамлакатининг турли томонларига тақсим қилди. Улар ҳаммаси Анқара яқинида бирлашиб, Аммурийяга қараб йўл олишлари керак эди. Уларни уч томонга йўллади: чап томондагисига бошлиқ Ашнос туртки бўлди, ўртадагисига Муътасимнинг ўзи ва ўнг томондагисига Афишинни тайинлади. Ҳар бир қўшилманинг ораси икки фарсах* бўлиши керак эди. Яна ҳар бир қўшилмани иккига — ўнг ва сўлга бўлишга ва йўлда дуч келадиган ҳамма қишлоқларга ўт қўйиб, вайрон қилиш ва одамларни асир олишга буюрди. Шундай қилиб, ҳар бир қисм Анқара билан Аммурийя ўртасидаги белгиланган жойига бориб туриши керак. Анқара билан Аммурийя ўртаси етти мазгил эди. Қўмондонлар Муътасим буйруғига мувофиқ иш кўриб, аскарлари билан Аммурийяга етиб боришди. Биринчи борган Ашнос, кейин Муътасим ва охиргиси Афшин бўлди. Қўмондонлар Аммурийяни ҳар томондан ўраб олишди. Муътасим уни қўмондонларга бўлиб берди. Ҳар бир қўмондонга қарамоғидаги одамларига қараб қўрғонлар тайинланди.

Зирғом Муътасимнинг лашкаргоҳига ўтди. Муътасим уни ҳурматлаб, ўзига яқин тутарди. Унинг яқин кишилари ичида Ҳорис ас-Самарқандий ҳам бор. Халифа Зирғомни ўзига яқин тутгани ва унинг обрўси ошаётгани учун Ҳорис қаттиқ ҳасад қила бошлади. Аммо Зирғом бунга унчалик эътибор бермасди. Унинг фикр-ёди Жаҳонни қутқазишга қаратилган. Вардоннинг хаёли эса, қандай қилиб бўлмасин, Ҳайлонани учратишда.

Булар жойлашган лашкаргоҳда икковлари бир тепаликка чиқиб, Аммурийяга қарашди. Аммурийя — бинолари кўп, атрофи кенг катта бир шаҳар. Унинг теварагида баланд қўрғон, қўрғон устида ҳашаматли миноралари бор эди. Қўрғоннинг дарвозалари эса пишиқ-мустаҳкам. Бинолар орасида устида байроқлар ҳилпираб турган бир қасрга кўзлари тушди. У бутхона бошлиғи Нотисниг қасри эканини ва Жаҳон шу ерда истиқомат қилишини билиб, Зирғон оғир бир хўрсинди-да, ер чизиб ўтирган Вардонга кўз ташлади:

— Шу попнинг қасри эмасми?

— Ҳа, худди ўшанинг ўзи.

— Ҳаммоднинг гапи тўғри бўлса, Жаҳон билан Ҳайлона шу қаср ичида қамалиб ётган бўлиши керак. Бу шаҳар жуда мустаҳкам кўринади. Унга ёриб кириш осон эмасга ўхшайди. Лекин худо хоҳласа, бизга унинг истехкоми бардош бера олмайди, — деди-да, Вардонга қараб: — Ҳаммод тайинлаган қўш байроқни тайёрлаб қўйганмисан? — деди.

— Ҳа, тайёрлаб қўйдим. Лекин биз Муътасимнинг лашкаргоҳида, унинг байроғи остидамиз. Ҳаммод тайинлаган қўш байроқни қандай оса оламиз?

— Уни бир чеккага осамиз. Балки Ҳаммод ўз хатида ёзганидек, уни кўришга мунтазир бўлиб тургандир.

— Бўлмаса, мен уни эртага мана шу тепа устига бир соатча осиб қўяман. Нима бўлса кўрармиз, — деди-да, Вардон лашкаргоҳга қайтиб кетди.

Ертасига Муътасим мажлис чақирди. Мажлисда қўмондонлар, халифанинг махсус кишилари қатнашди, улар ичида Соҳиб ва Ҳорис ас-Самарқандий ҳам бор эди. Мажлисда бўлажак жанг режаси муҳокама қилинди. Муаззин пешин намозига азон айтган вақтда улар тарқалди.

Халифа ўз чодирига кира туриб: «Ертага эрта билан менинг олдимга кел», — деб Соҳибга буюрди. Зирғом чодирга қайтиб келиб, ўзини кутиб турган Вардонни кўрди. У жуда ғазабланганди. Ундан Зирғом: «Байроқни нима қилдинг?» деб сўради.

— Ўша тепага қўйиб келдим.

— Қандай қилиб уни ташлаб келдинг? Нега қовоғинг солиқ, хафа кўринасан?

— Байроқдан ҳам муҳимроқ бир иш чиқиб қолди. Шунинг учун ҳам ташлаб келавердим, — деди Вардон ҳаяжонланиб.

— Нима бўлди? Айт.

— Лаънати Сомонни Афшиннинг лашкарлари орасида кўриб қолдим. У жуда иззат-ҳурматда. Афтига қарашга сира тоқатим йўқ эди. Ушлаб, бўғиб ўлдириб қўя қолгим келди.

— Йўқ, оғир бўл, дўстим. Ҳозирги вазиятимиз иттифоқни, бирликни талаб қилади. Унга қўл кўтарсанг, Афшиннинг жиғига тегиб, аскарлар орасида ғовға кўтарилишига сабаб бўласан. Сомон масаласини бошқа бир вақтга қўйиб, тепага бор, қўрғонларни кузат, тунда у ерда бўл! Вардон чиқиб кетди. Зирғом ёлғиз қолиб, ўзи ҳақида ўйлаб кетди. У ётиб уйқуси келгунча Жаҳонни, онасини, Ҳаммодни ва Афшинни хаёлидан ўтказди. Кейин уйқуга кетиб Вардонинг чақирган овозини эшитиб уйғонди. Кўзини очиб қаради: Вақт кечқурун бўлиб, ҳамма ёқни қоронғи босган эди. «Вардон Ҳаммодни кўриб, мендан севинчи олгани келган бўлса керак», деб ўйлади:

— Ҳаммод келдими? — шошиб сўради у.

— Йўқ, келгани йўқ.

— Бўлмаса, нега байроқни ташлаб қайтиб келдинг?

— Эртагача сир тутиб бўлмайдиган бир иш чиқиб қолди. Шунинг учун ташлаб келишга мажбур бўлдим. Эрта билан Муътасимнинг олдида боришингдан илгари бу сирни билиб қўйишинг керак.

Зирғом ҳовлиқиб:

— Икки оғиз сўз билан айтиб қўя қол. Майли, бўлмаса, мен сен билан ўша тепага бораман, кечани бирга ўтказамиз. Ўша ерда айтиб берарсан.

— Айтадиган гапим кўп эмас, лекин тепагача мен билан борсанг, ёмон бўлмасди.

Зирғом ирғиб ўрnidан турди-да, оддий аскар кийимини кийиб, Вардон билан йўлга чиқди.

Тепалик Муътасим билан Ашноснинг лашкаргоҳлари ўртасида эди. Улар иккаласи баъзисида чироғ ёқилган, баъзиси қоронғи чодирлар ёнидан ўтишди.

— Мени нотекис йўллар билан олиб кетаётганга ўхшайсан, — деди Зирғом Вардонга қараб.

— Сенга бир янгиликни кўрсатмоқчиман. Чап томонимиздаги мана бу чодирни биласанми? — деди Вардон.

— Ҳа, биламан, Маъмурнинг* ўғли Аббоснинг чодирини, нима бўлипти?

— Менга бир сир аён бўлдики, агар буни Муътасим билиб қолса, бутун лашкаргоҳни ағдартўнтар қилиб юборади.

Зирғом таажжубланди:

— Қандай сир?

— Шу бугун мен сенинг ёнингдан қайта туриб, анави ердан ўтдим. Ҳорис ас-Самарқандийнинг шу чодирдан чиқиб келаётганини ва Аббос уни зўр ҳурмат билан кузатаётганини кўрдим. Ўзимча, бу ҳурматнинг тагида бир гап бор бўлса керак, деб қўйдим. Муътасим Ҳориснинг қўлидан Ёқутани олиб қўйиб, сенга ҳадя қилгани учун ундан ўч олиш ниятида юрганни билардим. Халифаликни эгаллаб олгани учун Аббоснинг Муътасимга: «Ҳап саними, қараб тур», деб юргани ҳам сенга сир бўлмаса керак. Қўмондонлардан баъзилари халифаликни Аббос олиши керак деб юрарди. Лекин у байъатни* ўзига талаб қилишга юраги дов бермагач, тахт Муътасимга ўтган эди. Мен Сомуррода турган вақтимда Ҳорис ас-Самарқандий Муътасимни қолдириб ўрнига Аббосга байъат қилиш керак, деб юрганлардан биттаси деб эшитган эдим. Лекин улар аскарлардан қўрқиб, бу ишни амалга ошира олмай юришган. Бугун Ҳорис

Аббоснинг чодирдан чиқиб келаётганини кўриб, иккаласининг ўртасида муҳим бир иш бўлса керак, деган фикр кўнглимга келди.

Тепанинг устига ўрнатилган чодирга етиб боришгунча Вардон йўлга паст овоз билан шу сирни ҳикоя қилиб борди. Кечаси қоронғи эди. Зирғом чодир ёнида ҳўкизга ўхшаб хуррак отиб ётган бир кишини кўрди. Оғзидан шароб ҳиди бурқсиб турарди.

— Бу ким? Ундан шароб ҳиди келяпти-ку? — деди Зирғом.

— Менга сирни айтим берган одам шу. Бу киши Ҳориснинг қулларидан. Мен у билан Сомуррода танишганман. Уни алдаб олиб келиб, ичирдим. Кайф бўлиб қолгач, менга қизиқ бир гапни айтиб берди. Уни сенга шу ерда айтаверайми ёки чодирга кирганингдан кейинми? Очиғини айтганда, шу қоронғида байроқни тикиб пойлаб ўтиришнинг ҳеч кераги йўқ. Уни ўн газ наридан ҳам кўриб бўлмапти-ю, Аммурийядан туриб қандай кўринсин?

— Гапларинг тўғри, — деди Зирғом, — байроқни Ҳаммод кечаси кўради, деган фикрда эмасман. Лекин уни кун ботаётган пайтида кўрган бўлса-ю, бир иложини қилиб, келиб топиб олса, ёки эртага тонготар вақтида кўриб, излаб келиб сени топса, деган хаёл билан «уни осиб қўйиш керак», деяпман. Қани, анови қулдан эшитган гапингни айтиб берчи.

Вардон тепадан бир неча газ нарироқда ётган катта бир харсанг томонга юрди. Иккаласи тош устига ўтиришгандан кейин Вардон ҳикоясини бошлади:

— У қулнинг айтишича, хўжайини Ҳорис ҳамма қўмондонларга элчи бўлиб бориб, улардан Аббос учун байъат олишга тил бириктирган эмиш. Қўмондонларнинг баъзиси Афшиннинг қўли остида, баъзиси Ашнос қўлида ва қай бирлари эса Муътасимнинг аскарари ичида. Шундай бўлгач, Ҳорис уччала лашкаргоҳни айланиб чиққан. Қўмондонлар, ундан ташқари, Муътасимнинг хос кишиларидан бир неча одам у орқали Аббосга байъат қилишган эмиш. Яна Ҳорис байъат қилган қўмондонларга:

— Биз шу ҳодисани эълон қилганимиздан кейин ҳар қайсингиз ўз бош қўмондонингизни ўлдиришингиз керак. Масалан, Муътасимнинг хослари Муътасимни, Афшиннинг хослари Афшинни ва Ашноснинг хослари Ашносни ўлдирсин, — деган эмиш.

Вардоннинг гапини тинглаб, лол қолиб ўтирган Зирғом:

— Оббо, юзи қора-ей. Субутсиз, бадбахт хотин-ей, — деб қўйди.

Вардон сўзини давом эттирди.

— Менингча, Аббос уларнинг ҳаммасидан ақллироққа ўхшайди. Қулнинг гапига қараганда, у Аммурийяни фатҳ қилиш ишини тағин қўлдан бой бериб қўймайлик, деб бу ёмон ниятни амалга оширишга қарши чиққан эмиш. Бу гапларни сенга бугун айтишдан мақсадим шуки, эртага халифа олдига борганингда, истасанг уни ҳам хабардор қиларсан.

— Йўқ, Вардон, бу ишни халифа билмасликлари керак. Билиб қолсалар, биз мусулмонлар орасида фитна чиқарган бўламиз. Улар бу шум ниятнинг ижросини кейинга силташгани учун, яшириб турайлик. Халифанинг муборак ҳаётларини омон сақлаш учун атрофларида парвона бўлиб турсак кифоя.

Вардон Зирғомнинг фидоилигига қойил қолиб:

— Офарин сенга, қаҳрамон! Бу фикринг жуда тўғри, — деди.

Зирғом унга:

— Лекин бу қулни шу ерда қолдириб хато қилгансан: У ҳушига келиб, бу ерни таниб қўйса, сени чақиши мумкин. Бу жойни билмагани дуруст. Яхшиси, у ҳозир уйқу ва кайфда экан, бошқа жойга элтиб қўй. Қайтиб келгунингча мен шу ерда тура тураман, — деди.

Вардон: — Маъқул, — деди-да, ирғиб туриб, уни уйғота бошлади. Лекин у ҳамон ўзига келавермагандан гоҳ турғизиб, гоҳ етаклаб, гоҳ судраб, ўзининг чодирдан Аббоснинг чодирга яқинига олиб бориб ташлади-да, қайтиб келди. Вақт ярим кеча бўлиб, лашкаргоҳдагиларнинг ҳаммаси ухлаганди.

Зирғом унга:

— Мен ўз чодиримга бораман, сен тонг отгунча шу ерда бўл, — деди.

Вардон:

— Бош устига, хўп, жоним билан, — деб жавоб қилди.

Зирғом хаёлга чўмганча ўз чодирини томон йўл олди. У чодирга етмасданоқ қўрғон яқинида ғовур-ғувур овоз эшитди. Қараса, лашкаргоҳ соқчиларидан бир тўдаси бир кишини бўйнидан бўйиб, ҳайдаб келишяпти. У киши эса: «Мени Соҳибга олиб боринглар», деб бақирарди.

Унинг товушини эшитиб, Зирғом безовта бўлиб қолди, чунки у Ҳаммодининг товуши эди. Зирғом чодирга югуриб кирди-да, уларнинг етиб келишини кутиб турди. Бир оздан кейин улардан биттаси Зирғомнинг олдига кириб:

— Биз бир айғоқчини ушладик, у шаҳар томондан лашкаргоҳга кирган. Мен Соҳибнинг олдига келаётгандим дейди,— деди.

Зирғом:

— Қани, уни бу ёққа олиб кириблар-чи, — деди.

У кирди. Зирғом синчиклаб қараб, Ҳаммодининг ўзи эканини аниқлади-да: «Қолдириб кетаверинглар», — деб соқчиларни жўнатиб юборди. Улар кетгандан кейин Ҳаммодин билан саломлашиб, ҳол-аҳвол сўради ва ёнига ўтқазиб, ундан Жаҳон тўғрисида савол қилди.

— Жаҳон ҳали ҳам поп Нотис ёнида турипти, — деди Ҳаммодин.

— Бизнинг хабаримизни унга етказганинг йўқми?

— Йўқ, ҳеч шунга муваффақ бўла олмадим. Кеча сизларнинг аскарларингизни кўриб, байроқларга қаттиқ тикилиб қарадим, лекин қўш байроқни фақат шу кечагина кўрдим. Бу ерга чиқиб келишнинг иложини топа олмай, ҳозиргина бир амаллаб чиққандим, адашиб қолдим. Соқчилар қўлига тушганимдан кейин: «Мени Соҳибнинг олдига олиб боринглар», — деб талаб қилдим. Мана, ҳузурингданман.

Зирғом:

— Хуш келдинг, демак, Жаҳон ҳамон Нотис қасрида экан-да.

— Ҳа, Ҳайлона ҳам у билан бирга. Поп иккаласига қаттиқ ҳирс қўйган. Хафа бўлма, яқин орада севгилингга муяссар бўласан.

— Қандай қилиб? Қўрғонларнинг истехкоми қаттиққа ўхшаяпти-ку, қамал анча вақтга чўзилса керак.

— Худо хоҳласа, буни ўзим қисқартаман.

— У ёққа осонроқ кирадиган йўлни биласанми?

— Фатҳни енгиллаштирадиган йўлни биламан, ҳозир сенга уни кўрсатиб қўяйми?

— Мен эртага барвақт халифанинг олдига бораман. Душман тўғрисида маълумотга эга эканингдан уни хабардор қиламан. Шу гапни халифа сендан рози бўлишига восита қиламиз-да, ўтмишдаги ишларингдан кечиб юборади,— деди.

Ҳаммодин бу маслаҳатга рози бўлди.

Ерталаб Зирғом билан Ҳаммодин халифанинг чодирини томон йўл олишди. Зирғом Ҳаммодинни ташқарида қолдириб, рухсат сўраб халифа олдига кирди. Халифа уни яхши қарши олиб, ёнига ўтқазди. Аммо Зирғом унинг қовоғи осилганини кўриб ташвиш ичида индамай турган эди, халифа:

— Нима учун чақирганимни биласанми? — деб сўради.

Зирғом:

— Менда каромат йўқ, тақсир, бир нарсани олдиндан била олмайман, — деди.

Муътасим бир хўрсиниб қўйди-да: «Мен Сомуррода қози Аҳмадини ўзимга маҳрам билиб, унга сирларимни айтар эдим. Ҳалол ва покдиллигини билганим учун ҳозир сенинг маслаҳатингга таянишим керак, деб ўйлайман», — деди.

— Мен жанобларининг ихлосманд қуллариман.

— Афшин устида иштибоҳдан деб, айтганим эсингда борми?

— Ҳа, эсимда, жаноб халифа.

— Мен илгари унинг тамагирлигини кўриб хайрон бўлиб юрардим, лекин ҳозир бу лашкаргоҳда қилаётган яширин фитналарини кўриб, аввалги ишлари бунинг олдида ҳолва экан, деб қўйдим. Унинг қилаётган ишларидан ҳеч хабаринг бўлдимми?

Зирғом тушуниб турган бўлса ҳам, ўзини гўлликка солиб:

— Жанобларининг мақсадларини тушунмадим, — деди.

— Эшитишимча, баъзилар акамнинг ўғли Аббосга байъат қилишга ва мени ўлдиришга қарор қилишган эмиш, — деди ғазабдан кўзлари ўтдек ёниб.

Халифага тасалли бермоқ учун Зирғом:

— Бундай гапларнинг бўлишини ақлан эҳтимол тутсам ҳам, бўлганини билганим йўқ, чунки ўтмиш халифалар даврдан буён халифалик тамагирларнинг кўз тиккан ерлари бўлиб келган. Фаразан, баъзи кишилар шу фикрга келган бўлса ҳам, лекин қўлларидан ҳеч нарса келмайди, кутган натижаларига эриша олмайдилар. Атрофимиздаги душманлар устидан ғалаба қилиш учун ҳозир ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқармоғимиз керак. Мен жанобларининг фикрларига бир қўшимча киритсам, ажаб эмас, шу билан кўнгиллари таскин топса, — деди.

Муътасимнинг чеҳраси очилиб:

— Қани, айт-чи, нима гап топиб келдинг? — деди.

— Мен жанобларига шу оқшом Аммурийянинг ўзидан келган бир одамни бошлаб келдим, у киши шаҳарнинг ҳамма кириш-чиқиш жойларидан хабардор. Уни ҳузурингизга келтирайми?

— Ҳа, майли, кирсин!

Зирғом ирғиб туриб Ҳаммодни чақирди. Ҳаммод кириб тик турганча, халифага салом берди. Халифа уни кўриши билан таниди-да, қовоғини солди-ю, лекин «ўтир», деб жой кўрсатди. У чўнқайиб ўтирди. Муътасим Зирғомга қараб:

— Бунинг мен араб боласи Ҳаммодга ўхшатыпман, ўша эмасми? — деди.

— Ҳа, худди шундай, ўзларининг қулваччалари. Илгари бундан хатолик ўтган, лекин ўзларининг афв-карамлари улуғ, бу ўшандан умидвор.

— Нима ваздан бизга келди экан?

Ҳаммод:

— Шу шаҳарга кириш пешанамда бор экан, бундан бир неча ҳафта илгари кирдим, унинг истеҳкомлари билан танишдим. Кеча жанобларининг аскарларини кўрдиму, ҳаракат қилиб қочдим ва шу ерга келдим, — деди.

— Бизга қандай хизмат кўрсатиш қўлингдан келади?

— Жанобларига шаҳарнинг шикастларини кўрсатаман, уни билгандан кейин фатҳ қилишлари осон бўлади. Бу шаҳарнинг мустаҳкам қўрғони бор. Бир вақтда сел келиб, бир қисмини ювиб кетган. Подшо уни қайтадан бино қилишни буюриб, омилига хат ёзган, лекин омил сусткашлик қилиб, вақтни ўтказиб юборган. Подшонинг Қўстантиниядан* чиққанини эшитган омил унинг Аммурийяга келиб, бу вайрона қўрғонни кўриб қолишдан ҳуркиб, уни нари-бери ишлатиб қўя қолган, яъни юзини тош билан ишлагану, лекин тешик раҳналарини эса ёғоч билан тўсиб қўйган. Агар истасалар, уни шу ердан туриб кўрсата оламан, — деди.

Халифа ўрнидан туриб:

— Қани, менга уни кўрсат-чи, — деди.

Ҳаммод олисдан уни халифага кўрсатди. Халифа уни кўргандан кейин Ҳаммодга ташаккур айтди ва: — Гапинг тўғри чиқса яхшигина мукофот оласан, — деди.

Зирғом:— Гапининг ростлигига мен кафилман. Мукофотни дарҳол беришга буюрсалар мумкин бўлармикин, — деди.

— Хўп, сен туфайли уни тезлатайлик, нима мукофот берсак бўларкин?

— У мол талаб қилмайди, фақат рухсат берсангиз, чўрингиз Ёқутани ўзига хотин қилиб олса.

Халифа:

— Ёқутани — хотинингними? — деб ҳанг-манг бўлиб қолди.

Зирғом озгина жим турди-да:

— Ҳа, менга хотин бўлсин, деб жаноблари буюрган Ёқутани. У мана шу ўртоғимнинг севгилиси бўлгани учун жанобларининг саховатпешаликларига суяниб, уни хотин қилмаганман. Уни омонат тариқасида уйимда сақлаб келдим. Агар жаноблари бизни бошимиздан оёғимизгача инъомлари билан кўймоқчи бўлсалар, бу урушдан соғ-саломат қайтиб борганимиздан кейин гуноҳимизни кечиб, Ёқутанинг Ҳаммодга танмаҳрам бўлишига ижозат берсалар, — деди.

Халифа Зирғомнинг виждонига, хулқ-одобига қойил қолиб, жилмайди-да:

— Иккалангизнинг гуноҳларингдан кечдим, айна вақтда Ҳаммод менинг имтиёзли кишиларимдан бири бўлишини истайман, кўп инъомлар бераман, — деди.

Иккаласи унинг марҳаматига ташаккур айтишди. Кейин Муътасим: «Қани, ишга ўтайлик», деди-да, ўз чодирини бузилган кўрғон олдига кўчирилиб, олдига манжаниқлар ўрнатишни ва кўрғоннинг қолган қисмини ҳам вайрон қилишни буюрди. Румликлар кўрғон ўрнига бир-бирига зич қилиб ходалар тахлашди. Манжаниқ у ходаларни ҳам синдиравергач, румликлар унинг устига барзах ўрнатишди. Яна манжаниқлардан тошлар отилавергач, кўрғон ёрилди. Кейин Муътасим қамал қилишни кучайтирди.

Румликлар кўрғон атрофида ўтиб бўлмайдиган бир хандақ ковлашганди. Агар ўша хандақ бўлмаганда, шаҳар илбатта олинган бўларди.

Зирғом халифага ўша хандақнинг ичига тупроқ тўлдирилган қўй терилари билан ёпишни маслаҳат берди. Халифа шу маслаҳат бўйича иш кўрди ҳамда тери устидан кўрғон томонга юмалатиш учун ҳар бирининг ичига ўнтадан одам сиғадиган катта даббоблар қилдириб, биттасини юмалатиб кўришди. У даббоблар хандақнинг ярмига борганда ўша териларга илинди. Хандақ ичидаги кишилар аранг ундан қочиб қутулди. У яна бир қанча нарвон ва манжаниқлар ишлатди.

Зирғом Жаҳонга тезроқ эришиш учун ҳужумни бошлашга рухсат беришни халифадан ҳадеб илтимос қиларди. Халифа уни аяб, ҳужумга рухсат бермади, кейин у уруш очишни буюрди. Биринчи бўлиб ҳужум қилган Ашнос бўлди. Маърака майдони танг бўлгани учун уруш қилиш қийин бўлди. Шунинг учун Муътасим кўрғон атрофидаги манжаниқлар билан унга ёрдам берди. У кўрғоннинг тешилган ери устига манжаниқларни тўплатди. Иккинчи куни Муътасим Афшинга ўз одамлари билан ҳужумга ўтишни буюрди. Учинчи куни эса Муътасимнинг ўзи қўл остидаги лашкари, жумладан, мағрибликлар, турклар билан бирга ҳужумга кирди. Муътасимнинг қўл остида бўлган Зирғом шу қадар абжирлик ва матонат кўрсатдики, унга ҳар қандай қаҳрамон ҳам ҳавас қилса арзирди. Ҳаммоднинг ишидан хабардор бўлган Вардон ҳам Зирғом ёнида эди. Зирғомнинг фикр-хаёли поп Нотис қасри томон йўлланишда.

Жанг қаттиқ қизиб, кечасигача давом этди. Поплар илгари кўрғон минораларини бўлашиб олишганди. Кейин улар орасида жанжал чиқиб қолди, баъзилари эрталаб келиб, бошқаларининг зиддига юриш учун қуролларини ташлаб, Муътасимнинг кишилари олдига тушиб, шаҳарга келишди. Румликлар мағлуб бўлиб, шаҳарга мусулмонлар фотиҳлар сифатида киришди ва унда талаш, ўлдириш ва қуролларни олиш билан машғул бўлишди.

* * *

Зирғом ўз севгилисини қидириб, тўғри попнинг қасри томон йўл олди. Шаҳар кўчалари талон-торож қилиш, асир олиш учун кирган мусулмонлар билан лик тўлгани учун Вардон билан Ҳаммод ҳам қасрга кўп азият чекиб, аранг етиб борди. Уч оғайни қасрга кирса, унинг эшиклари ланг очик, ичида на мол-мулк, на хотинлар қолган. Улар Жаҳон билан Ҳайлонани излаб, қасрнинг ҳамма уйларини айланиб чиқишди. Улардан дарак тополмагач, Зирғом Ҳаммоднинг айтган гапларига шубҳаланиб қолди. Ҳаммод эса унинг шубҳаланганлигини сезиб айтган гапининг тўғрилигига онт ичди ва:

— Менимча, аскарлардан баъзилари қасрга кириб, уни талаган ва одамларини олиб кетган бўлса керак, — деди.

Зирғом билан Вардон хафа бўлиб ўрнидан туришди. Вардон:

— Маърака тугагандан сўнг уларни асирлар орасидан ахтарамиз, — деди.

Мусулмонлар ғалабага эришгач, халифа урушни тўхтатиб, ўлжаларни шаҳар атрофига тўплашни буюрди. Улар сотиладиган бўлганидан харидорлар кўпая бошлади. Сотилгани тезлатиш учун ҳар бир мол устида уч марта: «Ким ошди?» дейилади-да, сотиб юборилаверади. Асир-қуллар кўплигидан, уларни бир йўла бешта-бешта, ўнта-ўнтадан сотишарди. Муътасим эса сотувчиларни «тез бўлинглар» дея ошиқтирарди. Халифа шаҳарни вайрон қилишга буюргани учун, аскарлар уни вайрон қилишди, кўйдиришди.

Кишилар олди-сотди билан банд бўлиб турган пайтда Вардон асирлар орасини айланиб чиқди. У на хотинидан ва на Жаҳондан дарак топмагач, юраги сиқилди ва биргаликда маслаҳат қилишиб олмоқ учун Зирғомнинг олдига қайтиб келмоқчи бўлди. Йўлда у Афшиннинг лашкаргоҳидан ўта туриб, ўлжалар орасида Жаҳоннинг қашқа отига кўзи тушди. От ёнида турган Сомонни кўриб, у муқаррар Жаҳоннинг оти эканлигига ишонч ҳосил қилди. Уни ёмон кўргани учун қаттиқ ғазаблани-ю, лекин Зирғомни риоя қилиб, унга бир шикаст етказишдан ўзини тийди, чунки Зирғомнинг хоҳиши шу эди. Шундан кейин у кўрган воқеасини югуриб бориб Зирғомга айтди. Зирғом келиб Жаҳоннинг қашқа отини кўрди, лекин Сомон аллақачон от олдидан кетиб қолганди. Отга қараб, унинг пешанасидаги шер суратини кўрди-ю, у Жаҳоннинг оти эканига Зирғомда шак-шубҳа қолмади. Жаҳон билан Ҳайлона Афшин олган асирлар ичида экан, деган фикр кўнглига келди. Дарҳол кириб, Жаҳон билан Ҳайлонани талаб қилмоқчи бўлди, лекин аскарлар орасида низо чиқиб кетишидан кўрқиб, бу раъйдан қайтди, чунки у аскарларнинг иттифоқ бўлишини истарди. Кейин у ўзича, Жаҳон билан Ҳайлонани қутказиш учун халифани ўртага қўйишга қарор қилди.

Шундай кейин Зирғом халифани қидирди. Унинг умумий қабулхонада ўтирганини, ғалаба билан муборақбод қилиш учун олдига кўмондон ва аъёнлар кети узилмай кириб туришганини эшитди. Халифанинг бўшабини кутиб ўтириб, кунни алламаҳал қилди. Ахири одамлар товсалгандан кейин рухсат сўраб, секин ёнига кирди. Халифа уни яхши қабул қилиб, ўз ёнига ўтқазди, унга хушчақчақлик билан муомала қилди. Зирғом ҳам уни табриклаб, ҳаққига дуо қилган бўлди. Зирғомнинг юзида ғам кўланкасини, туюқиш аломатларини кўрган халифа:

— Сенга нима бўлди? Хафа кўринасан? — деди.

Зирғом:

— Ўз хожаси олдида қулдан асло хафалик зоҳир бўлмайди. Хафа эмасман, лекин бир оз безовтароқман, — деди жавоб қилди.

— Нима учун ҳаяжонландинг, Соҳибим?

— Афшиннинг зулм-тааддиси мени ҳаяжонга солди.

— Унинг тааддиси нимадан иборат? Сен доносан, бировлар билан «сан-манга» бормаслигинг менга маълум.

— Мен у билан на мартаба, на ўлжа талашмайман. Мен ошиқ бўлган қиз фалакнинг гардиши билан Аммурийя-га келиб қолган экан, Афшин менинг севгимдан воқиф бўла туриб, асир тушириб, ўзиники қилиб олибди.

Муътасим ҳайрон бўлди: «Қандай қилиб Аммурийяда бунинг маъшуқаси бўлади?» деб ўйлади-да, унга қараб: «Ошиқроқ гапир, мен тушуна олмадим», деди.

Зирғом гап бошлади:

— Жаноб олийлари, худо бахту давлатларини бундан ҳам зиёда қилсин, Сомуррода каминага Ёқутани танмаҳрамликка тақдим этган эдилар. Мен кеча ўзларига айтганимдек, буйруқларига хилоф иш қилганим. Хилоф иш қилганимнинг боисини ўша вақтда ўзимдан сўрамадилар. Унинг боиси чўрилар олиб келиш учун мени Фарғонага юборган вақтингизда у ерда бир қизга ошиқ бўлиб қолганим ва у билан иккимиз умр йўлдоши бўлишга аҳд қилган эдик. Бахтга қарши шу пайт қизнинг отаси вафот этиб қолди. Фарғонадан қайтиб келишим тўғрисида ўзларининг фармони олийлари бўлиб, тўй масаласини кейинга қолдириб, Сомуррога қайтиб

келгандим. Шундан кейин кўп ҳодисалар юз бериб, охири бу қиз тақдирнинг тақозоси билан Аммурийяга келиб қолади. Қиз Аммурийя попи Нотиснинг қасрида қамалиб ётган экан. Аммурийяни фатҳ қилган вақтимизда мен қизни қасрдан ахтариб топа олмадим. Суриштирсам, у Афшиннинг қўлига тушиб қолибди. Унга бориб, қизни талаб қилмоқчи бўлдим, лекин иттифок бўлишимиз жуда зарур бўлиб турган бир пайтда аскарлар орасида низо чиқармай деб, маслаҳатларини олиш учун ҳозир ўзларига арз қилгани келдим.

Муътасим бир лаҳза бошини ерга солиб турди-да:

— Бу осон ҳал бўладиган иш. Афшин сенинг маъшуқангни ўзида ушлаб турмайди, асир олинган аёллар беҳисоб, арзимас пулга сотиб ҳам юбориляпти-ку, — деди-да, чапак чалиб ташқаридаги ғуломларидан бирини чақирди-да, Афшинни чақириб келишни буюрди.

Бир оздан кейин Афшин кириб, халифага салом берди, Ёнида ўтирган Зирғомни кўриб, нима учун чақирилганини сизди-ю, билмасликка олиб жим турди. Халифа унга қараб: «Соҳибга алоқадор бир иш устида сизни чақирдим. Унинг мен учун қадрли бир киши эканини ўзингиз яхши биласиз», — деди.

Афшин табассум қилиб:

— Соҳиб мен учун ҳам муҳтарам, буни ўзи ҳам яхши билади, — деди.

— Сизнинг ихтиёрингизга тушган асирлар орасида бир қиз бор экан, Соҳиб сиздан ўшани сўраяпти .

— Асирлар тўлиб ётибди, арзимайдиган пулга сотилиб ҳам кетяпти, агар у мендан бештасини сўраса, ўнтасини беришга тайёрман.

Зирғом Афшиннинг чалғитаётганини тушуниб:

— Ўзингиз яхши биладиган бир қиз менга керак, — деди.

— У ким экан?

— Ҳокимнинг қизи Жаҳонни айтмоқчиман.

Афшин ҳайрон бўлган бўлди:

— У ҳам асирлар ичида эканми?

— Ўшаларнинг ичида бўлса керак, деб ўйлайман, у билан бирга Ҳайлона деган румлик яна бир аёл ҳам бор.

Афшин халифага қараб:

— Мабодо асирлар орасида Жаҳон бўлса, уни Зирғомга топшириш заҳматидан мени қутқарсинлар, узр, — деди.

— Соҳиб уни маъшуқам деб даъво қиляпти, у тўғри сўз одам, тўғри гапиради.

— Майли, лекин бу қиз мен учун ўз қизим ўрнида, отаси мени унга васий қилиб тайинлаб кетган. Соҳиб буни инкор қилмаса керак, деб ўйлайман.

Муътасим Зирғомга қаради: унинг ранги ўчиб, чеҳрасида ғазаб аломатлари очиқ-ойдин сезилиб турарди. Муътасимнинг ўзига қараганини пайқаган Зирғом жаҳлини тийди-да, «Ҳоким бу кишини васий қилганидан хабарим бор, лекин қиз билан гапни бир ерга қўйганимиз васиятнома ёзилишидан бурун бўлган», — деди.

Афшин:

— Бу гап тўғри бўлса, васият қилувчи уни ўз васиятида айтиб кетган бўларди. Васиятномада бу гап йўқ. Мен қизни ҳеч кимга унаштирилмаган деб ҳисоблайман. Отасининг васиятига мувофиқ; менинг рухсатимсиз уни бировга унаштириш дуруст эмас, — деди-да, фикрини билмоқчи бўлгандек халифага қараб қўйди.

Муътасим ҳайрон бўлиб қолди, чунки Зирғомнинг ўз хоҳишига эришувини истарди. Шу билан бирга, аскарлар ичида ғавғо кўтарилишини ҳам истамасди. У Афшинга қараб:

— Фараз этайлик, қизнинг отаси унаштирилганини билмаган ёки унга иқдор бўлмаган бўлсин, ҳозир у сизнинг оталиғингизда экан, биз бевосита сиз орқали унга совчи бўляпмиз.

Афшин мот бўлди, нима дейишини билмай, боши берк кўчага кириб қолди. «Қизни Зирғомга бермайман», деб халифани ўзидан ранжитсинми ёки хўп десину, қараб туриб ундан ажралиб

қолаверсинми? У озгина ўйлаб турди-да, деди: «Жаноб олиларининг буйруқлари муқаррар бажарилади, лекин худо хоҳласа шу иш Сомуррога қайтиб борганимиздан кейин бўлсин».

Муътасим: «Бу тўғри маслаҳат», дегандек Зирғомга қараб қўйди.

Афшин ишни атайин кейинга силтаётганини ва тилининг учидагина гапираётганини сезган Зирғом қатъий қилиб:

— Афшин амиралмўъминининг талабларини қа- бул қилган бўлса, никоҳни шу ернинг ўзида қилдирсин, — деди.

Афшин бўйсунгандек табассум қилди ва: «Халифа буйруқ қилсалар бош устига, ҳеч қандай гап-сўз бўлиши мумкин эмас, лекин асиралар ҳозир қаердалигини билмайман, фикримча, улар Сомуррога жўнатилган бўлса керак», деди. Зирғом Жаҳоннинг отини шу ерда — лашкаргоҳда кўргани учун ўзини ҳам шу ерда деб биларди. У:

— Агар қиз бу ерда бўлмаса, Сомуррога боргунимизча никоҳни тўхтатиб туришга розиман, ҳозир бориб, унинг бор-йўқлигини текшириб, башарти, бор бўлса, шу ерга олиб келиш учун халифам ўз кишиларини юборсалар, деб илтимос қилардим, — деди.

Халифа ғуломини чақирди ва: «Афшиннинг лашкаргоҳига бориб, Жаҳон деган асира қизни топиб, бу ерга олиб кел», — деб буюрди.

Зирғом ғуломни тўхтатиб:

— Унинг оти Гулнор, бу мамлакатда уни шундай деб аташади, — деди.

Ғулом чиқиб кетди. Зирғом эса чўғ устида тургандек бесаранжом: узоқ вақтдан буён кўрмаган севгилисини кўришга ошиқиб, юраги қинидан чиқиб кетай деди. Мени ўлган деб ҳисоблаб юрган Жаҳон тўсатдан менга кўзи тушса, жуда ҳайрон бўлиб қолса керак», деган фикр кўнглига келди. Шу йўсинда кечган ҳар бир лаҳза унинг хаёлида соатларга айланиб кетди. Кейин халифа юборган ғулом: «Асир тушган аёллар шу бугун эрталаб Сомуррога юборилган экан», деган гапни топиб келди.

Бу хабар Зирғомнинг бошига чақмоқдек урилган бўлса ҳам, сукут этди-ю, лекин: «Жаҳоннинг синчиклаб ахтаришни, башарти у лашкаргоҳда бўлса, мажбуран олиб келишни Вардонга айтаман», деб кўнглига тугиб қўйди.

Халифа Зирғом билан Афшиннинг кетаверишига рухсат бергандан кейин Зирғом чиқиб, Вардонни кўриш учун тўғри ўз чодирига борди. Уни тополмагач, кишилардан сўради. Уни эрталабдан бери кўрмаганликларини, қаерга кетганини ҳам билмасликларини айтишди. Уни чодирига бориб суриштирмақ учун ўзи чиқди, у ерда ҳам йўқ. Ҳаммодни ҳам кўра олмади. Иккаласи бир ерда бўлса керак, деб умид боғлаган эди, афсуски, иккаласи ҳам йўқ. Зирғом ташвишланди. Вардонни кўриши жуда ҳам зарур эди. «Жаҳоннинг отини эрта билан турган жойига бориб аниқлаб келаман», деб ёлғиз ўзи чиқди. Уни ҳам топа олмади. Шундан кейин у, «Афшин тўғри айтган экан, у халифага ёлғон гапиришга журъат этмаса керак», деган хулосага келди-да, чодирига қайтди ва кўнглидаги ниятини ҳеч кимга айтмади.

* А м м у р и й я — бу шаҳарни илгари Анатолияда Фолатия (Галатия) деб аталарди, у Анқарадан узоқроқда катта марказий бир шаҳар бўлиб, ҳозир унинг ном-нишони қолмаган. 223 (мелодий 837—838) йили Муътасим уни забт қилган.

* Ф а р с а х — бир тош, яъни 8 км. га яқин.

* М а ъ м у н (786—833) Ҳорун ар-Рашиднинг (766—809) ўғли — аббосий халифаларидан. Муътасимнинг акаси.

* Б а й ъ а т — халифа сайловида тарафдор бўлиб қўл кўтариш — овоз бериш.

* Қ у с т а н т и н и я — Истамбул шаҳарларидан бири.

АФШИННИНГ СУД ҚИЛИНИШИ

Афшин асир олинган аёлларни ўша куни эрталаб лашкаргоҳдан олиб кетишга буйруқ берганди. Бу иш Сомоннинг маслаҳати билан бўлганди. Жаҳон попнинг қасрида эканини унга кўрсатган, асир қилиб олишга маслаҳат берган ҳам ўша Сомон эди. Сомон Баззда бўлган вақтидан бошлаб

Жаҳоннинг ҳар бир қадамини кузатарди. Унинг Рум мамлакатига чиққани, Аммурийяга бориб тушгани ҳам Сомонга маълум эди. Бу ишларни у отасининг васиятини ўзгартириш тўғрисида Афшиндан олган ваъдасига эришмоқ учун қилганди.

Аммурийя фатҳ қилингандан кейин, у синглиси олдига бориб, унга ёрдам кўрсатиш учун келгандек қилиб кўрсатди. «Афшин ҳам фақат сени қутқазиб олиб кетишди» деб, унги хотин бўлишни маслаҳат, бераверди. Аммо Жаҳон унинг маслаҳатларига унамасди. Шунинг учун Зирғом поп қасрига етиб келмасидан олдиноқ Афшиннинг одамлари Жаҳонни ва Ҳайлонани отга миндириб, унинг лашкаргоҳига олиб кетишди. Ҳайлона Жаҳон учун катта суянчиқ. Улар бир-бирини севишган, айрилмас дўст, дугона бўлиб олишганди. Иккаласи ҳам ўзини беватан, ғариб деб ҳисоб қиларди. Улар Афшиннинг лашкаргоҳига келишгандан кейин, асирдек бўлиб қолишгани жаҳонга жуда оғир туюлди. Муътасимга йўлиқиб, ўзини Афшин чангалидан қутқазиб олишга илтимос қилмоқчи бўлди, лекин акаси сабр қилишни тавсия этди ва: «Сени ўзим Сомуррога олиб бораман, у ерга боргандан кейин истаган ишингни қилаверасан», деб уқтирди. Сомон Сомуррони тилга олиши билан Жаҳон Зирғомини эслади, чунки унинг барҳаёт эканидан умидвор эди. «Жуда бўлмаса, унинг онаси тирик бўлса, ўғли ҳақидаги гапларни суриштириб билиб оларман», деган умидда» «Майли, Сомуррога бора қолай, лекин Ҳайлона ҳам мен билан бирга бўлиши шарт», — деди.

Сомон бу шартни қабул қилди. Сомоннинг мақсади Зирғомга билдирмасдан Жаҳонни олиб қочиш эди. У тонг саҳарда Жаҳонни излаб юрган Вардонни кўриб, Афшиннинг олдига югурди ва унга «тезда аёлларнинг иккаласини тўппа-тўғри Ушрусанага юбориб, у ерда сақлаб туриш керак», деган маслаҳатни берди. Афшинга Сомоннинг маслаҳати маъқул тушди. Шундан кейин Сомон юк ортадиган уловларни ва йўлда уларни қўриқлаб борадиган соқчиларни шошилиш равишда тайёрлади-да, кўзни шамғалат қилиб йўлга тушди. Жаҳонни топиб келиш учун халифа юборган ғулом лашкаргоҳга келганда, улар бу ердан чиқиб кетганига бир неча соат бўлганди. Зирғом эса Вардон билан Ҳаммоднинг бедарак йўқ бўлиб кетганидан ташвишланиб, нима қилишини билмай, ҳайрон бўлиб қолди. Улар бир фалокатга учраган бўлмасин, деб қўрқди: «Афшин уларни бир балога йўлиқтирган бўлса-я», — деган хаёлга ҳам борди.

Аскарлар ўлжа ва асирларни сотиш билан Аммурийяда бир неча кунни ўтказишди. Моллар кўп бўлгани учун яҳудий савдогарлари ундан кўп фойда топишди. Ундан кейин аскарлар шаҳарни вайрон қилиш, қўпориш билан яна бир неча кун қолиб кетишди. Шаҳарликлардан кўп одам қириб ташланди. Поп Нотис эса ўзидан-ўзи уларга таслим бўлди.

Ҳамма ишлар саранжом топгандан кейин Муътасим Сомуррога қайтишга фармон берди. Зирғом эса бениҳоя ташвишда. У ўз севгилисини Сомуррода учратиш ниятида у ерга қайтаётганлар билан бирга йўлга тушди.

Йўлда Зирғом қарши томондан келаётган отлиқ кишиларга кўзи тушди. Уларни кўриши биланоқ юраги ҳовлиқиб кетди, чунки отлар орасидаги биттаси Вардоннинг оти эканини пайқади. Ўша йўловчиларга етиб олиш учун отига қамчи босди. Уларга яқинлашганда икки кишини — Вардон билан Ҳаммодни таниб: «Вардон!» деб бақирди.

— Лаббай! — деди Вардон, унинг овозида шодлик ва зафар оҳанги янгради.

Зирғом:

— Қаерда эдинглар? Мен сизлардан жуда ташвишландим, — деди.

Вардон:

— Сомуррога бориб келяпмиз.

Зирғом:

— Нима учун бординглар у ерга?

— Икки келинни у ерга олиб бориб, ташлаб келяпмиз.

— Қайси келинларни айтяпсан?

— Жаҳон билан Ҳайлонани.

— Қандай қилиб? Гапир, тезроқ гапира қолсанг-чи!

— Қарасам, сен Афшинга ялинадиган кўриндинг. У билан гаплашадиган бўлсанг ҳам, халифа олдида гапласан. У эса сенга чап бермоқчи: Жаҳон билан Ҳайлонани қаергадир олиб қочмоқчи. Шу ишдан ғафлатда қолгудек бўлсак, уларни қидириб топишга умр кифоя қилмасди. Сенга билдирмасдан бир куч ишлатиш керак деган фикр келди кўнглимга. Чунки сенга билдирсам, «аскарлар орасида ғавғо чиқмасин», деб туриб оласан. Жаҳон билан Ҳайлонани олиб қочишни Афшинга Сомон маслаҳат берганини ҳам билгандим. Шунинг учун Сомонни ҳам қўшиб, қизларнинг иккаласини зўрлик билан олиб кетишга Ҳаммод билан сўз бириктирдик ва шу ишни бажардик. Мена икки келинни Сомуррога олиб бориб, Соҳибнинг уйига жойладик. Сомонни эса сен етиб боргунингча, қамоқхонага қаматиб келдик.

Зирғом бир томондан севинса ҳам унга:

— Афшин билан келишган ваъдамизда турсак яхши бўлмасмиди? У халифа олдида Сомуррога етиб борган замонамиз тўй қилиб юборамиз, деб менга ваъда берган эди,— деди.

Вардон:

— Афшин Жаҳонни Сомуррога юбораман, деган га-пини чин деб ишонганмидинг? — деди-да, Ҳаммодга қа-раб.

— Дўстим, сен Ёқутани кўриб севингани бўлсанг керак деб ўйлайман, лекин нимага яна қайтиб келяпсан? — деб сўради.

— Сен билан бирга бўлиш ва хизматимни тўлиқ адо этиш ниятида қайтиб келяпман.

Аскарлар қўшлама тарзида йўлда бормоқда. Зирғом эса Муътасим ёнида, унинг қўшилмасида бормоқда. Кеч киргач, улар дам олиш учун мазгилга тушиб, юкларни ҳам туширишди. Вардон эса халифага қарши уюштирилаётган янги фитни хусусида Зирғомга ҳикоя қилиб берди. Бу ҳақда уни илгари ҳам огоҳлантирган эди. У «халифанинг ҳаёти хавф остида, бундан албатта ўзини хабардор қилиб қўйиш керак», — деди.

Ҳаммод:

— Бу хабарни халифага мен етказаман, лекин унинг олдида мени Зирғомнинг ўзи ҳеч ким йўқ пайтида олиб бориши керак, — деди.

Зирғом:

— Қани юр, ҳозир борамиз, — деди.

Вақт хуфтон пайти эди. Улар халифанинг чодирига бориб етишди-да, Зирғом киришга рухсат сўради. Рухсатдан кейин Зирғом ёнида Ҳаммод билан бирга кирди. Халифа:

— Хўш, келинг, Соҳиб, — деди.

Зирғом:

— Дўстим Ҳаммодда жаноб олийларига маълум қилиши зарур бўлган махфий гаплар бор агар рухсат берсалар, айтмоқчи, — деди.

Халифа Ҳаммодга қаради:

— Гапир, лекин ёлғон аралаштиришдан эҳтиёт бўл!

Ҳаммод саркардалар халифани ўлдириб, ўрнига Аббосни ўтқазиб тўғрисида келишиб олганини ва суиқасд қилганларнинг номини, шу жумладан, Шоҳ бин Исмоил Хуросонийни, Ҳорис ас-Самарқандий, Ужайф бин Анбаса ва бошқаларни айтиб берди. Муътасим бу ишга шитоб билан киришиб, гумонсираган кишиларини чақиртирди, уларни турли воситалар билан тергов қилди. Улар қилмишларига иқрор бўлгандан кейин, ҳаммасини ўлдиртирдик, бу ўлдиртириш воситаларини батафсил баён этишга ҳожат йўқ. Аммо Аббосни Сомуррога боргунча сақлаб турди ва уни малъун, деб атади. Шундан кейин у Маъмуннинг болаларини тутиб, уй-уйларида умрбод қамоққа ҳукм қилди. Вақтида огоҳлантирилганликлари учун Зирғом билан Ҳаммодни мақтаб, уларга мукофотлар берди.

Афшин Вардон билан Ҳаммоднинг қилган ишларини баъзи одамлардан эшитди, лекин Сомуррога етиб боргунча сабр қилиб, у ерга боргандан кейин уларни ҳам, Зирғомни ҳам ўхшатиб халифага чақмоқчи бўлди. Қофила Сомуррога яқинлашганда Зирғомнинг юраги дук-

дук ура бошлади, чунки узоқ ҳижрондан кейин Жаҳон билан кўришадиган вақт келаётганини у биларди.

* * *

Жаҳон Вардон билан Ҳаммоднинг қўлига ўтгандан кейин, азалий орзулари яна жўш урди. Аввалига уларнинг аскарлари билан ҳужум қилаётганини кўриб, «яна қандай балога дучор бўляпман», деб худодан паноҳ тилади ва улардан ўзини мудофаа қилмоқчи бўлди. Кейин бирдан Вардоннинг товушини эшитиб қолди. Ўша товушни хотини Ҳайлона ҳам эшитиб қолди-да, иккаласи унинг томонига бурилишди. Тириклигидан умид узиб қўйган Вардоннинг овозини эшитган Ҳайлона қалбида пайдо бўлган севинч ва ҳаяжонни асло сўраманг. Эр-хотин бир-бирларини қучиб, қадимий ва мангу муҳаббат аломатларини зоҳир этишарди. Шу пайт Вардон Сомонни ушлаб, қўл-оёғини боғлаб қўйишни ўз шерикларига топширди-да, Жаҳоннинг ёнига борди. Жаҳон унга қараб:

— Ростдан Вардоннинг ўзимисан? — деб сўради.

Вардон:

— Ҳа, менман, сайидам, саломатлик ва дийдор кўришиш сизга муборак бўлсин? — деди.

Жаҳон тўлқинланиб сўради:

— «Кўришиш», Зирғомим, у қаерда?

Вардон:

— У соғ-саломат, бир неча кундан кейин келади. Мен сизнинг унинг Сомурродаги ҳовлисига элтиб қўяман, у етиб боргунча ўша ерда онаси ёнида турасиз.

Жаҳон «бу тушимми ё ҳақиқатми» деб хаёл сурди-да, Вардоннинг башарасига яна бир тикилиб қаради ва: «Зирғомим тирикми?» деди. Шу пайт Жаҳон «Зирғом ўлган» деб хабар етказганлардан биринчиси бўлмиш Сомонни эслади. Сомон эса отнинг орқасига ўнгарилиб қўйилганча ётарди. Жаҳон унга қаради. Вардон билан гаплашиб турган Жаҳонга қараб Сомон: «Менга раҳм-шафқат қил», деётгандек туюлди. Лекин Жаҳон юзини тескари ўгирди-да, Вардон билан апоқ-чапоқ бўлиб, шоду хуррамликдан учиб кетай деб турган Ҳайлонага қараб: «Вардонни сен илгари ҳам танирмидинг?» — деб сўради.

— Ахир бу ўз эрим бўлади-ку.

— Менга айтган поп эринг шуми?

— Ҳа, худди ўзи. Уни менга етказган Оллоҳга шукур. Ошиқингнинг қароргоҳига етганингдан ғоят мамнунман, муборак бўлсин, Жаҳон! — деди.

Вардондан Жаҳон: «Зирғом қаерда?» — деб яна сўради.

— Ҳозир Аммурийда, Сомуррога жўнайдиган бўлиб туришибди.

Шундан кейин улар ҳам. Сомурро томон йўл олишди. Вардон ўзида йўқ хурсанд. Йўлда улар бошдан кечирган можароларни бир-бирларига ҳикоя қилиб боришарди. Вардон ҳам Зирғомнинг Муътасим олдида қозонган обрў-мартабасини мақтади, унинг номини халифа Соҳиб деб ўзгартирганини ва бунинг сабабларини Жаҳонга тушунтириб берди. Бундан ташқари, у Ҳаммод билан Ёқута воқеаларини ва Ёқут Жаҳоннинг худди ўзига ўхшашлигини ҳикоя қилди.

Улар Сомуррога етгандан кейин Вардон дарҳол Сомонни қамоқхонага юборди ва унинг бошлиғига: «Бу айғоқчини қамаб қўйишни Соҳиб буюрди», деб таъкидлади. Кейин у Жаҳон келганини Офтобга хабар қилди. Жаҳон билан Офтобнинг учрашувларидаги ҳолати киши кўз ўнгига келтира олмайди. Офтоб Жаҳонни ёнидан силжишга қўймай, бағрига тортиб, қучоқлаб ўпарди.

Ёқута ҳам Ҳаммодни кўргач, севинганидан терисига сиғмай кетди. У Ҳаммоднинг барҳаётлигидан хабардор эди, лекин Жаҳонни кўриб оғзи очилиб қолди. Ёқута билан Жаҳоннинг бир-бирдан ажратиб бўлмайдиган даражада ўхшашлигидан у кўзгуда ўз аксини кўраётгандек ҳис қилди. Жаҳон ҳам Ёқутани кўриб ҳайратда қолди.

Вардон Сомуррода ўз вазифасини тугатгандан кейин Аммурийя томон қайтишга отланди. Ҳаммод ҳам у билан бирга йўлга чиқди.

Сомуррода халифа саройидагиларнинг ҳаммаси Зирғомнинг йўлини сабрсизлик билан кутмоқда.

Ўн етти кун ўтгандан кейин «халифа ва унинг аскарлари соғ-саломат ғалаба билан қайтиб келяпти», деган хушxabар тарқалди. Сомурро шахри безатилди. Давлат арбоблари ва аскарлар саф тортиб кўчаларга байроқлар осилди, кўйлар чалинди, бутун шаҳар шод-хуррамликка тўлди. Эркак аёл томоша қилиш учун йўлга чиқди. Ҳамма шу маросим билан банд.

Жаҳонга эса ҳеч бир нарса кўринмайди, ҳеч нарса эшитилмайди. Халифанинг ҳамроҳлари ичида Зирғом саройга кириб келаётганини кўрармиканман, деб унинг икки кўзи сарой дарвозасида. Лекин халифа кириб келган вақтда унинг ёнида ҳеч ким кўринмади.

Жаҳон ҳаяжонланиб, кўйиб-ёниб турган пайтда ҳовлида йўтал овози эшитилди. Бу овоз албатта Зирғомники эканини тушунган Жаҳоннинг аъзойи баданини қалтироқ босиб кетди. Уни кутиб олиш учун олдига югурмоқчи бўлди, лекин дағ-дағ қалтираб, икки оёғини ерга боса олмади. Ранги қув ўчиб кетди, лекин у таҳаммул қилди, ўзини босди, довураклигини эслади-да ҳовли томон юра бошлади. Зирғом ичкарига кирганди. У Жаҳоннинг шошилмай, ўзини йўқотмай бемалол юриб келаётганини кўрди. Унинг кўзлари минбарда туриб кишиларни сажда қилишга даъат қилаётган ёки муҳаббат йўлида ўзини фидо қилишга чақираётган воизнинг ҳолатини эслатарди. Зирғом таъзим қилиб, Жаҳонга салом берди. У ўрнидан туриб, кучоқлаб кўришишни истарди-ю, аммо бундай қилиш уят ҳисоблангани учун ботинмади, оёққа туриб, унга қўлини узатди. Жаҳон ҳам ўз навбатида Зирғомга қўл берди-да, бир олам маъноли табассум билан кўз уриштиришди. Кейин Зирғом:

— Фарғона келини, хуш келибсан, неча ой, неча йиллардан бери кўришмадик. Менинг ҳам сафарим чўзилиб кетди. Лекин «ошиқлар йўли қисқадир» деган мақол бор,— деди.

Жаҳон кулиб жавоб берди:

— Йўл ноқулай, ўр-қирлари кўп бўлгани учун чўзилгандир-да, лекин шакар сувини қанча кўп қайнатсанг, шунча ширин бўлади.

— Лекин у шакарнинг суви қайнайверганидан қуриб қолиб куйиб кетармикан деб кўрққан эдим, — деди.

— Мен кўз ёшларим билан уни ҳўллаб турмаганимда, куйиб кетишига сал қолганди, — деб икки кўзини очганди, унда иккита дурдона пайдо бўлди. Шу кўзлари билан бир қараган эди, Зирғомнинг кўксига ўқ қадалгандек бўлди. Зирғом ҳушидан кетаёзиб.

— Шундай ёшлар бўла туриб, шакарнинг куйиб қолишидан кўрқармидинг? — деди.

— Лекин қайғу ёши билан шодлик ёши орасида осмон билан ерча фарқ бор, майли, худога шукур, ҳаммасини ҳам кўрдим.

Ҳамон ўз қўлида турган Жаҳоннинг қўлини сиқиб, ўша ердаги курси томон уни бошлади. Унинг икки кўзига тикилиб туриб сўради;

— Сен ҳозир Оллоҳга шукур айтяпсан. Илгари бўлса, унга эмас, Урмуздга* шукур айтардинг. Бу ўзгариш қачон юз берди?

Жаҳон Зирғом билан бирга юриб келиб, бутун дунё- ни унутган ҳолда иккаласи юзма-юз ўтирди-да, гап бош-лади:

— Бир вақтлар аҳволим ўзгариб, кўнглим бошқа ёққа кетди, ўз шууримга эга бўлолмай қолдим, Зирғом нимани истаса, мен шунга тайёрман деган қарорга келдим. Сени қизиқтираётган бу ўзгариш ўша кундан бошлаб юз берганди.

Умидсизлик вужудимни куршаб олган кунларимга ачинаман. Акам Сомонни, бошқа одамларни «Зирғомдан хабар билиб келинлар», деб Сомуррога юборганимда, улар «Йўқ, экан», ҳатто баъзилари: «Ўлган экан», деб қайтиб келишган кундаги умидсизликларим учун ачинаман. Қанча нохушлик, қанча фалокат келтирган ўша кунлар ҳеч кимнинг бошига тушмасин! Аммо ҳозир уларнинг ҳаммаси унут бўлади — кўрмагандекман. Энди дунёда мендан бахтлироқ киши бўлмаса керак, мен Фарғонада — сизнинг ёнингизда бўлган кунларимдан ҳам бахтлироқман. У кунлари мен бахтсизлик нималигини билмай, кўр-кўрона бахтли бўлгандим. Учрашув

нималигини билмай туриб, муҳаббат тўлкини билан отилиб, сизга яқин бўлишдан лаззатланардим.

Аммо бугун билсам, бахт-саодатнинг қадри шу бахт йўлида чекилган азоб-уқубатга қараб зиёда бўларкан. Фарғонада сиз билан бирга ўтказган кунларимда шуни билган бўлсам, сизга етишишдан олдин муҳаббат йўлида бир қанча қийинчиликларни бошдан кечиришни ўзимга лозим кўрган бўлардим, албатта, — деди. Шу гапларини гапираркан, унда муҳаббат завқи ғалаба қилиб ўзини, аёллик иззат-нафсини унутиб қўйганди. Унинг юзидаги тароватга, кўзидаги сеҳрга маҳлиё бўлиб қолган. Зирғом севгилисининг гаплари мағзини чақолмади. Жаҳон гапини тугатди. Аммо Зирғом унга қулоқ солаётгандек, ҳамон тикилиб турарди. Кейин у ўзини тутиб олди, хаёли бошқа ёқда бўлганидан, гап нима устида бораётганини ҳам унутганидан хижолат бўлди-да:

— Бу жудолик вақтларида бошингдан ўтган воқеаларни эшитишга жуда қизиқаман. Уларнинг баъзисини бошқалардан эшитган бўлсам ҳам, ўз оғзингдан эшитишим учун бошқа гап эди, — деди. — Сен ҳам менинг бошимдан нималар кечганидан хабардор бўлишни истасанг керак, албатта. Гапларимиз кўп, бафуржа гаплашармиз. Умрим бўйи сенга тикилиб ўтирсам ҳам, тикилишдан тўймайман, эй гулузорим, эй оби ҳаётим! Муҳаббат лаззати шу муҳаббат йўлида чекиладиган азоб-уқубатга қараб зиёда бўлади, деганинг тўғри. Аммо сен билан менинг муҳаббатимиз зиёдаликни қабул қилмаса керак, лекин машаққат, азоб-уқубат билан яна ҳам мусаффо бўлади, десанг, бу фикрингга қўшиламан.

Жаҳон ўрнидан туриб:

— Тўғри айтдингиз, иккимизнинг висол дамларидан оладиган лаззатимизнинг ниҳояси йўқ, — деди.

— «Онанингизни кўрдингизми?» — деб сўради Жаҳон. «Йўқ, ҳали у кишини кўрганим йўқ», — жавоб берди Зирғом.

Жаҳон:

— Сизга қандай яхши, шунақа меҳрибон онангиз бор, у киши сизни бағрига босиб, бўйларингизни ҳидлашни жуда ҳам соғинганлар, — деди.

Жаҳон билан Зирғом ҳовли томонга чиқишди. Ҳовлида турган она уларни сизди. Зирғом югуриб бориб, унинг қўлини ўпди, она ҳам бағрига босиб ўпди, пешонасини силади. Шу ерда тикка турган Ёқутани кўрсатиб, Жаҳон Зирғомга:

— Мен йўқлик вақтимда Ёқута билан ҳамсуҳбат бўлиб турсангиз арзимасмиди? — деди.

Зирғом: — У билан баъзан суҳбатлашиб турдик, аммо кўп вақтлари сиқилардим ҳам. Иккалангиздаги шу ўхшашлик сени менга топиб берди. Буни кейин сенга гапириб бераман, — деди. Ошиқ-маъшук шундай суҳбатлар билан уйда бир неча соатни ўтказишди. Кейин овқат тайёр бўлиб, уни ейишга ўтиришди. Шу вақтда Офтоб ўғлига қараб: — Энди тўйни бошлаб юборадиган вақтинг келди, ўғлим, — деди.

Зирғом жавоб берди:

— Тўғри, ойи, худо хоҳласа эртага бошлаймиз.

Улар ҳали овқатни еб, дастурхон йиғиштирилгани ҳам йўқ эдики, сарой ғулумларидан бири келиб, Зирғомни халифа йўқлатаётганини айтди. Зирғом ўрнидан туриб, кийимларини кийди-да, чиқиб кетди. У умумий қабулхонага яқинлашганда, дарвоза ёнида турган ушрусаналик бир қанча йигитларни кўриб, Афшиннинг шу ердалигини пайқади. Ичкарига кириб, мажлисининг тўрида, ўз тахтида ўтирган халифага, унинг ёнида курсида ўтирган Афшинга кўзи тушди. Вардон билан Ҳаммод катта хоннинг бир чеккасида тикка туришарди. У салом бергач, халифа унга «ўтир» ишоратини қилди. У ўзини тушунмаганга солиб:

— Олий ҳазратлари рухсат берсалар, бир оғиз гап гапирсам, — деди.

Халифа:

— Майли, гапир, — деди.

Зирғом Вардонни кўрсатиб: «Ҳазрати олийларига Арманистоннинг катта попларидан бири бўлган Вардонни танитмоқчиман. Базз, ва Аммурийя муҳорабасида аскарларимиз сафида яхши иш кўрсатди», — деди.

Халифа ҳам, Афшин ҳам унинг гапидан хайрон бўлиб қолишди.

Халифа:

— Бу сенинг ходиминг Вардон эмасми? — дея сўради. Зирғом:

— Унинг таг-тугини суриштирмай, ходим деб юрган эдим. Кейин билсам, улў киши экан. Менинг ҳузуримда бир қанча хизматлари бўлдики, ундан муслмон аскарларига кўп манфаат келди. Ҳазрати олийлари рухсат берсалар, у ўтирса, — деди.

— Лекин уни суд мажлисига, сени гувоҳ тариқасида чақиртирганман.

— Ҳазрати олийларига итоат этиб, шоҳидлик вазифамни адо этаман — деди-да ўтириб гапга қулоқ солди.

Халифа:

— Бош саркардамиз Афшиннинг гапича, Вардон билан Ҳаммод унинг аскарларига таадди этиб, қўлларида икки асир аёлни тортиб олган эмиш. «Биз у масалани Сомуррога қайтиб борганимиздан кейин ҳал этамиз», деган буйруғимизга улар бўйсунмаган.

Зирғом:

— Шундай қилишган, ҳазрати олийлари! Агар бу ишни гуноҳ деб ҳисобласалар, у гуноҳ менинг бўйнимда, сабабки, уни мен туфайли қилишган, унга мен жавобгарман. Қандай иш бўлган бўлса ҳам Ҳаммодни ҳазрати олийлари афв этган эдилар. У ўзларининг ваъдаларига муяссар бўлмоқ учун Сомуррога келган. Бошқа кишининг гуноҳи туфайли у жазога мустаҳиқ этилмаса керак.

Муътасим ўзи унутган бир нарсани хаёлига келтираётгандек чаккасини қашиди-да:

— Тўғри айтдинг, Ҳаммод муҳтарам ва кўп яхшилик қилган киши, ўзига муносиб яхшилик қайтарамиз. Истаса, ҳозир қора курсидан туриб, чиқиб кетиши мумкин, — деди.

Ҳаммод қуллуқ қилиб, чиқиб кетди. Мажлисда Вардон, Зирғом ва Афшин қолди. Кейин халифа Зирғомга хитоб қилди.

— Сен Вардон хусусида ўзига муносиб гапни айтдинг, лекин у ўша икки асир аёл тўғрисида бизнинг фармонимизга зид иш қилди. Биз Аммурийядалик вақтимизда бу икки аёлнинг ишини Сомуррога қайтиб боргач, ҳал қиламиз деган эдик. Вардон шу фармонга риоя қилиши керак эди. Уша икки асир аёл бу ерга келтирилсин!

Зирғом:

— У икки асир аёлнинг бири менинг маъшуқам бўлса, иккинчиси бунинг жуфти ҳалоли бўлади. Менинг маъшуқам менга тегиши устида ҳазрати олийларининг буйруқлари бўлганди, попнинг хотини ҳозир менинг ҳовлимда, жаноб Афшин унинг учун қайғурмасалар ҳам бўлади, — деди.

Афшин ғазабидан кўзларини катта очиб:

— Биринчидан, иккала аёл устида ҳам ҳазрати олийнинг фармонларига риоя қилиниши, менимча, зарур эди. Менинг маъшуқам деяётганинг Жаҳон бўлса, унинг устида алоҳида гаплашамиз, отасининг васиятига мувофиқ унинг ихтиёри менда.

Шу пайт Вардон ўрнидан туриб, гапиришга рухсат сўради-да, халифага хитобан:

— Бу киши Жаҳонга васий бўлганлиги ҳақида ҳазрати олийларига расмий ҳужжат тақдим этганми? — деб сўради.

Муътасим Вардоннинг гапидан кўзи очилиб, Афшинга қаради: — Васиятнома қаерда?

— У менда, мен ёлғончимидим?

— Шариат бўйича, ҳукм чиқаришдан олдин васиятномани кўриш талаб қилинади, уни яширишнинг сизга нима зарурати бор?

Афшиннинг башарасида ғалати бир ҳолат юз бериб, аввал гапни бошқа ёққа чалғитмоқчи бўлди, кейин ўзини ғазабланган кўрсатиб:

— Шундай ишда бош саркарда ёлғончи бўлиб, бир қулваччанинг гапи рост бўладиган бўлса, охирзамон бўлибди-да! — деди.

Вардон:

— Мен бу кишининг васийлигини инкор қилмайман, лекин халифа жаноблари Ушрусана подшоси қандай одамлигини билиб қўйишлари учун ўша васиятномининг асидан хабардор бўлсалар, яхши бўлармикин, деб ўйлайман, — деди.

Афшин фиғони фалакка чиқиб, ўзини унутиб қўйгандек:

— Халифа ҳузурларида мусулмон аскарларининг бош саркардасига шундай муомала қилинадими? Фараз этайлик, васиятнома йўқолган, ўғирланган ёки куйиб кетган бўлсин. Шу билан мен айбодуру, ёлғончи ҳисобланишим керакми? Бу одам васийлигимга ўз тили билан иқроор бўляпти, бас шундай экан, васиятномани кўрсатишимдан нима фойда?

Вардон сиполик билан деди:

— Жаноб саркарда, жаҳлингиз чиқмасин, биз халифа ҳузурларида суд мажлисида ўтирибмиз. Суд сиздан шу васиятномани ўқиб беришингизни талаб қилади.

Афшиннинг қаттиқроқ жаҳли чиқди:

— Васиятнома йўқолган, унинг иборати ёдимда йўқ.

Вардон:

— Иборати менинг ёдимда, агар ҳазрати олийлари рухсат берсалар, ҳузурларида унинг иборатидан баъзисини ўқиб, берсам, — деди.

Халифа:

— Майли, эсингда борини айтиб бер, — деди.

Вардон:

— Васиятнома худо номи билан эмас, зардуштлар худо деб эътиқод қиладиган «Урмузд» номи билан бошланиб, унга шариат қозиси ўрнида мажусийлар коҳини гувоҳ бўлган. Шундай эмасми, ислом аскарларининг саркардаси! Мана шунинг ўзи бу зотнинг кимликларини билиб олиш учун ҳазрат олийларига етарли далил бўлса керак.

Афшин яна ғазабланди. Вардон уни таҳқирламоқчи ва шармандасини чиқармоқчи бўлаётганини пайқади. У билан ножўя ўчакишгани учун ачинди-ю, лекин ўзини бардам тутиб, деди:

— Хўш, бунда таъна қилишга арзийдиган нима бор? Васият қилган киши ўзи зардушт динида бўлгани учун ўз дини ва мамлакатининг урф-одати бўйича ёзган. Гапингга қараганда, мени зардуштликка нисбат бермоқчисан. Бу сенинг ҳаддан ташқари юзсизлигинг!

Вардон Афшинга мурожаат қилди:

— Ҳазрат олийлари рухсат берсалар, мен билган гапимни айтиб берсам.

Халифа:

— Сен ўзингни ҳимоя қиляпсан, бунга ёрдам берадиган ҳар қандай гапни айтишга ҳақлисан, — деди.

Вардон Афшинга мурожаат қилди:

— Мен сизни зардуштликка нисбат берибгина қолмай, зардуштийсиз, ҳозиргача Урмуздга топиниб юрасиз, деб барала айта оламан. Бундан ташқари, исломни ҳимоя қиламан деган ниқоб остида мол-мулк жамғаришни ўзингизга асосий касб қилиб олгансиз. Қўлингиздан келса, мусулмонлар давлатини чилпарчин қилишга уринасиз. Мана, Фарғонадаги оташхона бу гапимнинг далилидир.

Вардон шундай дегандан кейин Афшин масала чуқурлишиб кетаётганини кўриб, бу йиғиннинг ўзида унинг ҳал бўлмаслигини пайқади-да, кейинга қолдирмоқчи бўлиб, деди:

— Сенинг гапларинг ҳозирги йиғинимиз мавзудан чиқиб кетди. Биз ҳозир икки асир аёлнинг яширин равишда олиб кетилганлиги масаласини қараяпмиз.

Гапга Зирғом аралашди:

— Бу масалада мен айбдорман, деб ҳазрати олийларига айтдим, чунки уларнинг биттаси менинг маъшуқам, у ҳозир ўз ҳовлимда...

Халифа гапани бўлди:

— Уни жуфти ҳалолликка олишинга биз эътироз билдираётганимиз йўқ, билдирмай, олиб қочиб кетгани учун Вардонни айбляпмиз.

Вардон жавоб берди:

— Афшин жаноблари «лозим бўлиб қолган тақдирда мусулмонлар давлатини ағдаришда даркор бўлар» деб ҳар йили уларнинг қанчадан-қанча мол-дунёсини ўз мамлакатлари Ушрусанага юбориб турадилар. Жаҳонни ҳам «олиб бориб ўша молларга қўшиб қўйилсин» деб фармон берганларини билиб, уни олиб қочдим.

Халифа Афшинга ўгирилди. Унинг кўксига селкиллаб турган соқоли ва қалтираб турган муздек қўл-оёқларига қаради-да:

— Бу айблар жуда катта экан, уларни рад қила олмайдиганга ўхшайсиз, — деди.

Афшин ўзини оқламоқчи бўлди:

— Бу гапларнинг ҳаммаси ёлғон. Ўтиришнинг давомини эртага қолдирсак! Шунда унинг сараси саракка, пучаги пучакка ажралади.

Вардон рози бўлди:

— Майли, мажлисни хоҳ эртага, хоҳ ундан кейинга қолдирилса ҳам зарари йўқ, лекин айбдорнинг Сомурродан кетмай туришига суд олдида ким кафил бўла олади?

Халифа:

— Бу киши шу ерда — саройда туради, — деди-да, соқчилар бошлиғига «бунинг қурол-яроғини ва кийимларини ечинтириб ол, қочиб кетмаси, пойлаб тур», — деб буюрди. Афшин пушаймон еб ўрнидан турди-ю, лекин ҳамон карамдимоғлик ва зарда билан халифа олдидан чиқди.

Афшиндан кейин халифа Вардонни ҳам чиқариб, юбориб, Зирғомни олиб қолди. Кейин халифа бир хўрсинди-да, зирғомга қараб: — Бадбахт зардуштлар! Давлатимизга шерик бўлади-ю, йўлимизга ғов солади. Оллоҳ бизга уларнинг қиличидан фойдаланишга, макрларини эса ўзларига қайтаришга ёрдам берди. Хўш, Соҳиб, бу ишда қандай фикр берасан? — деб сўради.

Зирғом жавоб қилди:

— Уларнинг кўнглидаги бузуқлик ҳазрати олийларига маълум. Уларнинг ўзидан ҳам, макрларидан ҳам кўп замонлардан буён нолиб юргандилар.

Халифа гапида давом этди:

— Дўстинг Вардоннинг гаплари бизга сир эмасди. Чунки Хуросондаги омилимиздан мактуб олиб тураемиз. Бу мактубларда у Афшиннинг ўз мамлакатига жуда кўп мол-дунё юбориб туриши ҳақида шикоят ёзарди. Аммо биз сабр қилиб келардик.

Кўп одамлар уни зардуштлиги ҳамда Табаристон подшоси Моziёри ва Бобак билан бизга қарши муҳораба қилишга иттифоқ тузганлиги ҳақида мактуб йўлларди. Бундан қози Аҳмад ва вазирларимиз Муҳаммад бин Абдулмалик Зайёт ва бошқалар хабардор. Бизга хиёнат қилишда Афшин билан иттифоқлашган Табаристон подшоси Моziёрни, Суғд подшоси Марзубонни, бир зардушт руҳонийни ва Ушрусанада масжид бино қилгани учун Афшиннинг қийновига учраган икки мусулмонни олиб келишга киши юборганмиз. Мен яқинда мажлис чақираман. Унга ўша кишилар қатнашади. Барча махфий сирларни шу мажлисда очиб ташлаймиз ва айбдорларни ўз айбига яраша жазолаймиз.

Тез орада Муътасим мажлис чақирди, унда ўша кишилар қатнашди. Унга Зирғом билан Вардон ҳам даъват этилди. Ҳамма йиғилгач, Афшин қамоқхонасидан чиқарилиб мажлисга олиб келинди. Вазир Абдулмалик соқчилик вазифасини олиб борди. Калтак еган ва баданида эти қолмаган икки киши келтирилиб, орқалари очилди ва халифа Афшинга қараб:

— Буларни танийсизми? — деб сўради.

Афшин жавоб қилди:

— Ҳа, танийман, бу киши сўфи, буниси имом. Булар Ушрусанада масжид қургани учун ҳар бирини минг қамчи урганман. Чунки Суғд подшоси билан орамизда ҳар бир миллатни ўз динида қолдириш, унга дахл қилмаслик тўғрисида шартнома бор. Бу иккаласи Ушрусанадаги бир оташхонага таадди қилиб, ичидагиларни чиқариб ташлаб, ўрнига масжид бино қилишган. Шунинг учун буларни ўрган- ман.

Қораловчи савол берди:

— Сизда олтин, жавоҳирлар билан безалган бир китоб бор, ичида куфр сўзлари ҳам ёзилган. Шу китобни қаердан олгансиз?

Афшин:

— У китоб менга отамдан қолган, унда ажамлар* адабиёти куфрлари ҳам бор. Мен ундан адабларини олиб, куфрларини ташлайман. У шундай зийнатланган экан, ўз ҳолича қолдирдим. Менимча, бу исломдан чиқарадиган бир иш бўлмаса керак, деб ўйлайман.

Кейин гувоҳлардан юқоридаги руҳоний турди:

— Бу киши бўғиб ўлдирилган ҳайвон ва қушларнинг этини ҳам ейдилар ва улар бўғизлангандан ширинроқ бўлади деб мени ҳам ейишга мажбур қиладилар. Бир куни менга «Мусулмонларни ёмон кўрсам ҳам, ҳамма ишларига киришдим, ҳатто зайтун ёғини едим, туя миндим, кавуш кийдим, лекин шу пайтгача хатна қилинмаганимни яшириб келаман», деган эдилар, — деб гувоҳлик берди. Афшин туриб:

— Бу ишончсиз одам, гапига ишониб бўлмайди, — деб эътироз билдирган эди, қораловчи Афшиннинг гапини рад қилди. Кейин қораловчи Афшинга қараб: — Мамлакатингиздаги кишилар сизга хат ёзганда номингизни қайси сўзларни қўшиб улуғлашади? — деб берган саволига Афшин: «Айтмайман», деб жавоб қилди.

— Улар сизни худоларнинг худоси деб ёзишлари аниқми?

— Ҳа, шундай деб ёзишади.

— Мусулмонлар бундай демайди. Энди фиръавндан қаерингиз кам?

— Улар отамга ҳам, бобомга ҳам шу ибора билан хат ёзишга ўрганишган. Исломга киришимдан аввал ўзимга ҳам шундай ёзиб келишган. Мен ўзимни ота-боболаримдан паст олиб «менга бундай деб ёзманглар» деб айтишни муносиб кўрмадим. Башарти шундай деганимда, улар мени менсимамай қолишлари мумкин эди.

Кейин Мозиёр ўрнидан турди. Қораловчи Афшинга қараб сўради.

— Бу киши билан хат ёзишганмисиз?

— Йўқ.

Мозиёр гап бошлади:

— Бу кишининг номидан укаси менинг укамга хат ёзган. Хат мазмуни бундай: Бу динга Бобакдан бўлак ҳеч ким ёрдам бермади. Лекин Бобак ўзини-ўзи ўлимга ташлади. Мен уни ўлимдан қутқазиш учун кўп ҳаракат қилдим, лекин бўлмади. Агар сен қаршилиқ қилсанг, сени ўзим ўлимга ташлайман. Қўлимда баҳодирлар ва ёрдам берадиган кишиларим тўлиб ётибди. Сенга қарши аскар йўлласам, биз билан урушадиган уч тоифа — араблар, мағрибликлар ва турклар қолади. Араблар ит қатори бир халқ, олдига бир бурда нон ташлаб қўйиб, бошига уравераман. Мағрибликлар каллахўр. Аммо турклар бўлса, уларнинг иши бир соатлик. Ўқлари тамом бўлгач, тепаларига от билан ҳужум қиламиз, ҳаммасини ер билан яксон қиламиз. Кейин бизнинг зардуштлиқ динимиз ажамлар вақтидагидек ривожга миниб кетади.

Афшин:

— Гувоҳнинг ўзи бу хатни укам ёзганини айтяпти. Менинг бу ишда нима айбим бор? — деди.

Вардон ўрнидан турди:

— Хатни ёзган укам, менда нима айб бор деяпсиз. Хўш, Фарғонадаги оташхонада сизни ўз кўзи билан кўрган кишининг гапига нима дейсиз? Шу Мозиёр ва Бобак юборган вакиллар билан оташхонада ёнма-ён ўтиришиб, мусулмон давлатини барбод қилишга иттифоқ тузгансиз. Шу ишни амалга ошириш учун етарли мол-давлат тўплаб беришни сиз устингизга олгансиз.

Афшин тескари қаради:

— Бу менга даъвогар, ўз даъвосини қувватлаш учун ёлғон гапиряпти.

Вардон бўш келмади:

— Васиятномага шоҳид бўлган руҳонийнинг ўзини олиб келсаму, у ҳам менинг шу гапимни тасдиқласа, бунга нима дейсиз?

Халифа:

— У руҳонийни ўзимиз олдириб келамиз, — деди.

Вардон: — Ҳазрати олийлари ҳозир Афшиннинг Сомурродаги уйига бир киши юборсалар, зардуштларнинг суратларидан албатта биттасини топиб келади, — деб илтимос қилди.

Қораловчи:

— Уни биз кеча олдириб келдик, — деди-да, бир ғуломга буюриб ўша суратни келтириб кўрсатди: ёғочдан ишланган ҳайкал устида кўп қимматли тошлар бор. Ҳайкалнинг қулоғида бир-бирининг ичига киргизилган икки тош бўлиб, уларнинг устки томонига олтин қуйилган эди. Бундан ташқари бир неча бут ва зардуштларнинг битта китоби ҳам бор эди. Уларни кўриб Афшин ҳанг-манг бўлди-ю, тилига муҳр босилди. Шундан кейин халифа уни қамоқхонага қайтариб: «Ўлгунича овқат ва сув берилмасин» деб буюрди. Афшин 226 йил, мелодий 840—841 йилларда ўлди.

Бир неча кундан кейин Зирғом халифа олдига кириб, Афшиннинг Жаҳонга васийлик даъвосини таг-туғи билан тушунтириб берди. Халифа эса унинг васийлигини бекор қилиб, отасидан қолган молларни Жаҳоннинг ўз қўлига олиб берилишини буюрди ва Фарғонага киши юбориб, у ердаги «Коршоншоҳ» деган оташхонани буздирди. Ҳаммод билан Вардонни ўз аъёнлари қаторига қўшди, Зирғомни халифа саройидаги икки қасрга жойлаштиришни буюрди. Халифа Жаҳон билан Зирғомнинг тўйини ўтказишга амр қилиб, ҳаммаларига катта-катта инъомлар берди.

* У р м у з д — зардуштийлар этиқодича, эзгулик худоси бошқа, ёвузлик худоси бошқа. Урмузд эса эзгулик худосидир.

* А ж а м — араб бўлмаган миллатлар.

ЗИРҒОМНИНГ НАСЛ-НАСАБИ

Сомон ҳибсхонада бир қанча вақт қолиб кетди. У Вардондан бўлак ҳеч кимнинг эсига ҳам келгани йўқ, Вардон вақт-вақти билан уни масхаралаш ва ўч олиш учун олдига бориб турарди. Зирғом эса банд. Афшиннинг ишидан хотиржам бўлганидан кейин Зирғом раҳм қилиб, Сомонни озод қилдириб юбормоқчи бўлди. Вардон унга эътироз билдирди:

— Уни бўшатсанг, ўрнига гўё мени қамаган бўласан. Мен ундан бир қанча нарсаларни сўраб, ўз оғзидан жавоб эшитишга қизиқаман, чунки у ҳеч бир инсон қилмайдиган ишларни қилган.

Зирғом:

— Бўлмаса, бу ҳақда Жаҳоннинг фикрини олайлик, — деди.

Вардон:

— Яхши бўлади, — деб жавоб қилди.

Зирғом Жаҳонга маслаҳат солган эди, у «билмадим, унинг хусусида мендан сўрамай қўя қолганингиз яхши эди, мутлақо унутиб юборишни истардим», деган жавобни берди.

Зирғом ҳар қалай унинг фикрини билиш учун:

— У ҳозир қамоқда, уни нима қилсак экан? — деди.

Жаҳон бир оз сукутдан сўнг:

— Уни бўшатишингни истардим, лекин менга ҳануз қоронғи бўлиб келаётган бир сирни жуда ҳам билиб олгим келяпти — отамнинг ундан хафа бўлганлиги сабабини, — деди.

Шу пайт Зирғом кўп вақтдан буён билишга орзуманд бўлиб юрган бошқа бир сирни эслади: бу — ўзининг насаби масаласи эди. Сомондан сирни билиб олгач, ўз насаби устида онасидан узил-кесил сўрашни дилига тугди.

Зирғом қамоқхонадан Сомонни уйига олдириб келиб, меҳмон қилмоқчи бўлди, унда ўзи, онаси, Жаҳон, Ёқута, Ҳаммод, Вардон ва Ҳайлона иштирок этди.

Сомон ёмғирда қолган мушукдек шумшайиб кириб келди-да, жазоланишдан қўрқаётган гуноҳкордек тикка турди. Ўз қилмишларини ўйлаб, ранг-рўйидан ажрагани етмагандек, афт-башараси ҳам тирналган, кийим-бошлари йиртилиб, озиб-тўзиб кетган эди. Ҳовли ўртасига келиб тўхтагач, бўйнини эгиб, ўтирганларга кўзини жавдиратиб қаради. У Ёқутани кўрди-ю, аҳволи ўзгариб, бир хил бўлиб кетди. Кейин Жаҳонга кўзи тушди-да, хўрлиги келиб, йиғлаб юборгудай бўлди. Жаҳон Сомонни шундай аянчли ҳолатда кўриб, ўзига қанча жабру жафолар қилганига қарамай, раҳми келди — йиғлаб юборди. Ўтирганларнинг ҳаммаси унга ачинди. Аммо Вардоннинг кўнгли мутлақо юмшамади. Ўтирганлар рухсати билан биринчи бўлиб Вардон сўзлади:

— Сомон! Қўрқма, биронта гуноҳинг учун сени суд қилишга чақирганимиз йўқ, ўзинг бўларингча бўпсан. Суд қилганимиз билан ҳам айбингга лойиқ жазо топа олмаймиз, одамларга муносабатда сенинг қарорсизлигинг қизиқтиради. Бир қарасак, сени отанг меросидан маҳрум қилгани учун Афшиндан хафа бўлиб, унга қарши Соҳибдан ёрдам излаяпсан, кейин бирдан Соҳибга қарши бўлиб қолиб, Афшиндан мадад сўраяпсан. Яна сал фурсат ўтмай, Афшин билан тескари бўлиб қоласан-да, ёрдам сўраб Соҳибга мурожаат қиласан. Хуллас, сенинг кимга дўст, кимга душманлигингни ҳеч ким билмайди. Энг катта жумбоқ — ахлоқ томондан ҳам, ҳусн-ақлдан ҳам фаришталарга ўхшаган шу синглингга хиёнат қилганинг. У бировнинг хасми бўлса, ўз севгилиси яшаётган ерга қочиб кетишда сенга ишонса, акам деб суянса-ю, сен шунга қарамай, дунёдаги энг бузуқ кишига уни рўбарў қилгансан. Синглингнинг хиёнаткорона қўлга тушурилиб, бузуқлик сардори бўлган ўша лаънатига мажбуран элтиб берилишига рози бўлгансан. Уни Сомуррога олиб борганингда, у лаънатидан оладиган мукофотдан кўра яхшироқ мукофотга эга бўлган бўлардинг-ку ахир. Барибир Бобакдан мукофот эмас, шармандалик, расволик топдинг, унга аввал ёрдам бериб, кейин хиёнат қилдинг, истеҳкомларининг сирини душманларига очиб бердинг. Синглингга ва унинг севгилисига ёқмайдиган ишларда Афшин билан тил бириктирдинг. Одамлар орасида кўп ёмонларини кўрдим, улар ўзларига ҳам, бошқаларга ҳам аён бўлган бир мақсад йўлида сеникидан бадтарроқ ишларни қиладилар. Аммо сенда маълум бир мақсад борлигини билмадим.

Сомон ёлғондан бошини ерга солиб, Вардоннинг гапини тингларди. Кўзи ғилай бўлгани учун қараб тургани аниқ билинмаса ҳам, Ёқутадан кўзини узмасди. Вардон сўзини тамомлаганидан кейин Сомон унга қараб, қўрқа-писа гапирди:

— Мен қилган ишларимнинг сабабини ўзим билмайману, сенга қандай айтиб берай. Мен шундай ёмонликлар қилдимки, уни билганлар билди, билмаганлар йўқ. Уларнинг ёки лоақал улардан биттасининг сабабини сўрасалар, жавоб айта олмай қоламан. Менинг билганим шуки, аввал бир ёмонликни қиламан, кейин уни тузатаман деб ундан бадтарроғига югураман. Хуллас, ишларимнинг ҳаммаси бошдан-оёқ занжирдек бир-бирига уланган гуноҳлардан иборат. Биринчи гуноҳимни кўриб, ундан андоза олавер, — деди-да, ранги ўзгариб, зўрға тупугини ютиб, ўзини у ёқ-бу ёққа ташлади.

Вардон тўсатдан:

— Ўша биринчи гуноҳинг нима? — деб сўраб қолди.

Сомоннинг кузлари пир-пир учиб Ёқутага қараганча анқайиб қолди-да, кейин кўзидаги ҳаракат бошқа аъзоларига ҳам ўтди. Ҳатто икки тиззаси бир-бирига чалишиб, йиқилиб кетаёзди.

Ундаги бу ўзгаришни кўрган Зирғом:

— Сомон, бўлмаса, бемалол ўтириб гапира қол, — деди. Бошқа ўтирганлар ҳам унинг аҳволи ўзгариб. Ёқутага қаттиқ тикилиб қолганидан ҳайрон бўлишди. Ёқута ўзи ҳам уялиб, хижолат тортди ва унга тескари қараб ўтирди.

Зирғомнинг гапи билан Сомон чўккалаб ўтирди-да, иккала кафти орасига бошини қўйиб, ўкириб йиғлаб юборди. У энтика-энтика йиғлади. Ўтирганлар, бу ёлғондан йиғлаяпти, шайтонлик қиляпти дегандек бир-бирига қараб қўйишди. Кейин у йиғисини тўхтатиб, бирдан ирғиб турди-да. Ёқутанинг оёғига йиқилиб, яна йиғи бошлади. Одамлар хусусан, Ҳаммоод ҳайрон бўлиб, ўз хотинидан уни нарироққа итариб ташламоқчи бўлиб, олдига борди:

— Сомон! Сенга нима бўлди? Кишилар сендан аввал бошлаб қилган гуноҳингни сўрашяпти, нега жавоб бермайсан?

Сомон Ёқутани кўрсатиб, баланд овоз билан: «Дастлабки гуноҳим шу ерда, худди мана шунинг устида», — деб яна йиғлаб юборди. Ўтирганлар яна ҳайрон бўлишда ва уни ақлдан озибди, деб ўйлашди. Жаҳон ҳам шундай хаёлга бориб:

— Гапирсангиз-чи, ахир сизга нима бўлди? Нега Ёқутага ёпишиб олдингиз? Сизнинг нималигингизга ҳеч ким тушуна олмаяпти, — деди.

Сомон.

— Биринчи янглишганимнинг ўзи шу Ёқута. Бунинг асли исми Ёқута эмас, Шаҳризод, — деди.

Сомоннинг бу гапини эшитган Зирғомнинг онаси Офтоб:

— Шаҳризод?! Тўғри, худди Шаҳризоднинг ўзи, — деб бақирди ва ёнида ўтирган Ёқутани бағрига босиб: — Сенга қўлимни биринчи тегизганимданоқ исингдан сезган эдим, — деди. Кейин Жаҳонни чақириб: «Жаҳон! Азизим, Шаҳризодни танимайсанми?» — дея савол қилди.

Жаҳон ҳайрон бўлиб, бир оз ўйланиб турди-да:

— Бунақа исмли қизни билмайман, фақат мен туғилмасимдан бурун гўдаклигида ўлиб кетган Шаҳризод деган опам бўлганини эшитганман, — деди.

Офтоб:

— Сенинг опанг худди шунинг ўзи, у ўлган эмас, йўқолганди. Воқеа номаълум бўлгани учун уни ўлди деб овоза қилишган. Бу сирни мен, даданг ва шу Сомондан бўлак ҳеч ким билмасди. Унинг йўқолиши шу Сомоннинг қўли билан бўлган.

Бу энди атак-чечак қила бошлаган пайтида Сомон боғ томонга олиб чиққан-да, салдан кейин ўзи йиғлаб қайтиб келган. «Шаҳризод қани», деб даданг сўраганда, у: «Йилқичиларнинг отидан биттаси келиб, уни олиб қочиб кетди», — деб жавоб қилган. Отанг Сомоннинг гапига ишонмади. Унга ҳар қанча дўқ-пўписа уриб қўрқитса ҳам, бу ўша гапини маъқуллаб тураверди. Шундан кейин уни ёмон кўриб қолган ва ноилож Шаҳризодни «ўлди», деб овоза қилдиришган, — деди.

Офтоб шу воқеани сўзларкан, ҳамма миқ этмай жим ўтирарди. У гапини тугатгач, Жаҳон Ёқутага ёпишиб, бағрига тортди-да, ҳадеб ўпа бошлади. Ёқутанинг севинчи ҳамманикидан ҳам ошиб тушди, чунки шу вақтгача ўзини чўри деб юрган қиз ҳокимнинг қизи бўлиб чиқди. У ҳам сингисини қучоқлаб ўпди. Бу тасодифдан ҳайратда: «Опа-сингил ўртасидаги бу ўхшашлик бежиз эмас экан-да», дейишар ва бир-биридан бу ўнгимизми, тушимизми деб сўрашарди.

Жаҳон сўради:

— Сомон ака, очигини айтинг, Шаҳризодни қандай қилиб сиздан олиб кетишган?

Сомон кўз ёшини артиб туриб: — Мен ўн ёшларда, бу опанг эса тўрт ёшдалиқ вақтимизда анча эсимни таниб қолган бола эдим. Дадам билан ойим буни жуда севиб эркалатишар, менга эса ундай қилишмасди. Менинг рашким келиб, синглимни ёмон кўрадиган бўлиб қолдим. Отамдан пул сўраганимда менга бермасдан, бунга пулни ҳам, бошқа нарсаларни ҳам бераверганлари менга қаттиқ алам қилди. Бир кун одамлар кўчаларда юриб кичкина болаларни сотиб олишармиш деб эшитиб қолдим-да, синглимнинг мураббияси кўзини шамғалат қилиб, уни боғча томонга алдаб олиб чиқдимда, ўшаларга икки олтинга сотдим. Улар буни олиб кетишди, мен эса уйга қайтиб келавердим. Шаҳризод қани деб сўрашганда, билмайман, от олиб қочиб

кетди, деб жавоб қилдим. Дадам ишонмадилар. Кейин уни мен сотиб юборганимни эшитиб, кўп қидиртирдилар, барибир фойда чиқмади. Шундан кейин отам мени ёмон кўриб, энди сенга ҳеч нарса бермайман деб таъкидлаб қўйдилар. Шундан буён ҳамма менга душману, ҳамма хатти-ҳаракатлар мендан ўч олиш, менга зарар етказиш учун қилинаётгандек туюлиб, қайси йўл билан бўлса ҳам маблағ тўплаб, улардан ўзимни ҳимоя қилишим керак, деган фикрга ўтиб олдим. Шу йўлда биринчи қилган ҳаракатим отам бетоб бўлиб ётган чоғларида васиятнома ёздиришларини тўхтатиш бўлди, лекин уни эплай олмадим. Бундай уддабуролигимни тузатаман, деб ундан баттарроқ фалокатга учрадим. Хуллас, нима иш қилмайин, ҳаммаси мен хоҳлаганинг тескариси бўлиб чиқаверди. Мана, бир неча кундан бери қамоқда ётиб, энди кўзим очилди — ҳақиқатни англадим,— деди-да, қаттиқ бир оҳ тортди. Ранги бадтарроқ ўчиб, бутун аъзойи бадани қалтираб: — Бошимдан ўтган ҳамма сирларимни очиқ айтиб берганимдан кейин менга раҳм-шафқат қилмоқчи ҳам бўлиб қоларсизлар, йўқ, мен сиздан гуноҳларимни кечиришларингизни сўрамайман, чунки бутун ҳаётни расволик, бузуқлик билан ўтказган мендек одамнинг жазоси ўлимдир, — деди-да, ёнидан ханжарини олиб кўкрагига бир санчди-ю, қора қонига беланиб, ерга йиқилди. Ҳамма ёқ шовқин-сурон бўлиб кетди, аёллар бу кўрқинч манзарадан четга қочишди. Сомон олдинги қилмишларига астойдил тавба қилганига қатъий ишонганлари учун, унинг ўлиб кетганига ачинишди, кўмиш маросими ташкил этишди. Унинг ўлими ҳаммадан кўра кўпроқ Жаҳонга қаттиқ таъсир қилди.

«Жаҳон билан Ёқута иккаласи опа-сингил экан», — деган гап ҳамманинг оғзига тушди — тилларда афсона бўлди. Иккаласи отадан қолган меросни бўлашиб олди. Ҳаммод билан Зирғом халифа қошида катта обрўга эга бўлиб бир-бирига божа бўлишди ва истаган мақсадларига эришишди. Лекин Зирғом ўйлаган бир нарса ҳамон ечилмай, кўнглининг бир чеккасини хира қилиб турарди. Зирғом ўшани билишни истаб, бир кун онаси ёнига ўтирди-да:

— Менинг ҳақиқий насл-насабимни айтиб берадиган вақт ҳали ҳам келмадимми? Худонинг менга қилган шунча марҳаматларини кўриб туриб, уни айтиб бера қолмай, яна нимани кутиб турибсиз? — деди.

Офтоб кейинга силташга уринди:

— Мен ҳеч нарсани кутаётганим йўқ. Лекин сен ҳали ўзингга муносиб ўринга эришганинг йўқ.

— Яъни отам мендан кўра улуғроқ, мартабалари баландроқ киши эди, демоқчимисиз?

— Ҳа, албатта.

— Ундай бўлса, у киши бош саркарда ёки вазир бўлган эканлар-да? Шундай бўлса, у кишининг ишлари одамлардан махфий қолмаслиги керак эди-ку.

— Даданг сен айтаётган шахслардан ҳам юқори эди.

Зирғом ҳайрон бўлиб: — Бўлмаса, Пайғамбар ёки ҳазрати Али авлодидан эканлар-да, — деди.

— Уларнинг аъёнларидан.

Зирғом бошини ерга эгиб, онаси кимни айтмоқчи бўлаётганини ўйлаб қолди. Энди отасининг халифа бўлганига шубҳаси қолмади. «Демак, отам халифа бўлган эканлар-да», — деб сўрмоқчи бўлди-ю, лекин уялиб сўрамади ва индамай туриб қолди. Онаси эса ҳамон унинг сўрашини кутарди. Зирғом сўрамай жим туравергандан кейин, Офтоб:

— Саволингни нега охирига етказмаётибсан? — деди.

— Кўнглимдагини айтишдан уяляпман.

— Уялма, халифамидилар демоқчи бўлсанг, тўғри топган бўласан. Даданг худди халифа эдилар.

Зирғом ҳаяжон ичида:

— Отам халифа? У нима деганингиз? Муътасим ёшда менга яқин, у отам бўлиши албатта мумкин эмас. Маъмун ҳам, Амин ҳам менга ота бўлганлиги амри маҳол, — деди.

— Улар сенинг ака-укаларинг бўлади.

Зирғом яна ҳайрон бўлди:

— Демак, мени Ҳорун ар-Рашиднинг ўғли бўламанми?

— Ҳа, ўғлим, худди шундай, узоқ йиллар ўтгандан кейин бу ҳақиқатни биринчи марта гапиришим.

— Дунёда буни биладиган сиздан бошқа одам ҳам борми?

— Йўқ.

— Бу сирни шунча вақтдан буён бекитиб юришнинг маъниси нима? Одамлар халифаларнинг ўзига эмас, ҳатто уларнинг думларига мансуб бўлса қанча мақтанишади-ку?

— Бунинг бир сабаби бор, айтиб берсам, тўғри экан, деб ақлинг ишонади. Мен Бағдодда Ҳорун ар-Рашид саройидаги чўрилардан биттаси эдим. У мени яхши кўрарди. Бир кечаси у синглиси Аббосани, унинг эри Жаъфар Бармакийни ва ўғиллари Ҳусайн ва Ҳасайнларни йўқ қилди. Буни ғоят сир тутганидан, уни ижро қилишда фойдаланган ҳамма одамларни ҳам ўлдириб юборди. Қасрадагиларнинг ҳаммаси бўлаётган воқеани олисдан кўриб турган бўлса ҳам, бирортаси ўз хонасидан чиқишга ботина олмади. Аммо мен ўша вақтда ёш бўлганим учун уни кўриш ва эшитишни ўзимга маъқулладим-да, бир ерга бориб биқиниб туриб, Ҳорун ар-Рашид ўз синглиси ва бошқалар тўғрисида аёли Зубайда билан гаплашганини эшитдим. Шу биқинган жойимда мени ҳам ҳеч ким кўрмайди деб ўйлагандим. Қарасам, Зубайда Ҳорунга хитоб қилиб: «Чўриларингиз гапимизни эштаётган экан», — деб мени кўрсатиб берди. Шунда мен энди албатта қатл қилинаман, деб ўзимни ўлимга ҳукм қилиб қўйдим, юрагим қинидан чиқиб, даф-даф титраганимдан оёққа тура олмай қолмадим. Ҳорун жаҳл билан Масрурни чақириб: «Ким у, ҳозир бу ерга олиб кел!» деб буюрди. Менга кўзи тушгач, Ҳорун ачинди, чунки айғоқчиларга хос иш қилганим учун у албатта мени ўлдириши керак. У ҳар қанча қаттиққўл киши бўлса ҳам, киши бўлса ҳам, кўз ёшимни кўриб бўшашди. Бир нафас ерга қараб турди-да, — Ҳабиба, ўзингни-ўзинг ўлимга ташладинг-да, — деди. Ҳорун мени Ҳабиба деб атар эди.

Мен унинг оёғи остига ташландим, йиғладим, ҳатто кўз ёшим унинг оёқларини ҳўл қилиб юборди. Шу вақтда мен сенга сенга ҳомиладор эдим. «Ёшлигимга, қорнимдаги болангизга раҳмингиз келсин, шафқат қилинг», деб ялиндим, ёлвордим.

Ҳорун озгина жим турди, сўнг ўз шахтидан қайтиб: «Майли, бир қошиқ қонингдан кечдим, лекин бундан кейин сени кўришга ва номингни эшитишга тоқатим йўқ», — деди-да, Масрурни чақириб: «Ҳозир бунинг зод-роҳиласини тайёрлаб, ўзи истаган юртига жўнатиб юбор», — деб фармон берди. Мен, «Фарғонага бораман», дедим, чунки аввалдан у ер менга таниш эди.

Ҳорун мени ёнидан чиқариб юборди. Шу қоп-қоронғи кечада Масрур билан Бағдоддан ташқарига чиқдим. У бир неча йилга етадиган мол-ҳолни туямга юклаб берди-да, хайрлашиб, ўзи қайтиб кетди. Йўлда кўп юрдим, орада сени туғиб ҳам олдим. Охири Фарғонага эсон-омон етиб келиб, ҳоким ва унинг оилалари билан танишдим. Кўп одамлар менга совчи юборишди, эрга тегишни хоҳламай сени тарбият қилиш билан машғул бўлдим. Аммо сиримни ҳеч кимга бой бермадим, уни ҳаммадан пинҳон сақладим. Сен катта бўлиб ақл-ҳушингни таниганингдан кейин «Бағдодга борамиз», деб мени қистадинг, мен эса унамай, галга солиб юрдим. Ҳорун ар-Рашид ҳам, хотини Зубайда ҳам дунёдан ўтгандан кейингина бу ерга — Бағдодга келишим мумкин бўлиб, сен билан сафар қилишга розилик бердим.

Офтоб бошидан ўтганларини гапириб бўлгач, Зирғом:

— Демак, мен Муътасимнинг укаси эканман-да, — деди.

— Ҳа, унинг укасан, у буни билиб қолса, сени яна ҳам ўзига яқинроқ тортади, мартабангни бундан ҳам оши-ради.

Зирғом «керак эмас» дегандек бошини силкиб деди:

— Йўқ, ойи! Бу сир иккимизнинг орамизда махфий қолавериши керак. Муътасим билиб қолса, менга бўлган муҳаббати ўрнини ҳасад эгаллаб, менинг пайимга тушиб қолади. Мен ўзимнинг насл-насабимни билиб олдим. Шунинг ўзи етарли. Уни изҳор қилган тақдиримизда бирор фойда чиқади деб ўйламайман, чунки одамлар барибир ишонмайди. Кутганимиздан ҳам ортиқроқ неъмат ва мартабага эришганимиз учун худога шукур қиламиз.

ЖЎРЖИЙ ЗАЙДОН ВА УНИНГ «ФАРҒОНА КЕЛИНИ» РОМАНИ ҲАҚИДА

Жўржий Зайдон араб адабиётининг йирик намояндаларидан бири. У адабиёт соҳасидагина эмас, балки фан ва маданият бобида ҳам анчагина ишлар қилди, адабиётшунослик, тил, фалсафа, тарих, ҳуқуқ, география, журналистика, ёзувчилик — булар Зайдон қизиққан ва ҳайратомуз даражада самарали ижод қилган соҳалардир.

Жўржий Зайдон 1861 йил 14 декабрда Байрут (Ливан)да туғилиб, 1914 йил 21 августда Қоҳирада вафот этди. У камбағал оилада туғилгани учун кўп ўқишга қурби етмади, поябзал мойлаб юриб, мустақил равишда китоб мутолаасига киришди; адабиёт, тарих уни эрта қизиқтирди. У ўз кучини синаб кўрган соҳаларнинг бирортасида ҳам расмий таълим олмаган, ҳаммасига ҳам шахсий мутолаа билан эришган эди. Жўржий Зайдон протестантлар коллежига қисман қатнаб ўқиб, доричи деган гувоҳнома олган холос. Кейин у Мисрга бориб, у ерда «аз-Замон» журнали редакциясига ишга кириб бир йилча ишлайди (1882), кейин Ливанга қайтади, сўнгра Байрутда бир йилча олимлар суҳбатида бўлиб, кўп нарса ўрганишга муваффақ бўлади. Ундан Лондонга бориб, таъбат соҳасидаги билимларини оширишга уринади, у ерда шарқ адабиёти ва тарихини биладиган олимлар билан танишади, кутубхоналарга қатнайди. Британия музейи кутубхонасида у айниқса кўп мутолаа қилади. Бундаги араб манбалари унинг ижодига катта туртки бўлди. Сўнгра Зайдон Европа бўйлаб саёҳат қилади. Қоҳирага қайтгач, муаллимлик қилади, айни замонда «ал-Муқтатаф» журналида ишлай бошлайди. Зайдон 1892 йили Мисрда «ал-Ҳилол» (Ярим ой) журнаliga асос солади ва умрининг охиригача — йигирма йилдан кўпроқ вақт мобайнида унинг ношири бўлиб қолади. Бу адабий журнал шундан буён ўтган сал кам саксон йил давомида араб адабиёти ва маданияти ривожига катта ҳисса қўшди. Зайдон бу журнал учун тарихий-адабий мақолалар ёзди, уюштирди. Шу журнал тақозоси билан у илмий-оммабоп мақолалар ва тарихий саргузаштлар ёзиб, кейинчалик тарихий романлар яратди.

Зайдон 1889 йилда икки жилдлик «Мисрнинг янги тарихи», «Умумий мосуний тарихи»ни, 1902—1906 йиллар орасида эса беш жилдлик «Ислом маданияти тарихи»ни ёзади. Бу сўнги асар тўлалигича 1910—1912 йиллар орасида Истамбулда турк тилига, кейин форс, ҳинд тилларига, 1907 йилда Лейденда тўртинчи томи инглиз тилига, биринчи томи эса 1914 йилда татар тилига таржима қилинди. 1908 йилда Зайдон «Арабларнинг исломдан олдинги тарихи» асарини ёзди. Унинг икки жилдлик «Шарқнинг машҳур кишилари», «Араб тили тарихи», «Қадимги араб насаблари», «Янги фаросат илми», «Халқлар даражаси», «Ажойиб яралмалар», «Умумий тарих», «Қисқача юнон ва румо тарихи», «Мисрнинг қисқача географияси» каби тарихий-адабий ва тилшуносликка оид асарлари босилиб чиқиб, муаллифига катта шўхрат келтирди. Зайдон вафотидан кейин фарзандлари унинг уч жилдлик танланган асарларини нашр эттирди.

Зайдонни адабиёт оламига машҳур қилган унинг романлари бўлди. У араб тарихий романчилигига асос солди, уни юқори поғонага кўтарди. Зайдоннинг 22 тарихий романи бўлиб (буларнинг кўпи ўрта аср тарихига оид), улар чуқур ўрганишга, тадқиқ этишга арзийди.

Зайдоннинг тарихий романлари икки қисмли «Ғассон қизи»дан бошланади. Бу асарни автор 1886—1897 йиллар орасида ёзган. Асар арабларнинг исломдан олдинги даврдаги урф-одатлари, улардаги ички қарама-қаршилиқлар, илк ислом даври ва бу диннинг келиб чиқиши, ислом динини жорий этиш учун бўлган курашлар, муслмонларнинг Макка шаҳрини эгаллаши, иккинчи халифа Умар давригача (634—644) бўлган воқеаларни, Сурия, Ироқ, Эроннинг босиб олинишини ўз ичига олади. Унинг иккинчи романи — «Мисрлик Армануса»да араб қўмондони

Ибн ал-Ос раҳбарлигида Мисрнинг босиб олиниши, византияликлар одатлари, араб қўшинларининг жанг усуллари тўғрисида ҳикоя қилинади.

Халифалик ичида бўлган ички низолар, тож-тахт учун ўзаро курашлар, халифа Умарнинг ўлдирилиши, Алининг халифалик тахтига ўтириши каби воқеалар «Қурайш гўзали», «Ўн еттинчи рамазон» романларида акс этган. «Карбало гўзали» романи халифа Алидан сўнгги қонли урушларга, унинг ўғли Хусайннинг Карбалода ўлдирилиши — шиалар билан суннилар ўртасидаги мазҳаб кураши воқеасига бағишланган.

Зайдон арабларнинг Испанияни фатҳ этилиши ва Франтсия чегарасигача етиб бориши воқеаларига «Андалус фатҳи» ва «Шарл (Карл) ва Абдурахмон» романларини бағишлаган. Шу тариқа Зайдон ислом пайдо бўлганидан кейинги ҳар бир йирик воқеани чуқур, атрофлича ўрганиб, уларни кенг ўқувчилар оммасига етказиш учун роман жанрини танлайди. Унинг «Абу Муслим Хуросоний», «Ар-Рашид синглиси — Аббоса», «ал-Амин ва ал-Маъмун», «Аҳмад ибн Тулун», «Абдурахмон Ғолиб», «Қайрувон қизи», «Салоҳиддин Айюбий», «Дур дарахти каби романлари шулар жумласидан бўлиб, ВИИ—ХИИ асрлар ўртасидаги даврни ўз ичига олади.

* * *

«Фарғона келини» романи IX асрда араб халифалигида бўлиб ўтган воқеаларга бағишланган. Роман воқеасини яхшироқ тасаввур қилмоқ учун тарихий воқеаларни бир лаҳза кўз олдимишга келтирайлик.

Халифалик территориясида IX асрда халқ ҳаракатлари бошланиб, баъзи бир жойларда авж олиб кетган эди. Халифа ҳукмронлигини даҳшатга солган воқеалардан бири Бобак кўзғолони эди.

Бобак Хуррабий Озарбайжон, Арманистон ва Шимоли-ғарбий Эронда бошланган хуррабийлар ҳаракатига бош бўлиб, йигирма йилдан ортиқ курашди. Ҳатто халифа Маъмуннинг (813—833) ҳам бу кўзғолонни бостиришга қурби етмади. Шу билан бир вақтда Мисрда (829—832) кўзғолон кўтарилди, уни бостириш учун халифанинг ўзи бош бўлиб Мисрга боради, кўзғолончиларни қаттиқ жазолайди. Бу орада ички зиддиятлар ва тахт учун курашлар зўраяди. Халифаликда ҳатто араб қўшинларига ҳам тўла ишонч қолмайди, уларнинг турини ўзгартишга киришилади. Бағдод аъёнлари ва қўмондонларининг доимий фитналаридан хавфсираган халифа, аввало Ўрта Осиёдаги халқлардан қўшин тўплаб, ўз тахтига таянч қилиб олади. Дастлаб бу аскарлар чегара тўқнашувларида асир тушган ҳамда ўша даврда қул бозорларидан сотиб олиб келинган қуллардан, кейинчалик махсус тузилган қўшинлардан иборат бўлди. Булар халифа даргоҳида туриб, пойтахтдаги араб исёнкорларига қарши курашда, уларнинг кўзғолонларини бостиришда хизмат қилган. Бу аскарлар маҳаллий араб аҳолиси билан алоқада бўлмас, ҳатто уларга уйланиш ҳам таъқиқланган эди. Шу боисдан ҳам улар учун Ўрта Осиёдан турк чўрилари сотиб келтириб, бир қисмини уйлантириб ҳам қўйишарди. (Бу ҳолат романда ҳам акс эттирилган). Халифа булар хизматидан яхши манфаатдор бўлгани учун уларга етарли маош ва мукофотлар бериб турган. Турк аскарларидан тузилган гвардияга кейинчалик шу халқдан саркардалар тайинлаган. Сўнгра ички низолардан қўрққан халифа Муътасим (813—843) янги шаҳар Сомуррони бунёд этиб, турк гвардиясига ўша ерни қароргоҳ қилиб белгилайди, сўнгра пойтахтни ҳам унга кўчиради. Лекин халифа Сомуррода ҳам бора-бора турк қўшинлари ва лашкарбошиларидан хавфсирай бошлайди. Чунки бу гвардия бошлиқлари тож-тахт учун ўзаро курашларга ҳам аралашиб, ўз манфаатларига хизмат қиладиган номзодни қўллашга ҳаракат қила бошлайдилар.

Араб халифалигига кирган бошқа халқлар, ҳокимлар халифалик тахтини сақлаб қолишга уринишган. Чунончи, Ушрусана ҳокими Афшин халифаликнинг энг йирик саркардаси бўлган. Шу Афшин ёрдамида Муътасим акаси Маъмун ҳам бостирилмаган Бобак кўзғолонини бостиради

ва Бобакни Сомуррога келтириб ўлдиради. Афшиннинг ўсиб бораётган нуфуздан кўрққан халифа унинг Бобакни тутиб берганини ҳам ҳисобга олмайди, хиёнатда айблаб ўлдиради. Зайдоннинг «Фарғона келини» романи ана шу воқеаларга бағишланган. Бунда барча тарихий воқеалар, шахслар ўзича қолади. Воқеа Фарғона ҳокимининг қизи Жаҳоннинг Зир-ғом билан севгиси тасвири билан бошланиб, тарихий воқеаларнинг боришига кўра, бу севишганлар бошқа юртларда турли-туман саргузаштларга дучор бўладилар. Жаҳон Бобак қароқчилари кўлига тушиб, воқеа Арманистонга кўчирилади, у ерда хуррабийлар билан халифалик кўшини тўқнашуви тасвирланиб, Бобакнинг кўлга тушиши, қатл этилиши кўрсатилади. Ниҳоят, роман Жаҳоннинг Ироққа Сомуррога келиши, икки севишганнинг бир-бирига етишуви билан тугайди. Тарихни яхши билган Зайдон тарихий асарлар ёзиш, билан қаноат ҳосил қилмаган. У одамларга тарихни бадиий асарлар орқали тарғиб қилишни, уларни тарихдан ўртак олишга даъват этишни маъқул кўрган. Шу сабабдан роман жанрини танлаган. Бундаги барча қаҳрамонлар тарихий шахслар бўлиб, баъзи бирларигина авторнинг ижодий фантазияси маҳсулидир.

Ёзувчининг ўзи бундай дейди: «Одамларнинг тарих ўқишига ва ундан фойдаланишига энг яхши восита тарихни роман шаклида оммалаштириш эканлигини тажрибада кўрдик. Бунда, хусусан, баъзи бир Европа ёзувчиларида кўрганимиздек, роман тарихдан устун турмаслиги керак, балки тарих романдан устун туриши ва романи бошқариши керак. Бу хил Фарб ёзувчиларида шундайки, уларнинг туб мақсадлари роман ёзиш бўлиб, уни ишонarli қилиб кўрсатиш мақсадидагина тарихий воқеалардан фойдаланишади. Бунда улар тарихий воқеаларни изоҳлашдан чекиниб, ўқувчиларни адаштириб қўядилар.

Биз эса ўз романларимизда ўтмишдаги тарихий воқеаларга асосланганмиз. Барча қизиқ воқеаларни келтиришимиздан мақсад ўқувчини уларга қизиқтиришдир. Тарихий воқеалар ҳеч ўзгартишсиз, ўзича олинган, севги қиссаларини киритишдан мақсадимиз романи охиригача ўқиб чиқиши учун ўқувчида қизиқиш уйғотишдир».

Автор тарихий романи шундай тасаввур қилган. Ростдан ҳам у тарихий воқеаларни чуқур мутолаа қилган, романдаги йирик шахслар ва улар ҳақидаги тавсифлар, шахар кўринишлари, қалъа, дарё, ибодатхоналар, диний эътиқодлар, кийим-кечак, ташқи кўринишлар, маълум халқнинг касб-ҳунарлари — ҳамма-ҳаммаси тарихий китоблардан олинган. Ҳатто буларни шарҳлашда ўқувчи олдида масъулият сезган ва унинг шубҳасидан ҳайиққан Зайдон роман бетларида ўзи таянган манбаларни ҳам келтирган. Шу тариқа роман саҳифаларида машҳур шарҳ тарихчиларидан Масъудий, Якубий, ибн Бутата, ибн ал-Асир, ибн Халликон, ал-Мақдисий, Ёқут Ҳамавий каби номлар ва уларнинг асарлари учрайди.

Зайдон бу романи ёзишдан олдин Ўрта Осиё тарихини, географиясини бирмунча ўрганган кўринади. Лекин шунга қарамай, унинг баъзи маълумотлари роман воқеасидан кейинги даврларга оид маълумотлардир. Ҳатто Ўрта Осиё территориясини «Туркистон» деб аталиши ҳам кейинги асрларга тўғри келади. Зайдон Сирдарёни «Фарғона ташқарисидаги Тошкент дарёси» деб олади, бу ердаги қадимий туркий халқлар тилининг қандай аталишини билмай, уни чиғатой тили деб олади. Ваҳоланки, Чиғатой номи мўғуллар даврида (ХИИИ) юзага келган, романдаги воқеа эса тўққизинчи асрнинг биринчи ярмида юз беради. Бунга муаллифнинг манбалардан керакли маълумотларни топа олмаганлиги ва бу ўлкаларга саёҳат қилмаганлиги натижаси деб қараш мумкин. Шунга қарамай, Самарқанд, Бухоро, Ушрусана, Тошкент, Фарғона, Озарбайжон, Арманистон, Табаристон, Шом, Юнон, Антокия, Латакия, Константинополь каби бир қанча шахарлар ҳақида маълумотлар берадики, бу ҳол ўқувчиларнинг маълумотини кенгайтиришга хизмат қилади.

Зайдон ўз даврининг илғор кишиси эди. У тарихий воқеаларни роман шаклида шарҳлашда янги, ўзига хос йўл топди, уларнинг қизиқarli, саргузаштли бўлишини таъминлади.

Жўржий Зайдоннинг «Фарғона келини» романи араб мамлакатларида кўп тарқалиб, жуда кенг нашр этилган, форс тилига ҳам таржима қилинган эди. Бу асар биринчи марта арабчадан

Ўзбекчага таржима қилиниб, ўқувчига тақдим этилмоқда. Таржимон Шоикром Шоисломов араб тилини мукамал билади. У илгари араб адабиётидан баъзи нарсаларни таржима қилган бўлса-да, лекин «Фарғона келини» таржимоннинг биринчи йирик таржимасидир.

Абдусодиқ Ирисов

www.ziyouz.com

2008